

AZ 1947-ES
Romsics Ignác PÁRIZSI
BÉKESZERZŐDÉS

AZ 1947-ES Romsics Ignác PÁRIZSI BÉKESZERZŐDÉS

Nemzeti
Kulturális
Alap

Márai-program

OSIRIS KIADÓ | BUDAPEST | 2006

Lektorálta
FÜLÖP MIHÁLY

A térképeket készítette
SEBŐK LÁSZLÓ

TARTALOM

EJ.ŐSZŐ	7
I. HADICÉLOK ÉS BÉKEELKÉPZELÉSEK	
A II. VILÁGHÁBORÚ IDŐSZAKÁBAN	13
1. A magyarok	13
2. A magyarok riválisai: szlovákok és csehek, románok, délszlávok	33
3. A győztes nagyhatalmak	50
II. MAGYARORSZÁG ÉS SZOMSZÉDJAI 1944-1945-BEN	73
1. Impériumváltás az 1938 és 1941 között visszacsatolt területeken	73
2. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány külpolitikája és a Béke-előkészítő Osztály megalakulása	93
III. MAGYAR KÜLPOLITIKA ÉS BÉKE-ELŐKÉSZÍTÉS 1945-1946-BAN	117
1. Az erdélyi kérdés és a magyar-román kapcsolatok	117
2. A németek kitelepítése és a magyar-csehszlovák lakosságcsere-egyezmény	125
3. Viták a békecélokról	138
4. Diplomáciai erőfeszítések: Moszkva, Washington, London, Párizs	155
IV. BÉKETÁRGYALÁSOK ÉS BÉKESZERZŐDÉS, 1946-1947	189
1. A párizsi békekonferencia és a magyar békedelegáció	189
2. A bizottságok vitái és döntései	204
3. A békeszerződés véglegesítése és elfogadása	225

V. EPILOGUS: A HALLGATÁS ÉS AZ ELHALLGATÁS POLITIKÁJA	249
TÉRKÉPEK JEGYZÉKE	261
FÉNYKÉPEK JEGYZÉKE	262
FELHASZNÁLT IRODALOM	263
NÉVMUTATÓ	273

Három gépkocsiban indultunk útnak, én a másodikban ültem. Életemben először suhantam gépkocsiban a híres sugárúton* lefelé. Magam is elfogódott voltam s szomorú. Lent előttünk és alattunk beláthatatlanul nyüzsgöttek a cserebogárhátú gépkocsik. Villámgyorsan közeledtünk a Concorde tér Obeliszkje felé. De a Rond-Point után hirtelen jobbra fordultunk, a Szajna irányában. A III. Sándor hídon mentünk át; kinéztem az ablakon. Az Eiffel-torony talapzata és alsó része elveszett a ködben, de a sudár vasoszlop felső fele tisztán ragyogott, szinte a felhők közt lebegve. Mögötte áldozott le a nap, kilökve vörös fényét a foszlányok között. Lekanyarodtunk, balra, az Orsay rakpartra. Már helyben is voltunk.

A külügyi palota előtt a kocsijárót és gyalogjárót rendőrsorral zárta el, mögötte bábmészködő sokaság. Nekikészültem, hogy kiszálljak. De a sorfal megnyílt, a rendőrtisztek sapkájukhoz emelték jobbjukat; a külügyminiszter kocsija épp csak lassítva, de megállás és igazoltatás nélkül haladt be a vasból vert magas kerítés kapuján a pompázatos díszudvarra. Nyomában a mi kis sportkocsink, aztán a rendőrprefektusé, amely még a miénknél is kisebb volt. Kürt harsant. Az urak kiléptek. Kiléptem én is. Megindultak a széles díszfeljáró rengeteg lépcsője felé. Hátratekintettem; aztán követtem őket.

Ez a lépcső mintha a mennyből vezetett volna alá, olyanformán, mint azon a katekizmusbeli képen, amely Jákob álmát ábrázolja. Vastag bíborszőnyeg borította; két oldalán lakkcsizmás, vértesszínű katonák álltak, mereven, szíjjal átkötött álluk elé kivont, tündöklő szabtyát tartva; oly szorosan álltak, hogy könyökkel érintették egymást. [...] Vezényszavak csattantak, a még merevebb vigyázzba zökkenő kerubokon megcsörrent a fém, a sisakok tetején megrezzent a lófarok. Dob pergett. A magassághól fekete frakkos, fehér kesztyűs alakok sűrögtek alá, nyakukban fényes acélláncocskákkal. Lépdeltem fölfelé. [...]

Egy folyosón haladtunk át, egy teremben, aztán jobbra ismét egy folyosón. Kivont kardú őrség állt szorosan a falak mellett itt is min-

* Vagyis a Champs-Élysées-n.

denült, mert néztem, nem nyílik-e valamerre oldalajtó. Egy újabb tágas, pompázatos terembe értünk. Ebből több díszes ajtó nyílt. A terem közepén feketébe öltözött úr állt, s karjával jobb felé intve, ezt ismételte: „A Nagykövetek Szobája, erre, kérem.” Az előttem járók arra kanyarodtak. De a szemben levő hatalmas ajtónak is nyitva volt egyik szárnya, fekete ruhás férfiak sűrögtek ki s be rajta. Errefelé tartottam. Beléptem, majd bent a teremben is tettem néhány lépést, s így nem volt módom visszavonulnom. Szemem káprázott a fénytől.

A sürgő-forgó fekesteruhások közepette egy hosszú, zöld posztóval borított asztal mellett lépdeltem, amelynél harminc-negyven férfi ült. Az asztal túlsó oldala mögött az egyik faltól a másikig korlát húzódott, férfiak és nők könyököltek rá, kezükben jegyzetfüzettel. Az asztal zöld posztóján háztetőszerűen összehajtott és felállított fehér kartonlapok váltakoztak, mindegyiken nagy nyomtatott fekete betűkkel egy-egy ország neve. Az asztal felém eső részén - tőlem két-három méternyire - három szék üresen állt. Az asztal e részén felállított kartonlap ezt a szót viselte: Magyarország.

Ráeszméltem, hogy a békekötés termében vagyok, s hogy az asztalnál - a tőlem egy-két öltre - ülő férfiak a békekövetek.

A mennyezet sarkaiból kérlelhetetlen fényszórók vad fényt lövelltek. A fény még erősödött: újabb lámpákat gyújtottak meg. [...] A falon - a falhoz támasztott létrákon és emelvényeken - fényképészek csüngtek, az aranycirádák közt különösképp idézve fel valami őserdei állatnép képét. Fényképészek és filmezők ültek, guggoltak és álltak az árkádokban is. Az egyik árkád gyűrűbe göngyölt vörös függőnye mellé húzódtam. Újabb lámpa gyúlt. A hosszú nagy asztal a műtőterem fényében fürdött, bő gondolattársítást indítva, hogy minő műtétek folynak azon is már reggel óta, látható fájdalom nélkül.

[...] A zöld asztal túlsó oldalán, pontosan az üres székekkel szemközt levő karosszékekben ekkor megszólalt egy őszülő hajú, de gyermekes arcú középkorú férfi. Közvetlen, halk hangon bejelentette, hogy megnyitja az ülést. Lenézett papírjaira. „Következik a Magyarországgal való békeszerződés aláírása.” Bidault francia külügyminiszter volt. Eszembe jutott, hogy ez a terem a Falióra Szalon, kerestem a faliórát. Végre felfedeztem a cirádák között. Négyzetleges alakú, egyszerű empire óra ez; hat óra előtt tíz percet mutatott. Bidault jobbján egy hosszúkás arcú fiatalember ült, eddig füle mögé hulló fürtjeit simogatta. Most hirtelen ő szólalt meg ékes, magas hanghordozással - csaknem úgy, mint amidőn a sűgőtől a színész átveszi a szót -, és angol, majd orosz nyelven megismételte gazdája mondatait.

Újra a fáradt hangú Bidault mondott néhány szót, a háború környörtelen voltáról, a béke remélhető áldásairól. Az egyik szertartás-

rendezőhöz fordult, és - változatlanul halk hangon - megkérte, vezesse be a magyar urakat.

A műteti fény egy fokkal még erősebb és élesebb lett. Koppanás hallatszott, az egyik fényképész ejtette le valamelyik eszközét. A fokozhatatlannak látszó fényben villanások estek, fénysortüzek, dörej nélkül. Csak csettenés, kattanás, aztán egyenletesen pergő nesz, a filmfelvevő gépek.

Gyöngyösi János haladt elől, szemét enyhén összehúzva; feltartott arcán megfeszült izmok - ott menü el egylépésnyire mellettem. Feszült bensőjében is valami. Biztosan, könnyedén járt, de látszott, milyen súlyos akarat dolgozik ezért a külső könnyedségért. Akkor vált merevvé és szögletessé, amikor megpihenhetett volna: már álltában, az üres székek mellett. Nyomában Kertész, Pődör, Sebestyén, Auer. Majd Nemeslőthy, Szakasits György, Eröss. Szinte soknak tűnt fel, ilyen kis országhoz mérten. Annyi nagyhatalom s azok hármasnégyes küldöttsége közt.

Bidault felállt, s most ő kapott egy sortűznyí fényt és surrogást. Beszéde következett; három percig tartott. Üdvözölte a küldöttséget, igazolta, hogy az okmány szövege azonos a washingtoni szöveggel; hellyel kínálta a magyarok képviselőit. Azok meghajoltak.

A tolmács megmutatta, hogyan kellene egy ilyen beszédet vérbeli diplomataként előadni.

Bidault nem látszott tanulékonyinak. Még az eddiginél is halkabb hangon szólította fel a megjelenteket - elsőként a győztes hatalmak képviselőit -, hogy írják alá a békeokmányt. [...]

Minden állam nevében három-négy férfi járult az asztal elé, de csak egy ült le közülük. Íz vagy a saját tolltollát csavarta ki, vagy a tintatartó mellett heverő vastag alabástrom tollszárat vette kézbe. A művelet fennakadás nélkül, a filmgépek berregése közben folyt. A tolmács zengő hangon ismételte Bidault után a soron következő ország nevét. Csehszlovákia a negyedik volt. Kiküldöttje közel hajolva, gyors kézmozdulattal írt, majd mutatoujja és hüvelykujja közt merőlegesen fordítva a tollat, neve alá egy erőteljes, vízszintes vonalat húzott. Utána indusok jöttek. Aztán Új-Zéland kiküldöttjei. Négy, csaknem egyforma mozgású és arcú orosz. Aztán Dél-Afrika. Egy magas, kopasz férfi egy percre maga elé tette a tollat, szemüveget vett elő. Ez volt Jugoszlávia megbízottja. Minden államot párizsi követe képviselte a magyarok kivételével.

Ezeket legutoljára kormányozták az asztalhoz. Ők voltak a felvonásvég, itt s ezúttal a fő látványosság, a nagy változás szemmel látható alakítói: ellenséggént léptek be, s egy perc múlva béketársakként fognak távozni. A fényképészek szemük elé emelték készülékeiket,

jobbjukban magasra tartották fényt lövelő fegyvereiket. Berregés támadt négy-öt irányból is: Gyöngyösi leült az asztal elé.

Csak a kezét láthattam, az elmozdult térdek és könyökök ágsűrűjéből. Saját töltőtollát vette elő, írni kezdett. Mintha hirtelen vihar tört volna ki, mintha az ég minden tájékán száz és száz villám villant és ismétlődött volna: a világító készülékek egymás-hegyén csapták erre a kézre pillanatnyi vad fényüket. Ez a vihar azonban dörgéstelen volt, csak a felvevőgépek monoton rokkasurrogása hallatszott. Az embernek arra kellett gondolnia, vész nélküli lesz-e ez a vihar előtti pokoli villámjáték; az embernek a távoli magyar tájakra kellett gondolnia; bár egy csattanás nélkül vonulna el fölöttünk a vész, immár örökre. A kéz feszülten, a megfeszültség nyugalmaival rötta a betűket. Az utolsónál, az s-nél (mert Gyöngyösi János magyarul írta alá nevét), hirtelen megrándult, s széles kanyarodást tett.

Befejeződött.*

A II. világháborút lezáró magyar békeszerződés 1947. február 10-i aláírásának megörökítéséért Illyés Gyulának tartozik köszönettel az utókor. A költő félig-meddig véletlenül, az eseményről tudósító Cs. Szabó László csábításának engedve és Gyöngyösi János külügyminiszter engedélyével csatlakozott a magyar delegációhoz. Az okmány, amelynek aláírását Illyés oly aprólékosan rögzítette, egyetlen apró elitéréssel visszaállította Magyarország 1938 előtti, az I. világháborút lezáró 1920-as trianoni békeszerződésben megállapított határait. A változás a Pozsonnyal szembeni szlovák-magyar határszakaszt érintette. Magyarországnak itt három újabb falut – Horvátjárfalut, Oroszvárt és Dunacsúnt – kellett átadnia Csehszlovákiának.

A trianoni békeszerződés területi előírásainak visszaállítása nem volt eleve elrendelt szükségszerűség. Abban, hogy az 1946-os párizsi békekonferencián végül mégis ez a döntés született, több tényező játszott közre. Meghatározó szerepe – az I. világháború utáni helyzethez hasonlóan – ebben is a győztes nagyhatalmaknak volt. Az ő döntésüket viszont nemcsak saját elveik és érdekeik, hanem Magyarország és riválisainak II. világháborús szereplése, valamint a háború utáni diplomáciájuk is jelentősen befolyásolta. A rendelkezésre álló magyar és külföldi szakirodalom felhasználásával, valamint új forráscsoportok bevonásával ebben a könyvben arra teszünk

* Illyés Gyula: Franciaországi változatok. Öt hét Párizsban. In Illyés Gyula: *Szűves kalauz*. Budapest, 1974, Szépirodalmi Könyvkiadó, 435–442. Újraközlő Az „Állj fel” torony árnyékában. Magyarok francia földön. Szerk. A. Szabó Magda, Ablonczy László. Veszprém, 2003, Új Horizont, 329–334.

kísérletet, hogy ezt a háború alatt kezdődött és 1947-re befejeződött döntéshozatali folyamatot rekonstruáljuk.

A külföldi intézmények közül a londoni Public Record Office-ban és a washingtoni National Archivesban, valamint a bloomingtoni és a jyvaskyläi egyetemi könyvtárban; a magyar közgyűjtemények közül a Magyar Országos Levéltárban, a Politikatörténeti Intézet Levéltárában és Könyvtárában, a Magyar Rádió Archívumában, az Országos Széchényi Könyvtárban, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában, a Külügyminisztérium Könyvtárában és a Magyar Nemzeti Múzeum Fényképtárában folytattam kutatásokat. Valamennyi intézményben nagyfokú segítőkészséggel találkoztam, amiért itt is hálás köszönetemet fejezem ki. Külön köszönettel tartozom azoknak a kollégáimnak – Englert Györgynek, G. Vass Istvánnak, Hornyák Árpádnak, L. Balogh Béninek, Olti Ágostonnak, Szűcs Lászlónak és Vincze Gábornak –, akik még meg nem jelent munkáikat bocsátották rendelkezésemre. A sajtóanyag feltárásában emellett segítségemre voltak budapesti és egri seminaristáim is, akikkel a 2005/06-os tanév tavaszi félévében a párizsi békeszerződéssel foglalkoztunk. Közülük legalább kettőről – Gözse Attiláról és Paksa Rudolfról – még bizonyára hallani fogunk.

HADICÉLOK ÉS BÉKEELKÉPZELÉSEK A II. VILÁGHÁBORÚ IDŐSZAKÁBAN

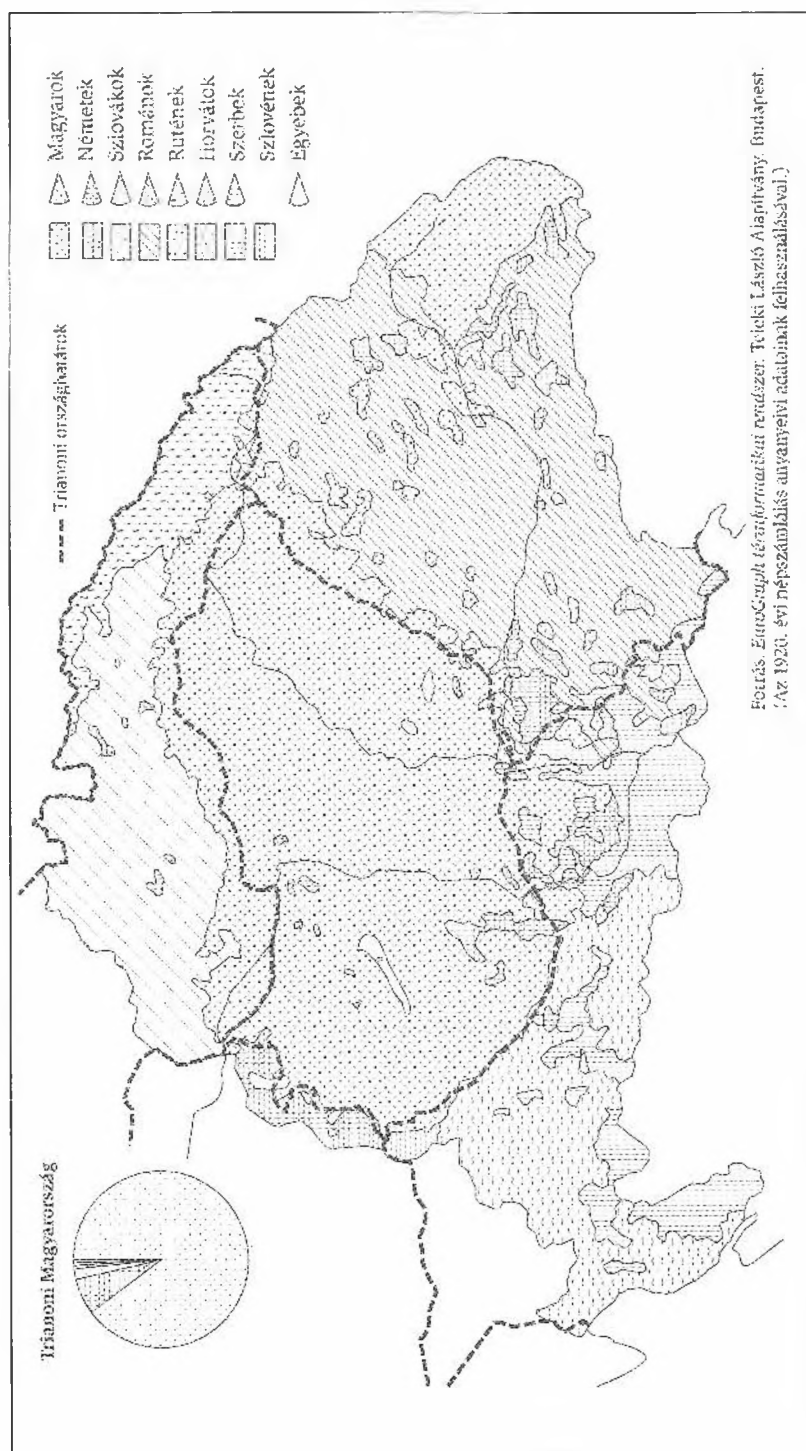
1. A MAGYAROK

Magyarország két világháború közötti külpolitikája az 1920-as trianoni békeszerződésben elvesztett területeinek minél teljesebb visszaszerzésére irányult. 1938 és 1941 között ez a törekvés részleges sikerrel járt. Három és fél év alatt a magyar állam területe négy lépcsőben 93 ezer km²-ről 171 ezer km²-re, lakosságának száma pedig 9,3 millióról 14,6 millióra nőtt.

Elsőként az 1920-ban Csehszlovákiának ítélt északi területek déli sávjának visszacsatolására került sor 1938 őszén. Ennek alapja az 1938. szeptember 29-én Németország, Olaszország, Nagy-Britannia és Franciaország által aláírt müncheni egyezmény volt, amelynek záradéka előírta, hogy a magyar és a csehszlovák kormánynak három hónapon belül meg kell egyeznie a magyar kisebbséggel kapcsolatos vitás kérdésekben. A magyar–csehszlovák tárgyalások 1938. október 9-én kezdődtek Komáromban. Miután nem sikerült megállapodni, Anglia és Franciaország pedig kinyilvánította érdektelenségét, német–olasz döntőbíráskodásra került sor. Az 1938. november 2-án Bécsben meghozott határozat (első bécsi döntés) értelmében 11 927 km²-nyi terület került vissza Magyarországhoz 1 millió 60 ezer főnyi lakossággal. Az 1938-as és az 1941-es magyar népszámlálás szerint a lakosság 84%-a, az 1930-as csehszlovák népszámlálás szerint viszont csak 59%-a volt magyar anyanyelvű, illetve nemzetiségű. E nagy különbség részben az időközben lezajlott népmozgásokkal, részben a bizonytalan vagy kettős identitású népcsoportok alkalmazkodásával, továbbá a népszámlálások eltérő technikájával magyarázható.¹

Dél-Szlovákia után Kárpátalja visszacsatolása következett. Ez úgy vált lehetővé, hogy 1939 tavaszán, amikor Németország annektálta Cseh- és Morvaországot, Hitler Magyarországnak juttatta ezt a területet. A magyar hadsereg 1939. március 15. és 18. között vette birtokba az Északkeleti-Kárpátok hegyes vidékét, ugyanakkor, amikor a Szlovák Köztársaság is megalakult. E terület nagysága ismét 12 ezer km²-t, lakóinak száma pedig közel 700 ezer főt tett ki. Eltérően azonban az 1938-as területgyarapodástól, az itt élők túlnyomó többsége nem magyarnak, hanem ruszinnak (72%) vallotta

1. Sallai Gergely: *Az első bécsi döntés*. Budapest, 2002, Osiris. (Statistikai adatok a 146. oldalon.)

A történelmi és a trianoni Magyarország nemzetiségei 1920-ban

magát. A magyar anyanyelvűek aránya nem tett ki többet 10 (1941-es magyar adat), illetve 5%-nál (1930-as csehszlovák adat).²

A háború kitörését követően a magyar kormány külpolitikáját két alapelv vezérelte: a nagyhatalmak fegyveres konfliktusától való távolmaradás, azaz az ország semlegességének megőrzése és ütürejeének megóvása a háború végéig, valamint a revíziós politika kiteljesítése. Ez utóbbin belül a legfontosabbnak mindenki szemében Erdély tűnt. Erdély egy részének visszaszerzésére 1940 nyarán teremtdött meg a lehetőség. 1940. június 26-án a Szovjetunió ultimátumban követelte Romániától Besszarábia és Észak-Bukovina visszaadását. A magyar kormánynak ezzel egyidejűleg tudomására hozta, hogy elképzelhetőnek tart egy Románia elleni közös katonai akciót. Ezt megelőzendő Hitler beleegyezett a magyar-román határ módosításába. Ennek érdekében július végén a román vezetést kétoldalú tárgyalások megkezdésére szólította fel.

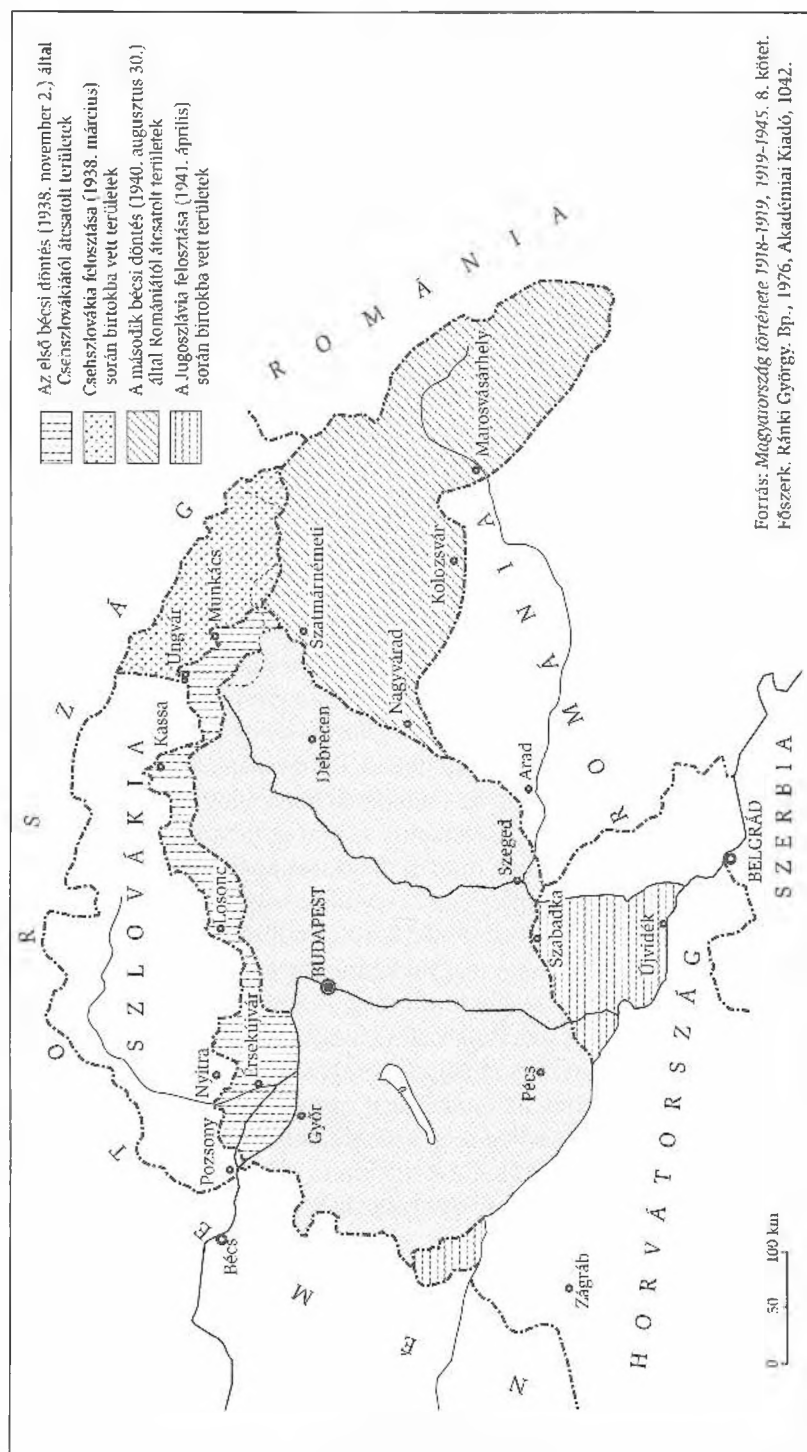
A román-magyar tárgyalások 1940. augusztus 16-án kezdődtek Turnu Severinben. Mivel ezek eredménytelenül végződtek, ismét német-olasz döntőbíráskodásra került sor. Az eredményt 1940. augusztus 30-án, újfent Bécsben (második bécsi döntés) hirdették ki. Ennek alapján Magyarország 43 ezer km²-nyi területet kapott vissza 2,5 millió lakossal. Az 1941-es magyar népszámlálás szerint a lakosság 52%-a magyar, 39%-a román, közel 2%-a német, s mintegy 5%-a egyéb anyanyelvű volt. Az 1930-as román statisztika ezzel szemben 49%-os román, 38%-os magyar, közel 3%-os német és csaknem 10%-os egyéb nemzetiségű lakost mutatott ki. Ennek alapján valószínű, hogy a magyarok – ha nem is abszolút, de – mindenképpen relatív többséget alkottak. A magyar állampolgárrá vált románok száma azonban így is felülmúlta az 1 milliót, míg a Dél-Erdélyben maradt magyarok száma 400 ezer fő körül mozgott.³ A visszavonuló román és a bevonuló magyar alakulatok, illetve a helyi lakosság között több alkalommal került sor kisebb – olykor halálesetekkel is járó – összetűzésekre. A magyar katonaság ezek közül legalább hármat indokolatlan kegyetlenséggel torolt meg. A Szilágyippen, Ördögkúton és Omboztelkén kivégzett románok száma meghaladta a kétszázat.⁴

1940 ősztől Magyarország számára Jugoszlávia maradt az egyetlen olyan szomszédos állam, amelyre az önállóságát egyre inkább elvesztő magyar külpolitika valamennyire esetleg még számíthatott. 1940. december 12-én ilyen reményeket táplálva írták alá Belgrádban az ún. jugoszláv-magyar „örökbarátsági” szerződést, amely a két ország közötti határvitával mint pil-

2. Fogarasi Zoltán: A népesség anyanyelvi, nemzetiségi és vallási megoszlása törvényhatóságok szerint 1941-ben. *Statisztikai Szemle*, 1944. 1–28. és *Amerikai béketervek a háború utáni Magyarországról. Az Egyesült Államok Külügyminisztériumának titkos iratai 1942–1944.* Szerk. Romsics Ignác. Gödöllő, 1992, Typovent, 200–202.

3. L. Balogh Béni: *A magyar-román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés.* Csík-szereda, 2002, Pro-Pint. (Statisztikai adatok a 311. oldalon.)

4. Illésfalvi Péter: Atrocitások az 1940-es erdélyi bevonulás során. *Rubicon*, 2005/6. 33–38.

Forrás: Magyarország története 1918-1919, 1919-1945. 8. kötet. Főszerk. Ránki György. Bp., 1976, Akadémiai Kiadó, 1042.

Magyarország területgyarapodásai 1938 és 1941 között

lanatnyilag időszerűtlen ügygel nem foglalkozott. A két ország közötti közeledés azonban csak rövid ideig tarthatott. Az 1941. március 27-i német-ellenes belgrádi politikai fordulat után Hitler elhatározta Jugoszlávia lerohanását, és ebben Bulgária és Olaszország mellett Magyarország részvételét is igényelte. Az alternatíva, amely előtt Teleki Pál miniszterelnök és az egész magyar politika állt, ezek után a következő volt: engedni Hitler követelésének, és ezáltal kiteljesíteni a revíziót, viszont elveszíteni a Nyugat jóindulatának maradékát; vagy ellenállni, s ezáltal kitenni az országot a német megszállás veszélyének, viszont megőrizni a szövetségesek rokonszenvét. Ezzel a súlyos helyzettel szembekerülve az 1941. április 3-ára virradó éjjelen Teleki Pál főbe lőtte magát. Tettét figyelmeztetésnek szánta, amellyel azonban az események folyásának más irányt már nem adhatott. Bizonyos formai feltételekhez kötve halála előtt maga is a támadáshoz való csatlakozás mellett szavazott, s ezt Horthy Miklós és Bethlen István is helyeselte. A magyar honvédség április 11-én lépte át a magyar határt, miután előző nap Zágrábban kikiáltották az önálló Horvátországot, s ezzel Jugoszlávia megszűnt létezni. Bár néhány magyar alakulat tűzharcba keveredett visszamaradt szerb fegyveresekkel, a soknemzetiségű jugoszláv hadsereg gyors felhomlása miatt erős ellenállást sehol sem kellett leküzdeni.

A katonai részvételért cserébe Magyarország visszakapta Bácskát, a baranyai háromszöget és a Muraközt, összesen 11 és fél ezer km²-nyi területet. A visszakertült részek összesen 1 millió 30 ezer fős lakosságából a magyar adatok szerint a magyarok részaránya 39%-ot, a németeké 17%-ot és a délszlávoké 38%-ot tett ki. A jugoszláv népszámlálás szerint viszont a magyarok hányada csak 30%-ot ért el, míg a délszlávoké együttesen meghaladta a 43%-ot. A berendezkedő magyar uralom ellen – eltérően a többi visszacsatolt területtől – a Délvidéken érdemleges ellenállás bontakozott ki. A szabotázsakciók és más diverzáns cselekmények miatt a magyar hatóságok statáriális bíraskodást vezettek be, majd 1942 januárjában a fegyveres erők összehangolt „partizánvadász razziát” rendeztek. Ennek során Újvidéken és környékén több mint 3000 ártatlan polgári lakost – zömmel zsidókat és szerbeket – öltek meg. A felelősökkel szembeni erélytelensége is hozzájárult ahhoz, hogy 1942. március 7-én a kormányzó felmentette tisztségéből Bárdossy László miniszterelnököt.⁵

Az 1938 és 1941 között visszaszerzett, illetve visszakapott területek nagysága együttesen meghaladta az 1920-as területi veszteségek több mint felét, illetve – Horvátországot is beszámítva – több mint harmadát. A közel 5 millió régi-új állampolgár mintegy fele a magyar, 20%-a a román, 10%-a a ruszin, 8-9%-a a délszláv, a többi pedig a német és a szlovák nemzetiséghez tartozott. Homogén nemzetállamból Magyarország ezzel ismét jelentős, az összlakosság 21%-át kitevő nemzetiségi népességgel rendelkező országgá vált.⁶

5. A. Sajti Enikő: *Délvidék 1941-1944*. Budapest, 1987, 128-167.

6. Fogarasi Zoltán: i. m. 1-20.

Az 1938 és 1941 közötti revíziós sikerek a magyar lakosságot örömmel töltötték el, és sokakban ébresztettek reményt további területek visszaszerzésére. Ez alól a politikai és a katonai elit sem tudta kivonni magát. Werth Henrik, a honvéd vezérkar főnöke 1941 nyarán ismételten azzal próbálta a kormányt és a kormányzót a Szovjetunió elleni háborúhoz való csatlakozásra rábírni, hogy annak jutalmaként „biztosan visszakapjuk a történelmi Magyarország egész területét”.⁷ A második bécsi döntés után megalakult Erdélyi Párt 1941. május 28-i nagygyűlésén elfogadott programja kimondta, hogy „A Kárpátok koszorúzta ezeréves magyar földet magyar élettérnek tekintjük, és legelső kötelességünknek azt tartjuk, hogy ezen a földön minden magyar számára otthont, munkát, kenyeret és magyar műveltséget biztosítsunk”.⁸ Bárdossy László miniszterelnököt, noha Werth túlbuzgóságát többször mérsékelni igyekezett, hasonló attitűd jellemezte. 1941 márciusában félreérthetetlenül Hitler értésére adta, hogy Magyarország – elsősorban Erdélyben – további területeket remél. Ennek fejében biztosította a Führert Magyarország Németország iránti hűségéről.⁹

A különböző szélsőjobboldali pártok – például a Nyilaskeresztes Párt, a Fajvédő Nemzeti Szocialista Párt, a Nemzeti Tábor stb. – még határozottabban követelték a „Magyar Birodalom”, „Nagy-Magyarország”, illetve a „Szent István-i Magyarország” „maradéktalan visszaállítását”.¹⁰ A szélsőjobboldali áramlatok vezéregyénisége, Szálasi Ferenc egyik 1943-as előadásában egész Délkelet-Európa „népi töredékhalmozát” a magyar vezetésű „Kárpát-Duna élettérbe” sorolta. Ez – mint más írásaiban konkrétan is kifejtette – Boszniát és Dalmáciát is magában foglalta volna. A középkori magyar királyság újrateremtését vizionáló birodalmi gondolat a szélsőjobboldal számos más ideológusának, például a történész Baráth Tibornak az írásaiban is centrális helyet foglalt el. Utóbbi a geopolitikai indíttatású térszemlelet és a német *völkisch* gondolat párosítása alapján jutott arra a következtetésre, hogy a Kárpát-medence és másodlagosan az Észak-Balkán népeinek állami keretekbe szervezésére tartósan csak egy olyan lovas-földművelő és harcos nép képes, mint a magyar.¹¹

7. *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999*. I. köt. Szerk. Romsics Ignác. Budapest, 2000, Osiris, 332.

8. *Magyarországi pártprogramok 1919–1944*. Szerk. Gergely Jenő, Glatz Ferenc, Pölöskei Ferenc. Budapest, 1991, Kossuth, 526.

9. *Hitler hatvannyolc tárgyalása 1939–1941*. Szerk. Ránki György. I. köt. Budapest, 1983, Magvető, 259. Vö. Pritz Pál: *Bárdossy László*. Budapest, 2001, Elektra Kiadóház.

10. Az egyes pártok külpolitikai programjait közli *Trianon*. Szerk. Zeidler Miklós. Budapest, 2003, Osiris, 334–336.

11. Részletesebben lásd erre Romsics Ignác: A magyar birodalmi gondolat. In Romsics Ignác: *Múlt-ról a mánnak. Tanulmányok és esszék a magyar történelemről*. Budapest, 2004, Osiris, 150–153. Szálasi külpolitikai nézeteire külön Ungváry Krisztián: Szálasi Ferenc. In *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953*. Szerk. Romsics Ignác és ifj. Bertényi Iván. Budapest, 1998,

Terület	Terület km ² -ben	Népesség (fő)*	Ebből magyar (%)*
Trianoni Magyarország	93 073	9 319 992	92,9
Felvidék, 1938. november 2.	11 927	1 062 022	84,1
Kárpátalja, 1939. március	12 061	694 022	10,1
Észak-Erdély, 1940. augusztus	43 104	2 577 260	52,1
Délvidék, 1941. április	11 475	1 030 027	39,0
Magyarország, 1941 vége	171 753	14 683 323	77,4

*Az 1941-es népszámlálás anyanyelvi adatai alapján.
 Forrás: Fogarasi Zoltán: A népesség anyanyelvi, nemzetiségi és vallási megoszlása törvényhatóságokként 1941-ben. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1944. 1-28.

Az integrális revízió vagy az ahhoz közelítő nagyrevíziós elképzelések nemcsak a németbarát kormányzati körök és a szélsőjobboldal, hanem a politikai elit németellenes csoportjainak jövőképeit is meghatározták. Ebből a szempontból igen tanulságos megvizsgálni azt a két memorandumot, amelyet 1943 tavaszán és nyarán, a háború menetében fordulatot jelentő sztálingrádi csata után juttattak el hivatalos körök Budapestről Londonba, a brit külügyminisztériumba. Az egyiket Szegedy-Maszák Aladár, a Külügyminisztérium politikai osztályának helyettes vezetője, majd 1943 nyarától vezetője látta el kézjeggyével, de Ghyczy Jenő külügyminiszter és Kállay Miklós miniszterelnök is jóváhagyta. A másik pedig, amelyet Schrecker Károly, az Országos Takarékpénztár igazgatósági tagja nyújtott át az ankarai brit nagykövetnek, Bethlen Istvánhoz és konzervatív-liberális köréhez köthető.

A Szegedy-Maszák-féle memorandum középpontjában a „helyes” határok kérdése állt. A magyar revizionista gondolkodás szokásos logikáját követve az anyag abból indult ki, hogy a „túlzott és integrális nacionalizmus” „nem lehet az új rend alapja”. Vagyis az etnikai elv mellett a földrajzi és a gazdasági szempontokra is tekintettel kell lenni. A Kárpátok medencéje ugyanis „földrajzi és következőképpen gazdasági egységet alkot, 1919 óta államhatárokkal elválasztott területi egymás felé gravitálnak, egymást kiegészítik, és csak szoros gazdasági kapcsolatok mellett érhetik el a politikai stabilitás és a jólét legmagasabb fokát”. Ebből következőleg csaknem minden határszakaszon indokoltnak látta a Magyarország javára történő további változtatást.

A kormányzat számára leginkább a nyugati politikai határ tűnt elfogadhatónak. Az anyag ezen a szakaszon ezért csak kisebb kiigazításokat („pozsonyi hídfő és néhány magyar község”) látott szükségesnek. Az 1938-ban megállapított magyar-szlovák határvonallal kapcsolatban, amely az etnikai

Osiris, 117-133. Baráth Tiborra pedig Romsics Gergely: A magyar történelem völkisch ábrázolásai. *Rubicon*, 2004/11. 71-73. és Paksa Rudolf: Baráth Tibor. Kézirat.

választóvonalnak ugyancsak megfelelt, viszont lényeges korrekciókat javasolt a memorandum. Hangsúlyozta, hogy a gazdasági és a földrajzi határ az 1938-ban megállapítottól északra, a Szepes-gömöri-érchegység gerincén húzódik. Ezzel kapcsolatban utalt arra is, hogy Poprádtól keletre nagyszámú ruszin lakosság él, amelyet céltudatos szlovákosítás fenyeget. Az anyagot véleményező neves történész szakértő, C. A. Macartney ezt „Kelet-Szlovákiára irányuló igény bejelentéseként” értelmezte. A szlovák államot a memorandum mindazonáltal megőrzendőnek tartotta, ám „szoros gazdasági és politikai, esetleg perszonáluniós jellegű kapcsolatban” Magyarországgal. Az érv ez esetben is gazdasági és földrajzi volt, amely szempontokból „Szlovákia nem a cseh medencéhez, hanem a Kárpát-medencéhez tartozik, és a magyar Alföld felé gravitál”.

Kárpátalja Magyarországhoz tartozását, amely az etnikai elvnek ugyan csak ellentmondott, részben stratégiai megfontolással – magyar-lengyel közös határ –, részben a ruszinok alacsonyabb „politikai és nemzeti fejlettségével” indokolta az anyag. A néhai Teleki Pál elgondolásához híven ígéretet tett azonban arra, hogy a Magyarországhoz tartozó Kárpátalja a jövőben autonómiát fog élvezni.

Erdély esetében három magyar szempontból elfogadható megoldást mérlegelt a dokumentum. Ezek a következők voltak: (1) a magyar-román határ kitolása a Maros vonaláig, amely az 1920-ban elcsatolt területek mintegy 70%-ának a visszakerülését jelentette volna; (2) egész Erdély visszacsatolása Magyarországhoz „a románoknak és szászoknak biztosítandó legszélesebb körű népi jogok mellett”; és (3) önálló erdélyi állam szervezése a történeti határokat alapul véve, s egyben a Királyhágón inneni részek Magyarországhoz csatolása. A három elvi lehetőség közül „kézenfekvőnek”, vagyis legkívánatosabbnak a másodikat nevezte meg az anyag, s legkevésbé szerencsésnek a megosztás tartósítását tartotta, még ha korrigált formában is.

A déli magyar határ véglegesítését „barátságos tárgyalás” formájában képzelte el a memorandum. A kívánatos határvonal nyomvonalát viszont nem konkretizálta. Mindössze annyit jegyzett meg, hogy a „mintegy félmilliónyi magyarság nem kerülhet vissza idegen uralom alá”, s hogy a nagyfokú keveredés miatt ezen a határszakaszon „korlátolt áttelepítésekről” is szó lehet.

Végül Horvátország jövőjével foglalkozott az emlékirat, amit lényegében horvát belügynek tartott. Ettől függetlenül kinyilvánította készségét arra, hogy amennyiben Zágráb is úgy akarná, Magyarország „hajlandó a szorosabb kapcsolatokat vele újból felvenni”.¹²

A Schrecker-féle összeállítás a magyar határok kérdésével érdemben nem foglalkozott. Egyetlen kivételtől eltekintve implicite ez úgy is értelmezhető, hogy az 1943-as határokat fogadta el tartós megoldásként. A kivétel Erdély

12. Szegedy-Maszák Aladár: *Az ember ősszel visszanéz...* II. köt. Szerk. Csorba László. Budapest, 1996, Európa, História, 230–240.

volt, amelynek 1940-es megosztását Magyarország szempontjából „hátrányosnak” minősítette. Elfogadható rendezésként két lehetőséget említett: az 1940-es osztóvonal helyesbítését Magyarország javára vagy – „második megoldásként” – független erdélyi állam szervezését „történelmi határai között, svájci mintára, ahol három egyenrangú nép, a magyar, a román és a szász élne együtt.” A Királyhágón inneni partiumi és esetleg bánsági részek tehát ez utóbbi esetben is Magyarországhoz tartoztak volna.

Részletesebben foglalkozott viszont az anyag a regionális együttműködés kérdésével. Bethlen István régi koncepciójának megfelelően „fenntartás nélkül” egyetértett volna a Lengyelország és Magyarország közötti „szoros együttműködéssel”, amelyhez a balti államok, valamint – de csak külön-külön! – a csehek és a szlovákok is csatlakozhattak volna. „Az említett nemzetek – olvashatjuk – Közép-Európa keleti részén egészséges, meglehetősen erős szövetséget alkothatnának, valószínűleg erősebbet, [mint] amilyen az Osztrák-Magyar Monarchia volt.”

A csehek és a szlovákok külön nemzetként való felfogása és külön állami entitásként való elismerése mellett az összeállítás további fontos megszorításokkal is élt. Történelmi és kulturális okokból nemcsak minden olyan tervet ellenzett, amely „Közép-Európa és a Balkán államait egyesítené”, hanem azokat is, amelyek a csehek és a szlovákok mellett a „három jugoszláv nép” csatlakozásával számoltak. Ez esetben ugyanis – olvashatjuk – „Magyarország alámerülne egy szláv tengerben, amelynek nagyobb része Mekát lát Moszkvában.” „Ha Németország és Oroszország között fekvő területen élő, független nemzetek államszövetségeket hoznának létre, annak egyetlen ésszerű megoldása egy balkáni, illetve egy európai államszövetség lenne, amelyek könnyen megegyeznének az agresszor visszaszorítására irányuló közös külpolitikájukban.”

Ausztria esetleges csatlakozását az emlékirat minden formában helytelenítette. Az osztrákokról – érvelt – mostanra kiderült, hogy németek, s fenntartásaik nem a német egységgel, hanem a porosz-náci uralommal szemben vannak. Egy „porosztalanított Németországban tökéletesen boldogok lennének; de nem a magyar-szláv föderációban.” Ezzel szemben nagyon is elképzelhetőnek tartotta Horvátország csatlakozását a közép-európai föderációhoz, feltéve, ha nem akar ismét egyesülni Szerbiával. Arra, hogy ez esetben mi lenne Szlovénia sorsa, az anyag nem tért ki.¹³

Mindezek alapján a két memorandum közötti legfőbb különbséget abban ragadhatjuk meg, hogy míg Bethlenék Erdélytől eltekintve nem támasztottak újabb területi követeléseket, s el tudták képzelni Magyarországot egy közép-európai föderáció vagy konföderáció részeként, addig Szegedy-Maszácz, illetve Kállay és köre egy olyan Kárpát-medencei gazdasági és politikai

13. Közli *Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban*. Szerk. Juhász Gyula. Budapest, 1978, Kossuth, 128–134.

egységben – „Kárpát-medencei Commonwealth” – gondolkodott, amelynek külső határai alig vagy egyáltalán nem különböztek volna az 1918 előtti történelmi magyar határoktól.

Az uralkodó elit kicsiny, de befolyásos csoportját alkották az ún. legitimisták, akik a régi Osztrák–Magyar Monarchia korszerűsített formájának visszaállítását szerették volna elérni. Ezzel kapcsolatos elgondolásaikat az 1922-ben elhunyt IV. Károly elsőszülött fia, Habsburg Ottó körvonalazta 1942-ben. Tervének lényege az egykori birodalom 5 vagy 6 tagállamból álló olyan Dunai Államszövetséggé alakítása volt, amelyből a lengyelek hiányoztak volna. Ezek az elképzelt tagállamok a következők voltak: Ausztria, Magyarország, Csehország, Szlovákia, Erdély és esetleg Horvátország. A föderáció élén – anélkül, hogy ezt nyíltan kimondta volna – maga a szerző, Ottó állt volna.¹⁴ Eckhardt Tibor, aki a magyar kormány megbízásából 1940 nyarától tartózkodott az Egyesült Államokban, a kelet-európai államok három egymással laza kapcsolatban álló föderatív blokkjával (lengyel-balti, dunai és balkáni) számolt. A dunai föderáció lényegében azonos volt az Ottó által körvonalazott államszövetséggel.¹⁵

Mivel feltételezték, hogy Franklin D. Roosevelttel amerikai elnökhöz közel áll a „monarchikus gondolat” és támogatja a „trónörökös”-t, a birodalom valamilyen formájú újrateremtése, illetve Ottó magyarországi királysága 1942 végén és 1943 elején nemcsak a legitimistákat, hanem más konzervatívokat, így magát a miniszterelnököt is jellemezték. Ilorhy számára készített 1942. szeptember 1-jei, a magyar korona jövőjével foglalkozó memorandumában Kállay első helyen említette Ottó királyságát „a régi monarchia keretében”. Hozzátette: „nem lehetetlen lengyel vagy román bekapcsolódás sem”. Horthy vagy a Horthy család valamely tagjának királlyá koronázásával szemben ezt azért is pártolta, mert „a koronának mentő szerepe lehet hazánk sorsának alakulásában. Ha bekövetkezne egy teljes revízió, ami tízmillió nemzetiséget jelentene, megint csak a korona felhasználásával állíthatnók magunk mellé egy olyan hatalmat, amely lehetővé tenné a magyarság részére, hogy az országnak ura is maradjon.” Kállay memorandumáról az ismert vezető személyiségek közül tudott, és az abban foglaltakkal egyetértett Bethlen István, Károlyi Gyula és Esterházy Mór volt miniszterelnökök, valamint Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter.¹⁶

A konzervatív kormányzat demokratikus ellenzékéhez tartozó Független Kisgazdapárt külpolitikai kérdésekkel eleinte keveset foglalkozott, s ha mégis, óvatosság és mértékletesség jellemezte állásfoglalásait. 1930-as program-

14. Otto of Austria: Danubian Reconstruction. *Foreign Affairs*, January 1942, 241–252.

15. National Archives, Washington D. C., Record Group 59. Notter File, Box 56. P-46. Proposals for the political reorganization of Eastern Europe, August 19, 1942.

16. *Horthy Miklós titkos iratai*. Szerk. Színai Miklós, Szűcs László. 4. kiad. Budapest, 1972, Kosuth Könyvkiadó, 322–328.

jukban például az szerepelt, hogy a párt „a nemzetek közötti békesség híve”, ám mivel tartós béke csak „igazság alapján” lehetséges, „küzd a trianoni terrorbéke megváltoztatásáért”.¹⁷ Eckhardt Tibor élre kerülése (1932) és különösen Bajcsy-Zsilinszky Endre csatlakozása (1936) után viszont a Kisgazdapárt állásfoglalásaiban is megjelent az integritás gondolata. Abban az 1943. július 31-i memorandumban, amelyet a párt nevében Bajcsy-Zsilinszky nyújtott át Kállay Miklós miniszterelnöknek, már kifejezetten ez dominált. Ezeknek a „Pax Hungarica” címszó alá sorolt határelképzeléseknek négy pillére volt: (1) a délszlávokkal történő „kiegyezés”; (2) „Erdély önkormányzata”; (3) „magyar-szlovák kiegyezés”; és végül (4) „Kárpátalja önkormányzata”.

Mit jelentettek ezek a címszavak konkrétan? A délszlávok esetében Bajcsy-Zsilinszky markáns különbséget tett a szerbek és a horvátok között. A szerbekkel fennálló határvitát egy közelebből meghatározatlan „illetékes nemzetközi fórum” elé kívánta vinni. Azt pedig, hogy a horvátok Szerbiához kívánnak-e csatlakozni vagy netán Magyarországhoz, Zágráb belügyének nevezte. Mindenesetre nem zárta ki egy olyan „önkéntes és elemi erejű megnyilatkozás” lehetőségét, amely a „Szent Koronához való horvát visszacsatlakozás irányába” mutatna, „természetesen Horvátország teljes önálló államiségének és Magyarországgal való paritásának” elismerésével.

Szlovákia számára, amely alatt persze nem a mai, hanem az 1938 utáni szlovák államot értette, társországi státust ajánlott, a szlovákok döntésétől függően vagy az 1868-as horvát-magyar, vagy az 1867-es osztrák-magyar kiegyezés mintájára.

Kárpátalja esetében Teleki Pál 1940-es autonómiatervezetéből indult ki Bajcsy-Zsilinszky. A három megye (Ung, Bereg, Máramaros) területét kiegészítette volna még Máramaros déli részével, amely a második bécsi döntésig Romániához tartozott. Emellett javasolta, hogy a kormány „nagylelkűségben, engedékenységgel és a nemzetiségi jogok honorálásában” is menjen messzebb annál, mint amit egyszer már a parlament elé terjesztett törvényjavaslat tartalmazott.

Erdéllyel kapcsolatos elképzelésének sine qua nonja az a kategorikus imperatívusz volt, hogy „Erdélynek mindenképpen egyben kell maradnia és egészben visszacsatlakoznia a Szent Koronához”. Ezzel összefüggésben számolt egy olyan lehetőséggel, hogy a „mindjobban káoszba kerülő Közép-Európában” „az alkotmányos szabadság és jogrend egyetlen országának” – ez természetesen Magyarország – nemzetközileg is óhajtott kötelességévé válhat Dél-Erdély katonai megszállása.¹⁸ Az önkormányzatiság mibenlétéről

17. *Magyarországi pártprogramok 1919–1944*, i. m. 218.

18. Bajcsy-Zsilinszky dokumentumok. Közreadja Pintér István. *Századok*, 1965/1–2. 177–198. Idézetek a 192–195. oldalon. Vö. Vigh Károly: *Bajcsy-Zsilinszky Endre külpolitikai nézeteinek alakulása*. Budapest, 1979, Akadémiai Kiadó, 109–155.

ebben az összeállításában egyetlen szót sem szőtt. Ismeretes viszont, hogy ugyanezekben a hetekben fogalmazta *Erdély múltja és jövője* című könyvének kéziratát, amely a Magyar Revíziós Liga és a mögötte álló Külügyminisztérium szervezésében 1944 februárjában jelent meg angolul Svájcban. Ebből tudjuk, hogy a történelmi hagyományokra hivatkozva Bajcsy-Zsilinszky négy bánságra kívánta osztani Erdélyt: két románra, egy magyar-székelyre és egy szászra. A svájci államszervezési modellt követve az egyes bánságok messzemenő autonómiát élveztek volna, s a közös erdélyi országgyűlésben 3 : 2 : 1 arányban kaptak volna képviselőt a románok, a magyarok és a szászok.¹⁹

Az integrális vagy ahhoz közelítő nagyrevíziós elképzelések nemcsak a németbarát szélsőjobbokat, a konzervatív kormányköröket és a kormányzat mérsékelt ellenzékének meghatározó személyiségeit jellemezték, hanem a szellemi elit számos kiemelkedő képviselőjének gondolkodására is rányomták bélyegüket. Hű tükre ennek Márai Sándor 1942-es történetpolitikai „röpirata”. Az uralkodó körök önszemléletének számos toposztát magáévá téve Márai is úgy vélte, hogy a „nyugati keresztény műveltség” „keleti védbástyájaként” betöltött történelmi szerepe, a Szent István-i állameszmében megtestesülő „ezzervezes türelmi gondolat”, valamint a „háború által teremtetett helyzet a Duna-medencében a magyarságot vezető szerepre jelölte ki.” „Szent István ezeréves birodalma – olvashatjuk többféle megfogalmazásban is – nemzetiségi állam. Lényegét és jogcímét az élethez nem a faji képlet, tehát nem a mennyiségi elv bizonyítja, hanem a Szent István-i állameszme, mely a honfoglaló magyarság vezetése alatt minden itt élő népnek alkotmányos életjogokat biztosít. [...] A magyar állam nemzetiségei soha nem lehetnek hűtlenek a Szent István-i állameszméhez, mely az együttélés, a boldogulás olyan lehetőségeit, méltányos feltételeit nyújtja számukra, legigazibb életérdekeit oly mértékben biztosítja, mint egyetlen más állameszme sem.” Arányérzékét elveszítve ezen túlmenően Márai még azt is feltételezte, hogy a háború utáni Európában mindössze két nemzetnek lesz „rendkívül fontos szerepe”: „a magyarnak Délkelet-Európában, s a franciának Nyugaton.”²⁰

A történelmi magyar állam ilyen vagy olyan formájú helyreállításának az igénye nem kizárólagosan uralta a háború előtti és alatti magyar politikai gondolkodást. Az integrális vagy nagyrevízió eszméje mellett jelen volt az etnikai, illetve néprajzi-nemzetiségi elvű határmódosítás programja is. A kormánykörökhöz kötődő és részben Londonban élő liberális Nagy Emil, Bethlen egykori minisztere az *Igazságot Magyarországnak* című 1929-es propa-

19. Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Erdély múltja és jövője*. Budapest, 1990, 99–100. Vö. Kim Jiyoun: Bajcsy-Zsilinszky Endre 1943-as koncepciója Erdélyről. In *Trianon és a magyar politikai gondolkodás*, i. m. 193–202.

20. Márai Sándor: *Röpirat a nemzeinevelés ügyében*. Pozsony, 1993, Kalligram Könyvkiadó, 46–47., 72–75., 81. és 87.

gandaműben reálpolitikusként figyelmeztetett rá, hogy „a magyar *Integritás* gondolata, vagyis a régi Magyarország visszaállítása az eszméje [...] nem bír elég vonzó erővel az angolokra. Tudomásul vesszük gyönyörű ezeréves történelmi múltunkat, megértik Szent István koronája birodalmának egész szépségét, elismerik, hogy mi a török ellen Európa védőbástyája voltunk hosszú századokon át s bizony a nyugati nagyhatalmaktól más elbánást érdemeltünk volna, s azt is elismerik, hogy a trianoni békediktátum sok földrajzi, vízrajzi és gazdasági képtelenséget teremtett, de mindezzel szemben mégis csak azt mondják – néha könnyező szemmel –, »We are sorry«, »we are sorry... we can't help«. Mert a *fajok önrendelkezésének* elve – selfdetermination – s az államok nemzetiségi alapon kialakuló egysége a világháború után való világkultúrában sokkal erősebb eszme, mint a mi ezeréves közjogi és történelmi szempontunk.”²¹

A kor szavát elsősorban a liberális demokrata és szociáldemokrata gondolkodók, illetve politikusok értették meg. Az emigráns Jászi Oszkárhoz közel álló polgári demokrata ügyvéd, Vámbéry Rusztem, a főváros törvényhatósági bizottságának egyik állandó képviselője egyik vitacikkében már 1928-ban leszögezte, hogy „nem törekszünk egyébre, mint az ország etnográfiai kikerekítésére és a külföldi magyar kisebbségek hathatós védelmére”. Maga Jászi 1935-ben úgy vélte, hogy „A békeszerződés igazságtalanul csonkította meg a magyar telepterületeket, mivel stratégiai és gazdasági okokból olyan területeket is elvettek, melyeknek az etnográfiai és önrendelkezési elv alapján Magyarországon belül kellett volna maradniuk. Ez egy olyan igazságtalanság, melyet egykor jóvá kell tenni a határok békés revíziójával.”²² Ugyanez a mérsékelt és etnikai alapú szemlélet jelent meg a liberális Országos Függetlenségi Kossuth Párt 1931-es programjában. „Törekednünk kell [...] a magyar többségű területek békés visszaszerzésére”, míg a „nem magyar lakosságú elszakított területekre a népszavazás kövételése” a cél – fogalmazott Rupert Rezső, a párt elnöke és Nagy Vince ügyvezető elnök, az 1918-as Károlyi-kormány államtitkára, illetve belügyminisztere.²³

A liberálisokhoz és a polgári radikálisokhoz hasonlóan a szociáldemokraták sem a régi Magyarország visszaállítására, hanem a trianoni határok etnikai elvű békés revíziójára, és emellett a szomszédos államokkal való kapcsolatok megjavítására törekedtek. A háború előestéjén, 1939 augusztusában kibocsátott programjukban – némileg homályosan – úgy fogalmaztak, hogy a magyar külpolitika legfőbb céljának azt tartják, hogy „Magyarország a nemzeti és történelmi elv összhangzatos érvényesülésével jogainak teljes birtokába jusson, és így a trianoni igazságtalanság véglegesen megszűnjék.”

21. Nagy Emil: Az út az orvoslás felé. In *Igazságot Magyarországnak*. Budapest, 1928, Magyar Külügyi Társaság, 390. Vö. Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Budapest, 2001, Osiris, 88–124.

22. Mindkét dokumentumot közli *Trianon*, i. m. 374. és 436.

23. *Magyarországi pártprogramok 1919–1944*, i. m. 276.

Úgy tűnik, hogy az 1938 és 1941 közötti változásokkal fenti céljukat beteljesültnek ítélték. 1943-as új programjukban revízióról ugyanis már szót sem ejtettek. Ehelyett azt hangsúlyozták, hogy „A magyar nép állandó békében, jó barátságban és biztonságban akar élni minden szomszédjával.” Úgy képzeltek, hogy a „Duna-medencében élő népek békés együttélése” „államszövetségi alapon” valósulhat majd meg.²⁴

A két világháború közötti népi mozgalom meghatározó alakjai ugyancsak szakítottak az integritás eszméjével. A nyugatról fenyegető német és a keletről kirajzolódó szovjet veszély árnyékában az 1930-as évek közepén Szabó Dezső a határviták félretételére és a Lengyelországtól Törökorszáig húzódó kelet-európai államok összefogására szólított fel. Ennek az összefogásnak Szabó szerint katonai, gazdasági, külügyi és kulturális téren egyaránt meg kellene nyilvánulni, és végeredményben egy konföderációvá kellene fejlődnie.²⁵ Némileg más terminológiával – Kelet-Európa fogalma helyett inkább Közép-Európa fogalmát használva – hasonló gondolatokat fejtett ki Németh László.²⁶ A politika nyelvére lefordítva ezek a gondolatok a Márciusi Front 1937-es és a Nemzeti Parasztpárt 1939-es programjában jelentek meg.²⁷

A magyar állam- és nemzeteszmé két világháború közötti újragondolásának sajátos regionális hajtása volt a transzilvanizmus. Ennek maximális változatai, amelyeket időnként Bethlen István is képviselt, nemcsak Erdély belső federalizálását tűzték ki célul, hanem független állammá szervezését, sőt Magyarországhoz való újracsatlakozását is. A mérsékeltbb elképzelések viszont, amelyek főleg az erdélyi magyar értelmiség körében terjedtek, a Románián belüli nemzeti-területi, illetve kulturális és vallási autonómiával is megelégedtek volna. Sokféleségéből következőleg a transzilván gondolat a különböző revizionista koncepciókkal éppúgy érintkezhetett, mint a dunai népek egymásrataltságát és együttműködésük fontosságát hangoztató elképzelésekkel.²⁸

A Szent István-i államelvvel és a történelmi határokkal való szakítás, illetve a kulturális-nyelvi nemzetfelfogás konzekvenciáinak az elfogadása elméletileg legigényesebb és egyben legkonkrétabb formában Bibó István 1942–44-ben fogalmazott kéziratában (*Az európai egyensúlyról és békéről*) jelent meg. Bibó háború után közzétett, közismert esszéi (*A kelet-európai*

24. *Magyarországi pártprogramok 1919–1944*, i. m. 491. és 537.

25. Szabó Dezső: Magyarország helye Európában. In Szabó Dezső: *Egész látóhatár*. I. köt. Budapest, 1939, *Magyar Élet*, 210–236. Vö. Péterfi Gábor: Kelet-európai konföderáció mint a revízió alternatívája. *Európai Útas*, 2001/1. 60–62.

26. Lásd erre részletesen Bárdi Nándor: Németh László. In *Trianon és a magyar politikai gondolkodás*, i. m. 175–192.

27. *Magyarországi pártprogramok 1919–1944*, i. m. 419. és 484.

28. Balogh Piroska: Transzilvanizmus: revízió vagy regionalizmus. In *Trianon és a magyar politikai gondolkodás*, i. m. 156–174. Részletesebben lásd K. Lengyel Zsolt: *Auf der Suche nach dem Kompromiß. Ursprünge und Gestalten des frühen Transsilvanismus 1918–1928*. München, 1993, Verlag Ungarisches Institut.

kisállamok nyomorúsága és az Eltorzult magyar alkat, zsákutcs magyar történelem, illetve A német hisztéria okai és története) nagyrészt ezen a kéz-
íraton alapultak.

A tartós területi rendezés mindennél fontosabb szempontjának Bibó a határok stabilitását tartotta. Azt az akkor és azóta is divatos nézetet, amely a határok „spiritualizálásától” remélte a területi és ezáltal a nemzetközi egyensúly kialakulását, naivitásnak minősítette. „Olyan lelkiállapot – írta erre reflektálva az egyik szövegvariánsban –, amelyben a határok holléte az emberek és a nemzetek számára közömbös, nagyon sokára fog bekövetkezni, s azok, akik a határok spiritualizálását mint politikai programot hirdették vagy hirdetni szokták, a legkevésbé közömbösek azzal szemben, hogy ez vagy az a határ hol van. A határokat ma nem spiritualizálni, hanem stabilizálni kell: olyan határokat csinálni, melyekbe bele lehet nyugodni, melyeket meg lehet szokni.”²⁹

De melyek ezek a stabil határok, és hogyan stabilizálhatók az instabilak? Bibó úgy vélte, hogy az állam- és nemzetfejlődés logikája alapján Közép- és Kelet-Európában a megoldást mindenütt a „nemzeti egységek lélektanilag és szociológiailag kitapintható határai”, vagyis a nyelvi határok mentén kell keresni. „Az összes többi szempont tehát – írta –: a földrajzi, gazdasági, stratégiai, kikerekítési, közlekedési és Isten tudja, még miféle szempont, melyeket Közép- és Kelet-Európában divat a legsztelenebb gomolyagban felsorakoztatni, legfeljebb egészen lokális keretek között, községhatároknál jöhetnek számításba, nagyobb méretű számbavételük azonban a legnagyobb bajok forrásává lesz.” Az, hogy jó határ úgy sincs, tehát azt kell erősíteni, amely valamilyen oknál fogva kialakult, Bibó éppoly „babonának” nevezte, mint azt, hogy Európának ezen a részén a népek oly keverten laknak, hogy „közöttük igazságos határt úgysem lehet vonni”. Pontosabban a nyelvi kevertségnek csak két-három ilyen esetét ismerte el, köztük Erdélyét és a lengyel korridorét.³⁰

A fenti gondolatmenetből logikusan következett, hogy Bibó nemcsak a „politikai, történeti és nyelvi összefüggéstelenség” „párját ritkító példaként” jellemzett Habsburg Birodalom felbomlását tartotta elkerülhetetlennek, hanem a jóval szervezettebb múltra visszatekintő, de ugyancsak multietnikus történelmi Magyarországot is. „Az 1918. évi békecsinálók alapgondolata, hogy ti. Ausztria-Magyarországot fel kell osztani, és a nyelvi határok és önrendelkezési jog alapján nemzeti államokat kell létesíteni, teljességgel jó volt” – írta. A katasztrófa és a hisztérikizálódás nem ennek az elvnek az alkalmazásából következett, hanem abból, hogy a „békecsinálók nem követték saját elveiket”. „Nem engedtek világosan megnyilatkozó egyesülési

29. Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. I. köt. Szerk. Huszár Tibor, Vida István, Nagy Endre. Budapest, 1986, Magvető, 612.

30. Uo. 352–353.

törekvéseknek, nem likvidáltak minden likvidálásra érett történelmi egységet, másrészt a likvidálásnál nem vigyáztak a területekhez fűződő történelmi érzelmekre; ugyanakkor a legengesztelhetetlenebbül számba vették az ún. földrajzi, gazdasági, stratégiai, közlekedési, kikerekítési stb. szempontokat, helyesebben engedték, hogy az érdekeltek ezeket az állítólagos elvi szempontokat húzzák elő valami félelemben fogant ostoba kívánság teljesítésére, pl. a határnak a nyelvi határról valami »természetes« védelmi vonalig való előretolására stb.”³¹ Ebből kiindulva feltételezte, hogy „A történelmi Magyarországnak kíméletes, emberséges és az etnikai szempontokat szigorúan számba vevő felosztása kétségtelenül alkalmas lett volna arra, hogy a magyarokat a történelmi Magyarország fenntarthatatlan voltára ráébressze, annál is inkább, mert hamar napvilágra került volna, hogy az elszakított szlovákok, románok, szerbek és horvátok részéről nem mutatkozik semmiféle komoly visszakivánczolás a történelmi Magyarországra.” Azzal viszont, hogy a nemzetiségi lakosság mellett több mint hárommillió magyart is elszakítottak, „egy lehetséges és reális Magyarországnak a képe továbbra sem rajzolódott ki, hanem az aktuális és végsőkéig el nem fogadható Magyarország maradt szembeállítva az egykori, a nagy, a dicsőséges, a történelmi Magyarországgal.”³²

A két világháború közötti „magyar hisztériáért” Bibó tehát elsősorban az I. világháború győztescitt tette felelőssé. Ugyanakkor súlyos bírálatot mondott a magyar revizionizmus részben valótlán, részben vitatható érvrendszere fölött is. Trianon etnikai igazságtalanságai miatt érthetőnek, ám mégis nagy hibának tartotta, hogy sem a hivatalos külpolitika és a propaganda, sem a közvélemény nem tett különbséget „etnográfiai revizionizmus” és „az ezeréves határokat visszakövetelő” „történelmi irredenta” között. Előbbit teljes mértékben jogosnak és az európai stabilitás szempontjából is szükségesnek, az utóbbit azonban elérhetetlen vágyálomnak, illetve a „krónikus vakság” tünetének minősítette. Ebből következőleg az integrális revízió érvrendszerét is lesújtó kritikában részesítette. A „kulturálfölényt”, a „Kárpátok medencéjének ideális földrajzi egységét” és különösen a Szent István-i állameszmét olyan „gyermekes konstrukcióknak” gondolta, amelyek a magyar lakosság elköltöztetésére ugyan alkalmasak voltak, ám a külföld meggyőzésére egyáltalán nem. „...ahol magyarok laknak, ott van Magyarország, és sehol másutt, s a magyar nép nem *primus inter pares*, nincs semmiféle fölényre jogosító tulajdonsága (possess any quality of superiority), hanem egyszerűen egy kelet-európai nép a sok közül” – szögezte le.

Az 1938 és 1941 közötti magyar revíziós eredményeket Bibó ezekből az elvi premisszákból kiindulva, ám azokat rugalmasan alkalmazva értékelte. A szlovák–magyar határ 1938-as revíziója a lehető legteljesebb mértékben

31. Uo. 353–354.

32. Uo. 616.

megfelelt az etnikai elvnek. Ezért ezt Bibó rendben lévőnek minősítette. Nem helytelenítette Kárpátalja 1939-es visszakерülését sem, noha az ott élőknek a magyarok csak csekély töredékét tették ki. Álláspontját azzal indokolta, hogy „a ruszin nép egy meglehetősen bizonytalan nemzeti tudatú, inkább lokális népi tudatú néptöredék volt, melynél valóban létezett egy történeti magyar irányzat is.” Erdélyt a térség azon tájai közé sorolta, ahol a nagyfokú nyelvi keveredés miatt nem lehetett korrekt nyelvi választóvonalat húzni. Az 1940-es megosztást mindazonáltal az 1920-as döntésnél és az 1920 előtti állapotnál egyaránt igazságosabbnak tartotta, és egyben alkalmasnak arra is, hogy egy végleges és kölcsönösen megnyugtató rendezés kiindulópontjává váljon. A döntéshozók – érvelt – nem a megosztással követtek el hibát, hanem azzal, hogy a megosztás „nem volt népkicsréléssel összekapcsolva”. Ebből adódott, hogy egyik fél sem ismerte el véglegesnek a rendezést, hanem „mindkét fél fenntartotta az igényeit, mely mindkét részről egyrészt az idegen uralom alá került fajtestvérek felszabadítására irányult, másrészt minden etnikai szemponttól függetlenül egy történeti status quo helyreállítását tűzte ki célul”. Az erdélyi regionális tudatnak, amelyet a térség egységének megőrzése mellett érvelő transzilvánizmus különböző irányzatai hangoztattak, Bibó nem tulajdonított jelentőséget.

Az 1941-es bácskai bevonulással kapcsolatban Bibó helytelenítette, hogy a magyar hadsereg nemcsak a magyar többségű Észak-Bácskát vette birtokba, hanem – Hitler engedélyével – bevonult olyan régi magyar területekre is, ahol a szerbek, illetve a délszlávok alkottak többséget. Az 1942-es „újvidéki vérengzésről” még lesújtóbb kritikát mondott. Ahol ilyesmi történhet – írta – „ott más nyelvű, de magyar szívű nemzetiségekről, a magyar nép nevelői szerepéről immár komoly ábrázattal nem lehet beszélni.” „...hogy gyakoroljon egy államhatalom, nemzet, nép más népek felett hegemoniát, ami mindenekelőtt pszichikai ráhatás, ha saját karhatalmát nem tudja kézben tartani?” – tette fel magának a kérdést rezignáltan.

A határkérdés alapvető fontosságának hangsúlyozásával szemben a status quo európai hívei számos ellenérvet vonultattak fel. Ilyen volt a régió népeinek elmaradott társadalmi szerkezetére és a demokratikus hagyományok hiányára való hivatkozás, amelyek azzal a feltételezéssel egészültek ki, hogy ha ezeken az anomáliákon segítenek, vagyis ha bevezetik az általános és titkos választójogot, továbbá felosztják a nagybirtokokat, s ezzel megszüntetik a hagyományos politikai elit uralmát, akkor a határviták is elveszítik a jelentőségüket. Hasonló logika alapján tételezték fel sokan azt is, hogy az államok közötti föderáció, illetve a konföderáció ugyancsak tárgytalanná teheti a határvitákat. Bibó egyik feltételezést sem osztotta. A föderáció – írta – olyan, mint a házasság. Csak akkor szabad „belépni”, ha „minden függő kérdést elintézzünk és elrendezzünk”, mert egyébként előbb vagy utóbb felbomlik. Nem tartható univerzális gyógyszernek az egyébként általa is alapvetőnek gondolt demokratizálás sem. Bármilyen fog történni: ütközőzóna

marad a térség, vagy csatlakozik a „szovjethez”, netán belülről is szovjetizáltatnék, „a belső politikai ellentétekbe és feszültségekbe csakhamar a bibliai hét ördögök módjára észrevétlenül a régi nemzeti ellentétek bújniának bele, s rosszabb lenne a dolga ezen országoknak, mint volt azelőtt. Igenis neki kell állani az itteni határviták megismeréséhez és megoldásához” – vonta le ismét ugyanazt a konklúziót.³³

Az 1919 után részben illegalitásba, részben emigrációba kényszerült magyar kommunisták Trianon-politikáját két szempont határozta meg: a nemzeti érdek fölé emelt osztályharcos internacionalizmus és a Szovjetunió külpolitikai irányvonala. Ezt a két szempontot nem mindig volt könnyű összeegyeztetni. Az 1920-as évek utolsó harmadában például a KMP a teljes mértékben demagógnak és „maszlagnak” tekintett revíziós politika ellen lépett fel, amelyet az uralkodó körök osztályérdekével azonosított. Ennek támogatása helyett arra szólította fel a párt követőit és rajtuk keresztül a magyar népet, hogy a „mai rendszer megbuktatásáért” harcoljanak. „Nem az ország határain kívül van az ellenség, hanem belül! Revíziót akartok vagy felszabadulást? A trianoni rablószerződést nem az imperialisták ellenforradalmi háborúja, hanem [...] a nemzetközi proletárforradalom fogja összetörni a Szovjetunió segítségével. [...] Le a revizionista maszlaggal!”³⁴

Ez az álláspont nem számolt azzal, hogy a köré font ellenséges gyűrű széttörése és a „forradalom exportja” szempontjából a Szovjetunió számára a békeszerződésekkel szembeni nemzeti érdekek és érzelmek mozgósító ereje is számíthatna veendő. Ez állt a háttérben annak, hogy a Komintern 1924-es kongresszusa a „magyar kérdésben” egészen más határozatot hozott. Ez arra szólította fel a csehszlovákiai, romániai és jugoszláviai kommunistákat, hogy „az ottani magyarok önrendelkezésének a jogát” hangoztassák, „sőt kiválásukat azokból az államokból, amelyek annektálták őket.” Erdély ügyében ugyanakkor azt tette a román kommunisták feladatává, hogy annak regionális különállásáért harcoljanak.³⁵ A magyar kommunistáknak ezért rövidesen szakítani kellett a „Le a revízióval!” jelszóval. A Komintern VB elnöksége 1929-ben elítélte a KMP álláspontját, s a párt főideológusát, Révai Józsefet önkritikára kényszerítette. Utóbbi elismerte, hogy a „revizionista mozgalom elleni küzdelemben [...] hátat fordítottunk magának a trianoni kérdésnek, a magyar dolgozó nép önrendelkező jogának.” A magyar kommunisták új irányvonala ezt követően a „trianoni rabló béke elleni forradalmi harc” lett, amit azonban továbbra is összekapcsoltak „a nacionalizmus

33. Uo. 621–625. Bibó revíziós koncepcióját részletesebben ismertettem *Bibó István és a trianoni magyar határok* című tanulmányomban. In Romsics Ignác: *Műltől a mának*, i. m. 297–312.

34. Kövágó László: *A magyar kommunisták és a nemzetiségi kérdés 1918–1948*. Budapest, 1985, Kossuth Kiadó, 195–204. Idézet a 200. oldalon.

35. A határozatokat közli *The Hungarians: A Divided Nation*. Ed. by Borsodí, Stephen. New Haven, 1988, Yale Center for International and Area Studies, 96–97.

elleni küzdelemmel”, illetve „a cseh, román, jugoszláv munkássággal való szövetség, »egység és egybeolvadás« hirdetésével.”³⁶

Az 1930-as évek közepétől, amikor a Szovjetunió a németellenes európai együttműködés szorgalmazójává vált, ismét módosult a kommunista álláspont. Ettől kezdve legfőbb célja a fasiszta hatalmakkal szembeni egységfront erősítése vált, amellyel nem lehetett összeegyeztetni a támogatásukkal elért magyar revíziós sikerek helyeslését. „Revízió igen – mutatott irányt ismét Révai az első bécsi döntés utáni napokban –, ha ennek módja és eredménye a Duna-medence népeinek és országainak a megbékélését és ezen keresztül a háborús veszély európai méretű csökkentését jelenti.” Ám „a Hitler kegyelméből végrehajtott magyar területi revízió Hitler gyarmatává és vazallusává teszi Magyarországot.” Következésképpen „Trianon jelenlegi revíziójának fő haszonélvezői a Horthy és Imrédy által vezetett magyar uralkodó osztály és a Hitler által vezetett új német imperializmus. Mindkét esetben az igazi vesztes Magyarország és a magyar nép.” A német-szovjet viszony megromlása, majd a Szovjetunió elleni német támadás után ez a revízióellenes álláspont még markánsabbá vált. Az 1941 áprilisában Budapesten elfogadott programjában a párt leszögezte, hogy nem ismeri el a bécsi döntéseket. Egyúttal kijelentette, hogy a „KMP-nak sikra kell szállnia a Magyarországon elnyomott ukránok, románok és szlovákok önrendelkezési jogáért, beleértve az elszakadás jogát is. Be kell bizonyítani a tömegek előtt, hogy csak ezzel a harccal lehet kikovácsolni Magyarországot minden nemzetiségű munkásainak szolidaritását, valamint csak így lehet megszervezni a magyar munkásosztály és Románia, Szlovákia, továbbá Jugoszlávia munkásosztályának közös harcát uralkodó osztályai ellen, a kapitalizmus ellen, hogy az önrendelkezési jog alapján, az érdekelt népek között szabad és békés megállapodások útján a Duna-medencében megteremtsek a nemzeti kérdés igazságos megoldásának feltételeit.”³⁷

A Hitlerrel és magyar szövetségeseivel való szembefordulás, és ezáltal a szövetségesek győzelmének elősegítése, illetve a béke mielőbbi megteremtése a háború végéig a magyar kommunisták – a hazaiak és a moszkvaiak – legfőbb célja maradt. Emellett mindig követelték a Magyarországhoz került nemzetiségi lakosság nyelvi és közigazgatási jogainak a biztosítását, s a jövőt 1944 őszén a „Duna-medence és a Balkán népei egyetlen demokratikus népcsaládjának” tagjaként képelték el – „összhangban a Szovjetunióval”. Úgy gondolták, hogy a vitás területi kérdések a háború után „a legteljesebb nemzetiségi jogok tiszteletben tartása és megadása mellett a kölcsönösség alapján, békés úton” rendezhetők lesznek.³⁸ Gosztonyi Péter úgy

36. Révai önkritikáját és a párt új irányvonalát közli *Trianon*, i. m. 398–406.

37. Kővágó László: i. m. 226–234. Idézetek a 231. oldalon. Vö. uő: *A Kommunista Párt és Trianon. História*, 1981/2. 8.

38. *Magyarországi pártprogramok 1919–1944*, i. m. 574–575. Vö. Kővágó László: i. m. (1985) 274–275.

tudta, hogy a moszkvai kommunisták 1944-ben ennek érdekében tárgyalásokat is folytattak román és csehszlovák elvtársaikkal. Legalább azt szeretnék volna elérni, hogy „a trianoni határon kívüli magyarlakta peremterületek” hovatartozásáról népszavazás döntsön. Gosztonyi szerint Rákosi még 1944 decemberében is azzal környékezte meg Rudolf Slanskyt, a Csehszlovák Kommunista Párt második számú vezetőjét, hogy ha a Csallóközről Magyarországnak le is kell majd mondani, „legalább Kassát és környékét hagyják meg a magyaroknak.”³⁹ Az, hogy a moszkvai magyar és az ugyanott tartózkodó román és csehszlovák kommunisták között megbeszéléseik során a határkérdés is felmerült, joggal feltételezhető. Nem kizárt az sem, hogy a magyar kommunisták a csehszlovákoknak konkrét javaslatokat is tettek. Biztosra azonban mindez nem vehető, mert Gosztonyi nem támasztotta alá állításait forrásokkal.

A kormánykörök különböző revíziós elképzeléseinek harmonizálása és egy hivatalosnak tekinthető, koherens célrendszer kidolgozása céljából 1943 nyarán a Kállay-kormány megkezdte a háború utáni békekonferenciára való felkészülést. Ennek megszervezését és irányítását a Külügyminisztérium politikai osztálya kapta feladatul, amelyet júliusig Szentmiklósy Andor, majd Szegedy-Maszák Aladár vezetett. A munka elvi alapjait Szegedy-Maszák dolgozta ki még 1942 végén, míg az operatív irányítás Kertész Istvánra hárult. Kertész a budapesti egyetemen szerzett jogi és államtudományi doktorátust 1926-ban, majd állami ösztöndíjasként Párizsban folytatott nemzetközi jogi és diplomáciatörténeti tanulmányokat. Emellett megfordult Angliában, Svájcban és az Egyesült Államokban is. Hazatérve rövidesen a Külügyminisztérium tisztviselője lett. 1941-ig a Hágai Nemzetközi Bíróság mellé delegált magyar bizottság titkára volt, majd a bukaresti követség első titkáráként teljesített diplomáciai szolgálatot. Hivatali tevékenysége mellett közben több jogi és diplomáciatörténeti tanulmányt publikált, s a külügyi apparátus stratégiatervezéssel foglalkozó szakembereivel működött együtt. Felkészültsége és hozzáértése mellett kiválasztásában szerepet játszott az is, hogy Szegedy-Maszák, akihez baráti kapcsolatok fűzték, feltétlenül megbízott benne.⁴⁰

A béke-előkészítés az 1941-ben alapított Teleki Pál Tudományos Intézet és a Statisztikai Hivatal szakembereinek a közreműködésével kezdődött meg. A két intézmény munkatársai arra kaptak megbízatást, hogy a rendelkezésre álló adatbázisok alapján készítsenek áttekintéseket a Trianon által előidézett helyzetről, a két világháború közötti magyar külpolitikáról, a magyar kisebbségek helyzetéről, a náciizmussal szemben tanúsított magyar ellenállásról és minden más olyan kérdésről, amely közvetve vagy közvetlenül a békekonferencián felmerülhet. A Teleki Intézet és a Statisztikai Hivatal statisztika-

39. Gosztonyi Péter: *Légivesztély, Budapest*. Budapest, 1989, 33.

40. Gyarmati György: Kertész István pályafutása. In Kertész István: *Magyar békeillúziók 1945–1947*. Budapest, 1995, Európa, História, 509–513.

tikusain, történészein és közgazdászain kívül több más szakember, sőt politikus is bekapcsolódott a munkába. Közéjük tartozott például Erőss János és Boldizsár Iván, valamint Szegedy-Maszák Aladár baráti köréből Bajcsy-Zsilinszky Endre, a kisgazdapárti Dessewffy Gyula és Varga Béla, továbbá a parasztpárti Kovács Imre.⁴¹

A Külügyminisztérium által irányított béke-előkészítő munka arra a feltetelezésre épült, hogy a dunai régiót a brit és az amerikai csapatok fogják megszállni, s a háború utáni új rend kialakításában az Egyesült Államoknak lesz döntő szava. Az 1943-as moszkvai és teheráni konferenciákon hozott határozatokról, melyek nem a balkáni, hanem a franciaországi partraszállást részesítették előnyben, s így döntően befolyásolták Kelet- és Közép-Európa sorsát, a Kertész által összefogott, és kávéházakban, valamint magánlakásokban találkozó, félig baráti társaság nem rendelkezett autentikus információkkal. Az ún. Béke-előkészítő Iroda 1944 márciusáig működött. A német megszállást követően a Gestapo Szentmiklósy Andor külügyminiszter-helyettest és Szegedy-Maszákot egyaránt letartóztatta, és a dachau-i koncentrációs táborba hurcolta. Előbbi belehalt a megpróbáltatásokba, utóbbit az amerikai hadsereg szabadította ki. Bár Kertész a Külügyminisztérium kötelékében maradhatott, a németek vereségével számoló béke-előkészítő munkát nem irányíthatta tovább. Az összegyűjtött anyagok jórészt a németek megérkezése előtt megsemmisítették. Azokból annyi maradt meg, amennyit biztonsági másolatként már korábban kijuttattak a svájci magyar követségre, illetve amennyit két aktatáskába csomagolva Kertész kimentett a Külügyminisztérium épületéből.⁴²

2. A MAGYAROK RIVÁLISAI: SZLOVÁKOK ÉS CSEHEK, ROMÁNOK, DÉLSZLÁVOK

Az 1938 és 1941 közötti magyar revíziós sikereket a szlovákok és a csehek, a románok és a délszlávok nemzeti katasztrófaként élték meg. Mindaz, amiért addig küzdöttek, és ami 1920-ban valósággá is vált a számukra, egyik pillanatról a másikra semmivé vált vagy hátrányukra változott. Azt, hogy szigorúan etnikai szempontból az új határok igazságosabbak voltak a trianoninál, egyetlen befolyásos politikai erő sem látta be. Ehelyett valamennyien az 1938 előtti vagy azoktól csak kismértékben eltérő határok visszaállítására törekedtek, miközben az ott élő magyarokkal szembeni ellenszenvük nem csökkent, hanem nőtt. Az egyes nemzetek és az azon belüli politikai áramlatok jövő-

41. Szegedy-Maszák Aladár: i. m. II. köt. 283–362.

42. Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL). Külügyminisztérium iratai. XIX-J-1-a-1 1-1945-47. Beszámoló a Béke-előkészítő Osztály működéséről. Vö. Kertész István: i. m. (1995) 36–37. és 137–138.

képei mindazonáltal a magyarokéhoz hasonlóan elég jelentősen különböztek, sőt a háború menetében beállt fordulatok függvényében időnként változtak is.

SZLOVÁKOK ÉS CSEHIEK. Az 1939. március 14-én létrejött Szlovák Köztársaság a Harmadik Birodalomnak köszönhette létét. A szlovák politikusokkal Hitler ezt érezkelte is. A leendő állam leendő miniszterelnökével, Vojtěch Tuka-val 1939 februárjában közölte: 1938 őszéig azt tartotta volna helyesnek, ha Magyarország teljes egészében visszakapja Szlovákiát.⁴³ A következő év őszén a berlini szlovák követtel beszélgetve hasonló kijelentést tett. „Mindig azt hitte, hogy Szlovákia vissza akar térni az »ezeréves magyar birodalom« kebelébe” – közölte Černákkal.⁴⁴ A szlovák vezetőket ez a körülmény a német elvárásokhoz való maximális alkalmazkodásra készítette. Ez tükröződött az 1939. március 18-án aláírt védelmi egyezményben, amely ki-mondta, hogy a szlovák állam „külpolitikáját a német kormánnyal szoros együttműködésben, katonai erejének szervezését pedig a német véderővel való szoros együttműködésben valósítja meg”. Ennek megfelelően Szlovákia Lengyelország lerohanásában, majd a Szovjetunió elleni katonai támadásban is részt vett.⁴⁵

A szlovákok lojalitását Hitler azzal jutalmazta, hogy Lengyelország felosztása után Szlovákiának adta az I. világháború végén Lengyelországhoz került szepességi területet. Ez összesen 722 km²-t jelentett néhány ezer lakossal, ami természetesen nem elégítette ki a szlovákokat. Hitlerrel tárgyalva ismételt szövegbe hozták a „bécsi döntés óta zárt népcsoportokban Magyarországon élő” – olykor 400, máskor 600 ezerre becsült – szlovákság sanyarú sorsát, akiket a „magyarok – úgymond – elnyomnak”. A sirámok mögül nem volt nehéz kihallani a Magyarország rovására történő határmódosítás óhaját. A szlovák vezetők másik visszatérő panasza a „Szent István-i birodalom” visszaállítására törekvő magyar politika ellen irányult. Ez utóbbival kapcsolatban a német vezetők minden esetben támogatásukról biztosították a szlovák politikusokat. „...a Szent István-i birodalom a maga ezeresztendősi határaival többé nem fog életre kelni” – nyugtatta meg például maga Hitler Josef Tiso államelnököt 1943 tavaszán. Azt, hogy Magyarország Szlovákia ellen forduljon, Németország sohasem tűrné el – tette hozzá. Az első bécsi döntés módosításának lehetőségét azonban mindig elhárították. Legfeljebb – mint Ribbentrop is – annyi biztatást adtak, hogy „egyszer talán ennek az ideje is elérkezik”.⁴⁶

43. *Handbuch der Europäischen Geschichte*. Hrsg. Von Theodor Schieder. Band 7/2. Stuttgart, 1979, Klett-Cotta, 955.

44. *Hitler hatvannyolc tárgyalása*, i. m. I. köt. 106.

45. Kamenec, Ivan: Szlovákia és a szlovák politika helyzetének paradoxonai a második világháború idején (1939–1945). In *Szlovákok az európai történelemben*. Szerk. Molnár Imre. Budapest, 1994, Teleki László Alapítvány, 92–97.

46. *Hitler hatvannyolc tárgyalása*, i. m. 105–110., 150–151., 114–115.

A magyar területi törekvések elleni védelem és saját revíziós céljai alátámasztása érdekében a szlovák vezetők 1941 nyarán kezdeményezték a kisantant német égisz alatti újratерemtését. A budapesti német követ ezzel foglalkozó jelentése szerint „Horvátország nem utasította el, sőt megértéssel fogadta azt a szlovák javaslatot, hogy Szlovákia, Románia és Horvátország részvételével alakítsanak Magyarországra ellen irányuló kisantantot.” Ribbentrop azonban ezt sem karolta fel. Támogatás helyett arra szólította fel az érdekelteket, hogy hagyják abba a „családon belüli viszályokat”.⁴⁷

A háború mentében beállt 1943-as fordulat után Josef Tiso államelnöknek és környezetének a németbarátsága mérséklődött, az ellenzéki erők (polgári pártok, szociáldemokraták és kommunisták) aktivitása pedig erősödött. 1943 végére utóbbiak megalakították a Szlovák Nemzeti Tanácsot, amely a hadsereg egy részére támaszkodva 1944. augusztus 29-én németellenes felkelést kezdeményezett. A Szlovák Nemzeti Tanács külpolitikai szempontból a Szovjetunióra támaszkodott, és sikraszállt a csehek és a szlovákok közös államának újratерemtése mellett. A kisebbségi kérdést ekkor még a nemzetiségi egyenjogúság elve alapján kívánták rendezni úgy, hogy a köztársaság valamennyi nemzeti csoportnak „biztosítja a legnagyobb mértékben a lehetőséget arra, hogy önállóan irányítsa a maga ügyeit saját demokratikus intézményein keresztül”.⁴⁸

A szlovák állam vezetésének és ellenzékének rendezési elképzeléseinél a jövő szempontjából jóval nagyobb súllyal estek latba a cseh és szlovák emigrációi vezetőinek törekvései. Az 1938–39-ben külföldre távozott cseh és szlovák politikusok több szervezeti központot hoztak létre. A volt államelnök, Eduard Beneš 1939 első felében Chicagóban tartózkodott, majd a nyár folyamán áttette székhelyét Londonba. Milan Hodža, a München előtti utolsó miniszterelnök és Stefan Osuský volt párizsi követ – mindketten szlovákok – ugyanebben az időben Párizsban tartózkodtak. A kommunistáknak Londonban (Vladimir Clementis) és Moszkvában (Klement Gottwald) egyaránt voltak képviselői. Legbefolyásosabb csoportnak kezdetben a párizsi szlovákok tűntek, akik 1939. november 22-én Hodža vezetésével megalakították az emigráns Szlovák Nemzeti Tanácsot. Bár a csehszlovák állam újratерemtésének hívei voltak, Beneš centralista elképzeléseivel szemben a szlovákoknak társnemzeti státust követeltek, s a térség jövőjét egyenrangú államok föderációjaként képzelték el. A gazdasági előnyökön túl a demokratikus szövetséget erős gátként képzelték el a náci Németország és a kommunista Szovjetunió között. Előadásában, memorandumaiban és 1942-es

47. *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944.* Szerk. Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Lóránt, Juhász Gyula. Budapest, 1968, Kossuth Könyvkiadó, 601.

48. Arató Endre: *Tanulmányok a szlovákiai magyarok történetéből 1918–1975.* Budapest, 1977, Magvető, 320–325. és 334–339.

könyvében (*Federation in Central Europe*) Hodža részletesen írt az elképzelt államszövetség közös intézményeiről és irányításának hierarchiájáról. Szólt az egyes tagállamok különböző belső problémáiról is. Így például élesen bírálta a Horthy-rendszer antidemokratizmusát és revizionizmusát. Arról azonban, hogy az elképzelt föderáció tagállamai közötti, határokkal kapcsolatos ellentéteket hogyan és milyen konkrét lépésekkel lehetne és kellene csökkenteni, egyetlen szót sem ejtett.⁴⁹

A volt államelnök, Beneš kezdetben nem örvendett túlzott népszerűségnek. A francia kormány tüntetően Hodžát támogatta, Londonban pedig csak azzal a feltétellel kapott letelepedési engedélyt, hogy nem fog politizálni. Chamberlain kormánya érezte vele, hogy felelősnek tartják a dunai népek közötti ellentétek elmérgesedéséért, s a jövőt illetően nem biztos, hogy a München előtti állapotokhoz kívánnak visszatérni. Franciaország 1940. júniusi bukása és Churchill hatalomra kerülése után azonban megváltozott a helyzet. Az angol közvélemény körében egyre inkább Chamberlain vált bűnbakká, miközben az általa képviselt megbékélési politika végzetes hibának minősült. Ennek köszönhető, hogy közel két éves „lebegtetés” után, 1940 júliusában Anglia elismerte Beneš Csehszlovákia törvényes államelnökének, az általa összeválogatott testületet pedig emigrációs kormánynak. Ennek élére egy színtelen néppárti politikus, Jan Šramek került, míg a külügyminiszteri posztot az államalapító elnök fia, Jan Masaryk kapta. Az emigrációs politika legfőbb irányítója természetesen maga Beneš maradt, külön elnöki irodával és tanácsosokkal. A Franciaországból előbb Londonba, majd onnan az Egyesült Államokba települt Hodža viszont egyre inkább háttérbe szorult. Elszigetelődését mutatta, hogy az emigráns kormányban semmilyen pozíciót sem kapott.⁵⁰

Beneš 1938 és 1944 közötti politikája három szakaszra osztható. Az első időszak Münchentől 1939 őszéig tartott. Ez alatt a közel egy év alatt az elnök magatartása fenyegető, harcias és markánsan kisebbségellenes volt. „Természetesen senkinek meg nem bocsátani az árulásért, soha föl nem adni jogainkat és elrabolt területeinket” – írta egyik bizalmasának 1938 végén. Hasonló határozottsággal beszélt 1939. július 8-án is Chicagóban. „Nem fogadjuk el a bécsi döntőbíróság határozatát Szlovákia és Kárpátalja ügyében, melyet Magyarország önhatalmúlag és erőszakkal megsértett” – jelentette ki. Magabiztossága mögött az a feltételezés húzódott meg, hogy egy nagy európai koalícióra támaszkodva a hitlerizmus gyorsan felszámolható és a status quo helyreállítható lesz.

Beneš magabiztosságának a szovjet–német meg nem támadási szerződés vetett véget 1939. augusztus 23-án. A következő két – két és fél évben, tehát

49. Milan Hodža: *Szövetség Közép-Európában*. Pozsony, 2004, Kalligram, 15–38. és 243–303.

50. András Károly: Beneš Moszkvában. *Új Látóhatár*, 1985/2. 137–147. Vö. Borsody István: *Beneš*. Budapest, é. n., Athenaeum, 152–187.

nagyjából a Szovjetunió elleni német támadásig az elnök hangvétele vizs-
szafogottság, céljait pedig mértékletesség jellemezte. Elismerte, hogy a múlt-
ban maga is követett el hibákat, s ismételten ígéretet tett ezek háború utáni
kijávitására. Megfogadta, hogy a jövőt a demokratikus együttélés hagyomá-
nyára fogják alapozni, s hogy az új köztársaság „az állam minden nemzeti-
ségéhez igazságos lesz”. Bár a szudétanémetek részleges kitelepítése már
ekkor felmerült, kollektív bűnösségről és a kisebbségek általános felelősség-
re vonásáról ekkor még szó sem esett. Számolt viszont az 1938 előtti hatá-
rok Csehszlovákia rovására történő módosításával. „A magam részéről – je-
lentette ki titkárának 1940. április 5-én – azt hiszem, hogy Szlovákiában nem
kapjuk vissza egészen régi határainkat, de nem is érdekünk, hogy emiatt
újából elrontsuk viszonyunkat a magyarokkal.” Más alkalommal a ruszinok
önrendelkezési jogáról és a német-cseh határon elképzelhető „kisebb határ-
kiigazításokról” beszélt.⁵¹

1941 ősztől, miután a szovjet–német együttműködés megszűnt, Beneš
ismét magabiztosabbá vált. Engedményekre a német–cseh és a magyar–szlo-
vák határok ügyében egyre kevésbé és egyre kisebb mértékben mutatott
hajlandóságot, miközben eltökéltsége a kisebbségek megbüntetésére, illetve
kitelepítésére nőtt. A Szudéta-vidék német szociáldemokratáinak emigráns
vezetőjével, Wenzel Jakschsal 1941 szeptemberében már azt közölte, hogy
elkerülhetetlennek látszik „Cseh- és Morvaország minden németjétől” való
végérvényes megszabadulás. Majszkij londoni szovjet követet ugyanebben
az időben arról tájékoztatta, hogy „bár nem zár ki kisebb változásokat”,
„a köztársaságnak lényegében ugyanazokból a részekből kell állnia, mint
korábban.” „A magyarok nem tarthatják meg Ruthéniát, s nem lehet a leng-
yeleké sem. Ez a tartomány csak Csehszlovákiához vagy Oroszországhoz
tartozhat.”⁵²

A jövőre vonatkozó elképzeléseit Beneš legrészletesebben egy cikkében
fejtette ki, amely a tekintélyes amerikai *Foreign Affairs*-ben jelent meg 1942
januárjában. A terjedelmes írás bevezető részeiben az elnök Európa újjá-
szervezésére vonatkozó nézeteit ismertette. Hét nagyobb területi egység
létrehozására tett javaslatot. Ezek egyike az újjászervezett „Közép-Európa”
lett volna a helyreállítandó Lengyelország és Csehszlovákia közötti föderá-
ció köré szervezve. Az ennek létrehozására vonatkozó szándéknyilatkoza-
tot az emigráns cseh és lengyel politikusok 1942. január 19-én már alá is írták.
E föderációhoz csatlakozhatott volna Ausztria, Magyarország és esetleg
Románia is. Az utóbbit azonban el tudta volna képzelni a Jugoszláviából,

51. Janics Kálmán: *A hontalanság évei*. München, 1979, Európai Protestáns Magyar Szabadegye-
tem, 53–59. Vö. A szudéta német kérdés a második világháborúban. Szerk. Kasza Péter. Sze-
ged, 2000, Jatepress, 6–13.

52. Taborsky, Edward: *President Benes. Between East and West*. Stanford, 1981, Hoover Institution
Press, 182.

Görögországból, Albániából és Bulgáriából álló Balkán-blokk tagjaként is. Az emigráns görög és szerb politikusok által 1942. január 15-én aláírt jugoszláv-görög egyezményre erre az időre ez szintén körvonalazódni kezdett. A Habsburg Monarchia esetleges helyreállítására vonatkozó terveket elutasította. A birodalom fölött – állította – nem az 1919-es párizsi békekonferencia, hanem a monarchia népei mondták ki a halálos ítéletet. „A békekonferencia feladata egész egyszerűen annyi volt, hogy tudomásul vette azokat a fait accomplis-kat, amelyek már hónapokkal a konferencia megnyitása előtt körvonalazódtak, és amelyek évek óta érlelődtek.”

Részletesen foglalkozott a kisebbségekkel, akik közül a németeket Közép-Európa „ötödik hadoszlopainak” nevezte. A Népszövetség kisebbségvédelmi rendszerét elvetette, s a kollektív kisebbségi jogok intézményes biztosítása helyett homogén nemzetállamok létrehozását javasolta. Ennek egyik lehetséges eszközt a kisebbségek kitelepítésében látta, a másikat pedig a határok „helyi módosításában”. Hozzátette: a sajátos etnográfiai viszonyok miatt kisebbségek a legtöbb közép-európai államban mindezek ellenére maradni fognak. Az ő védelmüknek a továbbiakban az általános emberi jogokon kell nyugodni, s nem szabad lehetővé tenni, hogy problémáikkal különböző nemzetközi fórumokhoz forduljanak.⁵³

A későbbiekben mind Csehszlovákia München előtti határainak a helyreállítására, mind a kisebbségek kitelepítésére irányuló szándéka egyértelművé vált. Ez különösen zárt körben és bizalmas megnyilatkozásaiban volt tetten érhető. Majszkijnak tett 1941-es közlése ellenére 1943 tavaszán arról tájékoztatta szlovákiai híveit, hogy „Szlovákia és Ruthénia egyesülése a cseh területekkel befejezett tény, amit a világ egyetlen hatalma sem tud megakadályozni.”⁵⁴ Néhány hónappal később elkészült az első konkrét terv a kitelepítésről, amely 2 millió németet és 400 ezer magyart érintett volna.⁵⁵ Más helyzetekben, például a magyar emigráció képviselőivel vagy angolszász diplomátákkal folytatott beszélgetések során viszont úgy Beneš, mint kormányának más tagjai, továbbra is elképzelhetőnek tartották az 1920-as szlovák-magyar határ Magyarország javára történő módosítását. 1943 áprilisában a *State Department* tisztviselőinek így nyilatkozott Jan Papanek tájékoztatásügyi és Ladislav Feierabend pénzügyminiszter, majd Az *Embernek* adott interjújában Jan Masaryk külügyminiszter is. Utóbbi többek között kijelentette, hogy „Sohasem fogunk visszatérni sem a trianoni, sem a versailles-i békeszerződéshez. Ha eljön az idő, hogy egy igazán demokratikus Magyarországgal állhatunk szemben, készek leszünk bármilyen

53. Beneš, Eduard: The Organization of Postwar Europe. *Foreign Affairs*, January 1942, 226–233. Vö. Gulyás László: Beneš Közép-Európa terve (1942). In *Kutatások 2005*. Szerk. Dr. Steinerné dr. Molnár Judit. Baja, 2006, Eötvös József Főiskola, 27–34.

54. Taborsky, Edward: i. m. 183.

55. Janics Kálmán: i. m. 70.

A lengyel-csehszlovák és a délszláv-görög konföderációs elképzelés, 1942

kérdést megvitatni, beleértve a határokét is”.⁵⁶ 1943 májusában Vámbéry Rusztemmel Beneš ugyanilyen szellemben beszélt. „...az ellenség leverése után – mondotta – először vissza kell állítani a régi határokat. Másrészt azonban Magyarország demokratikus átalakulása után a helyzet megváltozik, és az új Magyarország ebben a kérdésben is megértésre fog találni a Csehszlovák Köztársaságnál.”⁵⁷

E tárgyban a legkonkrétabb nyilatkozatot az emigráns kormány genfi képviselője tette 1944 januárjában a *Pester Lloyd* tudósítójának. „Csehszlovákia – jelentette Sztankay Zoltán magyar konzul Jaromir Kopeczky szavait Kövér Gyula beszámolója alapján – a München előtti határok alapján áll. Magyarországgal elvileg csak e határok birtokán belül tárgyal. Ha Magyarország ezt az elvi álláspontot elfogadja, Csehszlovákia hajlandó bécsi döntés előtti területéből bizonyos területeket Magyarországnak átengedni. A Csallóköz átengedését Kopeczky maga hozta fel. Érsekújvár említésekor kijelentette, hogy ennek átengedéséről is lehet tárgyalni. Keskeny határsáv hovatarozása vita tárgyát képezheti. Ellenben Kassa átengedéséről szó sem lehet. Kopeczky akkor mutatkozott a leghatározottabbnak, mikor Kövér Kárpátját említette. Erről még beszélni sem hajlandók, mert erre az Oroszországgal való összeköttetésük fenntartása miatt van föltétlen szükségük.”⁵⁸

Beneš terveinek megvalósításához természetesen szükség volt a leendő győztesek hozzájárulására. Ennek érdekében a brit, az amerikai és a szovjet vezetőknél ő is és társai is sokat kilincseltek. Az első biztató hírek Moszkvából érkeztek. 1942 nyarán, amikor Londonban járt, Molotov világossá tette, hogy a Szovjetunió nem fogja kifogásolni másfél millió német kitelepítését. Ezt követően elvileg Eden és Churchill hozzájárultak a tervhez.⁵⁹ Beneš 1943. május–júniusi amerikai látogatása ugyancsak eredményesnek bizonyult. Bár nehéz szívvel, Rooseveltnök beleegyezését adta a német kisebbség eltávolításához.⁶⁰ Hubert Ripka, Masaryk államtitkára ennek alapján 1943 novemberében Oxfordban már arról beszélt, hogy a történetek után „igazán jogos az a kívánság, amely Németországot és Magyarországot arra akarja kényszeríteni, hogy fogadják be nemzetársaikat, és törődjenek azokkal, akiket támadó és hadi célokra használtak fel.”⁶¹

A csehszlovák emigráció diplomáciai erőfeszítései közül legnagyobb jelentőséggel Beneš 1943. decemberi moszkvai látogatása bírt. Ennek so-

56. National Archives, Washington D. C., Record Group 226. Office of Strategic Services, Foreign Nationalities Branch. INT-15HU-456. és Record Group 59. Notter Files, Box 63. T-327. Summary of Czechoslovak Peace Aims, May 5 1943.

57. Janics Kálmán: i. m. 69.

58. G. Vass István: Magyar-csehi hivatalos tárgyalások Bernben 1944–1945-ben. *Külpolitika*, 1997/3. 101–129. Idézett mondatok a 113. oldalon.

59. András Károly: i. m. 155–156.

60. Tahorsky, Edward: i. m. 126.

61. Janics Kálmán: i. m. 71.

rán a szovjetek elfogadták Beneš arra vonatkozó javaslatát, hogy „Azoknak a területeknek, melyeket Magyarország Hitler segítségével annektált Csehszlovákiától, vissza kell jutniuk a Csehszlovák Köztársasághoz”. Elvileg megállapodtak abban is, hogy a németekhez hasonlóan a magyarokat is indokolt kitelepíteni Csehszlovákiából. Mindezeket túl Beneš erőteljesen érvelt amellett, hogy Magyarországon „egy belső forradalomnak” kell lejátszódnia a „feudalizmus elpusztítása érdekében”. Két évvel korábban kifejtett föderációs elképzeléseihez viszont egyáltalán nem ragaszkodott. Érzékelve a szovjet vezetők rosszallását igyekezett minden tekintetben a lehető leglojálisabbnak mutatkozni, és ismételt ígéretet tett rá, hogy mindenben Moszkva iránymutatását fogja követni. Felvetődött Erdély jövője is. Beneš elmondta, hogy a román politikusok egy része megértette, hogy Besszarábia és Bukovina elveszett számukra. „...az Önök határainál nem lehet kompromisszum” – hangsúlyozta. A második bécsi döntéssel kapcsolatban viszont fenntartásait hangoztatta. Molotov és Sztálin ezeket is helyeselte. Az egyetértést 20 évre szóló szövetségi és kölcsönös segélynyújtási szerződés pecsételte meg. Ebben megállapodtak, hogy a háború után „szoros és baráti együttműködést tartanak fenn”, „gazdasági kapcsolataikat a lehető legnagyobb mértékben fejlesztik”, és egyikük sem csatlakozik olyan szövetséghez, amelyik a másik ellen irányul.⁶²

A moszkvai csehszlovák emigráció – lényegében az emigráns Cscheszlovák Kommunista Párt – kezdetben nem osztotta Beneš kisebbségellenes nézeteit. A párt vezetője, Klement Gottwald 1944 áprilisában még egy olyan „nemzeti demokratikus felszabadító forradalommal” számolt, amely „a csehek, szlovákok és ukránok testvéri szövetségén”, illetve a „németek, magyarok, lengyelek egyenrangúságán” alapult volna. Ez emlékeztetett a magyar kommunisták álláspontjára. 1944 nyarától azonban a moszkvai cseh és szlovák kommunisták körében is olyan vélemény kerekedett felül, amely a magyarokat a németekkel együtt „áruló személnék” minősítette, és akiktől meg akarta tisztítani Csehszlovákiát. „A németeknek el kell hagyniuk a cseh földet, meg kell tisztítani a cseh tájakat tőlük tökéletesen és végérvényesen [...] Ami a németekre érvényes, érvényes a magyarokra is” – olvasható a párt lapjának (*Československé Listy*) 1944. augusztus 1-jei számában.⁶³ Ha tehát – mint Gosztonyi Péter véli – a moszkvai magyar kommunisták 1944 őszén valóban előálltak területi igényekkel cseh és szlovák elvtársaiknál, nem kétséges, hogy határozott elutasításban részesültek.

62. Az 1943. decemberi Beneš-Sztálin-Molotov megbeszélések dokumentumai. Fordította és sajtó alá rendezte Gulyás László. Szeged, 1993, JATE Történetész Diákkör.

63. Janics Kálmán: i. m. 77–78.

ROMÁNIA. Az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntés Romániában óriási csalódást okozott, és hatalmas felháborodást váltott ki. Az elégedetlenség hatására II. Károly király előbb felmentette az addigi kormányt, és Ion Antonescu tábornokot nevezte ki miniszterelnökké, majd fia, Mihály javára lemondott a trónjáról, és szeptember 9-én elhagyta az országot. Ezt követően Románia parlament nélküli „nemzeti-legionárius állammá” alakult, amelynek élén *conducător*ként, vagyis államvezetőként Antonescu állt. A szélsőjobboldali vasgárdistákkal való 1941. januári leszámolás után a tábornok nyílt katonai diktatúrát léptetett életbe.⁶⁴

A korábbi nyugatbarát politikával szemben Antonescu a feltétlen német szövetség híve volt. Mint 1941. június 12-én Hitlernek kifejtette, a „román nép kész mindhalálig együtt menetelni a Tengellyel, mert tökéletesen megbízik a Führer igazságérzetében.” Megígérte, hogy a küszöbönálló háború megnyerése érdekében „Románia egész katonai, politikai és szociális segéderejét” Németország rendelkezésére bocsátja. „Románia négyszáz esztendeig gát volt a szlávok és a törökök útjában: hasonló szerepet vállalhatna Németország javára a jövőben is” – hangsúlyozta.⁶⁵

Ígéretének megfelelően – a habozó magyar vezetéstől eltérően – Antonescu azonnal csatlakozott a Szovjetunió elleni háborúhoz. Különbőség mutatkozott annyiban is, hogy míg 1941 nyarán Magyarország csak 70-80 ezer fős hadsereget küldött a keleti frontra, Antonescu mintegy 700 ezreset. Októberig ebből mintegy 70 ezren meghaltak, 100 ezren pedig megsebesültek. 1943 végéig a keleti fronton elesett román katonák száma negyedmillióra emelkedett. A hatalmas katonai áldozatokat és a román államvezető személyes buzgalmát Hitler számos módon elismerte. Antonescu volt az első külföldi személyiség, aki a legmagasabb német katonai kitüntetésben részesült, és aki német hadtestek feletti parancsnoklás jogát is megkapta. Emellett Románia nemcsak Észak-Bukovinát és Besszarábiát kapta vissza, hanem jelentős Dnyeszteren túli területek (Transznisztria) is román katonai közigazgatás alá kerültek.⁶⁶

A keleti területek megszerzésén túlmenően Antonescu azt remélte, hogy tengelybarát politikája révén a második bécsi döntés is módosítható lesz. Észak-Erdély visszaszerzését minden más területi szerzeménynél fontosabbnak tartotta. Hitlerrel ezért már első találkozásukkor, 1940 novemberében közölte, hogy mivel Erdélyt történelme során még sohasem osztották fel, s minthogy ez a terület „csak mintegy ötven esztendeig tartozott Magyarországhoz” „Románia történelmileg eleve igényt tarthat Erdélyre.” Hangsú-

64. Palotás Emil: *Keter-Európa története a 20. század első felében*. Budapest, 2003, Osiris, 394-396.

65. *Hitler hatvannyolc tárgyalása*, i. m. I. köt. 293-296.

66. Hillgruber, Andreas: *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu. Die deutsch-rumänischen Beziehungen 1938-1944*. 2. Auflage, Wiesbaden, 1965, Franz Steiner Verlag, 138-141. és 172.

lyozta, hogy ha „Románia most nyugton is marad, az általános béke megkötésekor újra fel fogja emelni a szavát, hogy jogához juthasson”.⁶⁷ Amikor 1941–42 folyamán a német vezetésben felmerült, hogy a magyar–román vi-szályt az észak-erdélyi románok keleti területekre történő telepítésével le-hetne megoldani, a román vezető hevesen tiltakozott. A minisztertanács ülésén elhangzott szavai szerint a románok „nem nézhetnek Kelet felé, és nem fordíthatnak hátat a Nyugatnak. [...] Észak-Erdélyért húsz Transznisztr-iát sem fogadok el.”

A sztálingrádi vereség után Antonescu és kormányának németbarátsága mérséklődött. Észak-Erdély visszaszerzése azonban továbbra is elsőszámú külpolitikai cél maradt. A magyar vezetéshez hasonlóan Bukarest is készült egy fegyveres leszámolásra. 1944 tavaszán, egy zártkörű egyetemi tájékoz-tatón a marsall kijelentette: „számunkra a magyar kérdés nem probléma; mert ha 16 000 000 román nem lesz képes kiszabadítani a rabszolgaságból az Észak-Erdélyben maradt 1 200 000 román, vesszen el a 16 000 000 román.”⁶⁸

A terület-visszaszerzéssel összefüggésben a román vezetők körében is felmerült a telepítés mint a kisebbségi kérdés tartós megoldásának lehetsé-ges eszköze. „Visszahozhatom Besszarábiát és Erdélyt, de ha nem tisztítom meg a román fajt, nem érek el semmit, mivel nem a határok jelentik egy faj erejét, hanem annak tisztasága és egyneműsége. Én ezt követem elsősor-ban” – jelentette ki ugyancsak Antonescu 1941 őszén.⁶⁹ A Központi Statisz-tikai Hivatal igazgatója, a marsall személyes jó ismerője czzel kapcsolatban konkrét tervet is készített. A Szovjetunió elleni hadjárat megindítása után papírra vetett tervezet szerint „az összes centrifugális szándékú kisebbséget a jövő román Romániájából át kell helyezni a határokon túlra, s az országba hozni az összes vér szerinti románokat, legyenek azok bárhol, s meg kell húzni a román Románia, az örök Románia új határait, hogy a politikai ha-tárok pontosan megfeleljenek az etnikai határoknak.” Sabin Manuilă úgy gondolta, hogy összesen mintegy 3,5 millió nem román távozna az orszá-gból, és 1,6 millió román érkezne az 1939-eshez képest 5000 km²-rel kisebb Románia területére. Mintegy 5800 km²-rel a területveszteségek között sze-repelt a Nagyszalonta–Nagyvárad–Szatmárnémetitől nyugatra eső keskeny partiumi sáv is. Az erdélyi magyaroknak részben ide, részben a szerb Bá-nátba és a Bácskába kellett volna költözniük. A székelyek új hazájaként vi-szont Kárpátalját képzelte el, akik az Ukrajnába áttelepített ruszinok helyé-be kerültek volna.⁷⁰

67. Hitler hatvannyalc tárgyalása, i. m. I. köt. 180.

68. L. Balogh Béni: A magyar–román viszony és az erdélyi kérdés 1940–1944 között. *Korunk*, 2006/2. 6–7.

69. Uő: Az Antonescu-rezsim békeelképzelései 1940–1944 között. Kézirat, megjelenik a *Századok* 2007/1. számában.

70. Szász Zoltán: Tévutak keresése. Áttelepítési tervek a magyar–román konfliktus feloldására 1940 táján. *História*, 1999/8. 17–19.

A román béke-előkészületekkel 1942 nyaratól Szebenben külön Béke Iroda foglalkozott. A több mint száz neves személyiség – miniszterek, tudósok, egyetemi tanárok – részvételével folyó munkálatokat legfelsőbb szinten a román vezetés második embere, Mihai Antonescu miniszterelnök-helyettes és külügyminiszter koordinálta. Az Iroda két bizottsága és különböző szekciói dokumentumokat gyűjtöttek, háttéranyagokat állítottak össze, alternatívákat dolgoztak ki és propagandisztikus műveket állítottak elő. Magyar vonatkozásban ezeknek az anyagoknak egyetlen vezérelve volt: a Romániához tartozó „Erdély egységének a gondolata”.⁷¹

A Béke Iroda működésével összhangban Mihai Antonescu 1943 elején titkos magyar-román tárgyalásokat kezdeményezett részben a Szovjetunió elleni közös védekezés lehetőségének, részben az Erdélyre vonatkozó magyar álláspontnak a kipuhatolása céljából. Erre válaszul került sor gróf Bánffy Miklós 1943. júniusi romániai utazására, aki a kormányt képviselő George Mironescu egykori miniszterelnökkel és a nyugatbarát polgári ellenzék vezetőjének számító Iuliu Maniuval egyaránt tárgyalt. Megegyezni azonban egyikükkel sem tudott. A kapott utasításoknak megfelelően Bánffy azt kérte, hogy a románok fogadják el a második bécsi döntést tárgyalási alapnak. Mironescu viszont csak azon az alapon tárgyalhatott volna, hogy a magyarok visszaadják Észak-Erdélyt. Süketek párbeszédéhez hasonlított Bánffy és Maniu eszmecseréje is. Kállay miniszterelnök és Bethlen István Maniunak küldött üzenete úgy szólt, hogy a tengely összeroppanásának várhatóan rövidesen bekövetkező pillanatában a két ország együtt és egy időben hajtson végre németellenes politikai fordulatot. Erdély kérdésében pedig, mivel úgyszemint tudnak meggyőzni, bízzák a döntést a győztes nagyhatalmakra. Bánffy visszaemlékezése szerint Maniu minden felvetésre kitérő vagy elutasító választ adott. Erdély jövőjével kapcsolatban például azzal indokolta merevségét, hogy a „népszenvédély” felett nem lehet uralkodni.⁷² A későbbiekben még kevésbé mutatott készséget bármiféle engedményre. Bizott abban, amit moszkvai tapasztalatai alapján egykori bécsi diáktársa, Beneš üzent neki 1944 elején. Ez így hangzott: „Oroszország magáénak tekinti a besszarábiai és észak-bukovinai területeket, de nagyon kedvezően viszonyul Erdély Romániához való visszatéréséhez.”⁷³

A Magyarországgal folytatott tárgyalásokkal párhuzamosan Románia a szövetségesekkel is felvette a kapcsolatot. Ennek célja a háborúból való kiugrás előkészítése és a békefeltételekben való előzetes megállapodás volt.

71. MOL. Külügyminisztérium ir. K 63-1944-27. 272. csomó (Forrai Tibor: A béketárgyalásokra való előkészületek Romániában) és uo. XIX-J-1-a-IV-132. 60. dohoz (A román béke-előkészítés munkájának jelenlegi állása).

72. Major Zoltán: Bánffy Miklós irathagyatéka. In *Rádai Gyűjtemény Évkönyve*. III. Szerk. Benda Kálmán. Budapest, 1984, 232–236. és Kerekes Lajos: Bánffy Miklós politikai kiüldetése Romániában 1943-ban. *Történelmi Szemle*, 1963/2. 259–261.

73. Ministère des Affaires Étrangères, Archives et Documentation, Paris. Guerre. Alger. CFLN. Vol. 1419. 167.

Az érintkezés felvételére 1943 őszén került sor Stockholmban és Ankarában. A román kormány képviselői – Frederic Nanu és Alexander Cretzianu – először az angolszász hatalmak képviselőinél próbálkoztak. Mivel a különbefe lehetőséget az amerikaiak és az angolok is elhárították, s az 1943. januári casablancai megállapodásuk értelmében mindketten ragaszkodtak a feltétel nélküli megadáshoz, ezek a tárgyalások nem jártak sikerrel. Egyelőre nem hozott konkrét eredményt a stockholmi szovjet diplomáciai képviselő vezetőjével, Anna Kolontajjal folytatott kétoldalú megbeszélés sem.

A tárgyalások érdemi folytatására Kairóban került sor 1944 márciusától. Romániát itt Barbu Stirbey herceg, korábbi miniszterelnök képviselte, aki a királyi udvar, a kormány és a Manju vezette ellenzék bizalmát egyaránt élvezte. Az angolszászok erre az időre elfogadták azt a szovjet álláspontot, hogy a feltétel nélküli megadás elvét feladva a román fegyverszüneti egyezményben területi kérdésekről is szó eshet. A Szovjetunió által kidolgozott, április 12-én átadott feltételek így nemcsak azt tartalmazták, hogy Romániának szembe kell fordulni a németekkel, hanem azt is, hogy az új román-szovjet határ azonos lesz az 1940 előttivel, vagyis Besszarábia és Észak-Bukovina visszatér a Szovjetunióhoz. Ennek elfogadását megkönnyítendő a feltételek tartalmazták azt is, hogy a második bécsi döntés érvényét veszti, és Románia visszakapja „Erdélyt vagy annak nagyobb részét”. Ezeket a feltételeket a román kormány május 15-én kategorikusan elutasította, míg Manju ellenjavaslatokkal próbálkozott. Besszarábia és Észak-Bukovina elvesztése egyelőre éppoly elfogadhatatlan volt számukra, mint Észak-Erdély jövőjének a „lebegtetése”. A helyzetet bonyolította, hogy az Erdély jövőjéről való döntést az angolszászok a békekonferenciára akarták bízni. A tárgyalások ezért itt megszakadtak, és néhány hét múlva csak a szovjetekkel folytatód-
tak Stockholmban.⁷⁴

A történeti kutatás mindaddig egyetlen olyan háború alatti román dokumentumot tárt fel, amely Észak-Erdély Romániához történő visszacsatolása helyett egész Erdély függetlenítését részesítette előnyben. Ennek szerzője Valter Roman – eredeti nevén Neulander Ernő –, a Román Kommunista Párt nagyváradi születésű vezető alakja volt, aki az 1930-as évek végétől Moszkvában élt, és a Komintern apparátusában dolgozott. 1944. júliusi memorandumában Roman így érvelt: „Figyelembe véve az erdélyi kérdés egész bonyolultságát, összetettségét és sajátos jellegét, az adott (háború utáni) időszaknak leginkább megfelelő megoldást a mind Romániától, mind Magyarországtól független Erdély létrehozásában látom, amely a Tiszától a Kárpátokig terjedne, és határait a Szovjetunió, Anglia és az Egyesült Államok garantálná.” A felosztás ellentmond minden gazdasági, történelmi és néprajzi

74. *Foreign Relations of the United States* (továbbiakban: FRUS). *Diplomatic Papers 1944. Vol. IV. Europe*. Washington D. C., 1966, USGPO, 170–180. és Hillgruber, Andreas: i. m. 172–175., 180–182. és 194–198.

megfontolásnak, és ezért olyan, mintha „szétopterálnának két egymás nélkül élni képtelen sziámi ikret”. A régió etnikai kevertsége és az önállóság történeti hagyománya mellett Roman érvei között szerepelt az is, hogy mindkét ország „csaknem egyforma mértékben vett részt Hitler rablőháborújában”. Az önálló Erdély belső berendezkedése Roman elképzelése szerint ugyanúgy a szovjet mintát követte volna, mint Romániáé és Magyarországcé, s persze mindhárom állam a Szovjetunió által irányított vagy felügyelt szövetségi rendszerhez tartozott volna.⁷⁵

DÉLSZLÁVOK. 1941. áprilisi felbomlása után a Jugoszláv Királyság egykori területén rendkívül bonyolult hatalmi viszonyok alakultak ki. Szlovénia északi fele német, a déli pedig olasz megszállás alá került. Ettől keletre a németbarát és fasiszta (usztasa) Horvát Állam terült el, amely a horvát és a szlávón területek mellett megkapta Bosznia-Hercegovinát is, miközben a dalmát tengerpart Zárától Spalatóig Olaszországhoz tartozott. Szerbia, amelynek élén a németeket kiszolgáló Milan Nedić tábornok állt, nagyjából az 1878-as határok mögé szorult vissza. Ettől északra terült el a Bánság nyugati fele, amelyet az előzetes ígéretek ellenére Magyarország Románia tiltakozása miatt végül nem kapott meg, hanem német katonai közigazgatás alá került. Koszovóban és környékén albán, Szerb-Macedóniában pedig bolgár fennhatóság létesült. A megszálló erők és a bábkormányok mellett külön hatalmi centrumot jelentett az ellenállási mozgalom. Ennek két nagy irányzata alakult ki: a Draža Mihajlović szerb ezredes vezette jobboldali csetnikszervezet és a kommunista Josip Broz Tito által irányított baloldali partizánmozgalom. S végül meg kell említeni az emigráns királyi kormányt, amely előbb Középkeleten, majd Londonban rendezkedett be.⁷⁶

Történeti, ideológiai és politikai okokból az lett volna természetes, ha a horvát állam és Magyarország között jószomszédi viszony alakul ki. Nem ez történt. A döntően horvátok és szlovének által lakott, viszont 1918-ig többnyire Magyarországhoz tartozó Muraköz és a Muramente visszacsatolását a horvát vezetés nem fogadta el. Erőteljes propagandát folytatott a területekért, módszeresen szítva az egyébként is erős horvát nacionalizmust. Amikor 1941 júniusában a varasdi önkéntesek a keleti frontra indultak, Kvaternik hadügyminiszter azzal búcsúztatta őket, hogy „Muraköz legyen kész és várjon, mert Muraköz a miénk és ellenkező megoldásról szó sem lehet”. 1942 februárjában így foglalt állást a szabor is, majd amikor Hitlerrel találkozott, Ante Pavelić államfő is. A horvátokat – jelentette a zágrábi magyar

75. A dokumentumból részleteket közöl Tofik Iszlamo: Levél Petre Romanhoz. *Provincia*, 2000/6, 4–5. Vö. Tofik Iszlamo: Erdély a szovjet külpolitikában a második világháború alatt. *Múltunk*, 1994/1–2. 42–43. és *Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két román bevonulás közötti (1944. szeptember–1945. március)*. Szerk. Nagy Mihály Zoltán, Vincze Gábor. Kolozsvár, Csík-szereda, 2004. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Pro-Pint Könyvkiadó, 26–27.

76. Palotás Emil: i. m. 488–491.

követ 1942 elején - mélységes szociális és világnézeti különbségek választják el egymástól. Ám abban „kivétel nélkül” egyetértenek, hogy a Muravidék horvát terület, és ezért Horvátországhoz kell csatolni. A Pozsonyból kiinduló kezdeményezések a kisantant újjáélesztésére ezért Zágrábban mindig kedvező fogadtatásra találtak.⁷⁷

A szerb báhállammal viszont - az 1942-es újvidéki atrocitások ellenére - szívélyesebb viszony alakult ki. Erre jó alapot szolgáltatott Nedić tábornok politikája, amelyből távlatilag is hiányzott a Jugoszlávia újjáteremtésére való törekvés. A délszláv államon - mint kijelentette - az idő „keresztülgázolt”. Környezete ugyanígy gondolkodott. A belgrádi magyar követ 1942 végén úgy foglalta össze a szerb vezetők Magyarország iránti beállítódását, hogy „már semmi nehezítelést nem éreznek a magyarok ellen Bácska visszafoglalása miatt”. Abban, hogy a német követelés ellenére 1943-ban Magyarország végül nem vállalta Szerbia katonai megszállását, egyéb megfontolások mellett a bontakozó magyar-szerb közeledési folyamat is szerepet játszott.⁷⁸

Az emigráns jugoszláv kormány az 1941 előtti szerb, horvát és szlovén pártok prominens képviselőiből alakult meg. Már ezzel is jelezni kívánták, hogy az 1941 előtti délszláv egység platformján állnak. A kormány első jelentős lépése egy szövetségi szerződés megkötése volt 1942 januárjában Görögországgal, amelyet egy szélesebb körű balkáni együttműködés kezdő lépésének tekintettek. Az új Jugoszlávia kívánatos határait 1942. október-novemberben vitatták meg. Miha Krek szlovén miniszter előterjesztését elfogadva a kormánytagok elvi egyetértésre jutottak abban, hogy az ország határainak magukba kell foglalniuk mindazokat a területeket, amelyek korábban is Jugoszlávia részét képezték, kiegészítve olyan Olaszországhoz, Ausztriához és Magyarországhoz tartozó részekkel, amelyek lakossága délszláv. Olaszország vonatkozásában ez elsősorban az Isztria-félszigetet, valamint Triesztet és környékét, Magyarország esetében pedig a Rábától délre eső kisebb területet jelentette. Az utóbbin mintegy 10 ezer szlovén élt. Momčilo Ninčić külügyminiszter javaslatára ugyanakkor úgy döntöttek, hogy igényeikkel egyelőre nem lépnek a nyilvánosság elé, mert ez hasonló lépésre sarkallhatná Bulgáriát, Albániát és más államokat is. Amikor 1943 nyarán a brit külügyminisztériumot mégis tájékoztatták elképzeléseikről, Eden röviden annyit válaszolt nekik, hogy a harcok befejeződéséig nem indokolt felvetni a határok kérdését.⁷⁹

A szerb csetnik mozgalom szoros összeköttetésben állt az emigráns londoni kormánnyal, amely Mihalovićot hadügyminiszterévé és a „honi hadsereg” főparancsnokává nevezte ki. A csetnikek jövőképe részben mégis más

77. A. Sajti Enikő: i. m. (1987) 81-94.

78. Uo. 116-127.

79. Hornyák Árpád: Délszláv rendezési tervek és területi követelések a második világháborúban és a párizsi békekonferencián. Kézirat, megjelenik a *Századok* 2007/1. számában.

volt, mint a londoni kormányé. A különbség elsősorban abban ragadható meg, hogy a kormány jugoszlávizmusával szemben Mihajlović és köre szerb nemzeti jelszavakat tűzött zászlajára. Vagyis úgy akarta a régi délszláv államot helyreállítani, hogy annak meghatározó ereje Szerbia legyen. Ennek érdekében Boszniát Szerbiához csatolták, Horvátországot pedig a lehető legnagyobb mértékben megnyirbálták volna. Szerepelt terveik között a moszlimok Törökországba és Albániába üzése, s a horvátok összetelepítése is a leendő Horvát Köztársaság területére. Mindezek mellett olyan új területeket is meg akartak szerezni, amelyeket 1919–20-ban nem sikerült. Nyugaton ilyen volt Isztria, Gorizia és Klagenfurt környéke, keleten a Román Bánság egy része Temesvárral, valamint a Vidintől és Kustendittől nyugatra eső kisebb bolgár területek. Északon, vagyis Magyarországtól a Szeged–Baja–Pécs vonaltól délre eső területeket, továbbá a Dráva bal partját akarták megszerezni Barcstól Szentgotthárdig.⁸⁰

A különböző délszláv hatalmi központok közül 1943 közepére legerősebbé és legbefolyásosabbá a kommunisták által irányított partizánmozgalom vált. Ez abban is kifejeződött, hogy az 1943. november 29. és december 3. közötti teheráni konferencián a szövetségesek megegyeztek a Tito vezette több százezer fős Népi Felszabadító Hadsereg elismerésében és támogatásában. A kommunisták háború utáni területi elképzelései nagyjából-egészben megegyeztek az emigráns kormány által dédelgetett tervekkel. Vagyis az 1941-es délszláv állam helyreállításán túlmenően jelentős olasz területeket kívántak megszerezni. Hasonlítottak a terveik abban is, hogy mindketten támogatták a balkáni népek összefogásának gondolatát. Az emigráns kormánytól eltérően Titóék persze nem egy angolszászok által támogatott *cordon sanitaire*-re, hanem a Szovjetunióval baráti viszonyban álló konföderációra gondoltak. A szövetségesek szicíliai partraszállása után, amely a nyugati befolyás növekedését látszott megalapozni, Moszkva támogatásával Tito 1943 júliusában létre is hozott egy ún. Balkáni Vezérkart, amelyben a délszlávok mellett albánok és görögök is helyet kaptak. Miután 1943 végére kiderült, hogy a partraszállásra nem a Balkánon, hanem Franciaországban kerül sor, Moszkva hajlama a balkáni összefogás támogatására csökkent. Tito ezt azonnal érzékelte, s így a balkáni katonai parancsnokság jelentőségét veszítette. 1943 végén és 1944 elején kiadott utasításaiban a marsall arra utasította alvezéreit, hogy tartózkodjanak a Balkán föderáció és minden más „nagy és absztrakt kombináció” propagálásától. Ugyanakkor felhatalmazta őket, hogy nyíltan beszéljenek az Isztriára és Karintiára vonatkozó területi követeléseikről.⁸¹

80. Uo. és *Köztes-Európa 1763–1993. Térképgyűjtemény*. Szerk. Pándi Lajos. Budapest, 1995, Osiris-Századvég, 464–465.

81. Hornyák Árpád: i. m.

Nagyszerb területi célok, 1941

A Komintern irányvonalának megfelelően az 1930-as évek közepéig a Jugoszláv Kommunista Párt a népek önrendelkezésének elvét hangoztatta, és támogatta az egyes nemzetiségek elszakadásának a jogát. Ezt követően a hangsúly a nemzeti és a szociális problémák országon belül megoldásának a szorgalmazására helyeződött át. Ez a háború alatt is így maradt. A délszláv és egyéb népek egy államon belül együttélésének formájaként a Jugoszlávia Népi Felszabadításának Antifasiszta Tanácsa (AVNOJ) a föderációt és a tagállamokon belüli nemzetiségi egyenjogúságot képzelte el. A szervezet második, 1943. november 29-i ülésén elfogadták, hogy „Jugoszlávia föderatív alapon fog megalakulni és épülni, amely szavatolni fogja a szerbek, horvátok, szlovének, macedónok és Crna Gora-iak, illetve Szerbia, Horvátország,

Szlovénia, Macedónia, Crna-Gora és Bosznia-Hercegovina népeinek teljes egyenjogúságát. [...] A nemzeti kisebbségeknek Jugoszláviában szavatolják minden nemzeti jogukat.”⁸²

3. A GYŐZTES NAGYHATALMAK

A II. világháború győztes nagyhatalmai az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Szovjetunió lettek. Amikorra a harcok befejeződtek, mindhárom állam részletes elképzelésekkel rendelkezett a világ új rendjének általános és konkrét kérdéseiről. A legáltalánosabb alapelveket az Egyesült Államok elnökének és Nagy-Britannia miniszterelnökének 1941. augusztus 14-én kibocsátott közös nyilatkozata (Atlanti Charta) tartalmazta, amelyhez 1941. szeptember 21-én a szovjet kormány is csatlakozott. Ebben mindhárom állam ünnepélyes nyilatkozatot tett arról, hogy „nem kívánnak semmiféle olyan területi változásokat, amelyek nem egyeznének meg az érdekelt népek szabadon kifejtett óhajával”. Kijelentették továbbá azt is, hogy „tisztelőtlen tartják minden nép jogát arra, hogy megválassza azt a kormányformát, amely alatt élni akar”. A későbbiekben ezt a nyilatkozatot a Németországgal és szövetségscsúccsal szemben kialakult koalíció (Egyesült Nemzetek) is magáévá tette.⁸³ A konkrét elképzeléseket külön erre a célra létrehozott béke-előkészítő bizottságok dolgozták ki mindhárom országban még a háború folyamán.

EGYESÜLT ÁLLAMOK. Az Egyesült Államok béke-előkészítő bizottságának szervezése 1941 decemberében, röviddel a japán légierő Pearl Harbor elleni támadása után kezdődött. A szervezet (*Advisory Committee on Post-War Foreign Policy*, azaz Háború Utáni Külpolitika Tanácsadó Bizottsága) elnöke Cordell Hull külügyminiszter, alelnöke Sumner Welles külügyi államtitkár, ügyvezető igazgatója pedig Roosevelt elnök közgazdasági tanácsadója, Leo Pasvolksy volt. A bizottság tagjai és szakértői részben a *State Department* diplomatái, részben a társadalomtudományok főleg egyetemekről toborzott képviselői közül kerültek ki. Különböző nevek alatt ez a testület a háború végéig működött. Rendszeresen ülésezett, és több ezer tényfeltáró és helyzet-elemző tanulmányt készített. A különböző típusú anyagok összterjedelme mintegy 30-35 iratfolyóméter (280 doboz), amelyből Magyarország jövőjével mintegy 800 oldal foglalkozik.⁸⁴

82. *Harc a hatalomért 1943-1948. Az európai népi demokratikus forradalmak válogatott dokumentumai.* II. köt. Szerk. Borsiné Toldy Mária, Szokolay Katalin. Budapest, 1979, ELTE Szakszorosítószerzőcsm 31.

83. A dokumentumokat közli *Nemzetközi szerződések 1918-1945.* Szerk. Halmosy Dénes. 2. kiad. Budapest, 1983, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Gondolat Könyvkiadó, 526-530. és 533-534.

84. Az anyag az Egyesült Államok Országos Levéltárában (National Archives, Washington D. C.) található Record Group 59, Notter File címszó alatt. A legfontosabb magyar vonatkozású doku-

Az amerikai elképzeléseknek három lényeges eleme volt: 1. a térség államainak élet- és ellenállóképes szövetségbe (vámunió, föderáció vagy konföderáció) tömörítése; 2. a nemzeti-nemzetiségi ellentétek minimalizálása; s végül 3. a félparlamentárisnak, illetve autoriternek tekintett Horthy-rendszer felváltása demokratikus rezsimmel.

A kelet- és közép-európai regionális együttműködéssel kapcsolatban az amerikai szakértőket két fő szempont vezérelte: a biztonság és a gazdasági ésszerűség. A biztonsági szempont azt jelentette, hogy az elképzelt regionális államszövetséget képesnek akarták tudni mind egy esetleges német vagy szovjet, mind egy 1939-et ismétlő német-szovjet agresszióval szembeni védekezésre. A másik fő szempont, a gazdasági ésszerűség keresése mögött az a feltételezés húzódott meg, hogy egy viszonylag nagy kiterjedésű belső piac megkönnyíti az egész térségre jellemző krónikus társadalmi feszültségek enyhítését, és ezáltal a demokrácia működőképességét is elősegíti.

A biztonság és a gazdasági ésszerűség elveiből szükségszerűen következett, hogy az amerikai tervkovácsok kezdetben a lehető legnagyobb és legerősebb egység álláspontjára helyezkedtek. Az 1942 nyarán kidolgozott tervezetek úgy fogalmaztak, hogy „az unió magában foglalná Közép- és Kelet-Európa minden államát Oroszország és Németország között, kezdve északon Észtországtól, nyugaton Ausztriáig és délen Görögorszáig.”⁸⁵ Tekintettel e nagy régió belüli évszázados történelmi és kulturális különbségekre, a későbbiekben két vagy három kisebb egységre is gondoltak: egy balkánira, egy lengyel-haltira és esetleg egy dunaira. A két egységből álló terv Beneš elgondolásával mutatott rokonságot, a három egységből álló pedig Eckhardt Tibor tervezetével. Utóbbiakat „lehetséges, de kevésbé kívánatos alternatívaként” kezelték.⁸⁶ A dunai államok konföderációjával kapcsolatos vitákban többször felmerül a Habsburg Birodalom újbóli életre keltésének a lehetősége. Bár néhányan rokonszenveztek e tervvel, a *State Department* mértékadó diplomatái végül határozottan a restauráció ellen foglaltak állást. Elvetették azt a lehetőséget is, hogy Ottó Magyarország királyaként kapjon szerepet a háború utáni politika alakításában.⁸⁷

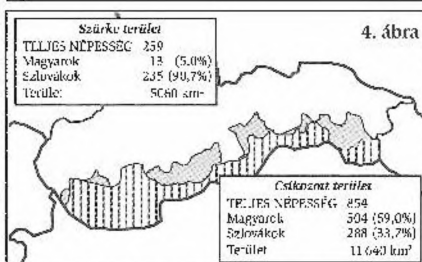
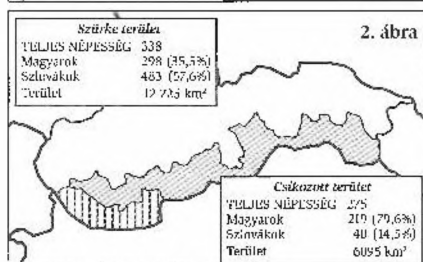
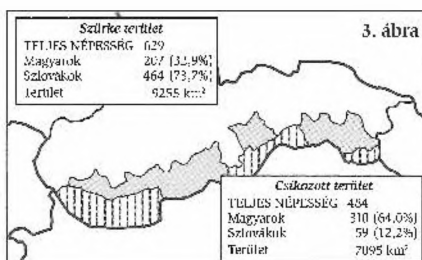
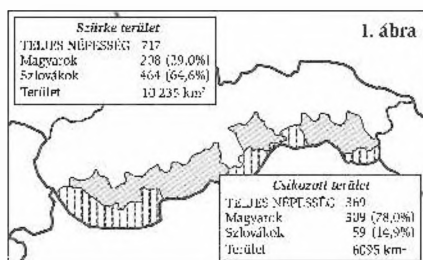
A nemzeti-nemzetiségi ellentétek minimalizálása érdekében elsősorban a nyelvhatárok és a politikai határok lehetőség szerinti szinkronizálására törekedett a bizottság. Kiindulópontjuk tehát Bibó István és a demokratikus

mentumokat 1992-ben közzétettük *Amerikai béketervek a háború utáni Magyarországról. Az Egyesült Államok Külügyminisztériumának titkos iratai 1942-1944* (Gödöllő, 1992, Typovent) című kötetünkben.

85. *Amerikai béketervek*, i. m. 74-78.

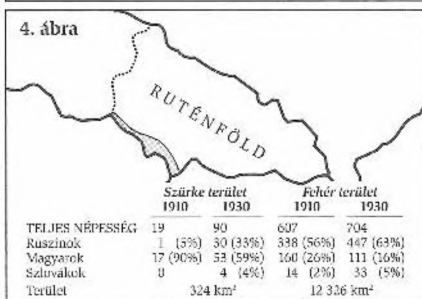
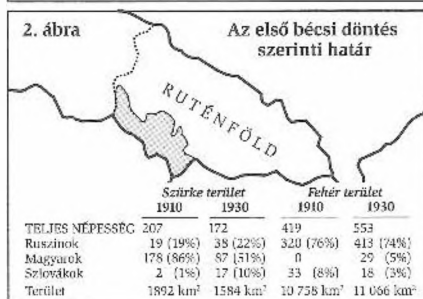
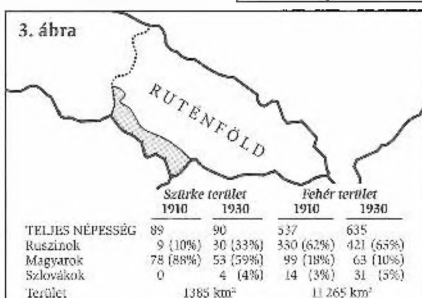
86. National Archives, Washington D. C., Record Group 59, Notter File, Box. 54. P-214. Tentative Views of the Subcommittee on Political Problems, March 12, 1943.

87. Uo. Box 68. T-553. The political position of the Archduke Otto of Habsburg, December 5, 1944 és Box 153. H-104. January 27, 1944. Vö. *Amerikai béketervek*, i. m. 62-73. és Welles, Sumner: *The Time for Decision*. New York, 1944, 255-256.

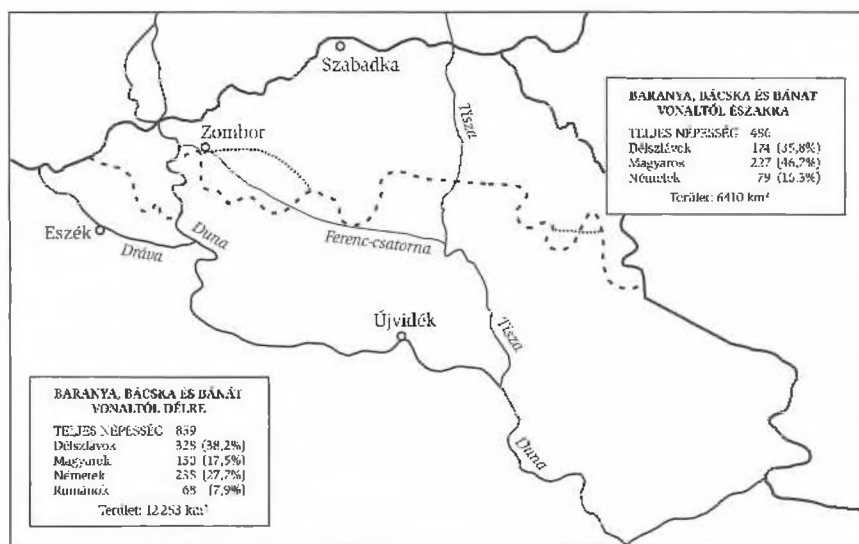
Csehszlovák népszámlálás, 1930
Adatok ezer főben

Magyar népszámlálás, 1910, anyanyelvi megoszlás
Csehszlovák népszámlálás, 1930, nemzetiségi megoszlás
Adatok ezer főben

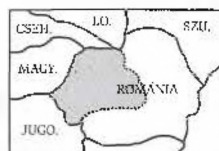

Az amerikai béke-előkészítő bizottság alternatív javaslatai:

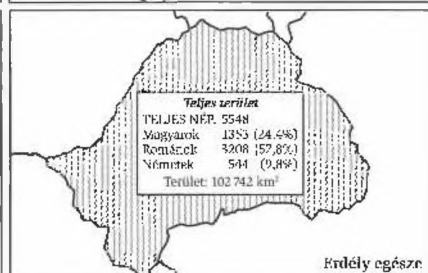
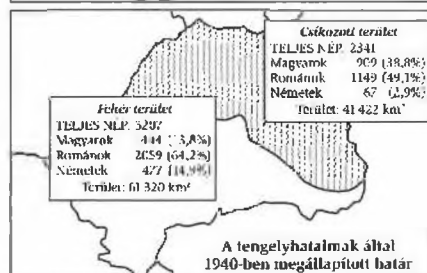
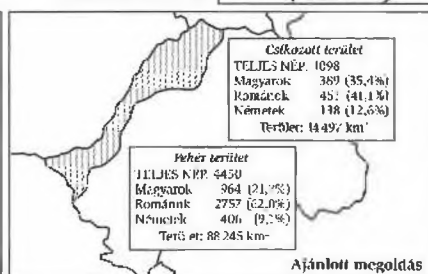
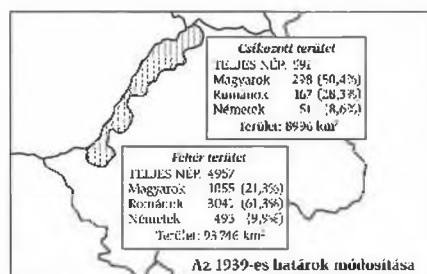
1. a szlovák-magyar határ módosításáról (1944. december 13.)
2. Kárpátalja megosztásáról (1944. június 2.)

Jugoszláv népszámlálás, 1921, anyanyelvi megoszlás
Adatok ezer főben

Román népszámlálás, 1930, nemzetiségi megoszlás
Adatok ezer főben

Az amerikai béke-előkészítő bizottság alternatív javaslatai:
3. a jugoszláv-magyar határ módosításáról (1943. november 4.)
4. a román-magyar határ módosításáról (1944. június 2.)

magyar pártok revíziós elképzeléseivel volt azonos, vagy azokhoz állt közel. Rendkívül heves viták és igen alapos tényfeltáró kutatások után 1943 nyarára úgy döntöttek, hogy a trianoni határokat északon, északkeleten, keleten és délen egyaránt módosítani kell Magyarország javára. Mivel nem a magyar népszámlások, hanem az utódállamok 1930 körüli statisztikai adataiból indultak ki, javaslataik egyetlen esetben sem érték el az 1938–1941 közötti határváltozások mértékét. A szlovák-magyar határ esetében például a javasolt megoldás mintegy 7 ezer km² visszaadását, illetve megtartását jelentette volna közel 500 ezer fővel. A csehszlovák népszámlálás szerint ezek 64%-a volt magyar. Kárpátalja esetében a maximális variáns 1300 km², a minimális 325 km² visszaadására tett javaslatot. Előbbi lakossága 90 ezer, az utóbbié 21 ezer főt, a magyarok aránya pedig az 1930-as csehszlovák adatok szerint 59, illetve 71%-ot tett ki. Erdély, illetve a román-magyar határ esetében 14 500 km² visszaadása, illetve megtartása vált ajánlott megoldássá. E határ menti sáv lakossága 1930-ban 1 millió 98 ezer főt tett ki, akik közül a román népszámlálás szerint 36% vallotta magát magyarnak. Magyar-jugoszláv vonatkozásban egy olyan – nagyjából a Ferenc-csatorna magasságában húzódó – osztóvonalban állapodtak meg, amelytől északra, tehát a Magyarországhoz tartozó területen 486 ezer fő élt. A terület nagysága 6 ezer km², a magyarok aránya pedig 47% volt.⁸⁸

Ahogy a fenti arányszámok mutatják, román-magyar és jugoszláv-magyar vonatkozásban egyáltalán nem lehetett korrekt etnikai választóvonalat húzni, s tökéleteset Szlovákiában és Kárpátalján sem. A szakértők ezért a határrevíziót az etnikai ellentétek kezelésének csak egyik, de nem kizárólagos eszközeként tekintették. A nyelvhatárok és a politikai határok lehetőség szerinti szinkronba hozatala mellett nagy figyelmet szenteltek a lakosság-cserének és a kisebbségvédelemnek is. Úgy gondolták, hogy egy önkéntes, alapvetően az új határok menti lakosságra korlátozódó, többéves és nemzetközileg ellenőrzött lakosságcsere, párosulva a fenti határmódosításokkal, jugoszláv-magyar, ruszin-magyar és szlovák-magyar viszonylatban egyaránt tiszta helyzetet teremthetne, és így egyszer és mindenkorra kihúzná a nemzetiségi ellentétek méregfogát. Azoknak a jogairól, akik a határrevízió és a lakosságcsere ellenére mégis idegen uralom alatt maradtak volna, egy ugyancsak nemzetközileg szankcionált kisebbségvédelmi rendszer gondoskodott volna. Ez utóbbi alternatívájaként azonban már a háború időszakában felmerült az egyéni emberi jogok rendszerének meggyökereztetése és védelme. Hitler népcsoport-politikájának borzalmairól értesülve a háború végére ez utóbbi vált elfogadottá.

A határrevízió, lakosságcsere és kisebbségvédelem együttes alkalmazása az amerikai szakértők felfogása szerint egyetlen esetben látszott félmegoldásnak és ezért elégtelennek: Erdély esetében. Ennek egyik oka a lakosság

88. *Amerikai béketervek*, i. m. 90–202.

nagyfokú kevertsége, a másik pedig a több mint félmillió székelység volt. Feltételezni lehetett, hogy a székelyek önként nem fogják elhagyni szülőföldjüket. Erőszakos áttelepítésüket pedig embertelennek és ezért nem kívánatosnak tartották. A román nacionalizmus virulenciája miatt kételkedtek egy nemzetközileg kikényszerített székely területi autonómia perspektívájában is. A határrevízió, lakosságcsere és a Románián belüli székelyföldi autonómia alternatívájaként ezért ismételten felmerült Erdély függetlenítésének és önálló állammá szervezésének a lehetősége. Az olyan kis, de kohézív nemzeti vagy területi egységek létrejöttétől, mint amilyen Erdély is lehetett volna, a Bizottság a régió más övezeteiben sem zárkózott el. Így például egy ideig több délszláv állammal számoltak, és fontolgatták az önálló Szlovákia és az önálló Kárpátalja lehetőségét is. Mindig hozzátették azonban ehhez azt, hogy mivel ezek a kis politikai egységek önmagukban valószínűleg igen nehezen tudnának megállni a saját lábukon, létrehozásuk csakis a tervezett államszövetségen, illetve annak egyik alrendszerén belül kívánatos.⁸⁹

A Tanácsadó Bizottság Magyarországgal kapcsolatos tervező munkájának harmadik sarokköve a demokrácia meggyökereztetése volt. Ennek érdekében radikális, bár nem forradalmi földreformot, és ugyancsak mélyreható, de mégsem száz százalékos elitcserét javasoltak. A Horthy-rendszer vezető elitjének, s személy szerint a kormányzó hatalmának az „átmentését” elképzelhetetlennek tartották. Ez – mint olvasható a dokumentumokban – „az autoriter rendszer folytatását jelentené”, és így Magyarország „minden bizonnyal ezután is a Balkán-Duna régió egyik instabil tényezője lenne.” S ezt nemcsak Horthyra, a nyilas szélsőjobboldalra és a kormánypártra értették, hanem olyan konzervatív-liberális politikusokra is, mint amilyen Bethlen István volt. Az új rezsim lehetséges és kívánatos irányító rétegét a háború alatt kiformalódott szociáldemokrata, kisgazda és polgári liberális együttműködés vezéralakjai közül javasolták összeállítani. Emellett szerepet szántak a népi íróknak, a polgári radikálisoknak, a kereszténydemokratáknak, valamint a Károlyi Mihály körüli demokratikus emigrációnak is.⁹⁰

Az amerikai szakértők különböző elképzelései és ezek alapján kiformalódott állásfoglalásai az elnököt és a kormányt természetesen semmire sem kötelezték. A döntéshozatal folyamatában azok mindig mint ajánlások jelentek meg, amelyeket más szempontokat is mérlegelve vagy elfogadtak, vagy nem. E más szempontok közül legfontosabbnak az számított, hogy Magyarország sem gazdasági, sem politikai értelemben nem tartozott az Egyesült Államok számára fontos területek közé. Ezért arra számítani, hogy a tanácsadó testületek ideális javaslataiért a politikai vezetés tűzzel-vassal harcolni fog, a legkevésbé sem lehetett. Az Egyesült Államoknak volt elképzelése a háború utáni Kelet-Európáról és azon belül Magyarországról, de

89. Uo. 111–128., 185–190. és 203–208.

90. Uo. 216–228.

nem főzött érdeke ahhoz, hogy elképzelésének érvényesítéséért áldozatokat is hozzon. A maga meztelenségében tükröződött ez a felfogás a hadsereg és a Hadügyminisztérium vezetésénél 1943–44-es állásfoglalásaiban. Ezek ismételten kimondták, hogy az Egyesült Államoknak nem kell kötelezettségeket vállalnia „a Balkán térségében, beleértve Ausztriát is”, illetve, hogy „a Balkán és zavarai kívül esnek az Egyesült Államok tulajdonképpeni cselekvési körén.”⁹¹

Magyarország egy módon növelhette volna értékét az amerikai politikusok és katonai vezetők szemében: a háborúból való mielőbbi kiválásával, illetve Németország ellen fordulásával. Az ország 1944. március 19-i megszállása után, amely az amerikai várakozások ellenére semmiféle ellenállásba nem ütközött, egy külügyminisztériumi állásfoglalás le is szögezte: Magyarország csak abban az esetben számíthat a szövetségesek jóindulatára, ha „kemény ellenállást tanúsít gyűlölt megszállójával szemben.” Erre – mint ismeretes – nem került sor. A magyar hadsereg folytatta a harcot Németország oldalán, a kormány közegei pedig megkezdték a zsidók deportálását.⁹² A szakértők és a tanácsadók szintjén mindazonáltal még 1944 nyarán és őszén is tartotta magát az a korábbi nézet, hogy „Magyarország területi igényei mindaddig kedvező megítélésre számíthatnak, amíg etnikai érveken alapulnak, bár el kell kerülni a látszatát is annak, hogy Magyarország jutalomban részesül a szomszédai elleni erőszakért.”⁹³

NAGY-BRITANNIA. A Pearl Harbor elleni japán támadásig az Egyesült Államok kevés figyelmet fordított Közép- és Kelet-Európára. A másik leendő győztes, Nagy-Britannia diplomáciájában viszont hagyományosan fontos helyet foglalt el ez a régió. Így a Magyarország iránti brit figyelem is érzekelhetőbb volt. A brit megbékéltetési politikából következett, hogy a Csehszlovákiával szemben támasztott 1938-as magyar igényeket London nemcsak megalapozottnak tartotta, hanem a német-olasz döntőbíráskodás eredményét is elfogadta. Mint Lord Halifax külügyminiszter 1938 októberében nyilatkozta: a magyar többségű területek visszaadása „megfelelt a müncheni megegyezős szellemének, az igazságnak és a méltányosságnak.”⁹⁴ Bár Kárpátalja 1939-es visszacsatolásának fogadtatása ellentmondásosabb volt, nyílt kifogás Londonból ez ellen sem hangzott el. Jelentősen megváltozott azonban a helyzet Németország Lengyelország elleni 1939. szeptemberi táma-

91. Mosely, Philip E. : *Hopes and Failures: American Policy Toward East Central Europe, 1941–1947. In The Fate of East Central Europe. Hopes and Failures of American Foreign Policy.* Ed. by Kertesz, Stephen D. 1956, University of Notre Dame, 62–63.

92. Borhi László: *Megalkuvás és erőszak. Az Egyesült Államok és a szovjet térhódítás Magyarországon 1944–1949.* Debrecen, 1997, Kossuth Egyetemi Kiadó, MTA Történettudományi Intézet, 52.

93. *Amerikai béketervek*, I. m. 230–245. Idézet a 231. oldalon.

94. *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945.* III. köt. Szerk. Ádám Magda. Budapest, 1970, Akadémiai Kiadó, 257–260.

dása, s különösen az 1940-es nyugati hadjárat, illetve Churchill ezt követő hatalomra kerülése után. Ettől kezdve Magyarország megítélésének alapjává az vált, hogy a magyar kormány milyen mértékben szolgálja ki a német törekvéseket vagy száll szembe azokkal. Ebből következett, hogy a második bécsi döntést az új brit kormány nem fogadta el jogszerűnek, hanem Romániára kényszerített diktátumként értékelte. Ugyanakkor elismerte, hogy Erdély ügye megoldásra vár, sőt ígéretet tett arra, hogy a háború utáni általános európai újrendezés keretében támogatni fogja a határok igazságos és méltányos megvonását.⁹⁵

A magyar területi követelések, illetve revíziós sikerek méltányos kezelésének a Jugoszlávia elleni támadáshoz való csatlakozás vetett véget 1941 áprilisában. A délszláv állam bukásával a brit politika utolsó balkáni téma-sza veszett el. Ebben játszott szerepéért Magyarországnak is lakolnia kellett. A diplomáciai kapcsolatok megszakításával egyidejűleg az új külügyminiszter, Anthony Eden közölte a távozó magyar követtel, hogy a Jugoszlávia elleni támadás „örökös szégyene marad Magyarországnak”, s hogy arra „a békekötéskor Anglia vissza fog emlékezni”.⁹⁶ A Szovjetunió elleni támadáshoz való csatlakozás, majd a hadiállapot 1941. december 7-i bejelentése után még kedvezőtlenebbé vált Magyarország megítélése. A brit politika állandóan hangoztatott irányelve ettől kezdve az lett, hogy „...mindaddig, amíg Magyarország folytatja harcát szövetségeseink ellen, és a tengelyt támogatja, nem számíthat sem rokonszenvre, sem kíméletre.”⁹⁷

Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia helyzetének különbözőségéből következett, hogy a brit béke-előkészítő bizottság nem 1941 végén, hanem már 1939-ben megkezdte működését. A *Foreign Research and Press Service*, azaz Külügyi Kutató- és Sajtószolgálat névre hallgató szervezet vezetője Arnold Toynbee, a neves történész és a Királyi Külügyi Intézet tudományos igazgatója, tagjai egyetemi tanárok, külpolitikai elemzők, újságírók és egyéb szakemberek voltak. A magyar szakértők közül kiemelkedett Carlile A. Macartney történész, a Népszövetség két világháború közötti kisebbségi szakértője, aki a háború előtt többször járt Budapesten, és magyarul is jól megtanult.

A szervezet dunai munkabizottsága által vizsgált problémák között a térség etnikai feszültségei, határvitái, a gazdasági és politikai együttműködés kérdései, valamint általános biztonságpolitikai ügyek egyaránt szerepeltek. A két világháború közötti tapasztalatok alapján valamennyien elfogadták kiindulási alapként, hogy a nemzetállami struktúra sem gazdasági, szociális és

95. Public Record Office, London. Foreign Office 371/24428. C13673/624/21. Vö. Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája 1918–1945*. 3. kiad. Budapest, 1988, Kossuth Kiadó, 240. és Romsics Ignác: A brit külpolitika és a „magyar kérdés”, 1914–1946. In Romsics Ignác: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*. Budapest, 1996, Osiris, 106–109.

96. *Magyar-brit titkos tárgyalások*, i. m. 25. és Barcza György: *Diplomataemlékeim*. I. köt. Szerk. Antal László, Bán D. András. Budapest, 1994, Európa, História, 500–501.

97. Juhász Gyula: i. m. 296.

etnikai, sem biztonságpolitikai szempontból nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A kisállami szétagoltság és szembenállás megszüntetését és felváltását valamiféle regionális kooperációval ezért az amerikai szakértőkhöz hasonlóan minden működőképes és a külső veszélyekkel szembeni ellenállásra alkalmas jövőbeni struktúra alapjának tartották. Ezzel kapcsolatban Londonban is felmerült a Habsburg Monarchia valamiféle újratervelésének a lehetősége, ám komoly viták és megfontolások tárgyát nem képezte. Ehelyett – összhangban az emigráns politikusok konkrét egyezményekben is testet öltő elképzeléseivel – két nagy konföderációval számoltak. Az északi Lengyelországból, Csehszlovákiából (esetleg Csehországból és Szlovákiából), Magyarországból és talán Ausztriából, a déli pedig a balkáni államokból (Görögország, Albánia, Bulgária, Románia és Jugoszlávia, illetve a Jugoszláviát alkotó tagállamok) állt volna.⁹⁸

A térség konföderatív egységekké szervezésének terve nemcsak a békeelőkészítő bizottság berkeiben, hanem a brit vezetők körében is népszerűségnek örvendett. Winston Churchill például az egész kontinenst egy több föderációból álló „Európai Egyesült Államokként” képzelte el. Churchill támogatta azt az 1942 végére körvonalazódó elképzelést is, hogy az északi és déli konföderációk mellett, illetve részben helyett alakuljon egy „dunai konföderáció”. Ez – mint 1943 májusában Roosevelttel közölte – „bizonyos mértékig kitölténé azt az űrt, amely az Osztrák–Magyar Monarchia megszűnésével keletkezett.”⁹⁹

Az etnikai ellentétek megszüntetése, illetve mérséklése érdekében az amerikai szakértőkkel összhangban a britek is három módszert javasoltak: a politikai határok módosítását a valós nyelvi-nemzetiségi viszonyoknak megfelelően, a lakosságcserét, illetve a kitelepítést, valamint a kisebbségvédelmet.

A szlovák–magyar határon – kisebb fenntartásokkal – az első bécsi döntés által megállapított osztóvonalat fogadták el korrektnek. Ez a határ – alapították meg – „nem jár távol az etnikai méltányosságtól, habár a helyszíni vizsgálódás kisebb módosításokat eredményezhet, amelyek inkább a szlovákoknak kedveznének.” Ilyennek tartották például Kassát, valamint egy közelebbről meg nem határozott „nyugati sávot”, feltehetően az Érsekújvár és Nyitra közötti beszögellést. A jugoszláv–magyar területi vitát egy lakosságcserével egybekötött határváltoztatással vélték megszüntethetőnek. Annak ellenére mérlegelték ezt, hogy a hegyekben kibontakozó ellenállás miatt Jugoszláviára nagy rokonszenvvel tekintettek, és úgy gondolták, hogy „mint szövetséges és mint agresszió szenvedő alanya legalábbis jogosult az 1919-es határookra.”

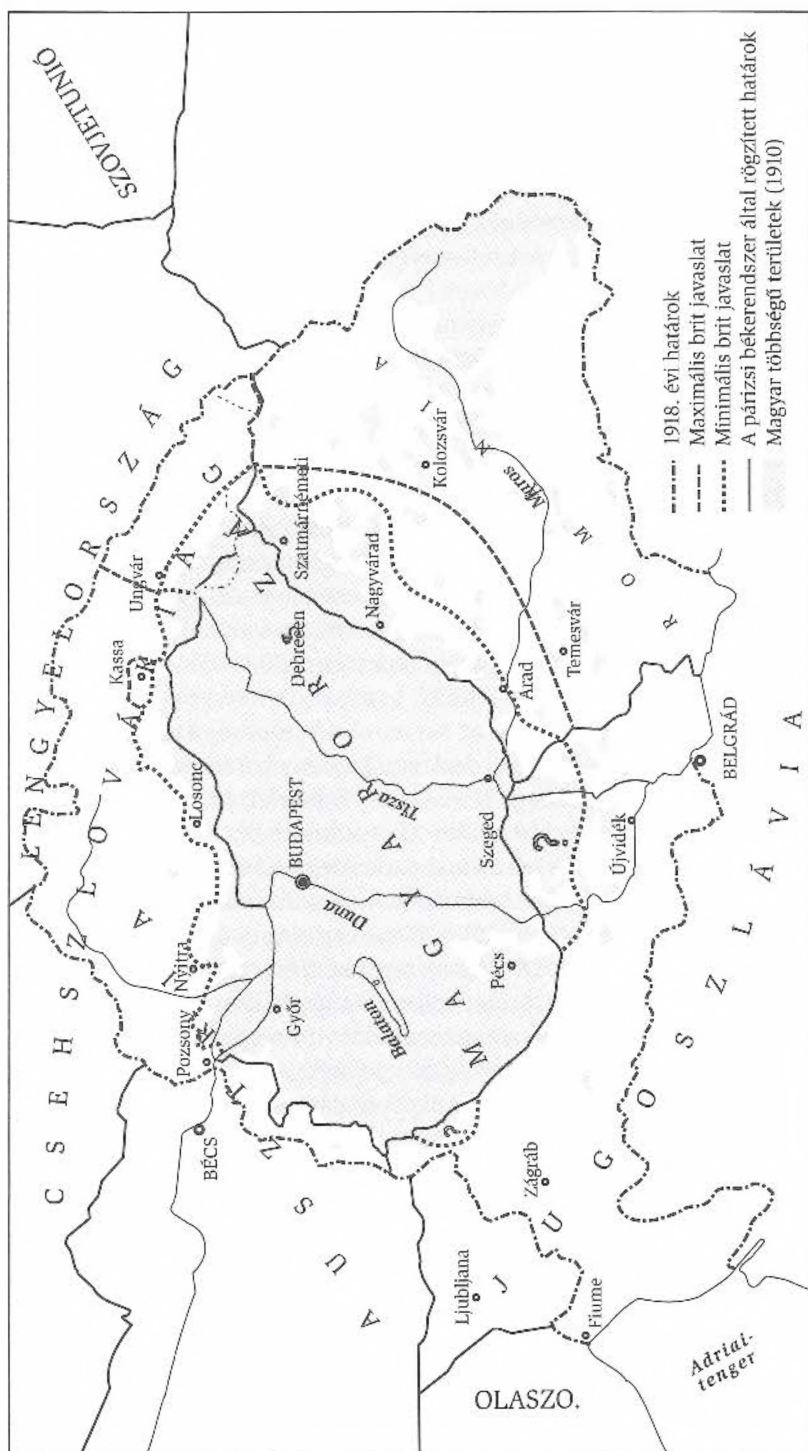
98. *Pax Britannica. Brit külügyi iratok a második világháború utáni Kelet-Közép-Európáról 1942–1943.* Szerk. Bán D. András. Budapest, 1996, Osiris, 43–60.

99. Churchill, Winston S.: *The Second World War. Vol. IV. The Hinge of Fate.* London, 1985, Penguin Books, 717.

A szlovák-magyar és a jugoszláv-magyar határszakasznál bonyolultabb és ezért sokkal több körütekintést igénylő feladatként fogták fel Kárpátalja, s különösen Erdély jövőjének a rendezését. Kárpátalja esetében két lehetőséget mérlegeltek. A Csehszlovákiához, illetve Szlovákiához tartozás mellett az szölt, hogy a „cseh uralom sok fejlődést és modernizációt hozott.” A magyar megoldás mellett pedig főleg az, hogy „gazdasági kapcsolataik mind Magyarországhoz kötődnek.” A bizottság ezt a dilemmát nem oldotta fel, hanem 1942 őszén a fentiek szerinti alternatív javaslatot terjesztette a döntéshozók elé.

Erdély jövőjének valamennyire is megnyugtató rendezését „az egész térség messzemenően legbonyolultabb problémájának” tartották. Olyan megoldás, amely Magyarországot és Romániát is kielégítené – állapították meg –, elképzelhetetlen, ilyen nem létezik. A mérlegelt lehetőségek közül „leginkább reményteljesnek” az tűnt számukra, ha Erdély önálló politikai egységként ugyanannak a konföderációnak lenne a tagja, mint Románia és Magyarország. Csakhogy előfeltevésük, mely szerint a történelmi és kulturális különbségek miatt Romániának a déli, Magyarországnak pedig az északi konföderációhoz kellett volna tartoznia, ezt a lehetőséget kizárta. Ezért részletesen foglalkoztak Erdély lehetséges megosztásával is. Az okozott gazdasági és közlekedési nehézségek miatt az 1940-es döntést elvetették. Ehelyett két „ésszerűbb és védhetőbb” osztóvonalat dolgoztak ki. Az első szerint Románia megkapta volna az összes román többségű területet és Székelyföldet, míg Magyarországnál csak egy keskeny határ menti sáv maradt volna abszolút magyar többségű lakossággal. Feltételezték azonban, hogy ez a megoldás olyan elkeseredést szülne Magyarországon, és olyan „kiegyensúlyozatlanságot” okozna a két állam között, hogy ajánlott variánsként nem ezt, hanem egy ennél jóval keletebbre húzódó osztóvonalat terjesztettek elő. Ez észak-déli irányban, körülbelül a „Bihar-hegység tengelyében” úgy vágta volna ketté Erdélyt, hogy Magyarország a kérdéses terület egyharmadát, Románia pedig kétharmadát kapta volna. „Az így Magyarországhoz kerülő román többségű vidék – hangzott az indoklás – mintegy ellensúlyát képezhetné a Romániához tartozó székely megyéknek. A kisebbségek nagyjából kiegyenlítődnének a határ vonal mindkét oldalán, körülbelül háromnegyed milliós szinten.”

Tekintettel arra, hogy a román és a magyar lakosság között ésszerű és egyben etnikailag is korrekt választóvonalat nem lehetett megállapítani, a bizottság elképzelhetőnek tartotta Erdély olyan „teljesen független ütközőállamként” való megszervezését, amely szervezetiileg egyik konföderációhoz sem tartozott volna, hanem a helyi igényeknek megfelelően alakíthatott volna ki kapcsolatokat az északi vagy a déli konföderációval, illetve akár mindkettővel. Erre az esetre Erdély nyelvi-etnikai kantonokra osztását, sőt olykor – a falvakig lenyúló keveredés miatt – a személyi elvű kulturális autonómia és a területi autonómiák rendszerének kombinálását javasolták.

A Foreign Office oxfordi béke-előkészítő bizottságának alternatív ajánlatai Magyarországra háború utáni határaitól (1942. szeptember 1.)

A kisebbségi jogok biztosításának felügyeletét – eltérően a két világháború közötti rendszertől – nem egy nemzetközi szervezetre, hanem a konföderációk irányító szervei között helyet kapó kisebbségi bizottságokra kívánták ruházni. Vagyis belülggyé akarták tenni. Emellett a brit szakértők között is akadtak, akik az individuális állampolgári jogok liberális koncepcióját pártolták.¹⁰⁰

A szakértői bizottság jóindulatú, de legalábbis méltányos javaslatai kiáltó ellentétben álltak a *Foreign Office* 1941-től hangoztatott azon irányelvével, mely szerint addig, amíg nem fordul szembe a tengelyhatalmakkal, Magyarország sem kíméletre, sem jóindulatra nem számíthat. Ez a különbség 1943 elejére jelentős mértékben csökkent. A Külügyminisztérium illetékes munkatársai 1943. február 24-én úgy határoztak, hogy a brit politika és propaganda Magyarországgal szembeni merev álláspontja sem nem indokolt, sem nem célszerű. Ezért úgy döntöttek, hogy az addigi rideg elutasítás helyett a továbbiakban arra kell helyezni a hangsúlyt, hogy „Magyarországot, bár jóvátétellel tartozik szövetségeseinknek, nem kívánjuk megcsonkítani, és nem akarjuk kormánya ostobasága miatt az egész magyar népet büntetni.”¹⁰¹ Frank K. Roberts, a közép-európai osztály vezetője 1943 szeptemberére ezt így konkretizálta: „Mint ellenséges állam, Magyarország jövőendő határai kérdésében nem tarthat igényt különös kíméletre, elsősorban ott nem, ahol szövetségescinket, Csehszlovákiát és Jugoszláviát érinti.” A román-magyar területi vitában viszont – miután két ellenséges államról volt szó – továbbra is valamilyen kompromisszumos rendezés maradt a cél. „Az egyetlen tartós megoldás – fogalmazott Roberts – valószínűleg a független Erdély visszaállítása lenne.” Abban az esetben, ha ez nem lenne megvalósítható, a szakértőkhöz hasonlóan ő is Erdély felosztását javasolta Magyarország és Románia között széles körű lakosságcserével egybekötve. „...ha nem sikerül Erdély kérdését megoldani, akár autonómiával, akár magyar és román zónákra osztásával [...] – jövendőlte –, akkor lehetetlen eltüntetni a magyar revizionizmus rémét, és Magyarországot a Duna-medence megbízható és békés tagjává integrálni.”¹⁰²

Az 1943 tavaszán és nyarán Londonba juttatott magyar memorandumok területi elgondolásait a szakértők és a *Foreign Office* munkatársai közül többen véleményezték, ám senki sem vette komolyan őket. A Schrecker-féle emlékirat – fogalmazott egyikük – „csupa védekezésből áll”, és „egyedüli célja, hogy a közelgő csődből mentse, ami menthető.” A Szegedy-Maszák Aladár által jegyzett anyag margójára még lesújtóbb vélemények kerültek.

100. *Pax Britannica*, i. m. 66–83.

101. *Magyar-brit titkos tárgyalások*, i. m. 97–98. és 100–103. Vö. Mezei Géza: *Befolyás vagy hegemonia? A háború utáni rendezés Kelet-Közép-Európában*. Budapest, 2001, Új Mandátum Könyvkiadó, 24–26.

102. *Magyar-brit titkos tárgyalások*, i. m. 245–248.

„Ha a magyar kormány azt reméli, hogy ezek a gondolatok alapul szolgálhatnak a velünk folytatandó tárgyalásokhoz – írta az egyik referens –, akkor még nagyon sokat kell tanulnia.” Roberts ehhez hozzátette: a magyar elképzelések „nem egyeztethetőek össze azokkal a területi rendezésekkel, amelyekre az Egyesült Nemzetek győzelme után lesz szükség a Kárpát-medencében.”¹⁰³

A britek jóindulatát Magyarország ugyanazzal tudta volna megszerezni, illetve növelni, mint az amerikaiakét: a háborús erőviszonyok szempontjukból kedvező befolyásolásával. Vagyis a magyar csapatok visszavonásával, illetve egy németellenes politikai fordulat végrehajtásával. Egy nappal a német megszállás után a *Foreign Office* ezt a magyar kormány tudomására is hozta. Az üzenet szerint „Magyarország értékes hozzájárulást tesz az Egyesült Nemzetek eljövendő győzelméhez, amennyiben ellenszegül a német nyomásnak.” Ennek megfelelően a brit külképviselőket arra utasították, hogy közöljék a magyar diplomatákkal: Magyarország háború utáni megítélését nagyban befolyásolni fogja az ország határain belül kibontakozott ellenállás mértéke. Amikor néhány hét múlva értékelték propagandájuk eredményét, csalódottságuknak adtak hangot. A valóságos helyzetnek megfelelően konstatálniuk kellett, hogy a magyar lakosság körében a németellenes érzés „rendkívül korlátozott” és „az ellenállási mozgalmak nyoma sem tapasztalható.”¹⁰⁴

Az amerikaiakhoz hasonlóan a britek is szükségesnek tartották a Horthy-rendszer felváltását egy demokratikus rezsimmel. Ennek vezető erejeként a szociáldemokratákat képzelték el, de a konzervatív-liberálisok, konkrétan Bethlen István esetleges szerepvállalásával is számoltak.

SZOVJETUNIÓ. Földrajzi helyzetéből adódóan a Szovjetunió Kelet- és Közép-Európához fűződő érdekei jóval közvetlenebbek voltak, mint az angolszász hatalmaké. A 19. század elején Napóleon, 1914-ben a központi hatalmak és 1941-ben Németország és szövetségesei egyaránt ebből a térségből indítottak támadást az eurázsiai birodalom ellen. A szovjet vezetők ezért cári elődjekhez hasonlóan olyan viszonyok kialakítására törekedtek a régióban, hogy nyugati határaik minél nagyobb biztonságban legyenek. A lehetőségek-től függően ez területszerzést, támaszpontok létesítését és szövetségi kapcsolatok kialakítását egyaránt jelenthette.

Magyarország moszkvai megítélése aszerint alakult, hogy a magyar külpolitika milyen mértékben látszott összeegyeztethetőnek ezekkel a biztonságpolitikai törekvésekkel. Az 1930-as évek második felében a Szovjetunió egyik legfontosabb külpolitikai célja Németország távoltartása volt nyugati határainak előterétől. Mivel Magyarország egyre jobban kötődött a német-olasz tengelyhez, s így Moszkva egyre kevésbé támaszkodhatott rá, a Szovjetuniótól rokonszenvre vagy támogatásra ezekben az években nem

103. Uo. 135–138.

104. Borhi László: i. m. 52–56.

számíthatott. A szovjet sajtó ekkor folyamatosan támadta a magyar revíziós törekvéseket. A kritikus hangok különösen felőrösödtek 1938 őszén, amikor Csehszlovákia áldozati bárányként, Magyarország pedig az azt széttépő ragadozók egyikeként jelent meg az újságokban. Amikor ezt a magyar követ kifogásolta, Vlagyimir Potyomkin külügyminiszter-helyettes közölte vele: „a szovjet kormány a müncheni megállapodást mint erőszakon alapulót igazságtalannak és jogtalanak tartja, és ezért mindent ellenez és helytelenít, ami ennek alapján történik.”¹⁰⁵

A szovjet kormány kifogásolta Kárpátalja Magyarországhoz csatolásának, s különösen lengyel-magyar közös határ létesítésének a tervét is. Leginkább azonban az Antikomintern Paktumhoz való magyar csatlakozási előkészületek miatt neheztelt Moszkva. Mindez együtt odavezetett, hogy a Szovjetunió 1939. február 2-án bejelentette: megszakítja a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal.¹⁰⁶

A Molotov-Ribbentrop-paktum 1939. augusztusi megkötése után a helyzet megváltozott. A diplomáciai viszony október 19-i helyreállításával új fejezet kezdődött a szovjet-magyar kapcsolatokban. E másfél évig tartó időszakot szívélinesség, sőt a Romániával szembeni részleges érdekezésségből adódó együttműködés jellemezte. 1940. július 11-én, tehát néhány nappal Besszarábia visszacsatolása után Molotov külügyi miniszter közölte a magyar követtel, hogy „a szovjet kormány megalapozottnak tekinti a magyar területi követeléseket Romániával szemben és kész azokat támogatni a békekonferencián, ha ott kerülnének megoldásra.”¹⁰⁷ Hozzátette: „egy esetleges magyar-román konfliktus esetén a Szovjetunió magatartása a magyar követelések tekintetében elfoglalt álláspontjából következik.”¹⁰⁸ Molotov ezt a későbbiekben, így például augusztus végén is megismételte.¹⁰⁹ A második bécsi döntést Moszkva ennek ellenére nem fogadta el hivatalosan, sőt nehezményezte, hogy nem vonták be annak meghozatalába. 1940 novemberében, amikor Berlinben tárgyalt a szovjet és a német érdekek és célok összehangolásáról, Molotov ezt Hitler és Ribbentrop tudomására is hozta. Különösen a Románia határaitra adott német és olasz garanciát sérelmezte, amelyet országa ellen irányulónak tekintett. A fekete-tengeri szorosok ellenőrzése és az orosz befolyás finnországi és bulgáriai biztosítása mellett ezért „Románia és Magyarország további sorsa” feletti megegyezést is szorgalmazta.¹⁰⁹

105. *A moszkvai magyar követség jelentései 1935–1941.* Szerk. Pastor, Peter. Budapest, 1992, Század-vég Kiadó, Atlanti Kiadó, 158–167. Idézet a 159. oldalon.

106. Gellért Andor: Magyar diplomaták Moszkvában, 1934–1941. *Új Látóhatár*, 1975/1. 24–25.

107. *A moszkvai magyar követség jelentései*, i. m. 256. Vö. Kim Jiyoung: *A nagyhatalmi politika és az erdélyi kérdés a II. világháború alatt és után.* Budapest, 2000, Osiris, 61–64.

108. MOI. Külügyminisztérium. XIX-J-1-a-IV-122. 424/1946. (57. doboz.)

109. Seres Attila – Sipos Péter – Vida István: Kontinentális blokk vagy keleti hadjárat? Iratok V. M. Molotov 1940. novemberi berlini látogatásáról. *Századok*, 2005/1. 135–199., különösen 143. és 181.

A Jugoszlávia elleni támadásban való magyar részvétel miatt a szovjet-magyar kapcsolatok ismét megromlottak. A balkáni német befolyás erősödése a Szovjetunió számára elfogadhatatlan volt. Egyesek ezért még azt sem tartották kizártnak, hogy a Szovjetunió – Nagy-Britanniához hasonlóan – ismét megszakítja Magyarországgal a diplomáciai kapcsolatokat. Erre végül nem került sor, de a szovjet vezetők diplomáciai úton és a sajtóban egyaránt kifejezésre juttatták neheztelésüket. Sőt párhuzamot vonva Jugoszlávia és Magyarország között utaltak arra az eshetőségre, hogy „milyen nehéz helyzetben lenne Magyarország, ha hasonló szerencsétlenség érné, és ha őt is darabokra szednék; ismeretes ugyanis, hogy Magyarország területén szintén vannak nemzeti kisebbségek.” A magyar követ ez utóbbi megjegyzést Kárpátaljára történő utalásként értelmezte, és feltételezte, hogy „megfelelő pillanatban” Moszkva fel fogja vetni a „ruténkérdést”.¹¹⁰

A német támadás előtti és utáni hetekben a Szovjetunió legfontosabb külpolitikai célja az erőviszonyok számára kedvező befolyásolása, vagyis ellenfelei számának csökkentése, illetve támogatóinak a növelése volt. Ezzel magyarázható, hogy a német támadás után néhány órával Molotov magához kérte Kristóffy József magyar követet, és közölte vele: „a szovjet kormánynak, mint azt már több ízben kijelentette, nincs követelése vagy támadó szándéka Magyarországgal szemben, nem volt észrevétele, hogy magyar követelések Románia kárára megvalósuljanak; e tekintetben jövőben sem lesz észrevétele.”¹¹¹

A magyar kormány Molotov jelzése ellenére június 24-én megszakította a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval. Majd június 27-én – a Kassa elleni bombatámadásra hivatkozva – a honvédség alakulatai csatlakoztak a Szovjetunió elleni hadjáratához. Magyarország moszkvai megítélését ez tovább rontotta. A háborúból való kilépés vagy legalábbis a keleti fronton harcoló magyar csapatok visszavonása nélkül Moszkva jóindulatára a továbbiakban nem lehetett számítani.

A Szovjetunió háború alatti hadicéljai és békeelképzelései – *mutatis mutandis* – azonosak voltak a Németország szövetségeseiként 1939–40-ben megfogalmazottakkal. A szovjet vezetés ezeket először 1941 decemberében, Anthony Eden moszkvai látogatása alkalmával hozta nyugati szövetségesei tudomására. Sztálin közölte, hogy sem az 1940. március 12-i moszkvai békeben megszerzett kelet-finnországi területekről, sem a balti államokról és Besszarábiáról nem kíván lemondani. Sőt ezen túlmenően katonai bázisokat szeretne létrehozni Finnországban és Romániában. Tekintettel a britek érzékenységre Kelet-Lengyelországra vonatkozó igényét a generalísszimusz ekkor ilyen határozottsággal még nem fogalmazta meg. Azt azonban jelezte, hogy a kérdés nyitott, és rendezésre vár. Egyéb Kelet-Európára vonatko-

110. A moszkvai magyar követség jelentései, i. m. 303–304.

111. Gellért Andor: i. m. 34–35.

zó elképzelései közül Sztálin említette még Jugoszlávia egységének a helyreállítását és nyugati határainak kiterjesztését Itália rovására; Albánia függetlenségének szavatolását; Görögország régi határainak helyreállítását; és végül Románia nyugati határainak kiterjesztését Magyarország rovására.¹¹²

Eden feljegyzése szerint 1941 decemberében Sztálin még nem kifogásolta a föderációk vagy konföderációk létrehozását Európában. A későbbiekben azonban ő és a szovjet diplomácia vezetői egyaránt hangot adtak az angol-szász bábáskodással körvonalazódó kelet-európai biztonsági zónával szembeni fenntartásaiknak. A Szovjetunió érdeke nem egy vele szemben is pufferként szolgáló övezet létrehozása, hanem a térség fragmentálása és ellentéteinek a fenntartása volt. A brit felvetésekre adott válaszként született 1943. június 7-i jegyzékében Molotov ezért immár egyértelműen leszögezte, hogy „Ami egy európai föderáció létrehozásának kérdését illeti Lengyelország, Csehszlovákia, Jugoszlávia és Görögország, illetve Magyarország és Ausztria bevonásával, a szovjet kormány nem hajlandó elkötelezni magát egy ilyen föderáció létrehozására, és nem tartja megfelelőnek, hogy abban Magyarország és Ausztria részt vegyen”. Ugyanebben a dokumentumban esett szó arról is, hogy a csatlós államokkal folytatott tárgyalások alapfeltételül a „megszállt területek visszaadását” kell szabni. Magyarországról szólva Molotov ezt még kiegészítette azzal, hogy a szovjet kormány „nem tekinti teljes mértékben igazolhatónak a Németország diktátumával, 1940. augusztus 30-án Bécsben hozott úgynevezett döntőbírói ítéletet, amely Magyarországnak juttatta Észak-Erdélyt.”¹¹³

A Szovjetuniónak egyértelmű és végleges álláspontja Erdéllyel kapcsolatban ekkor még nem volt. Honti Ferenc tiszteletbeli svájci konzult, aki Bajcsy-Zsilinszky Endre és a Kiszgazdapárt megbízásából lépett kapcsolatba egy korábbi „magas rangú szovjet diplomatával”, 1943 augusztusában úgy tájékoztatták, hogy Magyarország megítélése nagymértékben jövőbeli magatartásától függ. Ha kitart Németország mellett, a „legkeményebb bánásmódban” lesz része. Azzal viszont, ha szakítana vele, ha beszüntetné a szövetségesek elleni propagandát, és legfőképpen visszavonná csapatait a keleti frontról, „jó benyomást tenne”. A Szovjetunió – folytatódott az üzenet – ragaszkodni fog a balti államokhoz, bizonyos kelet-lengyelországi területekhez és Besszarábiához, ám „Ruthénia” hovatartozását nem tekinti orosz nemzeti kérdésnek. Sorsa attól függ, hogy a Szovjetunió Magyarországgal szembeni biztonsági érdekei mit fognak diktálni. Erdély pedig akár független is lehet, ám addig, amíg Románia is és Magyarország is a Szovjetunió ellen harcol, egyiküket sem indokolt kedvezőbben elbírálni a másikkal.¹¹⁴

112. Barker, Elisabeth: *British Policy in South-East Europe in the Second World War*. London, 1976, The Macmillan Press Ltd., 128–130.

113. *Magyar–brit titkos tárgyalások*, i. m. 158–159.

114. Macartney, Carlile A.: *October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929–1945*. Part II. Edinburgh, 1957, University Press, 176–178.

Az ilyen szóbeli üzenetek formájában érkezett feltételes ajánlatok értéke természetesen korlátozott volt. Tudjuk, hogy erre az időre a Szovjetunió már Benešnek is felajánlotta Kárpátalját, miközben a hadifogságba esett román tiszteket egész Erdély odaígéréseivel próbálták a németek elleni harcra ösztönözni. Kötelező ígéretet viszont egyik félnek sem tettek.¹¹⁵

A kapott jelzések alapján az amerikai szakértők körében 1942 végére, 1943 elejére elfogadott nézetté vált, hogy a Szovjetunió „alapvetően az egész közép- és kelet-európai térséget orosz érdekszférának tartja”, s hogy „bizonyos gyanúval figyeli a lengyel-csehszlovák konföderációt”, illetve általában a kelet-európai regionális terveket.¹¹⁶ Tekintettel erre és Cordell Hull kezdetől meglévő ellenszenvére a regionalizmussal szemben, a föderációs tervek Washingtonban egyre inkább lekerültek a napirendről. A brit kormány azonban továbbra is támogatta azokat, s a három külügyminiszter 1943. október végi moszkvai találkozásán Eden szóba is hozta a Duna-völgyi kisállamok együttműködésének szükségességét. Molotov erre kifejtette, hogy az ilyen tervek az I. világháború utáni *cordon sanitaire*-re emlékeztetik a szovjet népet, és ezért elfogadhatatlanok számára.¹¹⁷ Ugyanez ismétlődött december elején Teheránban, ahol Sztálin közölte Churchillel, hogy „Nem kívánja látni Ausztria és Magyarország egyesülését és semmilyen más erőszakos egység kialakítását sem.”¹¹⁸ Azzal, hogy Teheránban ismeretes módon nem a balkáni, hanem a normandiai partraszállás mellett döntöttek, ez a szövetségesek közötti vitakérdés lényegében eldőlt. A közép- és kelet-európai konföderációk kezdetben Washingtonban és Londonban is annyira pártolt tervezzel a sülyesztőbe került.

Moszkvában és Teheránban Magyarországról külön nem esett szó. Beneš 1943. decemberi moszkvai látogatása során azonban ezzel kapcsolatban is hangzottak el fontos kijelentések. Azontúl, hogy elfogadták Csehszlovákia újracsatolásának a koncepcióját, valamint a németek és a magyarok kitelepítésnek „alapelveit”, a szovjet vezetők háborús viselkedését is felrörták Magyarországnak. Sztálin szerint a magyarok „Rosszabbak, mint a németek, akik hóhéroknak használják őket.” Molotov a románokkal összehasonlítva állapította meg, hogy „A magyarok magatartása irányunkban sokkal rosszabb volt”, és ezért a Szovjetunió úgy véli, hogy „az az igazságos, ha a Ma-

115. Mastny, Vojtech: *Russia's Road to the Cold War. Diplomacy, Warfare, and the Politics of Communism, 1941–1945*. New York, 1979, Columbia University Press, 104–105.

116. National Archives, Washington D. C., Record Group 59. Notter File, Box 56, P-135. Official Russian Views on Post-War Settlements, November 11, 1942.

117. *The Foreign Office and the Kremlin*. Ed. by Ross, Graham. London, 1984, Cambridge University Press, 140. Vö. *The Memoirs of Cordell Hull*. New York, 1948, Macmillan, 128–129.

118. FRUS. *Diplomatic Papers: The Conference at Cairo and Teheran 1943*. Washington, D. C., 1961, USGPO, 879–880. Vö. Churchill, Winston S.: *The Second World War. Vol. V. Closing the Ring*. London, 1985, Penguin Books, 335. – Sztálin külcsmondata a föderációkról a szovjet jegyzőkönyvben is megtalálható. Lásd *Teherán, Jalta, Potsdam. Dokumentumgyűjtemény*. Szerk. Szanakojev, S. P. és Cibulevszkij, B. I. Budapest, 1969, Kossuth Könyvkiadó, 60.

gyarországgal folytatott vitában Románia mellé áll, és segít visszaállítani a megelőző állapotot az erdélyi kérdésben.”¹¹⁹

Az eddigiekkel összhangban lévő álláspont körvonalazódott abban a terjedelmes dokumentumban is, amelyet I. M. Majszkij külügyminiszter-helyettes állított össze Molotov számára 1944. január elején a „jövendő világ” szovjet szempontból kíváncsatos körvonalairól. Az anyag vezérelve a „Szovjetunió biztonsága és a béke megőrzése” volt „legalább Európában és Ázsiában” mindaddig, amíg a Szovjetunió a háborús veszteségeket kiheverve meg nem erősödik, és Európa „szocialistává” nem válik. Ennek érdekében – javasolta Majszkij az Atlanti Charta elveivel mit sem törődve – mindenekelőtt arra kell törekedni, hogy a Szovjetunió „előnyös stratégiai határokkal kerüljön ki” a háborúból. Ezeknek nyugaton az 1941-es határokkal kell azonosnak lenniük, egy-két esetben további módosításokkal a Szovjetunió javára. Elengedhetetlennek tartotta, hogy Csehszlovákia és a Szovjetunió szomszédokká váljanak, és kíváncsatosnak, hogy amennyire csak lehet, Csehszlovákiát megerősítsék, „minimum régi határai közt”. Jugoszlávia esetében szintén a helyreállítást javasolta lehetőség szerint „rég határai közt”, illetve „ha szükséges, ilyen-olyan részleges módosításokkal”. Magyarországról a következőket írta: „A Szovjetunió nem érdekelt erős Magyarország létrehozásában. Ezenkívül Magyarországnak, úgy, mint Olaszországnak is, értésére kell adni, hogy a szövetségesek nem felejtették el a jelenlegi háborúban elfoglalt pozícióját. Ezért a Szovjetunió politikájának Magyarországgal kapcsolatban arra kell korlátozódnia, hogy megőrizze a magyar államot, de lehetőség szerint szűkítse területét, a néprajzi elvet szigorúan követve. Azokban az esetekben, ha az adott elv alkalmazásában valamilyen kétség merül fel, a kérdést Magyarország ellenére kell megoldani. Az Erdéllyel kapcsolatos háromhatalmi döntést [sic!] felül kell vizsgálni a nemzetiségi elvnek megfelelően, de bizonyos előnnyel Románia javára, amelynek, mint fentebb már említettem, a háború után kölcsönös segítségnyújtási egyezményt kell kötnie a Szovjetunióval, és amely ily módon délkeleten védelmünk fontos tényezőjévé válik. Magyarországot, legalábbis a háborút követő években, nemzetközi elszigeteltségben kell tartani. Magyarországra ugyancsak jóvátételt kell kiróni.” A kelet-európai államok egymás közötti kapcsolatairól szólva megismételte a már jól ismert szovjet álláspontot. Vagyis azt, hogy a „Szovjetunió nem érdeke [...] a különböző fajta – dunai, balkáni, közép-európai, skandináv stb. – föderációk létrehozásának támogatása.”¹²⁰

A különböző időpontokban és különböző helyzetekben kifejtett állásfoglalásokból egyértelműen kirajzolódott, hogy az 1938 és 1941 közötti terület-visszacsatolásokat a Szovjetunió nem ismerte el érvényesnek, és általában

119. Az 1943. decemberi Beneš-Sztálin-Molotov megbeszélések dokumentumai, i. m. 33., 44., 47.

120. Baráth Magdolna: Majszkij a szovjet külpolitikai perspektíváiról – 1944. In *A sztálinizmus hét-köznapijai*. Szerk. Krausz Tamás. Budapest, 2003, Nernzeti Tankönyvkiadó, 505–533.

vége Magyarország 1938 előtti határainak a helyreállítására törekedett. Ez alól egyetlen kivétel volt: a második bécsi döntés, illetve a román–magyar határ. Bár ezt sem fogadták el, a trianoni határt sem akarták feltétlenül helyreállítani. Az utóbbi alternatívájaként az 1940-es határ Románia javára történő módosítását is el tudták volna képzelni. A Romániával 1944 első felében folytatott fegyverszüneti tárgyalásokon a szovjet fél pontosan ezt az álláspontot képviselte. A Besszarábiáról és Észak-Bukovináról való lemondás fejében a Szovjetunió kész volt „Erdélyt vagy annak nagyobb részét” végérvényesen Romániának adni. Mivel az előzetes területi ígéretek ellent mondtak a feltétel nélküli megadás elvének, ez ellen a britek és az amerikaiak eleinte tiltakoztak. Nemcsak Erdély, hanem a döntően románok lakta Besszarábia jövőjéről is a békétárgyalásokon kívántak dönteni. Ugyanakkor belátták azt is, hogy katonai helyzeténél fogva a Szovjetunió Besszarábiához mindenképpen ragaszkodni fog, s így Románia kiugrására Erdély vagy Erdély nagyobb részének előzetes odaígérése nélkül aligha számíthatnak. Így végül némi megcsorítással mindkét ország elfogadta a Romániával kötendő fegyverszüneti egyezmény szovjet tervzetét. A megcsorítás úgy szólt, hogy Románia „a békeszerződés döntésétől függően” kapja majd vissza „Erdélyt vagy annak nagyobb részét”.¹²¹

Az angolszász országokhoz képest némi késéssel a Szovjetunió is felállította a maga béke-előkészítő bizottságát. Az első ilyen szervezet 1942. január 28-án jött létre Molotov külügyi népbiztos névleges irányításával. A testületnek tagja volt Molotov két helyettese, Andrej Visinszkij és Vlagyimir Dekanozov, valamint számos szakember, köztük Jevgenyij Tarle történész és a gazdasági ügyek felelőseként a magyar Varga Jenő. Az SZKP Politikai Bizottsága 1943. szeptember 4-én két új bizottságot hozott létre. Ezek egyike, melyet a washingtoni követség éléről hazarendelt kegyvesztett diplomata, Makszim Litvinov egykori külügyinépbiztos-helyettes irányított, kifejezetten a békeszerződésekkel és a háború utáni rendezés kérdéseivel foglalkozott.¹²² E bizottság teljes anyagát még nem tárták fel a történészek. Az Erdélyre vonatkozó elképzelésekről azonban több dokumentum és dokumentumrészlet napvilágot látott. Ezek közül legfontosabb az az *Erdély* című előterjesztés, amely 1944. június 5-én készült, és amit maga Litvinov látott el kézjeggyel. A mérlegelt lehetőségek közül Litvinov mind Erdély Magyarországnak adását, mind az 1940-es megosztás fenntartását elvetette. Álláspontját így indokolta: „Magyarország volt az első állam, amely csatlakozott az antikomintern paktumhoz. Soha semmiféle hajlandóságot nem mutatott a Szovjetunióval való közeledésre, ellenkezőleg a lengyelek összes szovjetellenes intrikáiban részt vett. Magyarország – minden ok nélkül – Németország oldalára állt, mikor az megtámadta a Szovjetuniót. Magyarországnak nem voltak olyasfajta követelései a Szovjetunióval szemben, melyekkel Finnország

121. *FRUS. Diplomatic Papers. Vol. IV: Europe.* Washington D. C., 1966, GPO. 170–180.

122. Kun Miklós: A nagy osztozkodás már '41-ben megkezdődött. *Magyar Nemzet*, 1995. dec. 23.

és Románia próbálja igazolni a háborúban való részvételét. Magyarország a keleti fronton haderejéhez képest minden bizonnyal még Olaszországnál is jelentősebb katonai segítséget nyújtott Németországnak. Esztelenség lenne megítálmazni legfőbb területi követeléseinek a kielégítésével. A politikában természetesen kizárólag célszerűség alapján lehet eljárni. Ebből a nézőpontból akár még Erdély visszacsatolására is gondolhatnánk, feltéve, ha ezzel biztosítanánk Magyarország szoros és hosszú távú együttműködését a Szovjetunióval. Az ilyen jellegű együttműködés azonban csak a jelenlegi uralkodó körök félreállítása, illetve egy mindenre kiterjedő átalakulás útján lenne megvalósítható. E fordulat nélkül azonban a jelenlegi Magyarországon nincs olyan tényező, amelyre országunkkal való együttműködést alapozhatnánk. Az összes legális politikai párt, beleértve a kisgazdapártot és a szociáldemokratákat is, az utóbbi 25 év alatt egymást túllícitálva juttatták kifejezésre ellenségességüket a Szovjetunióval szemben. Még ha az egyik párt hajlandóságot mutatna is a Szovjetunióval való együttműködésre Erdély visszacsatolása fejében, aligha hihetnének ígéreteiknek és kötelezettségvállalásainak. Ráadásul Magyarország továbbra is harcol a baráti Csehszlovákia ellen – amelynek vissza kell kapnia Kárpát-Ukrajnát és a Szlovákiából bekebelezett részt –, továbbá Jugoszlávia ellen is, amelynek vissza kell kapnia a háború során Magyarország által elfoglalt területeket.”

Erdélyről szólva – a korábbi szovjet állásfoglalásokkal összhangban – Litvinov „teljességgel elképzelhetőnek” gondolta, hogy az egész területet Románia kapja. Ennek feltételül azt szabta, hogy „Románia garantálja a Szovjetunióval való szoros és hosszú távú együttműködést és egyszer s mindenkorra lemond Besszarábiáról és Bukovináról.” Ez – folytatta gondolatmenetét – azzal az előnnyel is járna, hogy „Romániának ez esetben szüksége lenne a Szovjetunió segítségére Magyarországgal szemben, amely soha nem nyugszik bele Erdély teljes és végleges elvesztésébe.”

Az 1940-es határok helyreállításának alternatívájaként – talán Valter Roman és mások hatására – Litvinov a független Erdély létrehozásának lehetőségét is mérlegelte. Ezt arra az esetre ajánlotta, ha Románia nem nyújtana biztos garanciákat lojalitására. „Megmaradván Erisz almájának két szomszédja, Magyarország és Románia közötti – érvelt a *divide et impera* ősi elvét alkalmazva – Erdély nem lehetne meg egy közeli erős állam pártfogása nélkül, amilyen jelen pillanatban a vele határos Szovjetunió. [...] Az új állam feletti ellenőrzés lehetőséget adna, hogy nyomást gyakoroljunk mind Magyarországra, mind pedig Romániára, és megakadályozná, hogy e két állam velünk szemben ellenséges nemzetközi kombinációkban vegyen részt. Ez a felettük gyakorolt ellenőrzés megerősítené a balkáni államok, többek között a Bánáttal határos Jugoszlávia feletti befolyásunkat is.”¹²³

123. A szovjet béke-előkészítő bizottság létre és működésére először Tofik Iszlamov hívta fel a figyelmet 1994-ben. (Tofik Iszlamov: Erdély a szovjet külpolitikában a II. világháború alatt.

A független Erdély lehetőségét a bizottság más tagjai – például Alekszandr Lozovszkij történész és politikus, valamint Dmitrij Z. Manuilszkij, Ukrajna leendő miniszterelnök-helyettese és külügyminisztere – is támogatták. A Romániával folytatott fegyverszüneti tárgyalásokon azonban ez az álláspont érthető okokból fel sem merült. Románia ugyanis az ismert feltételeket is csak az utolsó pillanatban, augusztusban fogadta el. 1944 augusztusától, amikor a román fegyverszüneti egyezményt az ismertetett szövegezésben minden érintett fél elfogadta, a független erdélyi állam lehetősége a föderációs tervekkel együtt minden aktualitását elvesztette. Litvinov 1944. augusztus 31-i feljegyzése, amely a Magyarországgal kötendő fegyverszünet, illetve békeszerződés-tervezet területi feltételeivel foglalkozott, már egyértelműen az 1938-as status quo helyreállítását tűzte ki célként. „A terv nagyjából az – olvasható az anyagban –, hogy Magyarország határai maradjanak abban az állapotban, ahogyan azokat a trinanoni békeszerződés megállapította. [...] A magyar-román határ megállapításakor abból indulunk ki, hogy Erdélyt teljes egészében Románia kapja meg.” A szomszédos országok részéről várható Magyarországgal szembeni további területi követeléseket ugyanakkor nem támogatta. Pontosabban azt javasolta, hogy a konkrét szöveget állásfoglalást „az egyik, illetve a másik félhez fűződő viszonyunknak kell meghatároznia.”¹²⁴

A szovjet álláspont egyértelműbbé válása részben a besszarábiai és az erdélyi kérdés összekapcsolása, részben pedig amiatt következett be, hogy a szovjet vezetést a briteknél és az amerikaiaknál is jobban befolyásolta Magyarország részvétele a háborúban. Az Egyesült Államokkal és Nagy-Britanniával közösen kibocsátott 1944. május 12-i nyilatkozatban a Szovjetunió ezt egyértelműen a csatlós államok tudomására hozta. A dokumentum hangsúlyozta, hogy minél tovább küzd egy állam Németország oldalán, annál szigorúbb békefeltételeket fog kapni a háború végén.¹²⁵ Erdemleges változás a magyar politikában ennek ellenére sokáig ezután sem következett be. Közben a szovjet hadsereg a Kárpátok előterébe érkezett, és a nyugati front megnyitásával végképp lekerült a napirendről a balkáni partraszállás terve. Ennek alapján előre látható volt, hogy Kelet-Európa szovjet megszállási övezetté fog válni. 1944 októberében Nagy-Britannia *de facto* ezt már el is ismerte. Ez fejeződött ki az ún. százalékos egyezményben, amelyben Churchill és Eden állapodtak meg Sztálinnal és Molotovval Moszkvában.

Múltunk, 1994/1–2. 17–50.) 2000-ben ugyancsak ő tette közzé a tanulmányának alapját képező dokumentumokat a *Transzilvanskij voprosz - Vengero-ruminskij territorialnij szpor i SZSZSZR* (Moszkva, 2000, ROSZPEN) című kötetében. Ez utóbbiból közölte magyar fordításban a legfontosabbnak ítélt szövegeket L. Balogh Béni és Zeidler Miklós 2002-ben. Lásd Zeidler Miklós – L. Balogh Béni: Az „Erdély-kérdés” a magyar-szovjet külkapcsolatokban. 2000, 2002/3. 41–68. Idézetünk az általuk közölt magyar fordításból származnak.

124. Vida István: A Szovjetunió és a magyar békeszerződés előkészítése. *Külpolitika*, 1997/3. 82–84.

125. Borhi László: i. m. 52–53.

Eszerint – mint ismeretes – a brit politikusok Görögországban 90, Jugoszláviában pedig 50%-os befolyást kötöttek ki országuk számára. Ennek fejében elfogadták, hogy a Szovjetunió Romániában 90, Bulgáriában és Magyarországon pedig 80%-os befolyásra tehet szert.¹²⁶ Ezzel az informális és titkos megállapodással éles ellentétben állt a három szövetséges 1945. február 11-én kiadott jaltai nyilatkozata, amelyben az Atlanti Charta szellemében azt erősítették meg, hogy „minden népnek joga van arra, hogy megválassza azt a kormányformát, amely alatt élni akar”.¹²⁷

126. Churchill, Winston S.: *The Second World War. Vol. VI. Triumph and Tragedy*. London, 1985, Penguin Books, 197–212. Vö. Gáti, Charles: *Magyarország a Kreml árnyékában*. Budapest, 1990, Századvég Kiadó, 35–37.

127. *Nemzetközi szerződések 1918–1945*, i. m. 600–607. Idézet a 604. oldalon.

MAGYARORSZÁG ÉS SZOMSZÉDJAI

1944-1945-BEN

1. IMPÉRIUMVÁLTÁS AZ 1938 ÉS 1941 KÖZÖTT VISSZACSATOLT TERÜLETEKEN

ÉSZAK-ERDÉLY. 1944 tavaszára a szovjet hadsereg északon Tartuig, keleten csaknem Lembergig, délen Odesszáig nyomult előre. A nyár folyamán folytatódott a Vörös Hadsereg offenzívája. A 2. és a 3. Ukrán Front csapatai augusztus 20-án áttörték a iasi-kisinyovi frontvonalat, és megindultak Bukarest és a ploiești olajmezők felé. A németekkel együtt továbbra is nagy erővel védekező román kormány ellenzékét a frontesemények cselekvésre készítették. Augusztus 23-án délután az ifjú Mihály király palotájába hívatta Antonescu marsallt, ahol helyettesével, Mihai Antonescuval együtt letartóztatta. Ezt követően kiáltványt bocsátott ki, amelyben tűzszünetet rendelt el a Vörös Hadsereggel szemben álló román alakulatoknak, és Constantin Sănătescu tábornok vezetésével új kormányt nevezett ki. A sikeres államcsíny eredményeként megalakult kabinet, amelyben Iuliu Maniu is helyet kapott, visszaállította az alkotmányos monarchiát, és kezdeményezte a néhány hónapja megszakadt fegyverszüneti tárgyalások folytatását. Erdemi megbeszélésekre a szövetségesekkel azonban nem került sor. Az augusztus 29-én Moszkvába érkezett román fegyverszüneti delegációval Molotov minden köntörfalazás nélkül közölte, hogy „ő nem tárgyalni hívta a román küldöttséget, hanem azért, hogy az elkészült szöveget aláírják”. Az „elkészült szöveg” tartalmi szempontból azonos volt a már áprilisban átadott feltételekkel. Vagyis Romániának bele kellett nyugodni Besszarábia és Észak-Bukovina elvesztésébe, miközben „Erdély vagy Erdély nagyobb részének” a visszaadása a békekonferencia döntésétől függött. Az egyezmény aláírására ezért csak hosszas habozás után, szeptember 12-én került sor. Közben a szovjet hadsereg akadálytalanul nyomult előre. Augusztus 30-án elfoglalta Bukarestet, majd szeptember elejére elérte a Kárpátok szorosait, vagyis az akkori magyar határt. A harcokba a román hadsereg is bekapcsolódott. Az új román kormány Észak-Erdély átadására szólította fel a magyar kormányt, miközben a román légierő tiszántúli és Duna-Tisza közí városokat bombázott.¹

1. *Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két román bevonulás között (1944. szeptember-1945. március)*. Szerk. Nagy Mihály Zoltán, Vincze Gábor. Kolozsvár, Csíkszereda, 2004, Er-

A bukaresti fordulat és ennek következményei cselekvésre ösztönözték az észak-erdélyi magyarság vezetőit. Augusztus végén megalakult a koalíciós jellegű Erdélyi Tanács, amelynek képviselői – Teleki Béla, Vita Sándor, Mikó Imre stb. – a „román példa” követésére szólították fel a kormányzót és a Lakatos-kormány több tagját. Úgy gondolták, hogy a fegyverszünet gyors megkötése révén elkerülhető lenne Észak-Erdély idegen hadseregek általi megszállása. A kormányzó azonban még mindig nem látta „elérkezettnek az időt az átállásra”, sőt hozzájárult ahhoz, hogy átlépve a román-magyar határt a magyar hadsereg szeptember elején támadást intézzon a dél-erdélyi román erők ellen.² Közben a szovjet és a román csapatok benyomultak a Székelyföldre. Szeptember 8-án elfoglalták Sepsiszentgyörgyöt, 11-én pedig Csíkszeredát. A szeptember 8-i minisztertanácson Teleki Béla ezért még egyszer megkísérelte rávenni a kormányt a fegyverszünet azonnali megkötésére. „Erdélyben – mondta – mindenki meg van győződve arról, hogy a játszma el van veszve. Ezt a háborút a németek és velük együtt mi is elvesztettük. [...] Mindent összegezve, nézete szerint két alternatíva előtt állunk: vagy várjuk fegyveresen az összechapást és az összeomlást, vagy pedig már ma arra határozzuk el magunkat, hogy a politikai lépéseket megtegyük fegyverszünetet kérve. Nézete szerint mindkét esetben részünkre és velünk szemben egyforma lesz a leszámolás. Fegyveres ellenállás esetén még véresebb lesz a leszámolás és a középosztály kiirtása.” Teleki helyzetértékelése és érvei ellenére a minisztertanács úgy döntött, hogy a német katonai támogatásban bízva „Magyarország egyelőre hajlandó a harcot folytatni, és nem hamarkodja el az állásfoglalást arra nézve, hogy fegyverszünetet kérjen a szövetségesektől.” Ez – mint Teleki helyesen konstataulta – Észak-Erdély feladását jelentette. Ezek után az erdélyi magyarságnak – jelentette ki keserűen – „egy lehetősége van, hogy sorsát megmentse, és pedig ha baloldali orientációt vesz fel a román kommunistákkal való egyetértésben. Ez az egyedüli lehetősége. Az országra nézve nem cél az, hogy megmentjük a Dunántúlt, és hagyjuk lemészárolni a Székelyföld magyar lakosságát.”³

A támadó szovjet és román csapatok 1944. október végére egész Erdélyt, sőt a Tiszántúl nagy részét is elfoglalták. Marosvásárhelyre szeptember 28-án, Kolozsvárra október 11-én, Nagyváradra október 12-én vonultak be. Nyomukban megjelentek a visszatérő vagy újonnan kinevezett román közigazgatási és rendőri vezetők. A közigazgatás újjászervezésének irányítása és a terület reintegrálása céljából a román kormány október 10-én elrendelte a Felszabadított Erdélyi Területek Közigazgatásának Kormánybiztossága felállítását. Ennek élére miniszteri rangban Ionel Pop, Iuliu Maniu unokaöccse

erdélyi Múzeum-Egyesület, Pro Print Könyvkiadó, 30–32.

2. Bokor Péter: *Végjáték a Duna mentén*. Budapest, 1982, RTV, Minerva, Kossuth, 212–215. (Vita Sándor visszaemlékezése.)

3. MOL. K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1944. szept. 8.

került, aki első nyilatkozatában kijelentette: „az erdélyi magyarság, ha meg lesz a józan esze és a lelki erőssége, hogy felismerje a valóságot – Erdély örökre Romániához fog tartozni –, és véglegesen le fog mondani az irredenta törekvésekről és álmokképekről, teljes mértékben Románia sorsközösségébe helyezkedhetik bele. [...] Ha nem lenne meg ezen reményünk, úgy a szélsőséges megoldásra kellene gondolnunk, az áttelepítésükre.” A román adminisztráció megjelenését és az ilyen nyilatkozatokat a román lakosság érthető meglepődéssel fogadta. A felszabadulás természetesnek tekinthető érzése mellett ugyanakkor feltört körükben az elégtétel igénye és a bosszúvágy is. Ezt számos esetben a visszatérő vezetők is táplálták. Amikor például a volt marosvásárhelyi prefektus szeptember végén újból elfoglalta hivatalát, kijelentette: „Hajthatatlan vagyok, akár az öreg Cato, és nem szűnök ismételni: teljes és azonnali leszámolást a magyarokkal! Most vagy soha!”⁴

A román közigazgatást nem mindenütt sikerült helyreállítani. Kolozsvárra, Nagyváradra és néhány más városba a szovjet katonai parancsnokok nem engedték be a román vezetőket. Maga Ionel Pop sem tudta elfoglalni hivatalát Erdély fővárosában. Ahová viszont megérkeztek, ott többnyire szigorú megtorló intézkedéseket léptettek életbe a magyarokkal szemben. Lényegében az egész magyarságot háborús bűnösneként kezelték és irredentizmussal vádolták. A férfiakat tömegesen internálták, napirenden voltak a testi fenytések, a rablások és rekvirálások. A bosszúhadjárat számos esetben vezetett kegyetlen vérfürdőhöz. Ezek végrehajtói többnyire azok a félkatonai alakulatok voltak, amelyek a front mögötti területek „pacifikálása” céljából szerveződtek augusztus végén, szeptember elején. A leghírhedtebb egység, a Iuliu Maniuról elnevezett Erdélyi Önkéntes Ezred volt, amelynek emberi szeptember 25-én Szárazajtán, és a későbbiekben több Olt menti faluban végeztek ki magyarokat, olykor a középkorra emlékeztető barbár módon, fejcsével fejezve le áldozataikat. „Erdélyi románok! Szabadságunkat tűzzel és vérrel szerezzük vissza. A magyar tömlöcöket szétzúzzuk, a falvakat és városokat megtisztítjuk a német-magyar hóhéroktól, a négyéves idegen megszállást kegyetlenül megbosszuljuk” – tartalmazta egyik felhívásuk. Hasonló megtorlásokra a Székelyföldön kívül, elsősorban Kolozs és Szolnok-Doboka vármegye vegyes lakosságú településein is sor került. A kivégzettek száma több mint 100-ra, az internáltaké mintegy 40 ezerre tehető. Az utóbbiak jó része sohasem tért haza. A megtorló intézkedések és az atrocitások a hatására az erdélyi magyarok – főleg azok, akik 1940 után települtek vissza – tömegesen menekültek át a trianoni Magyarország területére. Számuk 1946 végén megközelítette a százezret.⁵

4. *Autonómisták és centralisták*, I. m. 37–41.

5. Uo. 42–49. és 352–367. és Gál Mária: A halál önkéntesei. A Maniu-gárdisták rémtettei. *Rubicon*, 2005/6. 39–44.

A román és a szovjet hatóságok által fogantatosított letartóztatások, internálások és az ezek nyomán megindult menekülési hullám következtében a hagyományos erdélyi magyar vezető elit néhány hét alatt lefejeződött. A magyarság politikai képviselőivé egyre inkább a szovjetekkel is jobban szót értő addigi baloldali ellenzéki vezetők – a kommunisták és a szociáldemokraták – váltak. Legfontosabb szervezetük az október 16-án Brassóban megalakult kommunista vezetésű Magyar Népi Szövetség volt. Ez az egész erdélyi magyarság képviselőjében lépett fel, és a bukaresti kormánykoalíció baloldali pártjai (Román Kommunista Párt, Szociáldemokrata Párt, Ekésfront, Hazafias Szövetség) által létrehozott Országos Demokrata Arcvonal (ODA) szövetségesének tekintette magát. Azokban a településekben, ahová a román közigazgatást nem engedték vissza, a szervezet vezetői és aktivistái fontos szerepet játszottak a helyi önkormányzatok újjászervezésében. A szovjet katonai hatóságokkal kiépített kapcsolataikat felhasználva felemelték szavukat a román prefektusok túlkapásai, valamint a csendőrök és a Maniu-gárdák önkényeskedései ellen is.⁶

A magyarok tiltakozásaira hivatkozva, de nyilvánvalóan a bukaresti politika befolyásolásának a szándékával is a romániai Szövetséges Ellenőrző Bizottság, amely a fegyverszüneti szerződés értelmében igen kiterjedt jogkörrel rendelkezett, 1944. november 12-én kiutasította a román adminisztrációt Észak-Erdélyből. A bizottság szovjet elnökének szavai szerint „eltávolítja Erdélyből a reakciós román rendszert addig, amíg Romániában egy igazán demokratikus rendszer fog kialakulni, amely képes lesz biztosítani a magyar lakosságnak a fegyverszüneti szerződésben foglalt demokratikus jogokat.”⁷

A következő hetekben Észak-Erdélyben sajátos helyzet alakult ki. Elvileg szovjet katonai közigazgatást vezettek be, gyakorlatilag viszont az Országos Demokrata Arcvonal és a Magyar Népi Szövetség helyi képviselőiből, illetve jelöltjeiből állt fel az új adminisztráció. Az egész terület ügyeinek intézése céljából december 1-jén Kolozsvárott román és magyar baloldali személyiségekből megalakult Észak-Erdély Központi Tanácsadó Testülete. A nehézségek, amelyekkel szembe kellett nézniük, óriásiak voltak. A háborús pusztítás, valamint az alkatrészek és alapanyagok hiánya miatt a gyárak többsége nem üzemelt; az alagutak, hidak és vágányok felrobbantása következtében a vonatok alig közlekedtek; több körzetben éhínség ütötte fel a fejét; a közegészségügyi helyzet katasztrofális volt. Az atrocitások megszűnése, illetve mérséklődése – a szovjet katonai hatóságok továbbra is hurcoltak el embereket kényszermunkára – mindazonáltal megnyugvással töltötte el a magyarok

6. Lipcsey Ildikó: A romániai Magyar Népi Szövetség 1944–1948. *Történelmi Szemle*, 1985/1. 96–99. és Jehuda Lahav: A szovjet Erdély-politika (1944–1946) *Múltunk*, 1989/3. 144–145.

7. Csatári Dániel: *Forgószélben. Magyar-román viszony 1940–1945*. Budapest, 1968. Akadémiai Kiadó, 442.

többségét. Sőt reményeket is ébresztett bennük Észak-Erdély jövőjét illetően. Kós Károly és néhány baloldali kolozsvári vezető Erdély autonómiájának, sőt önállóságának a lehetőségében bízott, amit többen összekapcsoltak egész Európa föderatív átalakulásának és a „régí értelemben vett országhatárok” eltűnésének a víziójával. A sajtóban megjelentek olyan alaptalan hírek is, hogy Erdély „szovjet köztársaság lesz” Kolozsvár magyar és Nagyszeben román központtal, s hogy az Erdély Gubernátora címmel felruházott kormányzót Moszkvában már ki is nevezték volna. Az öngazgatás irányába tett jelentős lépés volt 9 észak-erdélyi megye küldötteinek kolozsvári tanácskozása („Észak-Erdély parlamentje”) 1945. február 12–15-én. A tanácskozás eredményeként Észak-Erdélyi Központi Végrehajtó Bizottság néven egy kvázi tartományi kormány alakult. A baloldali román és magyar személyiségekből álló testület elnöke Teofan Vescan, társelnöke a Szociáldemokrata Pártból a Kommunista Pártba átlépett Jordáky Lajos lett.⁸ A Romániában működő angol katonai küldöttség egyik tagja erdélyi körújáról olyan benyomással tért vissza Bukarestbe, hogy az erdélyi magyarok „Azí remélik, hogy [...] visszakapják Erdélyt, a románok rovására, vagy legalábbis létrehozhatnak egy magyar befolyás alatt álló, független államot.”⁹

Az utóbbi években közzétett dokumentumokból az észak-erdélyi fejleményeket alakító szovjet politika szempontrendszere elég pontosan kirajzolódik. A vérengzések megakadályozása és a front mögötti területek rendjének a biztosítása mellett Moszkva legfontosabb célja a romániai belpolitika befolyásolása volt. A szovjet vezetés arra törekedett, hogy a Sănătescu-kormány helyett, amelyben túlsúlyban voltak a polgári erők, a kommunisták, illetve a velük együttműködő baloldali pártok kezébe kerüljön a hatalom. Anatolij I. Lavrentyev, az Oroszországi Szövetséges Szovjet Köztársaság külügyi népbiztosa 1944 karácsonyán így tájékoztatta erről Andrej Visinszkij szovjet helyettes külügyi népbiztost: „Észak-Erdély átadása a legfontosabb olyan eszköz, amellyel hatást lehet gyakorolni a román kormányra, nemcsak a fegyverszüneti egyezményben foglalt gazdasági kötelezettségeinek teljesítése terén, hanem a kül- és belpolitikai vonalvezetésben is.” Ugyancsak ő jelentette néhány nappal később, hogy két másik szempont is szól Észak-Erdély átadásának halogatása mellett. Az egyik: Észak-Erdély a 2. és a 4. Ukrán Front hátországa, ahonnan élelmiszer-szükségleteik nagy részét beszerzik. Ha átadják a területet Romániának, akkor ugyanezeket a készleteket Bukarest a Szovjetunióknak fizetendő jóvátétel terhére fogja elszámolni. Magyarország esetében ez a lehetőség nem áll fenn, mert vele még nem kötöttek fegyverszünetet. A másik: a Vörös Hadsereggel harcoló két román

8. *Autonómisták és centralisták*, i. m. 53. és 68–90. Vö. Katona Szabó István: *A nagy remények kora. Erdélyi demokrácia, 1944–1948*. I. köt. Budapest, 1990, Magvető Könyvkiadó, 52–62.

9. Jehuda Lahav: i. m. 146.

hadsereg harcértéke gyenge. Ha Észak-Erdély Romániáé lesz, még kevesebb hasznukat lehet majd venni.¹⁰

A fentiekkel összhangban a szovjet tanácsadók és az Országos Demokrata Arcvonal vezetői egyaránt azt hangoztatták, hogy Észak-Erdély különállásának fenntartása a kormányban is képviselettel rendelkező polgári-nacionalista erők számlájára írandó, s mindaddig, amíg a baloldal kezébe nem kerül a hatalom, ez így is fog maradni. Vagyis úgy jártak el, mint azt 1944. júniusi előterjesztésében Litvinov tanácsolta. Erdély jövőjének a „lebegtetésével” befolyásolták a román belpolitikát. „Az augusztus 23-a óta eltelt időszakban felhalmozódott tapasztalatok – tartalmazta az ODA 1945. január 29-i „országirányítási” programja – világosan mutatják a román népnek, hogy az olyan kormányok hatalomra jutása, amelyekben túlsúlyban vannak a reakciós elemek, csak gátolják a Szovjetunióval és más demokratikus országokkal való őszinte és szilárd kapcsolatok kialakítását. [...] Demokratikus politika, az országban élő nemzetiségek barátságának politikája biztosítaná számunkra Észak-Erdély visszacsatolását, amelyet az 1944. augusztus 23. utáni kormányokba került fasiszta elemek sovíniszta és reakciós politikájának következtében szakítottak le az ország testéről.”¹¹

A szovjet hatóságok és az ODA követeléseinek engedve a Sănătescu-kormány előbb átalakult, majd lemondott. A december 6-án megalakult Rădescu-kormányból Maniu és a történelmi pártok más képviselői már teljesen hiányoztak, a tárcák élén katonatisztek és baloldali politikusok álltak. Az új kormány egyik legfontosabb intézkedése az 1945. február 6-án kibocsátott Nemzetiségi Statútum volt. Ez fajra, nemzetiségre, anyanyelvre és vallásra való tekintet nélkül minden román állampolgár számára biztosította a jogegyenlőséget, sőt a nyelvhasználat terén kollektív jogokat is szavatolt. Előírta, hogy azokban a településekben, ahol a lakosság legalább 30%-a valamely nem román nyelvet beszél, „a hivatalok kötelesek ezt a nyelvet is egyenrangúként kezelni, s minden ügyet ezen a nyelven (is) intézni.”¹²

A kormány más intézkedései viszont negatív módon érintették a kisebbségeket. Ezek közé tartozott az 1945. február 9-én megjelent 91. számú törvény, amely létrehozta az Ellenséges Vagytonokat Kezelő és Ellenőrző Pénztárt, vagyis a CASBI-t (*Casa pentru Administrare și Supravegherea Bunurilor Inamice*). Ez mindazoknak a „vélelmezett ellenségeknek” a vagyonát lefoglalta, akik nem tartózkodtak lakóhelyükön. A távollévők túlnyomó többsége elmenekült magyar és német nemzetiségű személy volt.¹³

10. *Iratok a magyar-szovjet kapcsolatok történetéhez 1944. október – 1948. június*. Szerk. Vida István. Budapest, 2005, Gondolat Kiadó, 74–78.

11. *Harc a hatalomért*, i. m. III. köt. 108–110.

12. Uo. 117–118.

13. Vincze Gábor: *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből*. Csíkszereda, 1999, Státus Könyvkiadó, 107–122.

A nemzetiségi státútum kibocsátása és a vagyonek kobzások előkészítése körül nem alakult ki vita. Az ezt követően napirendre került földreform azonban ismét kiélezte a kormányon belüli ellentéteket. Az ODA immár nyíltan a hatalom átvételére tört, amit a Szovjetunió is támogatott. Anatolij Visinszkij népbiztoshelyettes február 27-én ultimátumban követelte Mihály királytól Rădescu leváltását. A Szovjetunió jelöltje a kormány élére Petru Groza, az Ekésfront vezetője volt, a király viszont Stirbey herceget akarta kinevezni. Visinszkij ekkor még súlyosabban megfenyegette a királyt. Kijelentette: ha nem Groza lesz a miniszterelnök, akkor „a Szovjetunió nem vállal felelősséget azért, hogy Románia mint független állam fennmarad.” Groza ugyanakkor arról tájékoztatta az uralkodót, hogy Sztálin megígérte: ODA-kormány kinevezése esetén Észak-Erdélyben visszaállítják a román közigazgatást. Néhány napos kilátástalan ellenállás után a király végül beleegyezett, hogy az erdélyi születésű, magyar iskolákba járt és magyarul jól tudó politikus alakítson kormányt. Erre március 6-án került sor. Az új miniszterelnök táviratban kérte a szovjet kormány hozzájárulását Észak-Erdély reintegrálásához. Sztálin válasza, amely március 9-én érkezett meg, így szólt: „Tekintettel arra, hogy az új román kormány, amely most vette át az ország kormányzását, felelősséget vállal Erdély illő rendjéért és nyugalmaért, és biztosítja a nemzetiségek jogait, valamint a front szükségleteit ellátó összes helyi intézmények szabályos működését, a szovjet kormány elhatározta, hogy eleget tesz a román kormány kérésének, és az 1944. szeptember 12-én aláírt fegyverszüneti egyezménynek megfelelően beleegyezik a román kormány adminisztrációjának Erdélybe való bevezetésébe.”¹⁴

1945. februári jaltai találkozójukon a szövetségeseik – mint már utaltunk rá – megállapodtak, hogy a felszabadított országokban előbb a „lakosság összes demokratikus elemeit széleskörűen képviselő ideiglenes kormányhatóságokat” létesítenek, majd a „lehető legrövidebb időn belül” szabad választásokat tartanak abból a célból, hogy „a nép akaratának megfelelő” reprezentatív kormányok jöjjenek létre.¹⁵ A Groza-kormány megalakításának körülményei nyilvánvalóan ellentmondtak ezeknek a demokratikus elveknek. Megfeleltek viszont az 1944. októberi ún. százalékos egyezmény szellemének. Az Egyesült Államok mellett ennek ellenére Nagy-Britannia is tiltakozott. Sir Archibald Clark-Kerr moszkvai brit nagykövet nagyon találóan így jellemezte a szovjet politikát: „Viselkedésük Romániában a leghamisítatlanabb erőpolitika, ami a legkevésbé sem áll összhangban a krími megállapodásban lefektetett alapelvekkel. Még kísérlet sem történt arra, hogy konzultáljanak velünk vagy az amerikaiakkal, ugyanakkor elvárják tőlünk, hogy viszonyuljunk elnézéssel, mi több, asszisztáljunk a Visinszkij

14. Hunya Gábor – Réti Tamás – R. Süle Andrea – Tóth László: *Románia 1944–1990. Gazdaság- és politikatörténet*. Budapest, 1990, Atlantisz. Medveánc, 201–208.

15. *Nemzetközi szerződések 1918–1945*, i. m. 603–604.

által Mihály királyra kényszerített döntésekhez. [...] a jaltai megállapodás a szovjet kormány szemében alig több egyfajta nyugtatónál, és nem enged beleszólást abba, amit ők a saját elidegeníthetetlen, ráadásul általunk is maradéktalanul elismert joguknak vélnek, tudniillik abba, hogy Romániában azt tegyék, ami nekik tetszik.”¹⁶ Washington, amelynek a kezét külön megállapodás nem kötötte, ismételt kísérletet tett az új kabinet lemondatására, illetve átalakítására. Bár ez nem sikerült, a két nyugati nagyhatalom egészen 1946 elejéig nem ismerte el a Groza-kormányt.

Az Észak-Erdélyi Végrehajtó Bizottság és a Magyar Népi Szövetség számos vezetője bízott benne, hogy az elmúlt hónapokban kialakult helyi önkormányzatok tovább működhetnek, sőt az addig kivívott önkormányzati és kisebbségi jogok köre tovább bővül. A Magyar Népi Szövetség észak-erdélyi szervezeteinek nevében kidolgozott és a március 12-én Kolozsvárra látogató Grozának átadott memorandumában Demeter János, a város baloldali alpolgármestere olyan társnemzeti státust kért a magyarság számára, amely a magyar nyelv hivatalos nyelvként való elismerését, a magyar nemzeti szimbólumok használatát, a magyarok számarányának megfelelő helyi és kormányzati képviselőket, továbbá az elemtől az egyetemig terjedő magyar nyelvű iskolahálózat fenntartását is magába foglalta volna. A szociáldemokraták néhány vezetője április elején ennél is tovább ment. Ők önálló törvényhozó testület („nemzetgyűlés”) létrehozását javasolták Erdély és a Bánát számára, továbbá azt, hogy „Erdélyben a legfelsőbb fórumtól a legutolsó fórumig és helyig, a proporcionalitás elve alapján kell berendezni az állami, megyei, városi és az összes hivatalokat és intézményeket.” A bihari Szalárd község lakói az ENSZ létrehozásán ügyködő San Franciscó-i értekezlethez intézett levelükben 1945 nyarán a független erdélyi állam létrehozásához kértek segítséget. A román uralomtól való megmenekülés fejében akár azt is el tudták volna képzelni, hogy ez az állam a Szovjetunió „független tagja” lenne.¹⁷

Erdély vagy Észak-Erdély autonómiájára, illetve a magyarok Románián belüli társnemzeti státusára vonatkozó remények megalapozatlannak bizonyultak. Igaz, Groza sokszor és sokat beszélt a gyűlölködéssel és sovinizmussal terhes múlttal való szakításról, valamint a „román és a magyar nép testvéri együttélésének biztosításáról”, illetve a Románia és Magyarország közötti baráti kapcsolatokról, és ezeket legalább részben bizonyára őszintén is gondolta. Tény az is, hogy kormányalakítása után számos konkrét lépés történt az addigi sérelmek orvoslására. Kiindulópontját mindazonáltal mindig az képezte, hogy „Erdély újra Romániáé lett.” Vagyis az „Erdély az erdélyieké” elv érvényesítése helyett maga is az egységes román nemzet-állam koncepciójában gondolkodott. Ennek eklatáns bizonyítéka volt az

16. Idézi Mezei Gábor: i. m. 52.

17. *Autonómisták és centralisták*, i. m. 98–99. és 336–340.

Észak-Erdélyi Végrehajtó Bizottság június 15-i feloszlata. Más jelek is az elvek és a gyakorlat közötti különbségre utaltak. 1945. április 2-án megjelent a CASBI-dekrétum végrehajtási utasítása, amelynek alapján elkezdtek a magyar és a német vagyonokat zár alá venni. Ez mintegy 200 magyar vállalat kb. 80 millió dollárnyi vagyonát és 14 ezer magyar magánszemély tulajdonát érintette. Egy május végén megjelent újabb rendelet alapján megkezdték az észak-erdélyi magyar oktatási intézmények épületeiktől való megfosztását. A kolozsvári magyar egyetem működési feltételeinek a biztosítása akadozott. A március 23-án kihirdetett földreform-törvény alapján kisajátított földek tulajdonosainak 95%-a erdélyi volt, s a kisajátított földek csaknem fele Erdélyre és a Bánságra esett.¹⁸

A munkáját 1945 elején újrakezdő román béke-előkészítő bizottság anyagai még világosabban tanúskodnak a valódi román szándékokról. Groza rokonszenves nyilatkozatai ellenére ezek között egyetlen egy olyan sem található, amely a vámunió vagy bármiféle más regionális együttműködés tervét, amelyről a miniszterelnök oly sokat beszélt, fontolóra vette volna. Az önálló Erdély lehetősége is csak úgy merült fel, mint amely román szempontból elképzelhetetlen, és amit semmi sem indokol. Elfogadhatatlan volt a román szakértők számára Székelyföld autonómiája is. Ennek ellenében a térség földrajzi megosztottságára és keleti felének regáti kapcsolataira éppúgy hivatkoztak, mint a székelyek és a románok egymás közötti keveredésére és a Hargita népének így kialakult „román jellegére”. A második bécsi döntés érvénytelenítésének és a trianoni határok visszaállításának alternatívájaként érdemben egyetlen lehetőséget mérlegeltek: a lakosságcserével egybekötött kisebb határmódosítást. Ám ezt is csak arra az esetre, ha a békekonferencia nem fogadná el az 1940 előtti állapot helyreállítását. Ha így lenne, vagyis ha Románia kénytelen lenne alávetni magát határmódosításnak, akkor – döntött a bizottság 1945 augusztusában – „egy olyan népességcserét kell végrehajtani, amely nyomán nem marad román magyar uralom alatt, és ezzel párhuzamosan a magyarok létszáma is csökken, leginkább a határterületen.”¹⁹

Az autonómiára vonatkozó remények szertefoszlása és a Groza-kormány ellentmondásos politikája a magyar lakosság jelentős részének szemében illuzórikussá tette a román–magyar megbékélés perspektíváját. Ennek egyik következménye a Magyarország felé fordulás erősödése lett. Pozíciójánál és karizmatikus személyiségénél fogva az ilyen remények megtestesítőjévé egyre inkább a székelyföldi parasztcsaládból származó Márton Áron gyulafehérvári katolikus püspök vált.

18. Hunya Gábor – Réti Tamás – R. Süle Andrea – Tóth László: i. m. 208–211. és *Revízió vagy autonómia? Íratok a magyar-román kapcsolatok történetéről (1945–1947)*. Szerk. Fülöp Mihály, Vincze Gábor. Budapest, 1998, Teleki László Alapítvány, 12–14.

19. Olti Ágoston: A Román Béke-előkészítő Bizottság tevékenysége 1944–1946. Kézirat, megjelenik a *Századok* 2007/1. számában. – Groza nyilatkozataiból részleteket közöl: *Harc a hatalomért*, i. m. III. köt. 129–133.

DÉLVIDÉK. A délvidéki magyar területeket 1944 szeptemberében érte el a front. A Vörös Hadsereg szeptember 6-án Kladovónál lépte át a román-szerb határt. A Sztálinnal kötött megállapodás értelmében Tito partizánhad-seregének alakulatai közben délről és nyugatról támadtak. Augusztus végén a Ferenc-csatorna mentén lőttek egy magyar katonai bázist, szeptember 12-én pedig már Szabadka határában tűntek fel előőrseik. Szeptember végén megkezdődött a délvidéki magyar közigazgatás evakuálása, október 20-án felszabadult Belgrád. A bácskai helyzetet a térségben operáló partizánok parancsnoksága Titónak küldött október 12-i jelentésében így jellemezte: „Egész Bácskában fejtelenség uralkodik, különösen a falvakban, ahol a partizánosztatok egész nap szabadon járhatnak, csak néha tűnik fel egy-egy kisebb német vagy magyar egység, a városokban valamennyire még tartják magukat, de az előjárók már elmenekültek. [...] A magyarok Újvidéken totális mozgósítást hajtanak végre, de ez egyenesen komédia, a szerbek egyáltalán nem jelentkeznek, a magyarok alig.”²⁰

A partizánok, illetve a Vörös Hadsereg kezére került települések többségében ún. népfelszabadító bizottságok alakultak, amelyek az élet újra-indítása mellett legfőbb feladatuknak az „ötödik hadoszlopnak” tekintett „svábok és magyarok” megbüntetését tartották. Ezektől függetlenül október 17-én Tito egész Bácska, Bánság és Baranya területére katonai közigazgatás bevezetését rendelte el. Ennek részben a háború folytatásához szükséges anyagi és emberi szükségletek biztosítása, részben pedig a nem délszláv községek igazgatásának magyar vagy más nemzetiségű lakosság kezébe kerülésének a megakadályozása volt. Ivan Rukovina tábornok, a katonai közigazgatás vezetője, a különböző tartományi hatóságok és a meginduló új lapok ebből egyáltalán nem csináltak titkot. Nyíltan hangoztatták, hogy a „német és magyar hódító hordák” szétverésével a harc még nem fejeződött be; a végső cél „a területek délszláv jellegének megőrzése”, illetve biztosítása. Az 1941-ben nagyrészt elmenekült szerb telepések visszahozatala mellett ezt a célt is szolgálta az ipari üzemek több mint 50%-ának azonnali állami tulajdonba vétele és a mezőgazdasági földterületek jelentős lefoglalása a földreform céljaira. Az így képződött állami földalap a Vajdaság egész területén 1945 elején az összes föld 35%-ra, a Bácskában viszont több mint 50%-ára rúgott. A katonai közigazgatás feladatai közé tartozott az 1915 és 1926 között született férfiak mozgósítása és sorozása, a lábbelik és más ruháneműk elkobzása, valamint a magyar és a német lakosság munkatáborokba gyűjtése. A 41 vajdasági munkatáborban 1944 végén 140 ezer német dolgozott. A magyarok száma nem ismeretes.²¹

20. A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Budapest, 2004, Napvilág Kiadó, 314–315.

21. Uő: i. m. (1987) 243–248.

A fegyveres partizánok jelenléte, a korábban kitelepített vagy elmenekült délszlávok visszatérése, az „ötödik hadoszlop” meghüntetésének hivatalosan hirdetett célja, s végül a helyi szerb lakosság részéről megnyilvánuló bosszúvágy a háború alatt elszenvedett sérelmekért igen sok helyen vezetett véres leszámolásokhoz. Az áldozatok pontos száma ma sem ismeretes. Bizonyos azonban, hogy nagyságrendekkel volt magasabb az Észak-Erdélyben elkövetett román atrocitások áldozatainál. Egy 1945-ös belgrádi magyar jelentés 20 ezer „állítólagos” magyar áldozatról, egy másik „cca 40 000 körülről” tudott.²² Illyés Gyula 1945. május 27-én azt jegyezte naplójába, hogy „a Délvidéken harmincezer magyart” öltek meg, majd néhány nappal később azt, hogy „negyvenezret”.²³ Két délvidéki pap anyaggyűjtése alapján Cseres Tibor 1991-ben 34 491 főben adta meg a biztosra vehető áldozatok számát, amihez hozzátette: a valószínűsíthetően kivégzettek száma „bizonyára meghaladja a negyvenezret”.²⁴ A magyar források tehát többnyire 40 ezer vagy ahhoz közeli számot adnak meg. Kostić Čapo, a Délvidék akkori állambiztonsági főnöke viszont utólag csak 20 ezer magyar kivégzését valószínűsítette,²⁵ sőt az egyik témával foglalkozó jugoszláv történész csak 5 ezer áldozatról tud. A különböző adatokat összevetve és azok forrásértékét megvizsgálva Arday Lajos legújabban olyan megalapozott következtetésre jutott, hogy „a megtorlásoknak áldozatul esettek száma nem haladhatja meg a 20 ezret.”²⁶

A gyakran halállal végződő megtorlások elől Délvidékről is sok ezer magyar menekült el. A Magyarországon tartózkodó délvidékiek száma 1946 végén megközelítette a 85 ezer főt. Ezek között külön nagy csoportok képeztek a bukovinai székelyek, akiket 1941-ben telepítettek a nagyrészt elmenekült szerb telepesek (dobrovoljácok) helyére. Számuk meghaladta a 13 ezret.²⁷

A magyarok egy részének eltűnését, illetve elmenekülését néhány jugoszláv vezető az első lépcsőnek tekintette a délvidéki magyarok teljes kitelepítéséhez. Közéjük tartozott Vasa Čubrilović későbbi mezőgazdasági miniszter, aki már korábban, a háború előtt is terjesztett hasonló gondolatokat. Elképzeléseit 1944 novemberében foglalta össze egy terjedelmes memorandumban. „Józan állami megfontolásból”, vagyis az etnikailag tiszta szerb Szerbia megteremtésének szándékától vezérelve a szerző nemcsak a bánági és bácskai németek, hanem az ottani magyarok és a koszovói albánok teljes kitelepítését javasolta. Erős nemzeti érzéseik és az anyaországhoz való szoros kötődésük miatt a magyarok teljes vagy nagymérvű áttelepítését

22. MOL. Külügyminisztérium. XIX-J-1-a-IV-104. 41 004/1945. és 40 171/1945. (54. doboz.)

23. Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1929–1945*. Budapest, 1986, Szépirodalmi Könyvkiadó, 364. és 366.

24. Cseres Tibor: *Vérbosszú Bácskában*. Budapest, 1991, Magvető, 242–248.

25. Matuska Márton: *A megtorlás napjai*. Budapest, 1992, Montázs Könyvkiadó, 373.

26. Arday Lajos: *Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában*. Budapest, 2002, BIP, 223.

27. A. Sajti Enikő: i. m. (2004) 347.

ajánlotta Sreten Vukosavljević telepítésügyi biztos, volt parasztpárti politikus is. A magyaroknak – írta – „erősebb történeti és nemzeti tudatuk van, mint a jugoszlávoknak. Öntudatuk túlteng, és a jugoszlávoknál többre tartják magukat. Évszázadokig egy államiság hordozói voltak, ezzel az érzéssel erőteljesen átitatódtak, és nem hihetjük, hogy magukévá tudnak tenni más érzést. Mindig is arra vágytak, hogy Magyarországhoz tartozzanak. [...] Éppúgy, mint a németek, egy cseppet sem érzik magukat vajdaságinak, csupán magyarnak.” Ráadásul, ha maradnak, a földreformból sem lesznek kihagyhatók, s így „kimerítjük a rendelkezésre álló földalapot, és nem marad harcosaink és családtagjaik számára.” Mindezek miatt Vukosavljević akár azt is el tudta volna képzelni, hogy mintegy 200 ezer magyar befogadása fejében Kanizsa és Zenta környékének átengedésével Magyarország részesüljön kisebb mértékű területi kompenzációban. Végül utalhatunk Vladimir Velebit tábornok és külügyminiszter-helyettes elképzelésére, aki 1945. március 10-i prágai nyilatkozatában 300 ezer jugoszláviai magyar és „fele annyi magyarországi jugoszláv” esetleges „kicseréléséről” tett említést.²⁸

A Délvidék etnikai „megtisztításával” kapcsolatos koncepcióknak ellentmondott az a törekvés, amely további dél-magyarországi területek megszerzésére irányult. A partizánok 1944 végén és 1945 elején számos esetben behatoltak a trianoni Magyarország területére. Ezek közvetlen célja zsákmányszerzés és háborús bűnösöknek tartott magyar személyek elhurcolása volt. Távlati lehetőségként megfogalmazódott azonban a Szeged és Pécs közötti települések esetleges Jugoszláviához csatolásának a terve is. Baja környékén ismételtelen olyan röpiratok jelentek meg, amelyek a szláv testvériségre való hivatkozással a környék Jugoszláviához való csatolását sürgették. Csávolyon, Garán és Hercegszántón, ahol a partizánok támogatásával ideiglenesen helyi délszlávok vették kezükbe a hatalmat, deklarálták is a vidék elszakadását, és Jugoszláviához való csatlakozását.²⁹ 1941 előtti magyar területek esetleges megszerzése magától Titótól, illetve kormányától sem állt távol. A Jugoszláv Nemzeti Felszabadító Bizottság Moszkvában tárgyaló küldöttségének vezetője, Andrija Hebrang 1945. január elején Sztálinnak minden kertelés nélkül szóba hozta, hogy „a jugoszláv gazdaság számára rendkívül fontos az a szénvagyon, amellyel a Jugoszláviával szomszédos terület rendelkezik, Pécs városával a központban. Itt többségében magyarok élnek, de a szlovének száma is jelentős. Ezt a vidéket a pécsi bányákkal együtt Jugoszláviához kellene csatolni. Ezenkívül a jugoszláv területi követelések tartalmazzák a bajai háromszög – Baja város és környéke – Jugoszláviához csatolását is.”

28. Uo. 350–353.

29. MOL. Külügyminisztérium IX-J-a-IV-1945-47. 40 171/1945. (54. dohoz) és *Dalnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. dec. 23. – 1945. nov. 15. A. köt.* Szerk. Szűcs László. Budapest, 1997, Magyar Országos Levéltár, 154–155. Vö. Balogh Sándor: *Magyarország külpolitikája 1945–1950.* 2. kiad. Budapest, 1988, Kossuth, 34.

Hebrang jelezte, hogy esetleg „katonai megszállásra kerül sor”. Tiltakozás helyett Sztálin erre azt válaszolta, hogy „a megszállással ne sokat késlekedjenek, nem Magyarország miatt, azt nem sajnálja, hanem amiatt, hogy az amerikaiak és az angolok keményen tiltakozni fognak. Ők ragaszkodnak a területi kérdések etnikai elvek alapján történő megoldásához.”³⁰

A pécsi szénmedence és/vagy Baja és vidéke katonai megszállására a Szovjetunió hallgatólagos beleegyezése ellenére végül nem került sor, sőt elmaradt a magyarok tömeges kitelepítése is. E tervekkel ellentétben már 1944 végétől javulni kezdett a magyar lakossággal szembeni bánásmód. Ennek egyik első jele a magyarok munkatáborokba kényszerítésének a megszüntetése volt december 1-jén. Néhány nap múlva (10-én) a belgrádi *Borba* közölte Milovan Đilas nagy cikkét a magyarok kollektív bűnösségének vádjával szemben. „Nem lehet minden magyart Szálasi és Horthy gonoszítottjaiért felelősségre vonni” – írta Tito harcostársa és a párt egyik fő ideológusa. „Nem lehet és nem is felelősek. Fasiszta gonosztevők és lármázók mindig akadtak a szerbek és horvátok és a montenegróiak között is. Vajon Mihajlovics Draza csetnikjei, Pavelics usztasái, akik sok ezer szerbet és horvátot gyilkoltak meg, jobbak a magyar nyilaskereszteseknél, akik szintén sok ezer szerbet és horvátot pusztítottak el? Természetesen nem. Azokat a gonosztevőket, akik a kezüket náci vérrrel mocskolták be, tekintet nélkül meg kell büntetni, figyelem nélkül arra, hogy milyen nemzetiséghez tartoznak, és meg is fogjuk büntetni őket. A nemzetiségi kisebbségeket a fasizmus elleni harcra kell buzdítanunk, de ugyanakkor Jugoszláviát úgy kell átalakítanunk, hogy úgy érezzék magukat, mint odahaza. Ezt másként nem érhetjük el, csak ha minden tekintetben egyenjogú polgárok lesznek, ha teljes mértékben tiszteletben tartjuk nemzeti és kulturális jogait, és gazdasági, jogi és minden szempontból úgy járunk el velük szemben, mint a többi jugoszláv állampolgárral.” Röviddel e cikk megjelenése után felszámolták a katonai közigazgatást. Az erre vonatkozó rendeletet, amelynek végrehajtását 1945. február 15-ig kellett befejezni, Tito 1945. január 27-én bocsátotta ki. Ezt követően a magyar településekben is a helyi lakosság vehette kézbe ügyeinek intézését.³¹

A Sztálin által jelzett angolszász magatartáson, illetve a nemzetközi közvéleményen túlmenően az 1944 decemberétől érzékelhető politikai fordulatnak több egyéb oka is volt. Ezek közé tartozott az 1944 decemberében kitört koszovói lázadás, amely mögött az ottani albánok nemzetiségi sérelmei álltak. Ez a brutális nemzetiségi elnyomás veszélyességére figyelmeztetett. 1945 februárjában megkezdődtek a Bosznia, majd Horvátország felszabadításáért indított hadműveletek, amelyek végső célja Trieszt és környékének elfoglalása volt. Tekintettel a várható olasz és angolszász ellenállásra kocká-

30. *Iratok a magyar-szovjet kapcsolatok történetéhez*, i. m. 89-90.

31. A. Sajti Enikő: i. m. (2004) 335. és 341-342.

zatosnak tűnhetett újabb frontot nyitni, és Magyarországgal is konfliktusba keveredni. S végül fontos szerepet játszhatott az is, hogy Tito és környezete őszintén szakítani akart a régi szerb centralizmussal. Az 1944 őszén Belgrádban megalakult központi szövetségi kormány összetétele megfelelt az 1942–43-ban megfogalmazott föderatív elvnek. Annak, hogy a kisebbségeket is beilleszték a föderatív államkeretek közé, elengedhetetlen feltétele volt az egész népcsoportok elleni kegyetlen bosszúhadjárattal való szakítás. 1944 végétől, 1945 elejétől a magyarokkal szembeni jugoszláv szövetségi és a szerb köztársasági politikát ez a felismerés határozta meg.

A katonai közigazgatás felszámolása után Bácska, Kelet-Bánság és Nyugat-Szerémség Vajdaság Autonóm Tartomány néven széles körű önkormányzati jogokat kapott. Az ideiglenes helyi főhatalmat a tartományi Népfelszabadító Főbizottság gyakorolta, amely 1945. február 8-án alakult meg. Ennek alelnöke (Sóti Pál magyarkanizsai kommunista fémmunkás) és egyik tagja (Keck Zsigmond szabadkai református lelkész) magyar volt. A főbizottság képviselői hivatalosan a szerb parlament április eleji ülésén jelentették be a terület csatlakozását a szerb föderációhoz. A csatlakozással egyidejűleg Jovan Veselinov-Zarko bizottsági titkár kinyilvánította, hogy a németektől eltérően, akiket továbbra is páriaként kezeltek, és folytatták elűzésüket, „a tisztességes magyarok tartományunkban élvezni fogják mindazokat a jogokat, amely nekik, mint kisebbségnek jár.” Ezek közé tartozott a magyar nyelv tartományi nyelvként való elismerése és a hivatalokban való használata. A júliusban megrendezett tartományi választásokon a 74 szerb és a 22 horvát-bunyevác személy mellett így mandátumot kapott 36 magyar és 18 más nemzetiségű lakos is. A szerb föderáció parlamentjébe 26, a szövetségi parlamentbe pedig 5 magyar jutott be. Az augusztusban megalakult tartományi kormány helyettes vezetője továbbra is Sóti Pál maradt. Rajta kívül még két magyar kapott miniszteri rangú pozíciót a testületben. Az új kormány egyik legfontosabb feladatának az anyanyelvű oktatás biztosítását tartotta. Szeptemberben három 8 osztályos és négy 4 osztályos gimnázium működött a magyar vidékeken, s megnyitotta kapuit a zentai tanítóképző. A magyar tannyelvű elemi iskolákba 32 ezer tanuló járt, s csak azért nem több, mert hiány volt magyar tanítókból és tanárokból.³² A belgrádi magyar misszió képviselője általános benyomását a vajdasági magyarok helyzetéről 1945 novemberében így összegezte: „Tito-Jugoszlávia nemzetiségi politikája [...] a megértés és megbocsátás szellemében igyekszik a magyar kérdést megoldani. A magyarság helyzete politikailag, kulturálisan és gazdaságilag egyaránt kielégítő. Az állam a kisebbségi jogok odaítélésében nagyvonalú. [...] Az újvidéki eseményeknél jugoszláv részről az elfelejtés taktikáját tartják a legjobbnak.”³³

32. MOL. Külügyminisztérium. XIX-J 1-a-IV-104-1945-47. 40 171/1945. és uo. 40 723/1945. (54. doboz.)

33. Uo. 41 004/1945. (54. doboz.)

A helyzet normalizálódása és a korábbiakhoz képest nagyvonalú nemzetiségi politika a baloldali érzelmű magyarok körében kedvező fogadtatásra talált. A Keck Zsigmond és más magyar vezetők befolyása alatt álló Vajdasági Magyar Kultúrszövetség 1946 januárjában állásfoglalást bocsátott ki arról, hogy a „vajdasági magyar dolgozó nép az új Jugoszláviát hazájaként szereti”, és visszautasítja a magyarországi „úri reakció mesterkedéseit, hogy néprajzi határok címén népünket újra hatalmuk alá kaparintsák, és megfossszák jogaitól.” „Hazánk határaihoz úgy ragaszkodunk, mint a békés, biztos fejlődés határaihoz, és ezért teljes erőnkkel, munkánkkal, áldozattal, és ha kell vérünkkel is megvédelmezzük azokat” – állt az újvidéki *Magyar Szó* címlapján.³⁴ Nyilvánvaló, hogy e nyilatkozat kiadására a jugoszláv hatóságokkal egyeztetve és feltehetően azok kérésére került sor. Hogy ténylegesen hányan állhattak mögötte, megbecsülni sem tudjuk. Bizonyos azonban, hogy nem a délvidéki magyarok összessége. Egy ugyancsak 1946. januári keltezésű és „Bácskaiak” aláírású tájékoztató ugyanis arról számolt be, hogy nemcsak a magyarok, hanem a „Bácskában élő bennszülött jobb és konzervatív gondolkodású nemzetiségiek, a szlávok is a Magyar Anyországhoz” vonzódnak. Így tehát „határozottan állítjuk, hogy egész Bácska nagy többsége magyar és Magyarország kebelében akar maradni. Bátran felkínálhatjuk ennek próbáját, a népszavazást.”³⁵ A magyar lakosság jelentős részének az új hatalommal szembeni fenntartásairól tanúskodtak az 1945. novemberi nemzetgyűlési választások eredményei is. A Budapestre eljutó hírek szerint a magyar vidékeken a lakosság 25–40, sőt más források szerint 80%-a szavazott a Jugoszláv Kommunista Párt által mozgatott Népfront jelöltjei ellen.³⁶

SZLOVÁKIA ÉS KÁRPÁTALJA. A Vörös Hadsereg stratégiai a szlovák ellenállás vezetőivel együtt úgy tervezték, hogy Szlovákia felszabadítására észak-déli irányú offenzívával fog sor kerülni 1944 szeptemberében. A kommunistákból és polgári demokratákból álló Szlovák Nemzeti Tanács nevében erről Karol Šmidke és Mikuláš Ferjenčík kommunista vezetők állapodtak meg Moszkvában 1944 augusztus elején. A terv Bécs és Budapest irányába történő gyors előnyomulással és azzal számolt, hogy a Vörös Hadsereg segítségével könnyű lesz „kihajtani a németeket és a magyarokat Szlovákia megszállt területeiről.” Az elgondolás azonban dugába dőlt. Bár a szovjet előnyomulás megkönnyítésére hivatott szlovák nemzeti felkelés augusztus 29-én sikeresen megkezdődött, a Vörös Hadsereg szeptember elején indított támadása nem tudta áttörni a Duklai-hágó környékén kiépített védelmi vonalakat. A Tiso által segítségül hívott német csapatok viszont gyors

34. Uo. IV-109 496/1946. (55. doboz.)

35. Uo. 223/1946. (55. d.)

36. Uo. 41 157/1945. (54. d.) és A. Sajti Enikő: i. m. (2004) 364.

san körülzárták és elszigetelték a közép-szlovákiai hegyekben védekezésre kényszerülő partizánokat és a hozzájuk csatlakozott szlovák helyőrségeket. Az egyenlőtlen küzdelem közel két hónapig tartott. A felkelés központja, Besztercebánya október 27-én esett el. A közbeeső két hónapban a Szlovák Nemzeti Tanács számos – hatókörénél fogva gyakorlati következményekkel ekkor még nem járó – intézkedéssel előlegezte a magyarokkal szemben várható háború utáni politikát. A nemzetiségi egyenjogúságról szóló nyári álláspontra rációfóva ezek egy része súlyosan diszkriminálta a magyar lakosságot. Ilyen volt például a szlovákiai Magyar Párt betiltása és azoknak a magyar és német nyelvű népiskoláknak a bezárása, amelyek 1938. október 6-a után nyitották meg kapuikat. Magyar tannyelvű középiskola egyáltalán nem működhetett; az újonnan alakuló községi és járási nemzeti bizottságoknak német és magyar tagja egyáltalán nem lehetett.³⁷

A Vörös Hadsereg alakulatai végül nem északról, hanem északkeletről érkeztek meg a csehszlovák állam egykori területére. A 4. Ukrán Front csapatai október 14. és 18. között foglalták el Körösmezőt és Rahót, majd a völgyeken át rövidesen kijutottak a síkságra. Husztra október 24-én, Munkácsra 26-án és Ungvárra 27-én vonultak be. Október végén észak-déli irányban Duklától Vásárosnaményig húzódott a front. A szovjet vezetés folytatta Kárpátalja jövőjével kapcsolatos kétszínű politikáját. Egyrészt tájékoztatták Beneš-t a fejleményekről, és már jó előre arra kérték, hogy a londoni kormány telepedjen át Kárpátalja közelébe. Beneš annyiban tett ennek eleget, hogy František Nemeček gazdasági és újjáépítési miniszter vezetésével kormánydelegációt küldött a front mögötti Lembergbe. A szovjet alakulatokat követve ez a bizottság október 27-én érkezett meg Husztra, ahol hozzákezdett a települések önkormányzatainak újjászervezéséhez, felesketve őket a csehszlovák törvényekre. Ezzel párhuzamosan azonban más folyamatok is elindultak. A Moszkvából részben már korábban a térségbe irányított ügynökök azon dolgoztak, hogy Kárpátalja a Szovjetunió részévé váljon. Különböző gyűlésekkel, „néphatározatokkal” és a sajtóban megjelentetett cikkekkel igyekeztek olyan látszatot kelteni, hogy a lakosság maga kéri „újraegyesülését” „vértestvérével, Ukrajna népével”. Ezeket az akciókat Ivan Turjanica, a Vörös Hadsereggel harcoló csehszlovák hadtest politikai biztos, s egyben a Nemeček-féle bizottság tagja irányította a szovjet hadsereg teljes támogatását élvezve. A döntő lépésre 1944. november 26-án került sor, amikor a „Kárpátontúli Népi Bizottságok küldöttjeinek első kongresszusa” a munkácsi filmszínház épületében kikiáltotta Zakarpatszka Ukrajna függetlenségét. Az „új állam” vezetésének „teljhatalmú megbízottja” Ivan Turjanica lett, aki társaival együtt azonnal köszönetnyilvánító táviratot intézett Sztálinhoz a vidék felszabadításáért. Majd kibocsátott egy manifesztumot, amelyben kifejezte egyesülési szándékát a Szovjetunióval. A Turjanica ál-

37. Janics Kálmán: i. m. 102–113.

tal vezetett „kormány” a következő napokban számos rendelettel készítette elő a csatlakozást. December 5-én elfogadták például, hogy „Zakarpatszka Ukrajina kilép a Csehszlovák Köztársaság kötelékéből”, és a helyi önkormányzatoknak előírták, hogy „azonnal szakítsanak meg minden kapcsolatot és viszonyt a Huszt városában székelő František Nemeccel.” Ugyanekkor mondták ki azt is, hogy a magyar és a csehszlovák állam minden ingó és ingatlan vagyona – „épületek, földek, birtokok, erdők, vállalatok, üzemek és gyárak” Zakarpatszka Ukrajina tulajdonába megy át. Eltávolították a magyar és német nyelvű feliratokat, és megtiltották a csehszlovák hadseregbe való toborzást.³⁸

A kárpátaljai fejlemények váratlanul érték a csehszlovák emigráció vezetőit. Értetlenül álltak a régió elcsatolására irányuló szovjet törekvésekkel szemben, és eleinte igyekeztek azokat a helyi túlkapások számlájára írni. Moszkva kiterő válaszlai, illetve hivatkozásai a helyi lakosság akaratának tiszteletben tartásáról azonban előbb vagy utóbb mindenki számára világossá tették, hogy kik állnak Turjanica mögött. A szovjet politika kétarcúságát először Nemecek és a moszkvai csehszlovák kommunisták ismerték fel. Ők már decemberben azt tanácsolták Benešnek, hogy a jó viszony érdekében maga ajánlja fel Kárpátalját a Szovjetunióknak. Az elnök és londoni környezete azonban habozott, illetve vonakodott áldását adni a külvilág előtt csakis behódolásként értelmezhető lépéshez. Ezzel állt összefüggésben, hogy 1945. január 23-i levelében maga Sztálin is Beneš tudomására hozta, hogy a szovjet kormány nem szállhatott és a jövőben sem szállhat szembe a kárpátaljai lakosság nemzeti akaratával.³⁹ Ennél világosabb jelzést a szovjet politika szándékáról Beneš nem kaphatott. Ezért amikor útnak szlovákiába 1945 márciusában megállt Moszkvában, tulajdonképpen már csak részletkérdésekről esett szó. A Szovjetunió és a Csehszlovák Köztársaság közötti államközi szerződést Kárpátalja elcsatolásáról 1945. június 29-én írták alá, és az 1946 januárjában, a kölcsönös parlamenti ratifikációk és a ratifikációs okmányok kicserélése után lépett életbe.⁴⁰ A Szovjetunió ezzel bejutott a Kárpát-medencébe és Magyarország szomszédjává vált.

Kárpátalja elcsatolását az ottani magyar lakosság az ellenállás minden külső jele nélkül vette tudomásul. A passzivitáshoz jelentős mértékben hozzájárult, hogy a magyar és német férfilakosságból mintegy 40 ezret még 1944 novemberében elhurcoltak közmunkára. Többségük – a becslések szerint akár 70%-uk – sohasem tért vissza. A megfélemlített nők és idős férfiak minden politikai tevékenységtől távol tartották magukat, és örültek, ha életüket

38. Zseliczky Béla: *Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekerében 1920–1945*. Budapest, 1998, Napvilág, 93–109.

39. Taborsky, Edward: i. m. 187–189.

40. A dokumentumot közli Botlik József – Dupka György: *Ez hát a hon...* Budapest, Szeged, 1991, Mandátum Kiadó, Universum Kiadó, 148–149.

nem fenyegette veszély. Turjanica egyébként is meghirdette, hogy a magyarokat „ki kell rekeszteni” a közéletből. A magyar lakosságra nyilatkozatai szerint az a feladat várt, hogy jóvá tegye „azt a bűnt, amelybe reakciós vezetői belevitték”, és lemossa magáról „azt a szennyet, amit a fasizmus rákent.” A szovjet csapatok segítségével Turjanica egyébként „terjeszkedni” is próbált. A Tisza mint természetes határ elérésének szándékával 1945 augusztusában fegyveresei megszállták a Beregszásztól délnyugatra fekvő Tisza menti falvakat, és azokat két hétig ellenőrzésük alatt tartották. A csapatokat végül Vorosilov marsall, a Magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke rendelte vissza a vásárosnaményi járás mintegy húsz községéből.⁴¹

Március végi moszkvai tartózkodását Bence arra is felhasználta, hogy a Szlovák Nemzeti Tanács, a Csehszlovák Kommunista Párt és más pártok képviselőinek a bevonásával átalakítsa londoni kormányát. Az új kabinet elnöke az addigi moszkvai követ, a szociáldemokrata Zdeněk Fierlinger, helyettesei két kommunista, a cseh Klement Gottwald és a szlovák Vilém Široký lett. A Külügyminisztérium élén megmaradt Jan Masaryk, akinek a helyettesévé a szlovák Vladimir Clementist tették meg. Ugyancsak itt állapodtak meg azokban az alapelvekben, amelyeket szlovák földre lépve 1945. április 5-én hirdettek ki Kassán. Az ún. kassai kormányprogram kisebbségekre vonatkozó részei az addigi nyilatkozatoknak megfelelően célul tűzték ki a homogén cseh és szlovák nemzeti állam megvalósítását. Megállapították, hogy a német és a magyar kisebbség „túlnyomó többségükben a köztársaság ellen irányuló külső hódítás eszközei lettek”. Közülük ezért csak azokat illette meg automatikusan az állampolgársághoz való jog, akik egyrészt 1938 előtt is állampolgárok, másrészt „antifasiszták” voltak, illetve „már München előtt aktív harcot folytattak Henlein és a magyar irredenta pártok ellen.” A többi német és magyar nemzetiségű lakos, vagyis a túlnyomó többség állampolgári jogait érvénytelenítették. Utóbbiak újra optálhattak Csehszlovákia javára, ám a köztársaság hivatalai fenntartottak maguknak azt a jogot, hogy minden ilyen kérvényt egyénileg bíráljanak el. Azokra, akik München után költöztek az országba, azonnali kiutasítás várt, hacsak nem indult ellenük bűnvádi eljárás. A kormányprogram egyéb részei kimondták a magyar földbirtokok elkobzását, és kilátásba helyezték, hogy a „megbízhatatlan nem szláv nemzetiségű” községekbe közigazgatási biztosokat neveznek ki.⁴²

A kormányprogram viszonylag óvatos fogalmazását a következő hetekben egyre nyíltabb beszéd váltotta fel. E nyílt beszéd lényege a magyarság kollektív bűnösségének deklarálása, és egyoldalú kitelepítésüknek a meghirdetése volt. A szovjet hadsereg nyomában haladva erről maga Beneš is kendőzetlenül szolt. „E háború után már nem lesznek az első világháború

41. Uo. 54–57., Zseliczky Béla: i. m. 140–149. és Haas György: *Második Trianon*. Békéscsaba, 1995, Tevan Kiadó, 23–27.

42. *Harc a hatalomért*, i. m. I. köt. 82–113. Vö. Janics Kálmán: i. m. 129–131.

utáni régi rendszer értelmében való kisebbségi jogok. Minden bűnös megbüntetése után a németek és a magyarok nagy többségének el kell menni ebből az államból” – jelentette ki május 9-én Pozsonyban. Majd május 17-én Prágában: „Csehszágót a németektől, Szlovákiát pedig a magyaroktól meg kell tisztítani.” A Szlovák Nemzeti Tanács hivatalos lapja, a Čas a kormányprogramot, valamint Beneš és mások nyilatkozatait május 31-én így kommentálta: „államunkban a magyarokkal és németekkel végleg le kell számolnunk. Nem lehet tovább eltűnni, hogy a csehekkel és szlovákokkal egyenrangú politikai jogokkal bírjanak, mint 1938 előtt. Köztársaságunk katasztrófáját nagymértékben elősegítette éppen a belső bomlási folyamat, amelynek gennyedő fészkei épp németjeink és magyarjaink voltak. A kormánynyilatkozat szintén felállítja azon követelést, hogy az összes magyart és németet azok kivételével, akik aktívan fasiszta ellenesen viselkedtek, költöztessék ki az országból. Arra az álláspontra kell helyezkednünk, hogy németjeink és magyarjaink egyetemlegesen felelősek.” Az eltávolított magyarok helyére – javasolta a lap – részben az északi, hegyes vidékek szegény szlovák földművelőit, részben a Magyarországon élő „néhány százezer szlovák” „nagy részét” kell telepíteni.⁴³

A csehszlovák nemzetállam megteremtésének programja több tucat 1945 májusa és októbere között kiadott elnöki rendeletben – ún. beneši dekrétumok – és a Szlovák Nemzeti Tanács ezeket olykor konkretizáló, olykor megelőző intézkedéseiben öltött testet. Ezeket az 1945. október 28-án megalakult ideiglenes csehszlovák nemzetgyűlés 1946. március 28-án visszamenőleges hatállyal törvényerőre emelte. Ezeknek a jogfosztó intézkedéseknek a sorát a Szlovák Nemzeti Tanács április 7-i rendelete nyitotta meg. Ez kizárta a magyarokat a helyi önkormányzati szervekből, és a magyar településekbe politikai megbízottak küldését írta elő. A testület május 15-i rendelete bűncselekménynek minősítette, ha valaki 1938 és 1944 között bármilyen módon együttműködött a magyar hatóságokkal, és „kollaborálásnak”, ha valaki kitűzte a magyar lobogót vagy részt vett a bevonuló magyar honvédek fogadásán. Ugyancsak májusban kezdődött a magyar közalkalmazottak, köztük a pedagógusok elbocsátása. Ezáltal összeomlott a magyar nyelvű iskolahálózat. Közben megjelentek azok az elnöki dekrétumok, amelyek a németek és a magyarok vagyonának elkobzásáról, illetve zár alá vételéről intézkedtek. Az 1945. augusztus 2-án megjelent 33. számú elnöki rendelet a magyarokat és a németeket kollektíven megfosztotta állampolgárságuktól. Ebből hátrányok egész sora – nyugdíjak megvonása, az egészségügyi ellátásból való kizárás, stb. – következett. Közben megkezdődtek az országon belüli belső telepítések, illetve a nemkívánatos személyek kitoloncolása az országból.⁴⁴

43. MOL. Külügyminisztérium. XIX J-1-a-IV-89. (46. doboz.)

44. Az elnöki és egyéb rendeleteket közli *Edvard Beneš elnöki dekrétumai avagy a magyarok és a németek jogfosztása*. Szerk. Rövesdi János és Mayer Judit. Bratislava/Pozsony, 1996, Pannó-

A fenti rendeletek és a helyi hatóságok túlkapásai olyan légkört teremtettek, hogy 1945. június végéig mintegy 31 ezer magyar hagyta el otthonát és menekült át Magyarországra. Legfeljebb 50 kilós kézcicsomagnál többet egyikük sem vihetett magával. „A magyarok kitelepítése durva módszerekkel történik. Nem adnak nekik időt javaik eladására vagy megőrzésre történő átadására, nincsenek közlekedési eszközök; ezért aztán a gyerekeknek, öregeknek, betegeknek, terhes asszonyoknak gyalog kell több tíz kilométert megtenni a magyar határig” – állapították meg a szovjet katonai hatóságok erről az exodusról. A többiek – „körülbelül 400 000 magyar” – és a németek kitelepítésének engedélyezését a csehszlovák kormány július 3-án jegyzékben kérte a szövetséges nagyhatalmaktól. A szovjet vezetők támogatták a tervet. Június végén, amikor a Kárpátalja átadására vonatkozó egyezményt Moszkvában aláírták, Sztálin valósággal biztatta a csehszlovák vezetőket a németek és a magyarok elűzésére. „Mi önöket nem fogjuk gátolni. Zavarják el őket. Hadd tapasztalják meg saját magukon, mit jelent a mások uralma” – bátorította Fierlinger miniszterelnököt Molotov és Clementis jelenlétében.⁴⁵

A nagyhatalmak az 1945. július 17. és augusztus 2. közötti potsdami konferenciájukon vitatták meg az ügyet. A több mint 3 milliós németység kitelepítését elfogadták, a magyarokét azonban – főleg az USA határozottan elutasító álláspontjának köszönhetően – elvetették. Ekkor döntöttek arról is, hogy a Lengyelországban és Magyarországon „maradt német lakosságot vagy annak egy részét át kell telepíteni Németországba”.⁴⁶

A potsdami döntést követően felgyorsult, és 1946 őszeig lényegében befejeződött a csehszlovákiai németek kitelepítése. Csaknem 3 millió német kényszerült elhagyni szülőföldjét, minden vagyonát hátrahagyva. A csehszlovákiai németek száma ezzel 200-250 ezerre csökkent, akik közül a következő hónapokban még néhány ezren szintén elhagyták az országot.⁴⁷ A magyarok egyoldalú kitelepítésének tervét viszont felváltotta a lakosságcsere addig kevésbé hangoztatott gondolata. A magyar kérdés megoldása – nyilatkozta Beneš 1945 októberében – „Nem történhetik az egyszerű kitelepítés, hanem inkább a lakosság kicserélése alapján. Nálunk csak valamivel van több magyar, mint szlovák Magyarországon. Készek vagyunk a Magyarországgal való cserében megegyezni.”⁴⁸ Az a háború első szakaszában többször elhang-

nia Könyvkiadó, 194–274. Vö. Szarka László: A Benes-dekrétumok és Popély Árpád: Magyar-ellenes jogalkotás Szlovákiában 1944–1945. *Rubicon*, 2005/6. 51–54. és 55–57.

45. *Iratok a magyar-szovjet kapcsolatok történetéhez*, I. m. 117–120.

46. *Téherán, Jalta, Potsdam*, I. m. 400. és *FRUS. Diplomatic Papers. The Conference of Berlin (The Potsdam Conference) 1945*. Washington D. C., 160, USGPO, Vol. I. 646–647. és Vol. 2. 398–400. Vö. Fülöp Mihály: *A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés* 1947. Budapest, é. n., Héttorony, 35–36.

47. Karel Kaplan: *Csehszlovákia igazi arca 1945–1948*. Pozsony, 1993, Kalligram, 46–95.

48. MOL. Külügyminisztérium. XIX-J-I-a-IV-64. 40 870/1945. (42. doboz.)

zott ígéret, hogy a magyaroktól való megszabadulás érdekében akár kisebb területek is átadhatók lennének Magyarországnak, egyszer sem merült fel a prágai és a pozsonyi politikusok nyilatkozataiban. Felbukkant viszont a Pozsonytól délre fekvő, a „Lajta vonaláig, esetleg a Fertő tóig” terjedő magyar és osztrák területek Csehszlovákiához csatolása. A *Svobodni Noviny* 1945 júniusában ezt Pozsony sebezhetőségével és a természetes határok elvével indokolta.⁴⁹ A későbbiekben ennél jóval ambiciózusabb elképzelések is lábra kaptak. Egy 1946 elején készült bizalmas feljegyzés szerzője úgy gondolta, hogy Kárpátalja elcsatolásáért Csehszlovákiát a Hegyaljával, Bodroghöz közel és a Nyírséggel kellene kárpótolni egészen Nagykárolyig, továbbá délre kellene tolni az északi határt a Mátra és a Bükk csücséig, valamint a Pozsonyt Zágrábbal összekötő 40–70 km széles szláv korridor 1919–20-ban elvetett tervét is fel kellene újítani.⁵⁰

2. AZ IDEIGLENES NEMZETI KORMÁNY KÜLPOLITIKÁJA ÉS A BÉKE-ELŐKÉSZÍTŐ OSZTÁLY MEGALKULÁSA

Az erdélyi politikusok, Bethlen István és mások sürgetése ellenére a magyar vezetés csak 1944. szeptember végén határozta el magát a fegyverszüneti tárgyalások megkezdésére a Szovjetunióval. Románia ekkor már egy hónapja áttért a szövetségesek oldalára, és a román hadsereg a szovjettal együtt sikeresen nyomult előre Erdélyben. A Bácskában és a Bánságban teret nyertek a partizánok; a 4. Ukrán Front Kárpátalja elfoglalására készült; Közép-Szlovákiában német egységek támadták a szlovák felkelőket. Az érintkezés felvétele több szálon zajlott. A döntő lépés megtételét nagyban elősegítette az a levél, amelynek aláírója a szlovák felkelőket segítő szovjet partizánosztog egyik parancsnoka, Makarov alezredes volt. Ez a szeptember közepén készült magyar nyelvű dokumentum, amelynek az eredetije mindmáig nem került elő, ígéretet tett Magyarország függetlenségének a biztosítására és arra, hogy a béketárgyalásokon – bármit tartalmazzon is a román fegyverszüneti egyezmény – „a Szovjetunió a népszavazás elvét fogja képviselni Erdély területére.” Hasonló ígéretet kapott a magyar ellenállási mozgalom háromfős delegációja, amely szeptember végén tárgyalta Moszkvában. Az általuk hozott üzenet, melyről a kormányzót is tájékoztatták, megerősítette, hogy a Szovjetunióknak nincs szándékában rendszerét Magyarországra erőltetni, és hogy Erdély végső sorsát a békekonferencia dönti majd el. A határokat illető szovjet álláspont arra irányul – összegezte benyomását Dudás József,

49. Idézi Haas György: A Felvidék és a párizsi békeszerződés II. *Magyar Szemle*, 2002/1–2. 63–72. Idézet a 70. oldalon.

50. Vadkerty Katalin: *A kitelepítéstől a reszlovakizációig*. Pozsony, 2001, Kalligram, 589–592.

Faust Imre és báró Atzél Ede –, hogy „jelentős etnikai tömbök ne maradjanak idegen uralom alatt.”

Ezeknek a valódi szovjet szándékokkal ellentmondásban álló üzeneteknek a célja nyilvánvalóan a magyar fegyverletétel, illetve átállás megkönnyítése volt. Amikor ugyanis a kormányzó által kiküldött Faragho-féle fegyverszüneti delegáció október 6-án Moszkvában találkozott Molotovval, a szovjet külpolitika irányítója Makarovnak még a létezését is kétségbe vonta, és magyar területi igényekről hallani sem akart. A három nagyhatalom nevében átnyújtott előzetes feltételek szerint – a németekkel való szembe fordulás mellett – Magyarországnak ki kellett vonnia csapatait és tisztviselőit minden olyan területéről, amelyek 1937 után kerültek a birtokába. Tekintettel a hadi helyzetre – a szovjet és a román ékek ekkor már Szegedet, Békéscsabát és Kolozsvárt támadták –, Horthy, a kormány és a vezérkar képviselői október 10-én a feltételek elfogadása mellett döntöttek. Az ezeket tartalmazó okmányt a magyar delegáció tagjai október 11-én írták alá.⁵¹

Az előzetes fegyverszüneti szerződésben vállaltak értelmében Magyarországnak haladéktalanul szembe kellett volna fordulnia a németekkel. Ismeretes, hogy Horthy és a kormány október 15-én erre kísérletet tett, ám az átállás nem sikerült. Ezt követően Szálasi Ferenc, a magyar szélsőjobboldal fanatikus vezére került hatalomra, aki „kítartásra” és további ellenállásra utasította a honvédséget. A pusztító harcok 1945 áprilisáig tartottak. Közben a front mögötti keleti országrészen szovjet támogatással új hatalom szerveződött. A Független Kisgazdapárt, a Nemzeti Parasztpárt, a Polgári Demokrata Párt, a Szociáldemokrata Párt és a Magyar Kommunista Párt részvételével 1944. december 2-án Szegeden megalakult a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front. A Horthy-rendszer baloldali ellenzékehez tartozó pártok programnyilatkozata éles kritikát gyakorolt az addigi vezetés „bűnös politikája” fölött, amelynek következtében „Magyarország a hitleri Németország utolsó csatlósa maradt.” A kibontakozás alapfeltételeként az ország demokratikus átalakítását, és ennek keretében a németbarát külpolitikával, valamint a „magyar imperialista rögeszmével”, „Nagy-Magyarország reakciós ábrándjával” való szakítást jelölte meg. A külpolitikai célok rövid összefoglalása így hangzott: „Egyszer és mindenkorra szakítani kell azokkal a törekvésekkel, melyek a »magyarság vezető szerepének« ürügye alatt a Duna-medencében élő népek feletti uralomra irányultak, s melyeknek egyetlen eredménye, hogy Magyarország német gyarmattá, a magyar nép a németek szolganépévé vált. Gyökeresen szakítani kell a Szovjetunió-ellenes politikával, mely egyedül és kizárólag a magyar reakció népellenes politikájának folyománya volt, romlásba döntötte az országot, ellenségünké tette az egész haladó emberiséget, s szöges ellentétben áll a magyar nemzeti érdekekkel. Jósomszédi viszonyt és őszinte együttműködést kell teremteni az összes környező országokkal,

51. Vigh Károly: *Ugrás a sötétbe. 1944. október 15.* Budapest, 1979, Akadémiai Kiadó, 54–73.

mindenekelőtt az új Jugoszláviával és a demokratikus Csehszlovákiával, valamint Nagy-Britanniával és az Egyesült Államokkal és szoros barátságot a hatalmas Szovjetunióval, a népek szabadságának és függetlenségének védelmezőjével, mely segít bennünket a német iga lerázásában.”⁵²

A helyzet és a műfaj diktálta dagályosságtól eltekintve ezek a gyökeres fordulatot jelentő célok nagyjából-egészében egyeztek a nyilatkozatot aláíró pártok többségének háború alatti állásfoglalásaival. Kivételt csak a Kisgazdapárt képezett, amelynek akkori vezetői döntően nyugatbarát orientációt kívántak követni, határozottan antibolsevisták voltak, és némelyüktől – például az időközben mártírhálál halt Bajcsy-Zsilinszky Endrétől és az Egyesült Államokban tartózkodó Eckhardt Tibortól – a nagyrevíziós tervek sem álltak távol.

Az 1944. december 22-én Debrecenben megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormány programját ugyancsak az addigi külpolitikai orientációval való gyökeres szakítás igénye jellemezte. Dálnoki Miklós Béla vezéreztetésű, az első magyar hadsereg 1944 októberében átállt parancsnokából lett miniszterelnök hangsúlyozta, hogy kormánya az „összes környező demokratikus országokkal”, valamint az Egyesült Államokkal, Nagy-Britanniával és a Szovjetunióval egyaránt „jó szomszédi viszony és együttműködés”, illetve „őszinte barátság” kialakítására törekszik.⁵³ Ezek a célkitűzések olyan toposzokká váltak, amelyek kisebb módosulásokkal a következő két év minden külpolitikai programnyilatkozatában fellelhetők voltak.

Az új külpolitika megvalósítása vagy legalábbis annak megalapozása a kormány külügyminiszterére, Gyöngyösi János kisgazdapárti politikusra várt. Gyöngyösi János eredetileg magyar–latin szakos tanár volt, ám a két világháború között nem tanítással, hanem könyvkereskedéssel és újság-szerkesztéssel foglalkozott Békéscsabán. 1931-ben csatlakozott a Független Kisgazdapárthoz, amelynek rövidesen megyei vezetője lett, majd 1939-ben a párt Országos Választmányába és Intézőbizottságába is beválasztották. 1944. október 11-én újraindította lapját, az *Alföldi Népiújságot*, amelyben üdvözölte a Vörös Hadsereget. Jó kapcsolatokat épített ki a szovjet katonai hatóságokkal. Elvállalta a 2. Ukrán Front magyar nyelvű katonai újságjának a szerkesztését, és közreműködött azoknak a röplapoknak az előállításában, amelyek a harcoló magyar honvédeknek szólították fel fegyverletételre és átállásra. A kormány többi miniszteréhez hasonlóan őt is Moszkvában választották ki a szovjet vezetők. A választás azért eshetett rá, mert a szovjet katonai hatóságokra, amelyekkel együttműködött, kedvező benyomást tett. Jelentéseik alapján Moszkvában azt tudták róla, hogy a Kisgazdapárt

52. Közli *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999*, i. m. I. köt. 373–376.

53. Közli *Magyar kormányprogramok 1867–2002*. Szerk. biz. elnöke Kiss Péter. 2. köt. Budapest, 2004, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 869–872.

„balszárnyához tartozik”, és hogy „Híve a Szovjetunióval való szoros együttműködésnek”, amiért a párt jobbszárnya gyakran támadja.⁵⁴

Gyöngyösi 1944 karácsonyán kezdte meg működését a debreceni pénzügyhatósági épület három helyiségében két tisztviselővel. Később bővült az apparátusa, de a régi Külügyminisztérium Budapesten rekedt munkatársainak többsége csak 1945. április 11-én, a kormány fővárosba történt felköltözésének napján csatlakozott hozzá. Velük szemben Gyöngyösi eleinte bizalmatlanul viselkedett, ám később egyre jobban támaszkodott rájuk. Előfordult, hogy az igazolási eljárásokban elmarasztalt személyeket is rehabilitált, és állományba vett. A minisztérium második embere adminisztratív államtitkári beosztásban Sebestyén Pál lett, aki 1918-tól állt a Külügyminisztérium szolgálatában. Washingtoni követé pedig Szegedy-Maszák Aladárt nevezte ki, aki 1945 nyarán tért haza Dachauból. Gyöngyösi személyi politikáját a Szociáldemokrata Párt, amely egyébként is szemet vetett a külügyminiszteri posztra, már 1945 augusztusában élesen támadta.⁵⁵

Gyöngyösi javaslatára az Ideiglenes Nemzeti Kormány december 28-án hadat üzent Németországnak. Ezt követően mindenekelőtt a fiaszkóval végződött októberi fegyverszüneti tárgyalások felújítására és a fegyverszünet megkötésére törekedett. Vörös János honvédelmi miniszter és Balogh István miniszterelnökségi államtitkár kíséretében december 28-án este indult el Debrecenből, és január 1-jén érkezett meg Moszkvába. Az aláírásra azonban közel három hétig, 1945. január 20-áig várnia kellett. Ennek az volt az oka, hogy a három nagyhatalom képviselői számos kérdésben nem értettek egyet, és időbe telt, amíg megtalálták a kölcsönösen elfogadható formulákat. A legfontosabbnak tekinthető területi kérdésben nem volt vita közöttük. Abban ugyanis már korábban megállapodtak, hogy ideiglenesen az 1938 előtti határokat fogják helyreállítani. A sikertelen kiugrási kísérlet, a magyar hadsereg további harca és az ellenállás gyengesége ellenére az amerikaiak mindazonáltal még ekkor is fenntartották Magyarország szempontjából kedvező korábbi véleményüket. Egy dátum nélküli, de már az ideiglenes magyar kormány megalakulása után született állásfoglalásukban úgy fogalmaztak, hogy a román-magyar határvitában az átmeneti időszak után kompromisszumos megoldást kellene találni, sőt a Csehszlovákia és Magyarország és „esetleg” a Jugoszlávia és Magyarország közötti olyan „békés tárgyalásokon” alapuló megegyezést is támogatni kellene, amely „számításba venné a magyar etnikai igényeket”.⁵⁶

54. *Az 1945. évi nemzetgyűlés almanachja 1945–1947.* Főszerk. Vida István. Budapest, 1999, 194–195. és *Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944–1948.* Szerk. Izsák Lajos, Kun Miklós. Budapest, 1994, Századvég Kiadó, 88.

55. Englert György: *A Külügyminisztérium hivataltörténete és a vezető diplomaták állományának változása 1945–1949.* Kézirat, 16–28.

56. Közli Kertész, Stephen: *The Last European Peace Conference: Paris 1946 - Conflict of Values.* Lanham, New York, London, 1985, University Press of America, 59–63. Idézet a 60. oldalon. A dokumentum egyes részeit magyar fordításban közli Haas György: i. m. 54–56.

*Gyöngyösi János aláírja a fegyverszüneti egyezményt
1945. január 20-án Moszkvában. A háttérben Molotov szovjet külügyi népbiztos
és Balogh István miniszterelnökségi államtitkár*

A 20 pontos fegyverszüneti egyezmény így tehát előírta a magyar csapatok és hivatalnokok visszavonását az 1938 előtti határokra. Németország mielőbbi legyőzése érdekében Magyarország vállalta 8 gyalogos hadosztály felállítását és harcba küldését. Ismeretes, hogy a háború gyors befejeződése miatt erre végül nem került sor. A háború során okozott károkért Magyarország a Szovjetunióknak 200, Csehszlovákiának és Jugoszláviának pedig 100 millió amerikai dollár összegű jóvátételt tartozott fizetni. Emellett vállalnia kellett azt is, hogy a szövetséges államoknak és polgárainak okozott károkat később meghatározandó mértékben megfizeti. A Magyarországon található német katonai tulajdon viszont hadizsákmányként a Szovjetuniót illette. A fegyverszünetben foglaltak végrehajtásának ellenőrzése a három szövetséges főhatalom képviselőjéből álló Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) feladata volt. A rendkívül kiterjedt jogkörrel felruházott testület első elnöke Kliment Vorosilov marsall lett.⁵⁷

57. Az egyezményt közli *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914-1999*, i. m. I. köt. 378-382. Vö. Földesi Margit: *A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországon 1945-1947*. Budapest, 1985, IKVA, 18-34.

Kliment Je. Vorosilov marsall, a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke 1945 novemberében. Jobbján Bela J. Grigorjev, vagyis Geiger Béla, a budapesti szovjet követség titkára

A magyar gazdaság állapota és teljesítőképessége miatt az USA és Nagy-Britannia a 300 millió dolláros jóvátételi összeg csökkentését javasolta. Molotov azonban elutasította ezt. A jóvátétel körül más szempontból is vita alakult ki. Gyöngyösi János jelezte, hogy a „magyarok nem szívesen halanak Csehszlovákia és Jugoszlávia igényeiről”. Dekanozov külügyinép-biztos-helyettes ezt azzal hárította el, hogy „sajnos Magyarország nemcsak a Szovjetunióknak okozott sok kárt, és nemcsak annak fő szövetségeseivel állt hadban, hanem olyan államokkal is, mint Csehszlovákia és Jugoszlávia. Ezért számolni kell e két állam Magyarországgal kapcsolatos igényeivel is.”⁵⁸ Amikor pedig a magyar külügyminiszter ezt követően azt kérte, hogy a 300 millió dollárt ne 6, hanem 10 év alatt lehessen megfizetni, Molotov oktatta ki. „Magyarországot nem támadta meg senki. Magyarország megtámadta a Szovjetuniót. Magyarországnak nem üzent hadat senki. Magyarország hadat üzent a Szovjetunióknak és a Szövetségeseknek” – jelentette ki. A feltételek kidolgozása során Fierlinger csehszlovák és Simić jugoszláv követ is javaslatokkal állt elő. Előbbi azt szerette volna, ha a magyar lakos-

58. *Íratok a magyar-szovjet kapcsolatok történetéhez*, i. m. 92–97.

ság kitelepítésére vonatkozó csehszlovák igényt is az egyezménybe foglalják, míg utóbbi egy magyar lemondó nyilatkozatot látott volna szívesen az 1941-ben visszacsatolt területekről. Arra hivatkozva, hogy ezekről a békeszerződések fognak majd intézkedni, a szovjetek elhárították a cseh és jugoszláv felvetéseket.⁵⁹

A magyar és a román fegyverszüneti egyezmény Erdélyre vonatkozó passzusai közötti eltérés nem képezte vita tárgyát. Ezt a magyar delegáció sem hozta szóba. Budapestre visszatérve a minisztertanácson Gyöngyösi azzal indokolta hallgatását, hogy „Észak-Erdélyt és általában a határkérdést nem célszerű felvetni, mert ezeknek a kérdéseknek meg kell érni.”⁶⁰

A fegyverszüneti egyezmény aláírása utáni hetekben Gyöngyösi egyik fő törekvése a Szovjetunió bizalmának az elnyerése volt. Ezért áprilistól, amikor a kormány Budapestre költözött, a Külügyminisztérium bekapcsolódott a Magyar-Szovjet Művelődési Társaság megszervezésének előkészületeibe. A június 9-én megalakult szervezet, amelynek elnöke Zilahy Lajos, alelnöke Ligeti Lajos zeneszerző, főtítkára pedig Háy Gyula író lett, a következő hetekben rádióműsorokkal, kiállításokkal és hangversenyekkel igyekezett a szovjet kultúra nagyszerűségét bemutatni.⁶¹ Ezek hatását nagyban beárnyékozták azonban azok a polgári lakossággal szembeni atrocitások, amelyek a front elvonulása után is nagy számban fordultak elő. A Vörös Hadsereg katonái rekviráltak, erőszakoskodtak és tizezreket hurcoltak a Szovjetunióba. Utóbbiak között olyan ismert közéleti személyiségek is akadtak, mint Bethlen István egykori miniszterelnök, a háború alatti konzervatív németellenes erők vezéralakja vagy az ugyancsak náciellenes egyetemi tanár és publicista, Lajos Iván. Mindezek miatt rohamosan csökkent azoknak a száma, akik a Szovjetunióban Magyarország felszabadítóját látták. „Sztálin vörös, Hitler barna, mindkettő az ördög fattya” – ilyen és ehhez hasonló falfirkák tükrözték a lakosság jelentős részének véleményét 1945 tavaszán és nyarán. A Külügyminisztériumhoz ezrével futottak be a kérelmek elhurcolt rokonaik hazahozatala és elrabolt vagyontárgyaik visszaadása érdekében. A minisztérium politikai osztálya ezeket rutinszerűen iktatta, és időről időre panasszal fordult a szovjet katonai hatóságokhoz, illetve a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz. Válasz ezekre általában nem érkezett. Maga Gyöngyösi is eredménytelenül tiltakozott Vorosilovnál.⁶²

A Szovjetunió jóindulatának elnyerésére való törekvéssel magyarázható az is, hogy Kárpátalja bekebelezését a magyar kormány tiltakozás nélkül

59. Balogh Sándor: *Magyarország külpolitikája*, i. m. 15–20.

60. *Dalnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei*, i. m. A. köt. 154.

61. N. Szabó József: *Magyar kultúra – egyetemes kultúra. Magyarország kultúrdiplomáciai törekvései 1945–1948*. Budapest, 1998, Akadémia Kiadó, 63–67.

62. Kertész István: i. m. (1995) 57–58., 78–82. és Roman, Eric: *Hungary and the Victor Powers 1945–1950*. New York, 1996, St. Martin's Press, 36–37.

Georgij M. Puskin, a magyarországi SZEB szovjet politikai tanácsadója, majd a Szovjetunió magyarországi követe 1945 novemberében a megbízási levélének átadását követő banketten Zsedényi Bélával, az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnökével

tudomásul vette, sőt jó képet vágott hozzá. 1945 tavaszán Gyöngyösi és néhány munkatársa még elképzelhetőnek tartotta, hogy a Szovjetunió mintegy „baráti gesztusként” átengedi Magyarországnak azt a Kárpátok lábánál fekvő keskeny földszívsávot, amelyet túlnyomórészt magyarok laktak.⁶³ Georgij Puskin, a SZEB elnöke mellé delegált szovjet politikai tanácsadó felháborodott reagálása és a június 29-i csehszlovák-szovjet államközi szerződés ténye azonban szertefoszlatta ezeket a bátortalan és szűkkörű reményeket. A Puskinnal folytatott július 2-i megbeszélésén Gyöngyösi már „pozitívan értékelte a megállapodást” és a szovjet diplomata hűvös magatartását érzékelve arra kérte, hogy ne legyen gyanakvó az irányában és a „jövőben ismét élvezhesse a bizalmát”.⁶⁴ Másnapai sajtóértekezletén kijelentette: „A magyar nép örömmel fogadja az ukrán nép felszabadulását és egyesülését a Szovjet-Ukrajnai nagy anyaállammal.”⁶⁵ A népek önrendelkezési jogának érvényesüléseként dicsőítette az eseményt a Külügyminisztérium júliusban indított hetilapja,

63. Kertész István: i. m. (1995) 186–187.

64. *Iratok a magyar-szovjet kapcsolatok történetéhez*, i. m. 123.

65. Kárpátalja csatlakozását örömmel fogadja a magyar nép. *Szabad Nép*, 1945. júl. 4.

a Boldizsár Iván főszerkesztésével megjelenő *Új Magyarország* is. Kárpát-alja Szovjetunióhoz kerülése – olvasható a lap egyik cikkében – részben azt példázza, hogy az „egy nyelvet beszélők” akarata minden más szempontnál erősebb, részben pedig azt, hogy azt, hogyan lehet „kétoldalú békés megállapodások alapján olyan területiális „megoldásokat teremteni, amelyek [...] a nemzetek, nemzetiségek és nemzedékek egyetértését realizálják.”⁶⁶ Ez ugyanolyan őszintétlen és a tájékozatlan olvasókat félrevezető írásmód volt, mint amelyet a kormánypárti sajtó alkalmazott Kállay Miklós 1942 és 1944 közötti miniszterelnöksége idején Németországgal szemben.

A szomszédos országok közül először Romániával kezdtek kiépülni a kapcsolatok. A kezdeményező lépést Magyarország tette meg azzal, hogy 1945. március végén Romániába küldte Réczei Lászlót. A jogászprofesszor, aki a kormány törvény-előkészítő munkájában vett részt tanácsosként, hivatalosan azzal a céllal utazott Bukarestbe, hogy gépkocsikat vásároljon a kormány részére. Valójában azonban azt is feladatul kapta, hogy érintkezésbe lépjen a Magyar Népi Szövetség vezetőivel, és lehetőség szerint a Groza-kormány-nal is. Ez utóbbira hivatalosan nem volt mód, mivel a legyőzött államok csak a Szövetséges Ellenőrző Bizottságokon keresztül léphettek kapcsolatba egymással.

Réczei szívélyes fogadtatásban részesült. Nemcsak a külügyminiszterrel és helyettesével találkozott, hanem magával a miniszterelnökkel is tárgyalt, aki – a diplomáciában teljesen szokatlan módon – négy szemközti, informális megbeszéléseket is folytatott vele. Ezek során Groza nemcsak a román-magyar megbékélés és a jószomszédi viszony fontosságát hangsúlyozta, hanem távlati terveiről is beszélt. Elmondta, hogy „az ő szeme előtt egy, a Lajtától a Fekete-tengerig terjedő egységes blokk terve lebeg, amelynek magját a magyar-román államszövetség képezné, ahol is eltűnnének a vámhatárok, egységes valuta volna, s a legteljesebb politikai együttműködés alakulna ki”. Jó szándékának jeleként Groza intézkedett, hogy bocsássák szabadon a magyar követség még 1944. augusztus 23-a után internált munkatársait, és kérte a SZEB szovjet elnökétől, hogy félhivatalos missziók kiküldése révén diplomáciai kapcsolat létesülhessen Románia és Magyarország között.

A román politikusok kijelentéseinek és Groza lépéseinek Réczei nagymértékben hitelt adott. Május elején hazatérve úgy tájékoztatta Gyöngyösit, hogy „Romániában tökéletesen egységes a kormányzat a Magyarországgal való teljes és őszinte kibékülés tekintetében.” Ugyanakkor érzékeltette azt is, hogy román részről Erdély hovatartozásának a kérdését eldöntöttnek tekintik. Az erdélyi magyarság kiszolgáltatottsága és a Romániában maradt magyar érdekeltségek jövőjének tisztázatlansága miatt ennek ellenére úgy

66. Szalai Sándor: *Szomszédunk a Szovjetunió. Új Magyarország*, 1945. júl. 10. és Borsody István: *A nemzetiségi elv és a népek békéje*. Uo. 1945. júl. 17.

látta, hogy a román politikusok által javasolt „kibékülés a jelenlegi helyzetben elsősorban Magyarország érdekét szolgálja.”⁶⁷

A következő hetekben a magyar sajtó – elsősorban a kommunista *Szabad Nép* – több cikkben méltatta a Groza-kormány politikáját, és az Ekésfront júniusi nagygyűlésére utazó magyar küldöttség demonstratív módon hitet tett a román–magyar barátság mellett. Az eseményről tudósító Losonczy Géza írta: Farkas Mihály „romániai útja és fogadtatása a magyar demokrácia egyik legnagyobb sikere”. A „reakciós, sovinszta magyar múlt teljes megtagadása”, a „Szent István-i gondolattal és a magyar imperialista eszmékör minden formájával” való szakítás megnyitotta „Románia szívét a magyar demokrácia előtt”.⁶⁸

Szeptember 21-én Kodály Zoltán elnökletével megalakult a Magyar–Román Társaság. Az alakuló ülésen mondott beszédében Gyöngyösi kifejtette, hogy a román és a magyar népnek meg kell ismernie egymást, s egymás történelmét, kultúráját és lelkületét megismerve rá kell döbbernük, hogy nem élhetnek egymás nélkül. A Magyar–Szovjet Társasághoz hasonlóan 1945 második és 1946 első felében a Magyar–Román Társaság is számos kulturális programot – kiállításokat, koncerteket, vendéglőadásokat, rádióműsorokat stb. – szervezett. Ezek lebonyolításában nagy szerepet vállalt a Teleki Intézet, illetve annak Történettudományi Intézete. A kormány törekvéseivel összhangban utóbbi demonstrálni igyekezett, hogy a szomszédok egy új, demokratikus és méltányos kiegyezésre törekvő Magyarországgal állnak szemben. „Nincs vezető nép és vezetett a Duna-medencében, csak egyforma, egyenjogú kis népek, akiknek meg kell találniuk egymást” – fejtette ki a társulat egyik ülésén az intézet fiatal igazgatója, Kosáry Domokos.⁶⁹

A magyar–jugoszláv kapcsolatok kialakítása Szegedről indult ki, ahol áprilisban a két nép közötti „barátság” ápolására törekvő egyesület alakult. A föderatív államszerkezetről és a magyarsággal szembeni politikai fordulat után kialakult vajdasági helyzetről mindegyik magyarországi pártlap elismeréssel írt. Maga Gyöngyösi az *Új Magyarország* első számában a jugoszláv–magyar kapcsolatok jövőjét a román–magyar kapcsolatokénál is biztatóbbnak ítélte. „Mióta Tito demokratikus kormánya vette kezébe Jugoszlávia sorsát, és a bűnös cselekmények részben megtoroltak, részben megtorlás előtt állnak – írta az 1942-es újvidéki atrocitások felelőseinek perére utalva –, biztos reményünk van arra, hogy a fájó és súlyosan zavaró körülmények kiküszöbölésével sikerül a demokratikus Jugoszláviával a baráti légkört a legrövidebb időn belül megteremteni.”⁷⁰ A július eleji vajdasági választások fokozták a reményeket. A *Szabad Nép* lelkes cikkeiben

67. Lipcsey Ildikó: Réczei László feljegyzései 1945. márciusi romániai megbeszéléseiről. *Történelmi Szemle*, 1984/4. 617–627. – Réczei jelentéseit újraközlő *Revízió vagy autonómia*, i. m. 31–39.

68. Losonczy Géza: A Duna-medence új arca. *Szabad Nép*, 1945. jún. 26.

69. N. Szabó József: i. m. 19–28.

70. Gyöngyösi János: Külpolitikai helyzetünk. *Új Magyarország*, 1945. júl. 3.

számolt be az eseményről, kiemelve, hogy „teljes egyenjogúságot” élvezve a magyarok számarányuknak megfelelően jutottak képviselőhöz az önkormányzati szervezetekben. Később a megindult jóvátételi tárgyalások „barátságos hangneméről” írt a lap.⁷¹

A magyar közeledést Tito kinyújtott kézzel fogadta. „Nekünk szükségünk van a magyar kultúrára és a jó magyar szomszédságra” – nyilatkozta a marsall június végén.⁷² Szeptemberben, amikor Jugoszlávia támogatást kért Trieszt és környékének megszerzéséhez, nemcsak a kommunista miniszterek, hanem Gyöngyösi és Dálnoki Miklós Béla is igennel szavaztak. Azt remélték, hogy ennek fejében megszerezhetik Jugoszlávia támogatását az ekkor már feszült csehszlovák-magyar viszony normalizálásához.⁷³ A Magyar-Jugoszláv Társaság mindezek ellenére viszonylag későn, csak 1945. október 1-jén alakult meg, és a magyar kulturális élet ismert személyiségei – talán nem véletlenül – hiányoztak a vezetéséből. A partizánok bosszúhadjáratairól terjengő, ám nyilvánosságra nem hozott hírek mellett zavaró tényezőt jelentett az is, hogy – bár kisebb számban – még mindig előfordultak határsértések. A szerb fegyveresek ismétlődő akciói ellen a magyar kormány még 1945 végén is tiltakozni kényszerült a SZEB-nél.⁷⁴

A román-magyar és a jugoszláv-magyar kapcsolatok biztató távlataitól eltérően a csehszlovák-magyar viszony semmiféle optimizmusra nem adott okot. A tavasz és a nyár folyamán a magyar kormány számtalan alkalommal fordult a SZEB-hez a szlovákiai magyarságot ért sérelmek, elsősorban a kitelepítések miatt. A testület szovjet és brit képviselői érdemben nem foglalkoztak a magyar panaszokkal, sőt többnyire nem is válaszoltak. A budapesti amerikai misszió azonban június 12-én végre egy jegyzékben közölte álláspontját a magyar kormánnyal. Arthur Schoenfeld, a misszió májusban Budapestre érkezett politikai vezetője ebben leszögezte, hogy az Egyesült Államok „nem tekinti igazolhatónak egy kisebbséget alkotó etnikai csoport minden tagjának állam elleni bűncselekmény elkövetőjeként való kezelését és egy területről való elűldözését etnikai hovatartozása miatt.” Kisebbségek – szögezte le a dokumentum – csak „fokozatosan”, „a nemzetközi jog elveit figyelembe véve” telepíthetők ki. „Egyetlen nemzet sem engedheti meg magának, hogy emberek nagy csoportjainak áttelepítéséhez fogjon” nemzetközi jóváhagyás, illetve megállapodás nélkül.⁷⁵ Az amerikai álláspontból erőt

71. Ma választ a Vajdaság. *Szabad Nép*, 1945. júl. 8.; Nagy tömegek szavaztak a Vajdaságban. Uo. 1945. júl. 11.; Barátságos légkörben folynak a jugoszláv-magyar jóvátételi tárgyalások. Uo. 1945. júl. 27.

72. Mi barátai vagyunk a magyaroknak és azok is akarunk maradni! *Szabad Nép*, 1945. jún. 26.

73. Dálnoki Miklós Béla kormányának (*Ideiglenes Nemzeti Kormány*) minisztertanácsi jegyzőkönyvei, i. m. A. köt. 208.

74. Uo. 154–155.

75. *Hungary and the Conference of Paris. Vol. II. Hungary's International Relations Before the Conference of Paris.* Ed. by the Hungarian Ministry For Foreign Affairs, Budapest, 1947, University Press, 4–5.

merítve június végi békéscsabai beszédében Gyöngyösi nyíltan és élesen bírálta a csehszlovák politikát. Kijelentette, hogy a magyar kormány soha népcserét vagy kitelepítést nem kezdeményezne, s ahhoz csakis nemzetközi megállapodás alapján járul hozzá. Azoknak a szlovákoknak az útjába azonban, akik önként távozni akarnak, nem fog akadályt gördíteni.⁷⁶

A Külügyminisztérium mellett a pártok is elítélő véleményt fogalmaztak meg, és vezetőik közül többen ugyancsak tiltakoztak. Ezek közül a fellépések közül legnagyobb jelentősége a Magyar Kommunista Párténak volt, amelynek vezetői július végén közvetlenül tárgyaltak a moszkvai emigrációból jól ismert csehszlovák elvtársaikkal. A magyar delegációt vezető Rákosi Mátyás többek között azzal érvelt, hogy a magyarok kiutasítása Csehszlovákiából „óriási politikai csapást jelentene az amúgy sem nagyon erős magyar demokráciára, s egyben megfelelően megerősödne nemcsak a magyar reakció, hanem mindazok az erők is, amelyek ellenzik, hogy a Duna-medencében erős, egészséges demokratikus blokk alakuljon ki.” A csehszlovákok azonban hajthatatlanok voltak. Részben azzal érveltek, hogy irányvonaluk feladása „egy nagy politikai vereséggel lenne egyenlő”, részben pedig azzal, hogy ők a „magyarokkal szembeni terveiket, sőt törvényjavasolataikat is Moszkvában dolgozták ki, s azokat Sztálin és Molotov elvtársak jóváhagyták.” Hozzáttették: „Sztálin elvtárs a csehszlovák delegációval június végén folytatott tárgyalásai során a magyarok kérdésében azt a határozott véleményét fejezte ki, hogy úgy kell kezelni őket, mint a németeket, s a magyarokra célozva állítólag szó szerint a következőket mondta: »Csapjanak oda nekik!«”

Rákosi attól tartott, hogy a csehszlovák terv esetleges sikere olyan mértékben felbátoríthatja a jugoszláv és a román vezetőket, hogy e két másik országban is „azonnal szőnyegre kerül az ottani magyarok kiutasításának kérdése.” Benyomásairól ezért tájékoztatta Dimitrovot, a Komintern volt főtítkárát, míg a párt második embere, Gerő Ernő augusztus 2-án közvetlenül Sztálinhoz és Molotovhoz fordult segítségért. Farkas Mihály, aki 1941-ig a Csehszlovák Kommunista Párt tagja volt, más csatornákon ugyancsak kifejezte felháborodását és aggodalmát. „Ki kell jelentenem – idézte szavait a Vörös Hadsereg Politikai Főcsoport-főnökségének egyik munkatársa –, hogy amennyiben ez a magyarokkal kapcsolatos garázdálkodás folytatódni fog, kénytelenek leszünk kampányt indítani Beneš ellen. Különben azt kockáztatnánk, hogy a reakció erői megelőznek minket (már vannak arra utaló jelzések, hogy nem alszanak), az pedig nagyon kedvezőtlen következményekkel járna ránk nézve, mivel a magyar közvéleményt igen csak felingerelték a csehszlovákiai események.”⁷⁷

A magyar kommunisták tiltakozása nem járt eredménnyel. A szovjet vezetők, bár tisztában voltak a csehszlovák hatóságok módszereinek ember-

76. A csehszlovákiai magyarok ügye. *Szabad Nép*, 1945. júl. 4.

77. *Iratok a szovjet-magyar kapcsolatok történetéhez*, I. m. 134–139.

telenségével, nem értékelték át álláspontjukat. A csehszlovákiai magyarok nagy tömegeinek egyoldalú kitelepítése az augusztusi potsdami határozatnak köszönhetően átmenetileg mindazonáltal mégis lekerült a napirendről.

A győztes nagyhatalmakkal és a szomszédos országokkal való kapcsolatok felvétele mellett a Külügyminisztérium megkezdte a felkészülést a békekötésre. 1945. május végén Gyöngyösi János ennek érdekében felkérte Kertész Istvánt, az 1943–44-es béke-előkészítés operatív vezetőjét egy külön Béke-előkészítő Osztály megszervezésére. Mivel a Külügyminisztérium régi Dísz téri épülete romokban hevert, a munka a Szabadság tér egyik romos bérházának három szobájában indult meg június elején. Az eleinte néhány fős csoport munkakörülményeinél csak technikai felszereltsége volt nyomorúságosabb. Egy íróasztalra 2-3 előadó jutott, írógépeket csak hetek múlva sikerült szerezni. Külföldi lapok, amelyekből tájékozódni lehetett volna, nem jártak, időnként a városban lehetett vásárolni belőlük. A közlekedés még akadozott, a munkatársak többsége gyalog járt be a hivatalba a város különböző pontjairól. A munka ennek ellenére megindult. A tisztánlátás érdekében Kertész nemcsak a jelenre és a jövőre vonatkozó elképzelések kidolgozására adott megbízásokat, hanem – mint 1943-ban – a közelmúlt gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális viszonyairól is adatbázisokat és áttekintő tanulmányokat rendelt. A gazdasági minisztériumok képviselőiből létre hozott egy kezdetben hetente ülésező tárcaközi bizottságot, amely előbb kijelölte a feladatokat, majd utóbb megvitatta az elkészült anyagokat. A minisztériumok mellett ismét bekapcsolódtak a munkába a Központi Statisztikai Hivatal, a Magyar Nemzeti Bank, a Magyar Gazdaságkutató Intézet, valamint a Teleki Pál Tudományos Intézet tagintézetei, elsősorban az államtudományi és a történettudományi. Június 28-án Gyöngyösi a kormánykoalíció pártjainak elnökeit is kérte, hogy delegáljanak szakértőket. Ez néhány napon belül meg is történt. A Kisgazdapártot Auer Pál és Csornoky Viktor, a Nemzeti Parasztpártot Borsody István, a Magyar Kommunista Pártot Révai József, a Szociáldemokrata Pártot Szalai Sándor képviselte. A Jászi híveiből megszerveződött Magyar Radikális Párt képviseletében később Csécsy Imre és Kende Zsigmond kapcsolódott be a munkába. A béke-előkészítéssel foglalkozó és több-kevesebb rendszerességgel foglalkoztatott külső szakértők száma 1946 elejére meghaladta a százat. A Béke-előkészítő Osztály külügyminisztériumi státuson lévő munkatársainak a száma ennél jóval kevesebb – mintegy 20 fő – volt. Közéjük tartozott Erőss János, Gál István, ifj. Sebestyén Pál, Széll József és Virágh Zoltán.⁷⁸

Kertész úgy képzelte, hogy az egész munka legfőbb irányítója a külügyminiszterből és a pártok képviselőiből összetevődő ún. Politikai Bizottság lesz, amely a kormányfő elnöklete alatt fejtette volna ki a tevékenységét.

78. MOL. Külügyminisztérium. XIX-J-1-a-I-1-1945-47. (1. doboz) és uo. XIX-J-1-a-I-4-122/1945. (2. doboz.) Vö. Kertész István: i. m. (1995) 144–148.

A Titkárság feladata, amelyet főtitkárként maga vezetett, az operatív munka koordinálása lett volna a Politikai Bizottság elvi iránymutatásának megfelelően. Elképzelése azonban dugába dőlt. A miniszterelnök és a külügyminiszter között kialakult hatásköri vita miatt a Politikai Bizottság gyakorlatilag nem működött. Dálnoki Miklós Béla kifogásolta, hogy Gyöngyösi a megkérdése nélkül Béke-előkészítő Osztály létrehozására adott utasítást, miközben ezért a munkáért az „összkormány felelős”. A miniszterelnökségen – tájékoztatta a kormányt – ez a munka egyébként már elkezdődött. A kialakult vitában a minisztertanács július 25-én úgy döntött, hogy a Béke-előkészítő Osztály folytassa működését, ám a külügyminiszter folyamatosan tájékoztassa a miniszterelnököt, akinek „a legteljesebb joga fennáll abban a tekintetben, hogy az ellenőrzést és irányítást elláthassa.” Ezzel azonban még nem intéződött el az ügy. A miniszterelnökségen felállított munkacsoport, amely a régi, a korábban Pataki Tibor által irányított Nemzetiségi és Kisebbségi Osztály bázisán jött létre, szeptember elejéig folytatta az anyaggyűjtést. A miniszterelnök ugyanakkor ismételten nehezítette, hogy Gyöngyösi nem „részletekbe menően és lehetőleg naponta” számol be neki a Kertész által vezetett osztály működéséről. Az áldatlan vita Dálnoki Miklós Béla 1945. november 15-i leköszönéséig tartott. A novemberi választások után kormányt alakító Tildy Zoltán lényegében Gyöngyösire hagyta a munkálatok politikai felügyeletét, és ezt a gyakorlatot utóda, Nagy Ferenc is átvette.⁷⁹

A Béke-előkészítő Osztályra beérkező anyagok terjedelme és színvonala között óriási különbségek mutatkoztak. Szép számmal iktattak olyan egykét oldalas markáns álláspontokat is, amelyekkel az osztály munkatársainak semmi dolga sem akadt. Ezek közé tartozott a Kelet- és Dél-magyarországi Öregdiákok Egyesületének 1945 májusában papírra vetett emlékirata, amely hosszú történelmi érvelés alapján Magyarországot Lengyelországgal „azonos sorsú” és „azonos elbírálását” érdemlő államként mutatta be. Ennek alapján nemcsak az 1943-as határok elismertetését, hanem azokon túl még jelentős erdélyi és felvidéki területeket, valamint Burgenlandot is a „jogos” magyar követelések közé sorolta.⁸⁰

Ennél jóval szerényebb, csupán kiigazítás jellegű változtatások elérését tartotta reálisnak Némethy-Benisch Arthur külügyminisztériumi osztálytanácsos augusztus 16-i összeállításában. Javaslatai mindenütt a határ mentén fekvő színmagyar vagy döntően magyar települések visszakerülését célozták. Északon ilyen volt az Ipoly, a Duna és a Garam által határolt beszögélt Esztergomtól északra, a Salgótarján vonzáskörébe tartozó falvak a Fülek-Bánréve vasútvonaltól délre, északkeleten a Sátoraljaújhely-Csap-Bátyu-Ki-

79. MOI., Külügyminisztérium. XIX-J-1-a-1-5. 32/1945. (2. doboz) és Dálnoki Miklós Béla kormánynak (*Ideiglenes Nemzeti Kormány*) minisztertanácsai jegyzőkönyvei, i. m. A. köt. 689. és B. köt. 36.

80. MOI., Külügyminisztérium. XIX-J-1-a-IV-36-26478/1945. (37. doboz.)

rályháza közötti vasútvonaltól délnyugatra fekvő vékony területsáv. Keleten a Halmi-Szatmárnémeti-Nagyvárad-Nagyszalonta-Arad vasútvonal elérését tartotta maximumnak, délen pedig Horgost és néhány más Szegeddel szembeni falut javasolt felvenni az igénylistára. Nyomatékosan figyelmeztetett azonban rá, hogy „el kell készülnünk a legrosszabbra is”, vagyis arra, hogy a fegyverszüneti szerződés előírásaihoz hasonlóan „a békekötésnél is a trianoni határokat szánják nekünk.”⁸¹

Gazdasági és kulturális jelentősége, valamint az ottani magyarság nagy száma és erős nemzeti tudata miatt viszonylag sok memorandum foglalkozott Erdéllyel. Az elsők között iktatták Demeter Béla 1945. augusztus 1-jei terjedelmes emlékiratát. Demeter Béla Demeter János kolozsvári kommunista alpolgármester öccse volt. A bukaresti Államtudományi Főiskolán tanult, majd az 1930-as évektől különböző erdélyi magyar lapokat szerkesztett. Írásait baloldali népi beállítottság és erős nemzeti elkötelezettség jellemezte. A háború végén Teleki Béla mellett dolgozott, majd a szovjet-román csapatok elől Budapestre költözött. Itt előbb Teleki Géza vallás- és közoktatásügyi miniszter kabinetfőnöke, majd Tildy Zoltán és Nagy Ferenc kisebbségügyi tanácsadója lett. Emellett a Béke-előkészítő Osztály munkájába is bekapcsolódott. Többször járt Erdélyben, számos beszámolót készített, s Márton Áron és a magyar kormány között főleg ő tartotta a kapcsolatot.⁸²

Általánosságban véve Demeter élesen bírálta az új magyar rendszert azért, mert túlzottan önkritikus saját közelmúltjával szemben, és „önszántából játssza a bűnbak szerepét”. Ezt annál kevésbé tartotta helyesnek és indokoltnak, mert véleménye szerint „Románia legalább olyan bűnös csatlósállam” volt, mint Magyarország. Szlovákia pedig – mutatott rá –, amely „ma lehangosabb [...], a nemzeti szocializmus leghűségesebb csatlósa volt.” A „teljes lemondás szelleme” helyett, amely Magyarországon eluralkodott, aktív és öntudatos béke-előkészítést követelt a maximális igények megfogalmazásával, függetlenül attól, hogy ezeket reálpolitikai szempontból elérhetőnek gondoljuk-e vagy sem. Javasolta, hogy ezekről a célokról – hatékony nemzetközi propagandával – a külföldi közvéleményt is tájékoztassák. Legtöbb esélyt a status quótól eltérő rendezésre Erdély esetében látott. Hangsúlyozta, hogy minden elvileg elképzelhető megoldásra – önálló Erdély, megosztott Erdély, Romániához tartozó Erdély teljes nemzetiségi autonómia biztosításával és nemzetközi garanciával, magyar-román vámunió – alaposan fel kell készülni, de ettől függetlenül „a maximális igényeket kell bejelenteni”. Végül kérte, hogy a munkába, sőt a „béke delegációba és a külképviseletekbe” vonják be az erdélyi magyarság, illetve általában a kisebbségi magyarság szakértőit.⁸³

81. MOL. Külügyminisztérium. XIX-J-1-a-1-5-47/1945. (2. doboz.)

82. Domokos Gergely [Vincze Gábor]: *Demeter Béla emlékezete 1910-1952*. Kézirat.

83. Közli *Revízió vagy autonómia*, i. m. 398-404.

Augusztus második felében egy másik Erdéllyel foglalkozó anyag is befejeződött. Ezt Makkai László történész, a Teleki Intézet munkatársa állította össze. Makkai fél tucat elvileg lehetséges megoldást ismertetett, amelyek közül a „legcélravezetőbbnek” az önálló, svájci mintára szerveződő erdélyi államot nevezte meg „hatékony nemzetközi garanciával”. Ennek alternatívájaként ugyancsak a „legalkalmasabb” megoldások közé sorolta a Királyhágóig terjedő részek (Partium) Magyarországhoz csatolását, amelyet önkéntes népcserével gondolt kombinálni. A többi elvileg lehetséges megoldást vagy nem látta kielégítőnek (Székelyföld Magyarországhoz csatolása egy Kolozsváron át vezető szűk korridorral, illetve egy keskeny határ menti sáv átcsatolása), vagy nem tartotta reálisnak (a második bécsi döntés fenntartása).⁸⁴

Az ősz folyamán újabb Erdéllyel foglalkozó anyagok érkeztek. Ezek részletes elképzeléseket tartalmaztak az önálló vagy autonóm Erdély belső berendezkedéséről és a négy székely vármegye Székely Tartománnyá szervezéséről Románián belül. A volt osztrák tartományok, illetve a szovjet rendszerű autonóm köztársaságok mintájára a Székelyföld külön alkotmánnyal, külön törvényhozással, közigazgatással és csendőrséggel rendelkezett volna.⁸⁵ A független vagy autonóm Erdély tervét legnagyobb alapossággal Balás Géza budapesti jogász dolgozta ki. A terv érdekessége, hogy egyik lehetőségként a szövetségi köztársaságként Szovjetunióhoz, illetve Jugoszláviához tartozó Erdély lehetőségét is mérlegelte.⁸⁶

Az erdélyi magyarság mértékadó személyiségei közül nagy jelentőséggel bírt Márton Áron gyulafehérvári katolikus püspök véleménye, amely közvetett módon és formában – egy ismeretlen szerző memorandumának részeként – jutott el Budapestre. Ez a több lehetőséget latolgató üzenet így szólt: „Észak-Erdély határmegyéit (Ugocsa, Szatmár, Szilágy, Bihar, Arad) minden erővel törekedjék a magyar kormányzat az anyaországhoz visszaszerezni. Erdély magyarsága ugyanis nagyobb és erősebb Magyarországot akar, hogy legyen védelme és háttere az erdélyi magyarságnak. A történelmi Erdélyt a Saar-vidék módjára helyezze a békekonferencia 10-15 éves nemzetközi ellenőrzés alá vagy főkormányzat alá úgy, hogy a főkormányzóság mellett mindkét bennszülött nemzet is részt vesz a maga kiküldöttjei útján Erdély kormányzásában. Ezt a javaslatot csak abban az esetben tartjuk fenn, ha nem sikerülne (ezt nem is reméli) Erdélyt Magyarországhoz csatoltatni. E javaslattal szemben a magyarságnak egy másik része Erdélyben néprendekezést kíván olyképpen, hogy Erdély kettéosztassék: román Erdélyre és magyar Erdélyre. Ez a kettéosztás nemcsak a két nép arányszámának megfelelően történnék, hanem a magyar anyaország gazdasági lábra állításának szemszögéből is. Te-

84. Uo. 405–409.

85. MOL. Külügyminisztérium. XIX-J-1-a-IV-136-1945-47. (61. doboz.)

86. A tervet közli és részletesebben elemzi Gyarmati György: A független Erdély alkotmánykonceptiója a béke-előkészítés időszakában. *Külpolitika*, 1997/3. 130–153.

hát igyekeztek a magyar kormányzat a magyarság részére ércbányavidéket (Nagybánya, Felsőbánya, Kapnik-bánya, Erzsébetbánya) és sóbányavidéket (vagy Máramaros, vagy Désakna) kieszközölni. A magyarság e második részének helyszínen gyűjtött tapasztalatai szerint még a székely nép jó része is beletörődne abba, hogy végre átrendeződjék Románia és Magyarország tiszta nemzeti állammá, és ezért meghozná azt az áldozatot, hogy elhagyja régi helyét és átadván azt a románságnak maga az áttelepített románság helyébe telepedjék át. (Szatmár, Ugocsa, Szilágy, Szolnok-Doboka, Bihar, Arad, esetleg Kolozs megyék területére.) A székely nép annyira eldöntötte magában a román uralomtól való elszakadást, hogy inkább hajlandó szovjet-tagozat-állam lenni, mint a románsággal együtt állami életet élni.”⁸⁷

A beérkező anyagok gyűjtése és azok értékelése mellett Kertész szükségesnek tartotta, hogy a békével összefüggő legfontosabb kérdésekben a magyar kormány mielőbb tájékoztassa álláspontjáról a győztes nagyhatalmakat. Gyöngyösi ezt azzal a feltétellel támogatta, hogy egyelőre csak a Szovjetunióhoz juttassanak el egy feljegyzést. Az emlékirat, amely július 2-ára készült el, három kérdéskört érintett: Magyarország katasztrofális gazdasági helyzetét, a csehszlovákiai magyarság üldöztetését és végül a leendő határok ügyét. Ez az Ideiglenes Nemzeti Kormány hivatalaiban készült első olyan munka volt, amely ha általános formában is, magyar területi igényeket fogalmazott meg. Ezért, valamint a szovjet hadsereg viselkedésével kapcsolatos merészen őszinte hangja és a miniszterelnökkel kialakult hatásköri vitája miatt Gyöngyösi jobbnak látta az anyag némely megfogalmazását enyhíteni, és az egészet a minisztertanács elé vinni. A minisztertanácsú vitára július 25-én került sor, amelyet követően a Külügyminisztérium kézbesítette az emlékiratot Puskinnak.

A gazdasági válság okainak – háborús pusztítások, földreform stb. – ismertetése után az enyhített szöveg is őszinte hangon szólt a hatalmas szovjet hadsereg kényszerű ellátásáról, ami „a magyar élelmiszerkészleteknek úgyszólván teljes kimerülését eredményezte.” Nem hallgatott a leszerelt és hadizsákmányként a Szovjetunióba szállított gyárakról és más berendezésekről sem. A tények ismertetése után azt kérte, hogy „a szovjet hadsereg alakulatai haladéktalanul a legszigorúbban tiltassanak el a jóvátételi jegyzékben nem szereplő gyáripari berendezéseknek, készgyártmányoknak, nyersanyagoknak és egyéb javaknak még mindig nagymértékben folyamatban lévő lefoglalásától és elszállításától, másrészt, hogy a szovjet hadsereg által már elvitt s a nemzetközi jog szabályai szerint hadizsákmánynak nem minősíthető összes javak természetben adassanak vissza, vagy a Magyarország által fizetendő jóvátételbe számítassanak bele.”

Ezután a csehszlovákiai magyarságot ért jogsérelmek következtek. A kormány a kommunisták érvrendszeréhez hasonló indoklással kérte a Szov-

87. *Revízió vagy autonómia*, i. m. 62.

jetunió kormányát, hogy „nyomatékosan járjon közbe” a csehszlovákiai „magyar őslakosság üldözésének megakadályozásért”. E nélkül sokan hihetnek és hiszik is Magyarországon azt, hogy „a magyar sajtóban a dunai népek baráti együttműködéséről és a győztes hatalmaknak a magyar néppel szemben táplált jóindulatáról megjelent közlemények nem egyebek személyvesztésnél.”

A Duna-medencében „végrehajtható területi újjárendezéseknél” – Kertész eredeti előterjesztésével egyezően – a kormány is a „nemzetiségi elvet” tartotta irányadónak „megfelelő gazdasági korrekatívumokkal”. „A fasiszta ideológia által megrontott sovinszta elemek által szított nemzetiségi ellentétek végleges kiküszöbölésére – olvashatjuk – az volna a legcélszerűbb eljárás, ha a határokat az érdekelt lakosság akaratával egyezően a nemzetiségi elv alapján vonnák meg mindenütt, ahol a nemzetiségek összefüggő területen élnek. A kisebb csoportokban elszigetelten lakó ún. szórványnemzetiségek esetében pedig megfontolható volna lakosságcsere eszközzése, megfelelő területi kompenzációkkal.”⁸⁸

Néhány nappal ezután Kertész és munkatársai egy másik, kifejezetten a magyar békeelképzelésekkel foglalkozó memorandumot is összeállítottak. Ezt augusztus 14-én Gyöngyösi minisztertanácsi vita nélkül küldte meg a három nagyhatalom képviselőjének és a koalíciós pártoknak. Ez az anyag öt általános szempontot ajánlott a nagyhatalmak figyelmébe. Ezek a következők voltak: (1) a két világháború közötti autarchia helyett a térség államai közötti gazdasági együttműködés intézményes biztosítása; (2) Magyarország iparosításának előmozdítása; (3) az egymással szemben álló nacionalizmusok leküzdése a kulturális kapcsolatok elmélyítése és tudatos „átnevelési programok” révén; (4) a nemzetiségi elv érvényesítése a határok megállapításánál, kiváltképp ott, „ahol a nemzetiségek egymással összefüggő területeken élnek”, és végül (5) a kisebbségvédelem. A határkérdéssel kapcsolatban az anyag felhívta a figyelmet arra, hogy a lakosságcsere csak a kisebb csoportokban, elszigetelten élő, úgynevezett szórványnemzetiségek esetében indokolt, illetve arra, hogy jelentősebb népcserék „csak megfelelő területi kompenzációkkal összekapcsolva volnának végrehajthatók.” A magyar nemzet óhaja – zárult a memorandum –, hogy „végre minden nép jogos érdekeit figyelembe vevő, igazságos s a népek akaratával egyező béke jöjjön létre a Duna mentén. Az igazságra és erkölcsre alapított béke, amely számol a legitim érdekekkel s a népek alapvető jogaival, lehetővé teszi majd a lelkek megbékélését és újabb világhatasztrófák elkerülését.”⁸⁹

88. MOL. Külügyminisztérium. XIX-J-1-a-IV-10-15/1945. (32. doboz.) – A Miklós Béla által aláírt és elküldött végleges változatot közli *Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei*, i. m. A. köt. 700–704. Vö. Kertész István: i. m. (1995) 155–156.

89. *Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei*, i. m. A. köt. 704–710. A dokumentumot közli még Kertész: i. m. (1995) 535–545.

A két jegyzékben általánosságban szereplő határkérdést a nyár folyamán Gyöngyösi annyiban konkretizálta, hogy a magyarok kitelepítésének csehszlovák tervével összefüggésben felvetette a konfliktus rendezésének „embert földdel” koncepcióját. „Minek kitelepíteni a magyarokat Szlovákiából? Minnek otthagyni őket Szlovákiában, és táptalajt biztosítani a jövőben konfliktusok számára? Sokkal egyszerűbb valamelyest északabbra áthelyezni Magyarország határát, és az egész probléma meg van oldva. Hisz a magyarok Szlovákiában jórészt tömör tömbökben élnek” – jelentették szavait Moszkvában a budapesti szovjet hírszerzők augusztus közepén. Ebből és más jelekből a Kreml illetékesei azt a következtetést vonták le, hogy a Szovjetunióban csatlódva Gyöngyösi az angolszász hatalmaknál, elsősorban az amerikaiaknál igyekszik támaszt keresni. Moszkva érzékelte azt is, hogy a Kisgazdapárt különböző irányzatai közül a külügyminiszter az elmúlt hetekben azokhoz – például Varga Bélához – került közelebb, akik a szovjet helyett inkább az angolszász orientáció hívei voltak.⁹⁰

A háttér tanulmányok gyűjtése és a békecélok körvonalazása mellett a Béke-előkészítő Osztály harmadik fontos feladatának Kertész a külföldre irányuló propaganda megszervezését tartotta. Úgy gondolta, hogy ennek – 1919–20-hoz hasonlóan – most is szerepe lehet a végső döntések meghozatalában. Az első ezzel kapcsolatos értekezletet augusztus 29-én tartották. A Teleki Intézet javaslata alapján ekkor 11 néhány íves könyv kiadásának előkészítése mellett döntöttek. Ezeknek Magyarország és a szomszédos államok, valamint Magyarország és a nyugati „kultúrnemzetek” közötti kapcsolatok történetét kellett bemutatni. A témák között szerepeltek a magyar–román kapcsolatok (Makkai László), a magyar–szlovák kapcsolatok (Gogolák Lajos), a magyar–francia kapcsolatok (Sőtér István), a magyar–brit kapcsolatok (Gál István) és a magyar–amerikai kapcsolatok (Szentkirályi József). Később felmerült, hogy a magyar békecélokkal közvetlenebbül összefüggő anyagok elkészítéséről is gondoskodni kellene. Erre Pásint Ödön, Bethlen István egykori bizalmasa és a régi Nemzetiségi és Kisebbségi Ügyosztály munkatársa, 1945-től Dálnoki Miklós Béla egyik kulcsembere hívta fel a figyelmet. Mint szeptember 24-i előterjesztésében írta: „Magyarország nyilván a néprajzi határ elvére fog helyezkedni, ezért ezt a problémát minden vonatkozásban ki kell dolgozni és a külföld elé tárni. Úgyszintén Erdély különálló problémáját is.” Erre legnagyobbbrészt ugyancsak a Teleki Intézet munkatársai – Makkai László, I. Tóth Zoltán stb. – kaptak megbízatást.⁹¹

Novemberben újabb kiadványok elkészítéséről határoztak. Ezek két fő témakör köré csoportosultak. Az egyiknek az volt a célja, hogy a háború alatti magyar gazdasági, politikai és szellemi ellenállást mutassa be, a másiké pedig az, hogy a háború utáni magyar demokrácia eredményeit tárja a külföldi

90. *Iratok a magyar–szovjet kapcsolatok történetéhez*, i. m. 140.

91. MOL. Külügyminisztérium. XIX-J-1-a-IV-6. (31. doboz.)

közvélemény elé. Részben a munka természete, részben a pénzhiány miatt e tervekben 1945 végéig vajmi kevés valósult meg. Mindössze három füzet jelent meg, s ezek közül kettő – az orosz-magyar kapcsolatok 1914 utáni vázlatát Lukács János tollából és a csehszlovák-magyar viszony 19–20. századi története Borsody Istvántól – csak magyarul. Az egyetlen idegen nyelven – franciául – kiadott munka az antifasiszta ellenállás hőseinek állított emléket (*Champions hongroises de la liberté contre le fascisme*).⁹²

A Béke-előkészítő Osztály tevékenysége és az általa előkészített külügyminisztériumi jegyzékek tudatosították a kormányban és a koalíciós pártok vezetésében a békecélokra vonatkozó közös álláspont kialakításának szükségességét. Ennek kezdő lépéseként szeptember 19-én pártközi értekezletre került sor a Miniszterelnökségen. A pártok delegáltjai mellett ezen a miniszterelnök, a külügyminiszter, Teleki Géza, valamint Kertész István is részt vett. Összetétele alapján ez a testület megfelelt annak, amit tervezeiben Kertész Politikai Bizottságnak, illetve Béke-előkészítő Tanácsnak nevezett. Az ülés a Szociáldemokrata Párt képviselőjében megjelent Szalai Sándor expozéjával kezdődött, aki pártjának július 14-én megvitatott elvi álláspontját ismertette. Ennek két fő szempontja volt: az egyik az 1945 előtti nagyrevíziós elképzelésektől való elhatárolódás, ám ugyanakkor a trianoninál előnyösebb „területi konstrukció” igénylése, a másik a Duna-völgyi államok gazdasági prosperálásának biztosítása a vámhatárok és egyéb akadályok lebontása révén.⁹³

Szalai előterjesztését egyedül a Polgári Demokrata Pártot képviselő Baranyai Lipót, a Nemzeti Bank volt elnöke és a háború alatt a konzervatív-liberális Bethlen-csoport egyik exponense támadta élesen. Az értekezletről fennmaradt szűkszavú tájékoztató szerint, melyet Szalai készített, a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének elnöke „a magyar béke-argumentációt a történelmi érvekre kívánta ráépíteni; éspedig kifejezetten »Kárpátoktól Adriáig«, irredentista alapon.” A többi párt képviselője elvileg helyesléssel fogadta az etnikai és gazdasági szempontok kombinációjára épülő koncepciót. Részletkérdésekben azonban felmerültek különbségek. A Nemzeti Parasztpárt képviselőjében megjelent Illyés Gyula például helytelenítette a „nép-rajzi határmegvonás” „rugalmas” kezelését. A nemzetiségi elvhez szerinte mindenképpen ragaszkodni kell, mert ha a „béketárgyalásokon nem kapunk elég sokat, akkor utána ez még alapot ad újabbakat követelni.” Ha ez történne – jelentette ki Illyés –, „az új Revíziós Ligát a békeszerződés aláírása után ő fogja megalakítani, a Kommunista Párttal.”

Valamennyi párt megegyezett abban, hogy „Jugoszlávia irányában nem kérünk határkiigazítást”, mert nem célszerű „minden irányban hadakoz-

92. Békés Csaba: Magyar békepropaganda-tevékenység a párizsi béketárgyalások előtt. In uő: *Európából Európába. Magyarország konfliktusok keresztjénél*. Budapest, 2004, Gondolat, 78. és 124–128.

93. Politikatörténeti Intézet Levéltára (továbbiakban: PIL). 283. f. 12/2. 6. c.

nunk.” Ugyancsak reálpolitikai belátással indokolták, hogy „Szovjet irányban nem léptünk fel követeléssel”, mert „Követelni itt nem lehet.” Naiv módon Szalai ugyanakkor megjegyezte, hogy a későbbiekben valószínűleg számolhatunk a Csaptól északra fekvő vidék „jóindulatú átengedésével”. S végül konszenzus uralkodott abban is, hogy a „csehszlovák és a román határ tekintetében etnikai alapon javításokat kérünk.” A kisgazdapárti és parasztpárti képviselők erről meglehetősen optimizmussal nyilatkoztak, míg Gyöngyösi, Teleki és Kertész reményeit „óvatosabb szkepszis” jellemezte. Általános benyomásait – némiképp talán túlozva – Szalai abban foglalta össze, hogy „úgy a Kisgazdapárt, mint a Parasztpárt jobbszárnyán új és rendkívül éles nacionalista irányzat alakult ki neoirredentizmussal”, amit nagyon veszélyesnek tartott.⁹⁴

Összefoglalójában Szalai hangsúlyozta, hogy a békecélok tekintetében az egyes pártok képviselői között sincs teljes egyetértés. A beszámolóját követő vita feltárta, hogy ez a Szociáldemokrata Párton belül sincs másként. Kéthly Annával és másokkal szemben a munkáspárt vezetői között is akadtak olyanok, akik markánsabb békecélok kitűzését tartották volna helyesnek. Száva István, a *Népszava* felelős szerkesztője például az „etnikai elv álláspontjának” érvényesítése mellett kardoskodott, sőt náci múltjára való hivatkozással „Ausztriával szemben a történelmi álláspont” képviselőjét javasolta. Bede István, régi külügyminisztériumi tisztviselő, leendő londoni követ pedig a „Jugoszláviával szemben eleve feladott területi igények taktikáját” helytelenítette.⁹⁵

A pártközi értekezletet követően a sajtóban is megjelent néhány cikk a lehetséges békecélokról. A jelet erre Boldizsár Iván, az *Új Magyarország* főszerkesztője adta meg, aki szeptember 11-én bejelentette: a politikai és a szellemi élet vezetőinek a bevonásával a lap vitát indít e témakörben. Először, szeptember 25-én Szalai Sándor fejtette ki a Szociáldemokrata Párt július 14-i elvi állásfoglalásával lényegében egyező álláspontját. Vagyis azt hangsúlyozta, hogy az országhatárok néprajzi határokat követő megvonása ugyan „valóban hozzájárulhat a nemzetközi rendezés stabilizálásához”, ám csak „rugalmasan” alkalmazható. A határ menti területek esetében szó lehet áttelepítésről, illetve lakosságcseréről is.⁹⁶ A második hozzászóló Auer Pál, a Kisgazdapárt külpolitikai szakértője, leendő párizsi követ volt. A budapesti francia követség volt jogtanácsosa abból indult ki, hogy a dunai országok sem a többnemzetiségű demokráciákra, sem a határok légiesítésére nem érettek. A feszültségek mérséklése ezért egyedül a kisebbségek számának csökkentésével érhető el. Ennek egyik eszköze a határrevízió. Magyarország

94. *Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció 1944–1948.* Szerk. Horváth Julianna, Szabó Éva, Szűcs László, Zalai Katalin. Budapest, 2003, Napvilág Kiadó, 113–115.

95. PÜL. 283. f. 12/2. ó. e.

96. Szalai Sándor: A magyar béke. *Új Magyarország*, 1945. szept. 25.

esetében például ott, ahol „a határok közvetlen közelében kompakt magyar többségek élnek, érvényesíteni kell az önrendelkezés elvét”. Ha pedig a lakosság óhaja kétséges, népszavazást kell tartani. A homogén nemzetállamok létrehozásának másik lehetséges eszköze a lakosságcsere. Erre azonban csak minden kényszertől mentesen, a lehető leghumánusabb formában és korlátozott mértékben kerülhet sor. Kétmillió magyart a trianoni Magyarország nem tudna felvenni.⁹⁷

A Külügyminisztérium jegyzékeiben, a pártok értekezletein elhangzottakban, a sajtócikkekben és a Béke-előkészítő Osztályra beérkezett anyagok többségében olyan békecélok körvonalazódtak, amelyek a trianoni békeszerződés döntéseinek elsődlegesen etnikai szempontú módosítására irányultak. Amennyiben ebből engedményt tettek, azt reálpolitikai megfontolásból, a Szovjetunió és Jugoszlávia jóindulatának a megszerzése, illetve biztosítása érdekében tették. Kiáltó ellentétben állt ezzel a körvonalazódó állásponttal az a vélemény, amelyet Révai József fejtett ki a budapesti közalkalmazottak 1945. szeptember 13-i nagygyűlésén. A Magyar Kommunista Párt külpolitikai és ideológiai ügyekért felelős vezetője nemcsak a Szent István-i birodalom eszméjétől, a magyarság Duna-medencei vezető szerepre predesztináltságától és különleges államalkotó képességétől határolta el magát – ezt lényegében mindegyik koalíciós párt megtette –, hanem teljességgel irracionálisnak nevezte azt az egyébként szerinte is helyeselhető célt is, hogy lehetőség szerint „Minden magyar lakjon a magyar állam keretében.” Más háborús politika esetén – fejtette ki – erre lenne mód. Úgy azonban, hogy mindent „Ittől kaptunk”, majd szakítani is csak „utolsónak” tudtunk vele, a trianoni határok semmiféle revíziójára nincs esély. A magyar külpolitikának ezért nem határkiigazításra, hanem „a határokon túl maradt magyar kisebbségekkel való kulturális, szellemi és gazdasági kapcsolatok kiépítésére, fenntartására és erősítésére” kell törekednie. „Ez – tette hozzá a moszkvai tapasztalatok birtokában és a szovjet álláspont valószínű ismeretében – nem esik jól senkinek, aki magyar. De a politikában nem az érzelem, hanem az ész kormányoz.” A békecélok mellett Révai kitért a politika általános tennőire is. Legfontosabb feladatnak a „népi demokrácia” minél gyorsabb és következetesebb megvalósítását, vagyis a szovjet modell átvételét tartotta. Ebben a „nemes versenyben” – figyelmeztette hallgatóit – „a jugoszlávok, a románok, bizonyos vonatkozásban a csehek is előbbre vannak nálunknál.” Ezt a hátrányt be kell hozni, mert „Még egyszer nem szabad lemaradnunk”. Vagyis – akár tudta, akár nem – ugyanolyan politikát ajánlott, mint amelyet a Horthy-rendszer esetében kifogásolt, és amelyet Bárdossy László, Werth Henrik, Sztójay

97. Auer Pál: Tartós békét és együttműködést. *Új Magyarország*, 1945. okt. 2.

Döme, Szálasi Ferenc és mások valóban alkalmaztak is: a túlzott és feltétel nélküli alkalmazkodását.⁹⁸

Révai szeptember 13-i beszéde, amelyet külön füzetben azonnal ki is adtak, a következő hetek békecélokkal foglalkozó kommunista publicisztikájának „kiskateckizmusává” vált. Megállapításai és érvei számos újságcikkből és brosúrából köszöntek vissza. Az *Új Magyarország* említett vitájában például Horváth Márton, az MKP Politikai Bizottságának tagja, a *Szabad Nép* felelős szerkesztője népszerűsítette. Az igazi béke megteremtése – visszhangozta mesterét Horváth – nem várható a határrevíziótól. A béke akkor teremti békeességet a Duna völgyében, ha véget ér a „kis népek sovínisza gögje”, ha megvalósul a magyar–román–jugoszláv vámunió, ha fejlődnek a kulturális kapcsolatok, s ha a magyar kisebbségek egyenjogúsításával az országhatárok válaszfal helyett összekötő kapocsá válnak.⁹⁹

98. Révai József: *A magyar demokrácia nemzeti jellege. Beszél a közalkalmazottak nagygyűlésén. 1945. szeptember 13.* Budapest, 1945, Szikra Könyvkiadó. A releváns részeket közli *Trianon*, i. m. 595–599.

99. Horváth Márton: Béke-előkészítés és a külföld tájékoztatása. *Új Magyarország*, 1945. okt. 2.

MAGYAR KÜLPOLITIKA ÉS BÉKE-ELŐKÉSZÍTÉS 1945–1946-BAN

1. AZ ERDÉLYI KÉRDÉS ÉS A MAGYAR-ROMÁN KAPCSOLATOK

A magyarországi béke-előkészületekkel párhuzamosan 1945 nyarán a nagyhatalmak hozzáálltak a legyőzött államokkal kötendő békeszerződések előkészítéséhez. A potsdami konferencia határozatai értelmében ez a munka a Három Nagy, valamint – bizonyos megszorításokkal – Kína és Franciaország külügyminisztereire (Külügyminiszterek Tanácsa) hárult. A testületnek Londonban kellett összeülni legkésőbb szeptember 1-jén. Az ekkori elgondolás szerint a fegyverszünetet aláíró hatalmak által előkészített szerződéstervezeteket előbb a Tanács, majd az ENSZ jóváhagyásával véglegesítették volna. Bár az eljárás egyszerűnek tűnt, később mégis vitákra adott okot. A szeptember 11-én kezdődő londoni ülészakon ezért úgy döntöttek, hogy a tervezetek megalkotásának vitájában ugyan mind az öt hatalom képviselője részt vehet, a döntésben azonban csak a fegyverszünetet aláírók, Magyarország esetében tehát a Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok.¹

A Magyarországgal kötendő békeszerződés tervezetére vonatkozó elterjesztését elsőként a Szovjetunió nyújtotta be 1945. szeptember 12-én. Ez az 1945. január 20-án megkötött fegyverszüneten alapult. A határkérdésben ennek megfelelően az 1938 előtti állapotokhoz való visszatérést javasolta. Az anyag külön megemlítette, hogy a fegyverszüneti egyezmény 19. cikkelyét, amely a két bécsi döntés érvénytelenítéséről szólt, ki kell egészíteni egy olyan konkrét utalással, hogy „egész Erdély” visszatér Romániához. A szovjet delegáció ezt azzal indokolta, hogy Románia jelentős segítséget nyújtott Németország legyőzéséhez. Nagy-Britannia szeptember 18-án, már a szovjet elképzelések ismeretében nyújtotta be javaslatát. A fegyverszüneti szerződés alapulvételét elfogadta, az 1940 előtti román-magyar határ automatikus helyreállítását azonban nem. „...a kérdést – miszerint egész Erdély visszakérüljön Romániához – nem lehet kizárólag Románia háborús teljesítménye alapján eldönteni” – szögezték le. Úgy vélték, hogy „nagyon fontos olyan román-magyar határ megállapítása, ami önmagában véve igazságos.”

1. A potsdami határozatot közli *Téherán, Jalta, Potsdam*, i. m. 382–384. A vitákra lásd Kertész István: i. m. (1995) 276–278. és különösen Fülöp Mihály: *A befejezetlen béke*, i. m. 14–21. és 45.

Ezért javasolták, hogy egy szakértőkből álló albizottság vizsgálja meg a kérdést. Az amerikaiak még kritikusabbak voltak. A fegyverszüneti szerződés előírásainak alapulvételében a túlzott szovjet befolyás legalizálását látták, ezért az azokban foglaltak újratárgyalására törekedtek. A britekhez hasonlóan helytelenítették egész Erdély Romániának adását is. A *State Department* délkelet-európai osztályát irányító Cavendish W. Cannon Byrnes külügyminiszter számára készített szeptember 14-i feljegyzése szerint: „Arra kell törekednünk, hogy bizonyos határterületek Magyarországnál maradjanak, amelynek érdekében kiváló érveket lehet felhozni.” A szovjetek által javasolt formula helyett az amerikaiak így végül arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a két állam követeléseinek a megvizsgálása után döntsék el, hogy Erdély egésze vagy csak annak nagyobb része kerüljön-e vissza Romániához. A francia álláspont, amelyet azonban végül nem nyújtottak be a Tanácsnak, ugyancsak Magyarországnak kedvezett. A francia szakértők „a magyar Alföld keleti részének” vagyis nagyjából a Visktól a bihari hegyek nyugati gerincén (Királyhágó) át a Marosig húzódó vonaltól nyugatra fekvő területek Magyarországnak juttatását helyeselték volna. Az, hogy Csehszlovákia, Jugoszlávia, sőt a Szovjetunió is adhatna vissza Magyarországnak határ menti magyar területeket, e nyugati anyagokban már nem merült fel. Ez a korábban – az amerikaiak által még 1944 végén is – hangoztatott szempont erre az időre teljes mértékben aktualitását veszítette.²

Az eltérő álláspontok összezésizolásával először szeptember 20-án foglalkozott a Külügyminiszterek Tanácsa. Az amerikai és a brit delegáció közös javaslattal állt elő. Ez úgy szólt, hogy „a magyar határ általában véve az 1938-as határ legyen. Azt azonban, hogy Erdély egésze vagy nagyobbik fele kerüljön Romániához, a két állam követeléseinek elemzése után kellene eldönteni.” Az ülés brit jegyzőkönyve szerint Molotov erre azzal válaszolt, hogy „a tanács feladata a bécsi döntés hatályon kívül helyezése és a trianoni békeszerződés döntéseinek újbóli érvénybe helyezése.” Ezért „további vizsgálatok nélkül meg lehet hozni” a döntést a magyar határokról. Molotovval Ernest Bevin brit és Georges Bidault francia külügyminiszter szállt vitába. Bevin emlékeztetett rá, hogy a végső döntés meghozatala a békeszerződés megalkotóira vár, s a brit delegáció mindössze azt akarja, hogy a jövőbeli konfliktusok elkerülése érdekében „igazságos határvonal alakuljon ki”. Bidault az isztriai példát hozta fel, ahol az Olaszország és Jugoszlávia között kialakult határvita etnikailag korrekt eldöntése érdekében helyszíni vizsgálatokat rendeltek el. Erdély esetében – hangsúlyozta – ugyanígy kellene eljárni, hogy a „lehető legkevesebb magyar” maradjon Romániában és „a lehető legkevesebb román” Magyarországon. Utalt a megmaradó kisebbségek

2. A szovjet, brit és amerikai tervezeteket és észrevételeket közli *FRUS. Diplomatic Papers, 1945. Vol. II. General: Political and Economic Matters*. Washington D. C., 1967, USGPO, 147–150., 182–187., 227–228. Vö. Fülöp Mihály: *A befejezetlen béke*, i. m. 45–50.

védelmének fontosságára is. Ezután ismét Molotov ragadta magához a szót. Felidézte a trianoni békeszerződés létrehozásának a körülményeit, többek között azt, hogy „Erdély átkerülése Romániához 1919-ben az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország kormányának jóváhagyásával történt.” „A szovjet kormány – érvelt szándékosan vagy tudatlanságból részben tévesen – egyetértett ezzel a döntéssel. Hitler nem értett vele egyet és hatályon kívül helyezte. Az ő kötelességük tehát Hitler döntésének érvénytelenítése és saját döntésük újra érvénybe helyezése.” Molotov elszántságát látva Bidault ezután feladta az ülés elején képviselt álláspontját, és elfogadta, hogy „A bécsi döntést hatályon kívül kell helyezni, a trianont pedig megerősíteni.” Bevin többé nem kért szót. Byrnes viszont kitartott álláspontja mellett, és hosszasan vitatta Molotov érveinek helyességét. A valóságnak megfelelően felidézte, hogy az Egyesült Államok 1919-ben hónapokig törekedett egy igazságosabb román–magyar határ elfogadtatására, s amikor a végső döntés megszületett, elégedetlensége miatt már csak megfigyelővel képviseltette magát Párizsban. Majd így folytatta: „Úgy véli, hogy az erdélyi határ kismértékű megváltoztatásával félmillió magyart lehetne visszahozni Magyarországnak. Azon a területen, amire gondol, jelentős magyar lakosság él, amely csaknem kizárólag Magyarországgal áll vasúti összeköttetésben. Romániához csatolásuk sem egyéni boldogságukat, sem Románia boldogságát és felvirágzását nem szolgálja. Erdély összterülete 39 600 négyzetmérföld, és az általa elgondolt változtatás nem érintene többet 3000 négyzetmérföldnél. Ahol emberek életét érintő döntésekről van szó, ott ő jobban érezné magát, ha azokat alapos helyszíni vizsgálat előzné meg.” „További vita után”, melyet a jegyzőkönyv nem részletez, Byrnes kissé módosította eredeti indítványát, és azt javasolta elfogadásra. Ez így hangzott: „A Magyarországgal közös határ általában véve az 1938-as határ kell, hogy legyen. Ami azonban Erdélyt illeti, meg kell vizsgálni az etnikai helyzetet abból a szempontból, hogy egy kis rész Magyarországnak való átadása lényegesen csökkentené-e az idegen uralom alá kerülő szócímek számát.” Az amerikai javaslatra adandó válasz elkészítésére Molotov két-három napos haladékot kért. Más, a román–magyar határnál fontosabb ügyek miatt a két-három napból több mint fél év lett. A Külügyminiszterek Tanácsának londoni ülészakát október 2-án berekesztették, s a magyar békeszerződés ügyét legközelebb csak 1946 tavaszán tűzték napirendre.³

A Külügyminiszterek Tanácsának szeptember 20-i tanácskozása a nyilvánosság kizárásával zajlott. A különböző álláspontokról így sem a magyar közvélemény, sem a magyar kormány nem értesült. A nagy külföldi lapok tudósításaiból csak annyi derült ki, hogy tárgyaltak a magyar békeszerző-

3. *Documents on British Policy Overseas*. Ed. by Butler, R., Pelly, M. E. First Series. Vol. 2. London, 1985, 258–260. – A jegyzőkönyvet magyar fordításban közli *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999*, I. m. I. köt. 424–425.

désről, de hogy pontosan mit és mikor, az nem.⁴ A román politika viszont tudomást szerzett a vita lényegéről, s arról idővel a nyilvánosság előtt is beszélt. Nékám Sándorra, a bukaresti magyar misszió vezetőjére Petru Groza november 1-jei találkozásukkor olyan benyomást tett, hogy „Pontosan tájékozva van a londoni konferencia lefolyásáról.” Gheorghe Tătărescu helyettes miniszterelnök és külügyminiszter december 16-án, egy bukaresti nagygyűlésen kijelentette, hogy „a londoni konferencián egyedül a Szovjetunió vette védelmébe Románia nyugati határait és azonosította magát a román nép érdekeivel.” A bizalmas információk valószínűleg a román hírszerzés ügynökeiktől származhattak, amelyeket utóbb a Kreml illetékesei is megerősítettek. Ha előbb nem, november 27-én bizonyosan sor került erre. Alexandr Lavrisceev, a szovjet diplomácia balkáni osztályának vezetője Dekanozov utasítására ezen a napon egyértelműen közölte a moszkvai román követtel, hogy „A szovjet kormány az erdélyi kérdésben Románia számára kedvező állásponton van. Ezt az álláspontot rögzítették a szovjet delegáció javaslataiban a Külügyminiszterek Tanácsa londoni ülésén, és az most is változatlan.”⁵ Ezzel több-kevésbé egyidőben Bukarest állítólag egy angolszász jegyzéket is kapott, amely a bukaresti magyar misszió informátora szerint arról tájékoztatta a román kormányt, hogy a nyugati hatalmak Erdély 1/8-7/8 arányú megosztását tartanak helyesnek Magyarország és Románia között.⁶

Bukarest jól informáltságának legfőbb bizonyítéka azonban maga a szeptember utáni román kormánypolitika volt. Magyar vonatkozásban a korábbiakban ez azon a feltevésen alapult, hogy Erdély bizonyosan Romániáé lesz. Ezt a magabiztosságot az ősz folyamán némi elbizonytalanodás váltotta fel. Mivel a nyugatiak és a szovjetek vitájának kimenetelét nem lehetett előre látni, Erdély jövője sokak szemében ismét kérdésessé vált. A magántőke feltűnően tartózkodott az észak-erdélyi beruházásoktól; a hatóságok megpróbálkoztak egy-két értékesebb berendezés elszállításával a határ menti városokból. Az új helyzetre maga Groza úgy reagált, hogy egyrészt a nagyhatalmak illetéktelenségét hangoztatta a magyar-román határ megvonásában, másrészt megpróbálta a szeptemberi vita jelentőségét bagatellizálni. „Elég volt nekünk, amikor a két nagyhatalom döntött rólunk a bécsi döntés alkalmával. Nem kell nekünk most a három nagyhatalom döntése sem. Akik a nagyhatalmak döntését akarják kiprovokálni, azok fasiszták és sovíniszták” – fejtette ki Nékám Sándornak november 1-jén. Másrészt – folytatta gondolatmenetét – „A fontos az, hogy a magyar-román viszony kialakulásánál a barátság fenntartása és kimélyítése legyen az első, és nem a határkérdés, mert a határok kérdésének felvetése újra a sovíniszta és revizionista szellemet fogja felébreszteni. A határoknak egy-két megyényi megváltoztatása semmit

4. Lásd erre például a *Szabad Nép* 1945. szept. 20. utáni számainak idevágó cikkeit.

5. *Iratok a magyar-szovjet kapcsolatok történetéhez*, i. m. 181.

6. *Revízió vagy autonómia*, i. m. 74., 124–125. és 170.

sem jelent. De »egy húszméteres határkiigazítás résén keresztül beáramlik a sovinizmus és a revizionizmus, és a lelkek megnyugvása helyett a két nép küzdelme fog újra feltámadni«. Ezért óhajtja a vámuniót Magyarországgal és a személyi forgalom tekintetében is a határok »légneműsítését«. Majd végül a búcsúzás előtt így fejezte be közel egyórás – „erélyes és határozott hangon” kifejtett – álláspontjának ismertetését: „Ha Magyarország határkiigazítási igényekkel lépne fel, akkor valószínűleg Románia, Jugoszlávia és Csehszlovákia is igényeket támasztana magyar területekre, és ezáltal a végleges megbékülés és megnyugvás sohasem következne be, sőt...”⁷

Röviddel e találkozó után Groza üzenetet küldött Tildy Zoltánnak. Ebben arra kérte a novemberi választások után Miklós Béla helyébe lépő új miniszterelnököt, hogy „ne hagyja magát a reakció által befolyásolni, és ne hagyja ezek által újból felvetni Erdély kérdését, mert ebből »katasztrófa« származhat. Ő – Groza –, most »élet-halál harcot folytat, melyben Sztálin marsall teljesen mellette áll«. Ő a vámuniót komolyan óhajtja előkészíteni, e tekintetben Titóval már meg is egyezett, és most folytat tárgyalásokat Bulgária bekapcsolása érdekében. Később be lehet vonni az Unióba Csehszlovákiát és Lengyelországot is, és ily módon gazdaságilag egyenként életképtelen országok helyett létrehozható egy olyan erőteljes gazdasági blokk, amely a Balti-tengertől a Fekete-tengerig terjed.”⁸

Az új helyzetben Bukarest számára rendkívül fontosnak tűnt annak demonstrálása, hogy maguk az erdélyi magyarok, illetve azok „progresszív” csoportjai sem óhajtják a határrevíziót, hanem Románián belül kívánnak élni. Részben ideológiai meggyőződésből, részben Groza ígéreteiben bízva a Magyar Népi Szövetség intézőbizottsága 1945. november 15–18-i marosvásárhelyi gyűlésén eleget tett ennek az elvárásnak. Kurkó Gyárfás javaslatára többségi határozattal a testület úgy döntött, hogy a szervezet minden tekintetben támogatja a kormány külpolitikáját és nemzetiségi politikáját. Vagyis nemcsak a trianoni határok esetleges módosítását vetette el, hanem a különböző autonómiás megoldásokat és a lakosságcserét is. Az erdélyi nemzetiségi kérdés – hangsúlyozták közleményükben – nem határkérdés, hanem a demokrácia megerősödésének, a nemzeti jogegyenlőség megvalósulásának és a határok lebontásának a kérdése.⁹ Czikó Nándor, a szervezet bukaresti tagozatának vezetője és egyben a román kormány Nemzetiségi Minisztériumának a főtitkára ezt a döntést néhány nappal később a bukaresti magyar képviselőlet munkatársának így indokolta: „Az ő véleményük szerint az a népi demokrácián alapuló rendszer, amely ma Romániában uralmon van, feltétlenül megrendülne akkor, ha a területi kérdés tekintetében akár csekély áldozatot is kellene hoznia. [...] Különben is egy esetleges

7. Uo. 72–76.

8. Uo. 129.

9. Lipcsey Ildikó: i. m. (1985) 105–106.

határkiigazítás aligha juttathatna vissza Magyarországnak számottevő területeket, viszont hosszú évekre újból felzaklatná a baráti irányban fejlődő román-magyar viszonyt. [...] Egyébként sem képzelhető el olyan megoldás, amely számottevő magyar tömegeket ne hagyna a román állam területén, és ekkor a román sovinizmus felzaklatása folytán jaj volna ezeknek a magyar tömegeknek. Ebben az esetben a román baloldálnak, mely egyedül képes a Romániában élő magyarság jogait biztosítani, már nem volna kellő ereje ahhoz, hogy az állam határain belül visszamaradt magyar tömegeket megvédje. [...] Mindezek alapján a Magyar Népi Szövetség reakciónak helyegez minden olyan törekvést, amely a határok megváltoztatására, népcserére, Erdély autonómiájára vagy önállóságára irányul.”¹⁰

A Magyar Népi Szövetség marosvásárhelyi döntésére két héttel a román nemzeti ünnep előtt került sor. Tekintettel a londoni vitára Erdély Romániához való csatlakozásának 26. évfordulója alkalmából a román sajtó hosszú cikkekkel szentelt az 1918. december 1-jei gyulafehérvári határozatnak, és egyhangúan állást foglalt a „bécsi döntéshez hasonló reakciós kísérletekkel” szemben. A kormánykoalíció pártjai felhívással fordultak a román néphez, melynek kulcsmondata így hangzott: „Éljen a demokrata Romániával egyesült Erdély, éljen Románia támasza és barátja a Szovjetunió, éljen Románia demokrata kormánya, mert visszaszerezte Erdélyt, és örök időkre biztosítja az egyesülést.”¹¹

Az Erdély és Regát elválaszthatatlanságát hangoztató belföldi propaganda a nyugati hatalmak meggyőzésére hivatott külföldi propaganda társult. 1945 végén, 1946 elején számos kisebb-nagyobb olyan angol nyelvű munka jelent meg, amelyek a bukaresti béke-előkészítés anyagaira támaszkodva a trianoni határok fenntartása mellett érveltek. Ezek egyikét *Transylvania at the Peace Conference of Paris* címmel és „Dr. Pavel Pavel” álnéven adták ki Londonban. A szokásos román érvelés logikáját követve az anonimitást választó szerző abból indult ki, hogy Románia Trianonban megállapított határa „az emberileg lehető legjobb”, mivel „csaknem teljesen azonos az erdélyi román blokk és a tiszántúli magyar tömb közötti etnikai választóvonalal.” 1920 óta senki semmiféle olyan „felfedezést” nem tett, amely cáfolná ezt. A székelyeket a magyar nép olyan „egészen különálló ágaként” mutatta be, akik sohasem voltak szoros kapcsolatban Magyarországgal, miközben a románokkal 800 éve a lehető legnagyobb békességben éltek. A broszúra fontos tézise volt annak hangsúlyozása, hogy Nagy-Románia nem a nagyhatalmak, hanem a határai között élő népek akaratából jött létre az I. világháború után. Az 1920-as békeszerződés így csak szentesítette az 1918. december 1-jei gyulafehérvári határozatot. A határ menti sáv esetleges el-

10. MOI. Külügyminisztérium. XIX-J-1-a-IV-135-27/1945 (61. doboz). Közli *Revízió vagy autonómia*, i. m. 83–85.

11. *Revízió vagy autonómia*, i. m. 123–124.

csatolása ellen érvelve az anyag kitért a Részek történetére, gazdasági kapcsolataira és lakosságának etnikai összetételére. A konklúzió így hangzott: „gazdaságilag ez az egész térség Erdély központja felé gravitál. Ennek következtében Románia aligha tudna elfogadni egy módosított határvonalat ebben a térségben anélkül, hogy ne kellene egy gazdasági katasztrófa súlyos következményeivel szembenéznie. Ez a katasztrófa közel 2 millió embert érintene.”¹²

A román propaganda állításait az erdélyi magyarok többsége elutasította, és érveit nevetségesnek tartotta. A Magyar Népi Szövetség döntése egy törpe kisebbség véleményét reprezentálta. Ezt az is mutatta, hogy a marosvásárhelyi döntés után a szervezet befolyása rohamosan csökkent. Ugyanakkor azt sem mondhatjuk, hogy egységes többségi vélemény alakult volna ki az erdélyi magyarok körében. Lakóhelyüktől, múltjuktól és politikai irányultságuktól függően többféle vélemény élt közöttük. Egyes csoportokban – főleg baloldaliakban – tovább tartotta magát az autonómia iránti igény. Közéjük tartozott egy magát megnevezni nem kívánó vezető kolozsvári kommunista – talán Jordáky Lajos vagy Simó Gyula –, aki 1945 decemberében így tájékoztatta a bukaresti magyar képviselő munkatársát felfogásáról: „Véleménye szerint az erdélyi kérdés a sztálini elgondolással egybeesően csak Erdély területi autonómiája révén volna igazságosan megoldható. Erdélynek Magyarországhoz való csatolása nem jöhet tekintetbe, egyrészt azért, mert Erdély többségében mégis csak román, másrészt azért sem, mert ez valóban a román demokrácia bukását eredményezné. Erdély kettészakítása vagy Erdély egységének megbontása semmiképpen sem volna helyes és csak rövid ideig, akkor is erőszakkal volna keresztülvihető, nem marad tehát hátra más megoldás, mint a rendkívül erős autonómiával és ennek nemzetközi garanciáival kialakítandó, a román állam keretébe tartozó, de lényegileg majdnem független Erdély, amelynek határai az olyan gyakran emlegetett vámunió révén is Magyarország felé valóban spirituálisak lennének.”¹³

Az autonómia vagy függetlenség hívei mellett sokan voltak – különösen a magyar határhoz közeli partiumi településekben –, akik az 1940-es megosztáshoz való visszatérésben vagy egy új határkorrekcióban bíztak. „Mi úgy látjuk – tudósított valaki Nagyváradról 1945 októberében –, hogy Várad és a magyarlakta vidékek egészen biztosan ismét visszakerülnek Magyarországhoz. [...] Kolozsvárott éjjelente röpcédulákat dobálnak szét magyar emberek, s ezekben az áll, kitartás, mert visszakerülünk Magyarországhoz. [...] Ugyanakkor pedig az itteni jelenlegi magyar vezetők elárulják a magyarságot, s azt híresztelik és írják az itteni kommunista magyar újságban, hogy

12. Dr. Pavel Pavel: *Transylvania at the Peace Conference of Paris*. London, 1945, Dr. Pavel Pavel, 4–28.

13. *Revízió vagy autonómia*, i. m. 76–78.

az erdélyi magyarok nem akarnak Magyarországhoz tartozni.”¹⁴ A partiumi magyarság más beszámolók szerint is bízott benne, hogy az általuk lakott terület végül Magyarországhoz fog kerülni. Egy magyarországi szociáldemokrata, aki 1945 végén, 1946 elején két hetet töltött a határ menti városokban, olyan benyomásokkal tért vissza Budapestre, hogy a „peremterület magyarsága rendületlenül bízik abban, hogy egy igazságos területrendezéssel visszakerül Magyarországhoz, és igen aggódik a Magyar Népi Szövetség Kolozsváron székelő vezetőségének felfogásáért.”¹⁵

A bukaresti magyar misszió egyik informátora – a dél-erdélyi magyarság „legkiválóbb publicistája” – 1945 decemberében társadalmi csoportokra lebontva így általánosította a különböző véleményeket: „A középosztály és a kispolgárság feltétlenül Magyarországhoz kíván tartozni, csupán szükségmegoldásként jön tekintetbe az ő szempontjukból az erdélyi autonómia. A parasztság, amennyiben tudatos, szintén Magyarország felé tekint, ebben a társadalmi rétegben az észak-erdélyi adminisztratív önállóság idejéből származó tapasztalatok alapján már több híve van az autonómiának. A munkásság kommunista része pártfegyelmi okokból követi a KP által kijelölt politikai vonalat, de a munkásság nagy része is mindinkább kiábrándul ebből a politikából. [...] Az erdélyi zsidóság nagy része teljesen kiábrándult a magyarságból és a román megoldás mellett foglal állást, nem vevén észre, hogy szerelmi vallomásai román részről alig találnak visszhangra. Érdemes megjegyezni, hogy külön szint képvisel ebben a vonatkozásban a kolozsvári magyar zsidóság, mely az elszennvedett szörnyűségek ellenére kitart a magyarság mellett.”¹⁶

Ha a londoni vitáról nem is rendelkeztek konkrét ismeretekkel, a román politika ravaszkodásain elég jól átláttak Budapesten. Ezért amikor október végén Bukarestbe utazott, Nékám Sándor olyan utasítást kapott, hogy csak a menekültkérdésről tárgyaljon. A magyar külügyminisztérium minden más esetben is sikerrel tért ki az elől, hogy a nagyhatalmak döntését megelőzően a határok ügyében kétoldalú tárgyalásokba bocsátkozzon. Pontosan érzékelték Budapesten az erdélyi nemzetiségpolitika vargabetűit és annak motívumait, valamint a Magyar Népi Szövetség kiszolgáltatottságát és népszerűségvesztését is. Reményeiket – noha kulturális téren tovább tartott a „barátkozás” – ezért alapvetően továbbra sem Petru Groza ígéreteire és vízióira, hanem a nagyhatalmak, és ezeken belül egyre inkább a nyugati nagyhatalmak igazságérzetére és belátására alapították. November 30-i parlamenti bemutatkozó beszédében Tildy Zoltán hangsúlyosan utalt rá, hogy a „Szovjetunióval való kapcsolatunk elmélyítésével párhuzamosan nagy

14. MOL. Külügyminisztérium. XIX-J-1-a-IV-32294/1945. (56. doboz.)

15. PIL. 283. fond, 12/82. ó. e.

16. MOL. Külügyminisztérium. XIX-J-1-a-IV-135. (61. doboz.) Közli *Revízió vagy autonómia*, i. m. 82–83.

súlyt helyez a magyar kormány a nyugati demokráciákkal, az Amerikai Egyesült Államokkal és a Brit Birodalommal való kapcsolatok újbóli kiépítésére.” Romániáról szólva ugyanakkor megemlítette, hogy „a demokratikus Groza-kormány jóindulatú rendelkezései a gyakorlatban sokszor nem érvényesülnek megfelelően.”¹⁷ A sajtó és a rádió még kendőzetlenebbül adott hangot a nagyhatalmakkal kapcsolatos magyar reményeknek. „Számos jel arra vall – írta az *Új Magyarország* októberben, a londoni tanácskozás berekesztése után néhány nappal –, hogy a nagyhatalmak azokkal az országokkal, melyekkel fegyverszünetet kötöttek (tehát velünk is) igazságos, tárgyilagos békét kívánnak kötni.”¹⁸ Ugyancz a bizakodás és optimizmus csendült ki más sajtóorgánumok közleményeiből, valamint a Magyar Rádió műsoraiból is. Az utóbbi hallgatói 1946. január 27-én például megtudhatták, hogy „béke-művet soha nagyobb lelkiismeretességgel nem készítettek elő, mint most, a béke előkészítésével megbízott államférfiak soha nem tűztek maguk elé olyan magasztos eszméket, s a jog, rend, igazság és erkölcs írott és íratlan szabályait soha úgy nem tartották tiszteletben, mint most.”¹⁹

2. A NÉMETEK KITELEPÍTÉSE ÉS A MAGYAR-CSEHSZLOVÁK LAKOSSÁGCSERE-EGYEZMÉNY

Az 1941-es népszámlálás szerint Magyarország trianoni határain belül 475 ezer német anyanyelvű magyar állampolgár élt. Ezek közül 303 ezer vallotta magát nemzetisége szerint is németnek. A náci Németország birodalomépítési és nemzetpolitikai terveivel összhangban már a háború alatt felmerült, hogy a harcok végeztével az utóbbiakat kitelepítik az országból. Ez a terv a kül- és belpolitikailag egyaránt új helyzetben sem került le a napirendről. A németek eltávolítását a kelet-európai országokból a nagyhatalmak és a kelet-európai államok kormányai egyaránt szorgalmazták.

A magyarországi németek deportálását a szovjet katonai hatóságok kezdték meg 1944 decemberében. A front mögötti területeken megkezdett újjáépítési munkákra „mozgósított” 17–45 év közötti német férfiak és 18–30 év közötti német nők közül mintegy 30–35 ezer főt a Szovjetunió területére hurcoltak. Az éppen megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterei – Gyöngyösi János mellett Erdei Ferenc belügyminiszter – tiltakoztak a németek válogatás nélküli deportálása ellen, ám tiltakozásuk hatástalan maradt.

A fegyverszünet aláírásával Magyarország kötelezettséget vállalt a „fasiszta” és „hitlerbarát” szervezetek felosztatására, valamint a „háborús” és

17. *Magyar kormányprogramok 1867–2002*, i. m. II. köt. 877–878.

18. Propaganda és békekötés. *Új Magyarország*, 1945. okt. 9.

19. MÖL. K 615. Magyar Rádió és Telefonhírmondó Rt. 1946. jan. 27.

„népellenes bűnösök” felelősségre vonására. A népbíráskodásról szóló 1945. január 25-i rendelet ezek közé sorolta a „német hadsereg vagy biztonsági szolgálat” kötelékébe lépett magyar állampolgárokat, valamint az 1938-ban alakult – szélsőjobboldali és nácibarát – *Volksbund* tagjait is. Utóbbiak száma az 1943-as Magyarország területén mintegy 300 ezerre, a trianoni határok között ennek alapján hozzávetőleg 150 ezerre volt tehető. Ez a rendelkezés már a németiség kollektív felelősségének irányába mutatott. Az 1945. március 15-én kibocsátott földreformrendelet ugyanilyen szellemben készült. Míg a különböző magyar szélsőjobboldali szervezetek esetében különbséget tett egyszerű tagok és vezetők között, s csak az utóbbiak birtokait kobozta el nagyságra való tekintet nélkül teljes egészében, a *Volksbund* esetében ez a különbségtétel nem érvényesült. Az egyszerű *Volksbund*-tagok birtokát éppúgy kisajátították, mint a vezetőket, sőt még azokat is, akik „német hangzású családi nevet” vettek fel. A kollektív vagyonek kobzás célja a szétosztható földalap növelése, és ezáltal a magyar szegényparasztok és a menekültek földvagyonhoz juttatása volt.²⁰

Az első sajtóközlemények a németek kitelepítésének szükségességéről a földreform előkészületeinek és kezdődő lebonyolításának a napjaiban, tehát 1945 tavaszán jelentek meg. Nyilvánvaló volt a motívum: a környező államokból érkező menekülteknek és az ország más vidékeiről telepíteni kívánt szegényparasztoknak nemcsak földre, hanem azzal együtt házra is szükségük volt. A Bácskából menekült és Tolna megyei sváb községekbe hozott bukovinai székelyek letelepítése esetében ezt úgy oldották meg, hogy a volksbundista németeket gyűjtőtáborokba internálták, illetve összeköltöztették őket. A németek kitelepítésének legfőbb szószólója Kovács Imre, a Nemzeti Parasztpárt főtitkára volt. A *Szabad Szó* április 10-i számában Kovács háborús magatartása alapján a magyarországi össznémetiséget „hazaárulóvá” nyilvánította, és teljes kitelepítésüket követelte. „A svábság egy batyuval jött ide, egy batyuval is menjen. [...] Távozzanak! Az nem lehet, hogy a legjobb földeket *Volksbund*-tagok foglalják el” – írta.²¹ A Nemzeti Parasztpárt tehát lényegében ugyanazt az eljárást javasolta a magyarországi németekkel szemben, mint amit a csehszlovák hatóságok kezdtek alkalmazni az ottani magyarok ellen: először az állampolgárság megvonását mindazoktól, akik 1941-ben német nemzetiségűnek vallották magukat, majd az állampolgárságuktól megfosztott emberek kiutasítását. A Nemzeti Parasztpárt álláspontjához azonnal csatlakozott a Magyar Kommunista Párt, amely – a magyar szegényparasztság földéhségének a kielégítésén túl – a „svábkérdés” megoldását a „fasizmus maradványainak” leküzdése szempontjára

20. Tilkovszky Lóránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Debrecen, 1998, Csokonai Kiadó, 124–126. – A népbírószági és földreformrendeletet közli *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999*, i. m. I. köt. 383–387. és 390–396.

21. Idézi Balogh Sándor: *Magyarország külpolitikája*, i. m. 81.

ból is fontosnak tartotta. Érvelésében azonban a Parasztpárthoz hasonlóan olyan túlzásokba és időtlenített általánosításokba esett, mint amilyenekkel korábban a zsidóságot vádolták meg. Ebben a megközelítésben a „svábság” a szabadság olyan „örök ellenségévé” és a „szabad Magyarország” „idegen zsandarává” stilizálódott, akik a múltban is készek voltak, és a jelenben is készek arra, hogy „hátról döfjenek tört a magyar nemzet testébe.” Ezért „Nincs és nem lehet helyük ezeknek a sváb hazaárulóknak tovább ebben az országban. [...] Eleget híztak a magyar nép vérén és nyomorúságán, elég bűnt követtek el a magyar nép ellen, hogy elszenvedjék végre a bűnhődést: osztozzanak a német nép sorsában. Zsíros, fekete földjük jó lesz a dolgozó magyar parasztságnak. [...] Nemzeti ostobaság volna, ha akár csak egy könyvet is ejtenénk, amikor végleg és örökre elbúcsúzunk tőlük.”²² A Kisgazdapárt ugyancsak támogatta a tervet, ám olykor fenntartásait hangoztatva. A párt sajtója és vezetőinek többsége különbséget tett a német nemzetiségű és *volksbundista*, illetve a magyar nemzettel szolidáris német anyanyelvű németek között. Kitelepítéssel büntetni csak az előbbieket akarta. A négy nagy párt közül egyedül a Szociáldemokrata Párt ítélte el a kollektív felelősség elvének alkalmazását, és ennek alapján magyar állampolgárok egy csoportjának tömeges elűldözését szülőföldjéről.²³

A különböző álláspontok összecsiszolása érdekében a kormánykoalíciót alkotó pártok képviselői 1945. május 14-én pártközi értekezletre gyűltek össze. A vitaindítót Erdei Ferenc belügyminiszter tartotta Bibó István előterjesztése alapján, ám annak aggályait kevésbé hangsúlyozva. Az addig történtek – deportálások, internálások, székelyek leteleptítése – ismertetése után kijelentette, hogy a „sikeres és gyors megoldás nem lehetne más, mint a svábság kitelepítése.” Rögtön hozzátette azonban, hogy a gyakorlatban ennek kivitelezése „lehetetlen”. A gátló tényezők között említette a végrehajtás technikai nehézségeit, a SZEB és általában a nagyhatalmak bizonytalan magatartását, valamint az ország nemzetközi reputációjának leromlását, s legfőképpen kihatásait a szomszédos államokban élő magyarság helyzetére. Vagyis azt, hogy „nem lehet kollektív népi felelősségre vonást alkalmazni akkor, mikor mi a magunk részéről más országoknál ez ellen tiltakozunk”. Második lehetőségként a „fasiszta németek” kitelepítését említette olyan formában, hogy „gyakorlatilag a németiség legnagyobb része mégis kitelepíthető legyen.” Ezt sem tartotta azonban könnyen keresztülvihetőnek. Végeredményben ezért azt ajánlotta, hogy csak a „Volksbund-tagok és egyéb kétségtelenül fasisztának minősíthető svábok” internálását, majd kitelepítését fogadják el. A hozzászólók közül Gyöngyösi János a csehszlovákiai helyzet és a nemzetközi vonatkozások miatt „nagy óvatosságot” ajánlott, noha maga is úgy gondolta, hogy „egy bizonyos kollektív felelősség

22. Sváb hazaárulók. *Szabad Nép*, 1945. ápr. 18.

23. Balogh Sándor: *Magyarország külpolitikája*, i. m. 80–81.

ezen a téren megállapítható.” Erdei „mértéktartó” javaslatához és Gyöngyösi szempontjaihoz csatlakozott a Szociáldemokrata Párt elnöke, Szakasits Árpád is azzal a különbséggel, hogy a „kollektív felelősség” elvét határozottan elvetette. Rákosi Máttyás, az MKP főtitkára viszont tagadta, hogy a szlovákiai magyarok és a „magyarországi volksbundista némettség” ügye között párhuzamot lehetne vonni. Ugyanakkor maga is óvott attól, hogy „itt általános németüldözés jellegét kapjon a dolog.” Egyben sürgős konzultációt javasolt a „SZEK orosz tagozatával”. A legradikálisabb és egyben legembertelenebb álláspontot ezúttal is Kovács Imre foglalta el. Azt javasolta, hogy a „fasiszta svábok” kitelepítésén túlmenően, akik közé nem csak a volksbundistákat sorolta, a németek „önkéntes jellegű eltávozását” is szorgalmazni lehetne, míg a véglegesen maradók számára „talán helyes volna zárt telepeket létesíteni”. Az ezután felszólalók – Teleki Géza vallás- és közoktatásügyi miniszter, a Polgári Demokrata Párt elnöke, Tildy Zoltán, a Kisgazdapárt elnöke és Zentai Vilmos, az SZDP vezető titkára – valamennyien Kovács Imrével szemben és a mérséklet hangján nyilváníttak véleményt. Az értekezlet végén ezért Erdei úgy összegezte az elhangzottakat, hogy „itt nem a magyarországi svábság elintézéséről van szó, hanem a magyarországi hitleristáknak a felelősségre vonásáról.” Ezek közé sorolta azokat, akik a háború alatt beléptek az SS-be, és lemondtak magyar állampolgárságukról, valamint a *Volksbund*-tagokat. Arról azonban, hogy pontos és teljes körű nyilvántartások hiányában utóbbiakat hogyan lehet azonosítani, nem döntöttek.²⁴

A kormány május 18-án vitatta meg és fogadta el a pártközi értekezlet álláspontját. Ezt követően május 26-án a SZEK-en keresztül jegyzéket juttatott el a nagyhatalmakhoz, amelyben kérte annak engedélyezését, hogy a némettség „fasiszta részét” kitelepíthessék Németországba. Ezek számát a jegyzék 200-250 ezer főben határozta meg. A jegyzék hangsúlyozta, hogy nem gondolnak teljes körű kitelepítésre, és nem kívánják alkalmazni a kollektív felelősség elvét. A magyar jegyzékre Nagy-Britannia nem válaszolt, a Szovjetunió pedig annyiban, hogy alkalmanként radikálisabb megoldásokra ösztönözte a magyar politikusokat. Az Egyesült Államok június 12-i jegyzékében nemcsak a csehszlovákiai németek és az ottani magyarok, hanem általában a kisebbségek kitelepítésének a kérdésével is foglalkozott. Ebben szerepeltek azok a már idézett megállapítások, hogy a kisebbségeket csak „fokozatosan” és az „a célból kötött nemzetközi egyezmények” alapján lehet kitelepíteni, s hogy ezek hiányában „egyetlen nemzetnek sem szabad nagyobb számú embercsoportok áttelepítését fogadtatni.” Ez óvatosságra intett, és azokat látszott igazolni, akik a szlovákiai magyarok miatt a németek korlátozott számú kitelepítése mellett érveltek. A magyar hatóságok a nyár folyamán ettől függetlenül megkezdték, illetve folytatták a kitelepítés

24. *Pártközi értekezletek*, i. m. 46–69. Vö. Tóth Ágnes: *Telepítések Magyarországon 1945–1948 között*. Kecskemét, 1993, Bács-Kiskun Megye Önkormányzatának Levéltára, 30–34.

előkészülteit. A németek lakta vidékeken járási bizottságokat állítottak fel, amelyek az emberek háborús múltját vizsgálták egyénenként. Ennek alapján folytatódott a németek kilakoltatása és internálása. Július elején a kormány úgy látta, hogy mintegy 200 ezer német kitelepítése lenne indokolt.²⁵

Ennek a bizonytalan helyzetnek a potsdami konferencia határozata vetett véget. A nagyhatalmak – mint már utaltunk rá – elutasították a csehszlovák kormány javaslatát a szlovákiai magyarok kitelepítésére, magukévá tették viszont a lengyelországi és csehszlovákiai németek teljes, s a magyarországi németek részleges kitelepítésére vonatkozó elképzeléseket. A konferencia döntése alapján a SZEB 1945. augusztus 9-én felszólította a magyar kormányt, hogy a lehető legrövidebb időn belül készítsék elő 450 ezer német kitelepítését. Ez minden korábban felmerült számnál magasabb volt, sőt tekintettel a német hadsereggel távozókra és a szovjet hatóságok által deportáltakra valószínűleg a ténylegesen Magyarországon tartózkodó németek teljes számát is felülmúlta. A kormány és a pártok vezetői ezért augusztus 13-án ismét tanácskozára gyűltek össze. A miniszterek egy része – köztük a miniszterelnök, Gyöngyösi és Teleki – minimalizálni igyekeztek a kitelepítendőek számát. Mások viszont úgy érezték, hogy a nagyhatalmak döntése, illetve elvárása menlevél a németek túlnyomó többségének elűldözéséhez. Közéjük tartozott Erdei Ferenc, Rákosi és a Kisgazdapárt főtitkára, Nagy Ferenc is. Utóbbi – egyszázaléknyi kivétellel – minden német nemzetiségűt ki akart telepíteni, s a 170-180 ezer német anyanyelvű, de nem német nemzetiségű emberek közül is 80 ezret. Rákosi ezzel is elégedetlen volt. Szerinte akár a SZEB által megadott szám fölé is lehetne menni. A vita alapján a minisztertanács végül úgy döntött, hogy a „hazai német nemzetiség kitelepítését tartja szükségesnek.” A német nemzetiség fogalmát pedig úgy határozta meg, hogy „községekben az a lakosság telepítendő ki, amely német nemzetiségűnek, városban pedig, amely német anyanyelvűnek tartja magát.”²⁶

Az ősz folyamán a nagyhatalmak képviselői megerősítették, hogy a lehető legtöbb német kitelepítését várják el a magyar kormánytól. A németországi SZEB november 20-án félmillióban állapította meg ezt a számot. A magyarországi SZEB ennek alapján készült ütemterve szerint a kitelepítéseknek decemberben kellett volna megkezdődni és 1946 júliusára befejeződni. A nagyhatalmi igények és a minisztertanács augusztus 13-i határozata ellenére a magyar kormányservek inkább mérsékelni, semmint növelni igyekeztek a kitelepítendőek számát. A SZEB egyik átiratára adott október végi válaszában például a miniszterelnök 303 ezer kitelepítésre összeírt német nemzetiségű személyről tett említést, akiknek közel kétharmada tartozott a német nemzetiségűek

25. Balogh Sándor: *Magyarország külpolitikája*, i. m. 85-88. – Az USA jegyzékét közli *Hungary and the Conference of Paris*. Vol. II., i. m. 4-5.

26. Dálnoki Miklós Béla kormányának (*Ideiglenes Nemzeti Kormány*) minisztertanácsi jegyzőkönyvei, i. m. B. köt. 60-62.

közé. Gyöngyösi János pedig december 1-jei jegyzékében kicsit több mint 200 ezer kitelepítendőre utalt. A külügyminiszter hangsúlyozta, hogy „a kollektív büntetésnek minden fajtáját helyteleníti”, és ezért csak azoknak a kitelepítését tartja elképzelhetőnek, akik „Magyarország ügyét elárulták, és a hitlerizmus szolgálatába álltak.” Egységes elképzelés híján az előkészületek is akadoztak. A Tildy vezette új kormány december 22-én ezért még egyszer napirendre tűzte a kérdést. Addigi álláspontjához híven Gyöngyösi ezúttal is óvott a kollektív felelősségre vonástól, míg Rákosi szerint „Óriási tapasztalatlanságot mutatna külpolitikai vonalon, ha a magyarság megtagadná a német nép kollektív felelősségre vonását.” Tildy Zoltán arról igyekezett meggyőzni minisztereit, hogy a döntést a nagyhatalmak, illetve a SZEB hozták, tehát a „felelősség nem minket terhel.” Az előterjesztett rendelettervezetet végül 9 igen és 5 nem szavazattal fogadták el. Igennel szavaztak a kommunista miniszterek, a parasztpárti Keresztúry Dezső, a szociáldemokrata Bán Antal és három kiscgazda miniszter, nemmel a szociáldemokrata Ries István és négy kiscgazda miniszter, köztük Gyöngyösi János.²⁷

A december 29-én kibocsátott miniszterelnöki rendelet szerint „Németországba áttelepülni köteles az a magyar állampolgár, aki a legutolsó népszámlálási összeírás alkalmával német nemzetiségűnek vagy anyanyelvűnek vallotta magát, vagy aki magyarosított nevét német hangzásúra váltotta vissza, továbbá az, aki a Volksbundnak, vagy valamely fegyveres alakulatnak (SS) tagja volt.”²⁸ A kitelepítés döntő kritériumává tehát – minden korábban elhangzott figyelmeztetés ellenére, viszont összhangban a SZEB elvárásával – a német nemzetiséghez való tartozás és a német anyanyelvűség vált. Vagyis a németek kollektívan tétettek felelőssé.

A háború alatti tapasztalatok és az 1945-ös sajtóközlemények által gerjesztett hangulat miatt, valamint esetenként a haszonszerzés reményében a németiség 1946 elejére a legtöbb magyar szemében bűnbakká vált. Az újonnan alakult Magyar Közvélemény-kutató Intézet egyik első, 1946. januári vizsgálata szerint a budapestiek 42,8%-a helyeselte a „svábok” kitelepítését, 35,1%-a pedig nemcsak helyeselte, hanem további szigorításokat várt. Enyhítéseket ugyanakkor csak 20% javasolt.²⁹ Az egyházak – Mindszenty József hercegprímás többször is –, különböző társadalmi szervezetek, a Szociáldemokrata Párt és a magyar szellemi élet számos reprezentánsa, köztük Bibó István, Kassák Lajos, Pátzay Pál és Zsolt Béla viszont tiltakoztak. Az amerikai diplomácia továbbra is érezhető fenntartásai mellett ezek a tiltakozások is hozzájárulhattak ahhoz, hogy a rendeletet 1946 tavaszán és nyarán több kiegészítő utasítással enyhítették. Mentésítették például a kitelepítés hatálya

27. Tildy Zoltán kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1945. november 15. – 1946. február 5. Szerk. G. Vass István. Budapest, 2005, Magyar Országos Levéltár, 62–65. és 339–367.

28. Közl. Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999, i. m. I. köt. 453–454.

29. MOL. Külügyminisztérium. XIX-J-1-a-II-13. 1945–1947. (9. doboz.)

alól azokat a német anyanyelvűeket, akik 1941-ben magyar nemzetiségűnek vallották magukat. A magyar hatóságok így végül sem a megállapított ütemtervet nem tartották be, sem a létszámra vonatkozó elvárásnak nem feleltek meg. 1946 végéig csak 120 ezer főt telepítettek ki.³⁰

A magyarországi németek kitelepítésére vonatkozó terveket a csehszlovák vezetők helyesléssel fogadták. Azt remélték, hogy a németek kitelepítése könnyebbé teszi számukra a magyarok áttelepítését. Az 1945. augusztus 2-i potsdami döntés azonban keresztül húzta számításukat. Próbálkozásai, hogy ezt a döntést megváltoztassák, nem sikerült. Nyilvánvalóvá vált viszont számukra, hogy a magyarok egyoldalú kitelepítését csak a szovjetek támogatják, a britek és különösen az amerikaiak nem. 1945 őszétől ezért a Magyarország és Csehszlovákia közötti lakosságcserét kezdték szorgalmazni. Erre vonatkozó elgondolásaikat először 1945. szeptember 3-án ismertették Gyöngyösi Jánossal. A magyarországi SZEB mellé delegált csehszlovák megbízott, Dalibor Milos Krno elmondta, hogy első lépcsőben a csehszlovákiai magyarok és a magyarországi szlovákok cseréjére gondolnak, amit követne a magyarság fennmaradó részének áttelepítése. Kíváncsi lenne, hogy ezt az ügyet a két állam „barátságos megegyezéssel intézze el” és úgy, hogy a „trianoni határokat sérthetetlennek kell tekinteni.” Válaszában Gyöngyösi nemcsak a kitelepítés, hanem a népcseré elöl is elzárkózott. Kijelentette, hogy Magyarország még az utóbbit is csak akkor fogadja el, ha erre „nemzetközi döntés kényszeríti”. Másrészt utalt rá, hogy a 600 ezer csehszlovákiai magyarral nem lehet 60 ezer magyarországi szlovákot szembeállítani. Vagyis a népcseré csak igen kis mértékben járulna hozzá a homogén csehszlovák nemzetállam kialakulásához. Kivéve, ha a népcseré egyszersmind „földcsere” is jelentene. Ha „Szlovákia - fogalmazta meg ellenjavaslatát - a magyaroktól jövőjének biztonsága érdekében meg akar szabadulni, ami lehet egy nagyon helyes felfogás, akkor csupán a határt kell megfelelően igazítani, és nincs szükség arra, hogy embertelenül a lakosok százezreit mozdítsák ki helyéről.”³¹

Mivel a csehszlovák és a magyar álláspont összeegyeztethetetlennek tűnt, a magyarok elleni repressziók pedig folytatódtak, szeptember 12-én Gyöngyösi újabb jegyzékkel fordult a Külügyminiszterek Tanácsához. Ebben Magyarország meghallgatását kérte. Addig is, amíg erre sor kerülhet, javasolta egy amerikai, brit, francia és szovjet tagokból álló vizsgálóbizottság felállítását azzal a céllal, hogy megvizsgálja a dél-szlovákiai helyzetet és a két állam közötti viszály elsimításának lehetőségeit.³² Gyöngyösi jegyzé-

30. A kitelepítések történetét részletesen ismerteti Tóth Ágnes: i. m. 117–151. és 190. – Mindszenty 1945. október 17-i pásztorlevele és Tildynek küldött december 28-i átirata megtalálható: MOL. Külügyminisztérium. XIX-J-1-a-II-28-4529. 7/1946. (14. doboz.)

31. Tildy Zoltán kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei, i. m. 176–179.

32. Hungary and the Conference of Paris, Vol. II., i. m. 13–14.

kére a Szovjetunió egyáltalán nem, s az amerikaiak és a britek is csak jókora késéssel, 1946 februárjában és márciusában válaszoltak. Schoenfeld amerikai követ viszont jóval a hivatalos válasz megérkezése előtt, már október 29-én jelezte Gyöngyösinek, hogy az amerikai kormány „semmilyen megoldáshoz” nem járul hozzá. „Kíváncsún tartanám azonban, ha a két érdekelt állam a kérdés tárgyalására közvetlenül lépne érintkezésbe, és ennek a tárgyalásnak eredményeképpen közösen tennének előterjesztést a Szövetségesekhez.” Közben Krno is ugyanezt javasolta. A magyar miniszterelnökhöz intézett október 9-i levelében „a lakosságcsere vonatkozó közvetlen tárgyalások felvételét” indítványozta. 20-án ezt újból megismételte, immár a csehszlovák kormány meghívását is tolmácsolva.³³

A Külügyminisztérium és a koalíciós pártok vezetői október 31-én vitatták meg a kialakult helyzetet. A Csehszlovák Szociáldemokrata Párt október 18–21-i kongresszusáról hazatérő magyar szociáldemokraták nevében Szalai Sándor ezen úgy tájékoztatta a résztvevőket, hogy „a szlovákok elképzelése szerint a megoldás az volna, ha a két állam meghatározott időre, esetleg egy-két évre lakosságcsere-egyezményt kötne a mindkét országot önként elhagyni akarókat illetőleg.” Hozzászólásában Gyöngyösi elmondta, hogy a csehszlovák meghívást a tárgyalások megkezdésére a novemberi választások utáni időre már elfogadta. A maga részéről mintegy 20 ezer magyarországi szlovák és ugyanennyi csehszlovákiai magyar áttelepülésével számol. Ezen felül a „csehszlovák állam olyan mértékben szabadulhat meg a magyaroktól, amilyen mértékben akar, de az emberekhez föld is tartozik. Amennyiben ők magyarok által való tehermentesítésre törekszenek, adjanak földet.” A jelenlévők közül ezt a taktikát többen támogatták, és senki sem kifogásolta. Párizsban szerzett értesüléseire hivatkozva a szociáldemokrata Horváth Zoltán elmondta, hogy bár a határsáv kitolását északra a Külügyminisztérium magyar referensei ugyan „plauzibilisnek találnák”, ám nem látják módját annak, hogy „a béketárgyalásokon Franciaország jelenlegi szövetségeseivel szemben a magyar álláspontot képviselje.”³⁴

A csehszlovákiai magyarok helyzete közben tovább romlott. Az október 1-jén megjelent 88. számú elnöki dekrétum és az ennek végrehajtásával foglalkozó november 4-én kiadott irányelvek alapján megkezdődött az állampolgárságuktól megfosztott magyarok áttelepítése cseh és morva területekre. Ennek a hivatalosan „munkaerő-toborzásnak” nevezett deportálásnak a célja részben a németek kitelepítésével keletkezett munkaerőhiány pótlása, részben a határ menti magyar területek fellazítása, s végül a Magyarországra történő nyomásgyakorlás volt. Korabeli szlovák kimutatások szerint 1945 végéig csaknem 10 ezer magyart vittek el Csehországba.³⁵

33. Tildy Zoltán kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei, i. m. 147. és 179–180.

34. Pártközi értekezletek, i. m. 134–140.

35. Vadkerty Katalin: i. m. 19–25.

A Gyöngyösi János által vezetett magyar kormánydelegáció december 3-án érkezett Prágába. Jan Masaryk távollétében a tárgyalások Vladimír Clementis külügyminiszter-helyettes rövid expozéjával és 10 pontos javaslatának ismertetésével kezdődtek. A csehszlovák irányelveknek két lényeges pontja volt: a lakosságcsere kölcsönösségi alapon és az érintettek kárpótlásával egybekötve, illetve a csere után hátramaradt magyarok kitelepítése, kivéve azokat, akik harcoltak Csehszlovákiáért vagy antifasiszták voltak. Az egyoldalúan kitelepítendő magyarok számát a csehszlovák vezetők 3-400 ezerre becsülték. Expozéjában Clementis ehhez hozzátette: a kitelepítés nem járhat együtt Magyarország javára történő határmódosítással, más okok mellett már csak azért sem, mert az összes kisállam közül Magyarország volt az egyetlen, amely „önként és saját kezdeményezéséből lépett a fasiszta Itáliával és a náci Németországgal szövetségre.” A lakosságcsere és a kitelepítés után is az országban maradt magyarok mindazokban a jogokban részesülnének, mint a többi csehszlovák állampolgár, ám külön nemzetiségi (nyelvhasználati, oktatási stb.) jogokat nem kapnának. Ettől azt várták, hogy a 100 ezer főre becsült visszamaradó magyar „aránylag könnyen és gyorsan” asszimilálódni fog.

A csehszlovák javaslatokra adott válaszában Gyöngyösi kijelentette, hogy a lakosságcserével kapcsolatos elvi fenntartásai ellenére el tudja fogadni, hogy az áttelepülésre önként jelentkező szlovákok számával egyező számú magyar települjön át Magyarországra. A magyarok egyoldalú kitelepítésére vonatkozó javaslatot viszont kategorikusan visszautasította. Az álláspontok ismertetését követő üléseken ehhez hozzátette: a visszamaradó magyarok kitelepítéséről Magyarország tárgyalni sem óhajt. Ez csak úgy jöhet szóba, hogy „az áttelepítendő magyarsággal együtt a hozzá tartozó földet is vele adják.” Ezt a csehszlovák fél azonnal elvetette. Másrészt – hangsúlyozta Gyöngyösi – Magyarország számára a lakosságcsere is csak abban az esetben elfogadható, ha a visszamaradó magyarok sorsát megnyugtató módon rendezik.

Az álláspontok a tárgyalások további szakaszában sem kerültek közelebb egymáshoz. A csehszlovák küldöttség mindössze annyi engedményt tett, hogy megígérte: a lakosságcsere lebonyolítása után mérsekelni fogja a magyar lakosság elleni repressziókat. A diszkriminációk teljes felszámolását, amit Gyöngyösi kért, azonban elutasította. A tárgyalások ezután megszakadtak; a magyar delegáció december 6-án visszautazott Budapestre.³⁶

A tárgyalások megszakadásáról és a magyar álláspontról Gyöngyösi december 11-én írásban tájékoztatta a három nagyhatalom budapesti képviselőjét. Leszögezte, hogy a két ország közötti ellentét csökkentése érdekében

36. A prágai tárgyalások teljes magyar dokumentációját közli Lázár György: Csehszlovák-magyar tárgyalások a lakosságcseréről 1945 decemberében. *Múltunk*, 1998/2. 120–164. Vö. Kertész István: i. m. (1995) 241–244. és Karel Kaplan: *Csehszlovákia igazi arca 1945–1948*. Pozsony, 1993, Kalligram Könyvkiadó, 119–121.

Magyarország jobb meggyőződése ellenére bizonyos feltételek mellett kész belemenni a lakosságcserébe. A kölcsönösség, a kárpótlás és a visszamaradó magyarok jogainak garantálása mellett ezek közé sorolta azt is, hogy a népcserét irányító és felügyelő bizottság munkájában a három nagyhatalom is vegyen részt. Tájékoztatta a három főhatalmat arról is, hogy a visszamaradó magyarok áttelepítése Magyarország számára „teljességgel elfogadhatatlan”. Ha viszont Csehszlovákia mégis ragaszkodna ehhez, akkor arra csakis a „megfelelő terület egyidejű átengedésével” kerülhetne sor. A jegyzékre szovjet részről válasz ezúttal sem érkezett. Az amerikaiak jókora késéssel, február 9-én jelezték, hogy semmiféle nemzetközi bizottság létrehozását nem támogatják, viszont helyeslik, ha Magyarország és Csehszlovákia „szabadon megegyeznek egy emberies telepítésben.” A britek még később, március 19-én válaszoltak. W. Mitchell Carse ügyvivő ebben amerikai kollégájához hasonlóan leszögezte, hogy nem helyeslik nemzetközi bizottság felállítását, miközben támogatják a két ország megegyezését. Az esetleges határrevízióval kapcsolatban – az amerikai Arthur Schoenfeld erre nem tért ki – megemlítette, hogy a brit kormány ebben az ügyben nem fog nyomást gyakorolni Csehszlovákiára, viszont a két ország között szabadon létrejött bármely változtatást elfogad.³⁷

Ha a hivatalos válaszokra várni is kellett, a szövetséges főhatalmak képviselői nem hivatalos formában már decemberben Gyöngyösi tudomására hozták, hogy örömmel vennék a kétoldalú megállapodást. A meggyőzésben élen járt Puskin, aki Kertész István tanúságtétele szerint „ismét kijelentette, hogy Csehszlovákia korlátlan támogatást élvez Moszkva részéről, mivel a múltban megbízható barátnak bizonyult.”³⁸ Úgy tűnt, hogy a Szovjetunió mellett Jugoszlávia és Románia is egyértelműen Csehszlovákia mellé állt. A magyar miniszterelnökség információi szerint Tito nemcsak „Csehszlovákia magyar-szlovák népcsere törekvéseit” támogatta, hanem a kitelepítést is, míg Románia a támogatáson túlmenően maga is „foglalkozik a magyar-román népcsere kérdésével”.³⁹ Eközben Csehszlovákia és Magyarország között valóságos sajtóháború dúlt. A magyar lapok éles hangon bírálták a szlovákiai magyarok üldözését és a kitelepítés tervét, miközben a csehszlovák újságok revizionizmussal és a „Horthy-féle imperializmus” újraéledésével vádolták Magyarországot.⁴⁰ Fennállt tehát a lehetősége annak, hogy szovjet égisz alatt pillanatok alatt kialakul a régi kisantant valamiféle új változata. Mindezeket mérlegelve Gyöngyösi 1946. január 5-én a tárgyalások budapesti újrafelvételét javasolta Dalibor Krónának.

Január 14-i válaszában a csehszlovák kormány üdvözölte a magyar javaslatot, ám technikai okokra hivatkozva a második forduló színhelyét is

37. *Hungary and the Conference of Paris*. Vol. II. i. m. 50–55.

38. Kertész István: i. m. (1995) 247.

39. Tildy Zoltán kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei, i. m. 56.

40. Karel Kaplan: i. m. 121–122.

Prágát ajánlotta. Gyöngyösi ezt elfogadta, s a január 31-i minisztertanácstól felhatalmazást kért a tárgyalások folytatására, illetve megegyezésre az előterjesztett javaslat alapján. Ebben új momentumként szerepelt, hogy az áttelepülni kívánó szlovákok számának tisztázódása után egy magyar-szlovák vegyes bizottság fogja kijelölni a kitelepítendő magyarokat. A felhatalmazást Gyöngyösi megkapta, s röviddel ezután Krno is jelezte: a magyar feltételek Csehszlovákia számára elfogadhatók.

A február 6. és 10. közötti tárgyalások – bár vitákra most is sor került – megegyezéssel zárultak. Az elfogadott egyezmény csak a lakosságcserevel foglalkozott az addig kikristályosodott álláspontoknak megfelelően. A szlovákok tehát önként jelentkezhetnek, ingóságaikat viheték magukkal, s hátrahagyott ingatlanjaikért kártalanításban részesültek. Ugyanez vonatkozott a magyarokra is azzal a különbséggel, hogy őket úgy jelölték ki. Az az előzetes magyar feltétel, hogy őket közösen fogják kijelölni, nem teljesült. Ez a csehszlovák kormány kizárólagos jogává vált. Lehetőséget kapott a csehszlovák fél arra is, hogy toborzás és regisztráció céljából kormánybizottságot küldjön Magyarországra.⁴¹ Emiatt és a vagyoni jogi kikötések pontatlanságai miatt Kertész a tervezet elutasítását, illetve újratárgyalását javasolta. Gyöngyösi azonban úgy ítélte meg, hogy még ilyen feltételek mellett is Magyarország érdekében áll az ügyet minél előbb lezárni. Álláspontjának kialakításában döntő szerepe lehetett azoknak az ígértéknek, amelyeket az egyezményhez csatolt jegyzőkönyv tartalmazott. Ezek kilátásba helyezték az egyoldalú kitelepítések és a belső széttelepítés felfüggesztését, a vagyonelemek leállítását, valamint az elbocsátott közalkalmazottakról és a nyugdíjasokról való gondoskodást. Másrészt a békési viszonyok ismeretében biztosra vette, hogy 30-40 ezer szlováknál több ügysem fog jelentkezni, így tehát az egész akció viszonylag kevés embert fog érinteni. Gyöngyösi előterjesztését az ekkor már Nagy Ferenc által vezetett kormány február 15-én egyhangúlag elfogadta.⁴²

Az egyezményt Gyöngyösi János és Vladimír Clementis írta alá 1946. február 27-én. A ceremónia után Clementis találkozott a magyar pártok vezetőivel, akiknek kifejtette, hogy a lakosságcsere-egyezmény távolról sem oldja meg a csehszlovákiai magyarok problémáját. Ezért azt javasolta, hogy az egyezmény végrehajtása után kössenek egy újabb megállapodást mintegy 200 ezer magyar áttelepüléséről. A nagyobb nyomaték kedvéért hozzátette, hogy a Csehszlovákiában maradó magyarok kollektív kisebbségi jogokra továbbra sem számíthatnak, az egy tömbben élők széttelepítése viszont folytatódni fog. Clementis javaslatát és fenyegetőzéseit a magyar résztvevők

41. Az egyezmény fontosabb részeit közli *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914-1999*, i. m. I. köt. 458-461. Vö. Vadkerty Katalin: i. m. 213-222.

42. Kertész István: i. m. (1995) 249-252.

- Gyöngyösi János, Kovács Imre, Szakasits Árpád, Rákosi Mátyás, Varga Béla stb. - pártkülönbség nélkül visszautasították.⁴³

A csehszlovák megbízott rezidenciáján lefolyt találkozón ismét felvetődött az esetleges határmódosítás kérdése. Ezúttal a kisgazda Auer Pál hozakodott vele elő a kitelepítés alternatívájaként. Auer minimumként említette a Csallóközt, és emellett még arra a területsávra gondolt, „amelyen a lakosság többsége magyar.” Juraj Slavík miniszter erre azt a választ adta, hogy „talán elképzelhető volna a Csallóköz visszabocsátása, ha viszont Csehszlovákia is kapna tőlünk némi szlovák lakta területet, esetleg pl. Balassagyarmattól északra.” A háború befejeződése óta ez volt az első olyan csehszlovák jelzés, amely arra utalt, hogy némi „csereterület” fejében Prága esetleg mégis hajlandó lenne a magyaroktól területtel együtt megszabadulni.⁴⁴

Az egyezmény értelmében felállított Csehszlovák Áttelepítési Bizottság 1946. március 4-én kezdte meg működését Magyarországon. A bizottság tagjai sorra járták a szlovák településeket, gyűléseket rendeztek, előadásokat tartottak és propagandaanyagokat terjesztettek. A remélt százezrek helyett a bizottság rendelkezésére álló három hónap alatt azonban mindössze 90 ezer szlovák jelentkezett, de később még közülük is visszalépett néhány ezer, több mint 20 ezer jegyzékbe vétele pedig nem felelt meg az egyezmény előírásainak. Így a lakosságcsere-egyezmény keretében végeredményben mintegy 60 ezer szlovák kitelepülővel lehetett számolni. A kölcsönösség alapján áttelepítendő magyarokat a csehszlovák hatóságoknak kellett kijelölni 1946. augusztus 27-éig. A kijelöltek ún. fehér lapot kaptak, amely bizonyos mértékig menlevélnek számított egyes diszkriminatív intézkedésekkel (vagyonelkobzás, kitelepítés) szemben. Az előkészületek gyors lebonyolítása ellenére maga a lakosságcsere - közben felmerült problémák miatt - csak jóval később, 1947 tavaszán kezdődött meg.⁴⁵

A lakosságcsere-egyezmény a csehszlovák kormány jelentős sikere volt. A magyar kormány hozzájárulásával a szlovák hatóságok megkezdhették a határ menti összefüggő magyar lakosság fellazítását. A Magyarországon áttelepülésre jelentkező szlovákok alacsony száma ugyanakkor óriási csalódást okozott Prágában és Pozsonyban. Nyilvánvalóvá vált ugyanis, hogy a végcél eléréséhez, vagyis a homogén cseh és szlovák nemzetállam megteremtéséhez a lakosságcsere távolról sem lesz elegendő. A csehszlovák kormány ezért Clementis budapesti kijelentéseivel összhangban fenntartotta a magyarok egy részének egyoldalú kitelepítésére vonatkozó tervét, a többieket pedig gyorsan és erőszakkal asszimilálni akarta.

Az egyoldalú kitelepítés persze a nagyhatalmak hozzájárulása nélkül nagyon kockázatos vállalkozás lett volna. A prágai kormány ezért széles körű

43. Balogh Sándor: *Magyarország külpolitikája*, i. m. 116–118.

44. Auer Pál: *Fét évszázad. Események, emberek*. Washington, 1971, Occidental Press, 257–260.

45. Tóth Ágnes: i. m. 160–163. és Janics Kálmán: i. m. 182–195.

tájékoztatóba kezdett. Ezek közül a diplomáciai akciók közül különösen Hubert Ripka külkereskedelmi miniszter március végi moszkvai látogatása tekinthető fontosnak. A Sztálinnal, Molotovval és Visinszkijjal folytatott megbeszélései után Ripka úgy összegezte benyomásait, hogy Sztálin helyesli a közép-európai kisebbségek „megsemmisítését” és „teljesen igazat adott neki.” Ám „a szovjetek ebben az ügyben még nem akarják elkötelezni magukat.”⁴⁶

A Moszkvában nyert benyomásoknak döntő részük lehetett abban, hogy 1946. április 10-én a csehszlovák kormány jegyzéket juttatott el a londoni külügyminiszter-helyettesi értekezlethez a magyar békeszerződés tervezetére vonatkozólag. Ebben azt kérték, hogy a nagyhatalmak kötelezzék Magyarországot arra, hogy a békeszerződés aláírását követő három hónapon belül egyezményt köt Csehszlovákiával 200 ezer magyar áttelepítéséről. Másik fontos követelésük a Pozsonnyal szembeni öt falu (Dunacsún, Horvátjárfalu, Oroszvár, Rajka, Bezenye) Csehszlovákiához csatolása volt. Ezt részben azzal indokolták, hogy Pozsony városfejlesztése csak ebben az irányban lehetséges, részben pedig azzal, hogy a szlovák főváros védelme a magyar tűzérség esetleges támadásával szemben csak így biztosítható. Ezen kívül kérték, hogy Magyarország egyszer és mindenkorra mondjon le a „Szent István-i gondolatról” és az erre épülő revizionista igényeiről, valamint minden irredenta propagandáról és jelkép használatáról. Ez utóbbiakba sorolták a magyar címerben található hármaskör és kettős keresztet is, melyek – úgy mond – világosan Szlovákiára utalnak.⁴⁷

A nyugati hatalmak a szovjetnél is bizonytalanabb, illetve részben kifejezetten elutasító véleményeket fogalmaztak meg a csehszlovák követelésekkel, különösen a kitelepítéssel kapcsolatban. Vladimir Clementis néhány hét után úgy értékelte a Külügyminisztériumba befutó információkat, hogy „a kitelepítéssel a Szovjetunió és Franciaország egyetért, Nagy-Britannia a kérdést ismét fontolóra vette, az Egyesült Államok pedig ellenzi.” A Külügyminisztérium ennek alapján július elején azt javasolta a kormánynak, hogy mérlegelje a kitelepítési javaslat visszavonását. A többség azonban ellenezte ezt, s szótöbbséggel a javaslat fenntartása mellett szavazott. A vitában döntő súllyal eshetett latba az új miniszterelnök, Klement Gottwald véleménye. A kommunista politikus úgy ítélte meg, hogy „Ki kell tartanunk a mellett az álláspont mellett, hogy nem a mi állampolgárainkról van szó; s ha a békeszerződés nem is tartalmazza majd a kitelepítést, nekünk a továbbiakban is ki kell tartanunk a kitelepítés mellett, s ehhez minden rendelkezésünkre álló eszközt fel kell használnunk.”⁴⁸ A homogén cseh és szlovák nemzetállam létrehozása a májusi választások eredményeként megalakult új (harmadik) csehszlovák kormány programjába is bekerült. A nemzetgyűlés

46. Karel Kaplan: i. m. 125–126.

47. Fülöp Mihály: *A befejezetlen héke*, i. m. 90–91.

48. Karel Kaplan: i. m. 127–128.

1946. július 8-i ülésén ezzel kapcsolatban a következők hangzottak el: „köz-társaságunk a csehek és szlovákok nemzeti állama. A németek és magyarok kitelepítését, határvidékünk elcsehesítését és elszlovákosítását betetőzi az az alkotmányjogi biztosíték, hogy a jövőben a köz- és államügyekről csak a cseh és szlovák nemzet fog dönteni (taps), más szláv nemzetek tagjainak polgári jogait tiszteletben fogjuk tartani. [...] A kormány kötelességének tekintik határvidékünk csehekkel és szlovákokkal való betelepítése történelmi művének befejezését, a föld, a paraszthirtokok és az iparok átadását a bevált telepések tulajdonába.”⁴⁹

A lakosságcsere és a kitelepítés végrehajtása után a csehszlovák számítások szerint még mindig maradt volna az országban 150-200 ezer magyar. Ahhoz, hogy ők visszanyerjék állampolgári jogaikat, meg kellett tagadni magyarságukat. Ez egyben mindenféle kisebbségi jog későbbi megadásának a terhe alól mentesítette volna Csehszlovákiát. A magyarok egy részének feltételezett szlovák eredete miatt a hatóságok és ennek alapján az érintettek is ezt nem „elszlovákosításnak”, hanem „visszaszlovákosításnak”, vagyis reszlovakizációnak hívták. A reszlovakizálás, mint a magyar kisebbség felszámolásának egyik módja, 1946 nyarán kezdődött. A június 17-én kiadott rendelet a magyarokat választás elé állította: vagy szlováknak vallják magukat, s akkor megkaphatják a csehszlovák állampolgárságot, vagy nem, s akkor vállalják a további üldöztetést, illetve az áttelepülést Magyarországra. A választás következményeit a Szlovákia-szerre kifüggesztett hirdetések igyekeztek tudatosítani a magyarokban.⁵⁰

1946 nyarán tehát úgy látszott, hogy a szlovákiai magyarokra két jövő vár: Magyarországra történő áttelepülés vagy Szlovákiában maradvá magyarságuk kényszerű feladása. Túlnyomó többségük számára mindkét lehetőség riasztó perspektívának tűnt. A szlovákiai magyarok ezért az anyaországi, valamint az erdélyi és a bácskai magyaroknál is nagyobb várakozással tekintettek a békekonferencia elé, amelytől a magyarellenese csehszlovák politika módosításának a kikényszerítését, és ezáltal sorsuk jobbrafordulását várták.

3. VITÁK A BÉKECÉLOKRÓL

A magyar-csehszlovák lakosságcserevel kapcsolatos tárgyalásokkal összefüggésben 1945 és 1946 fordulóján élénk vita bontakozott ki a sajtóban a békecélokról. Közvetlenül a prágai tárgyalások első fordulóját megelőzően, 1945. december 2-án a kisgazdapárti *Kis Újság* terjedelmes cikket jelentetett meg *A békekötés előkészítése* címmel. Az írást gróf Dessenwffy Gyula, a lap

49. *Harc a hatalomért*, i. m. I. köt 138. és 150.

50. Jancsics Kálmán: i. m. 196–202.

főszerkesztője és egyben a párt nyugati orientációjú, polgári szárnyának a vezéralakja, a háború alatti ellenállási mozgalom egyik aktív résztvevője jegyezte. Auer Pálhoz, Illyés Gyulához és az 1945. szeptemberi pártközi értekezlet számos résztvevőjéhez hasonlóan Dessewffy is a nemzetiségi elv maximális érvényesítése mellett tört lándzsát. Úgy vélte, hogy „ahol zárt egységben és abszolút többségben magyarság lakik, és az szervezen összefügg a harmincnyolcas országhatárokkal, ott érzésünk szerint joggal reménykedhetünk, hogy az etnikai határok elvi álláspontját fogják velünk szemben érvényesíteni. [...] Ahol pedig elszórtan él a magyarság, ott a népcsere gondolata látszik járható útnak, bár meg kell jegyeznünk, hogy e tekintetben az erőszakos kitelepítést és áttelepítést az emberi jogokkal összeférhetetlennek tartjuk. [...] Ahol pedig zárt egységben a harmincnyolcas határoktól távolabb, egy tömegben lakik magyar kisebbség, ott autonómiák biztosításával, kisebbségi jogok oldhatnák meg a kérdést.”⁵¹

A határok ügye mellett Dessewffy véleményt nyilvánított abban az alapvető kérdésben is, amely a régi és az új Magyarország közötti viszonyt érintette. A Függetlenségi Front szegedi nyilatkozata és az Ideiglenes Nemzeti Kormány szózata annak idején a diszkontinuitást hangsúlyozta. A munkáspártok képviselői lényegében a későbbiekben is ezen a platformon álltak – kiegészítve a magyar nép egészének vagy nagy részének bűnösségével, illetve felelősségével. A szociáldemokrata Horváth Zoltán, a *Népszava* külpolitikai rovatának vezetője a két rendszer közötti szakadékot oly mélynek látta, hogy azon „senki átjutni nem tudhat.” „...a demokrácia útján elindult új Magyarországnak – írta éppen az *Új Magyarország* hasábjain – az elmúlt magyar államhoz semmi köze sincs.”⁵² A Kisgazdapárt és a Nemzeti Parasztpárt vezető személyiségei viszont egyáltalán nem gondolták, hogy a múlt ilyen mértékben zárójelbe tehető. Ők – mint például Keresztúry Dezső, a Tildy- és a Nagy-kormány kultuszminisztere – különbséget tettek a múlt „disznek, emlékeknek való muzeális értékei” és a magyar történelem „haladó s demokratikus szellemű hagyományai” között. Előbbiekkel gyökeresen szakítani akartak, az utóbbiakra viszont építeni.⁵³ Velük összhangban Dessewffy is arra figyelmeztetett, hogy a múlt bűneinek és hibáinak a feltárása, amely elkérülhetetlen és szükséges, nem vezethet valamiféle alacsonyabbrendűségi érzés eluralkodásához. „Tegnap még szélsőséges sovinizmus, túlzott öntudat, nagyzolás hatalmasodott el a magyarság lelkén”, ma viszont az „öntudat nélkülivé válás” veszélye fenyeget. A demokratikus Magyarország „nem igényel magának a Kárpát-medencében előjogokat”, de kisemmizni sem hagyhatja magát – írta Demeter Béla 1945. augusztusi memorandumának hangvételére emlékeztetve.

51. Dessewffy Gyula: A béke előkészítése. *Kis Újság*, 1945. dec.

52. Horváth Zoltán: Leszámolás a múlttal. *Új Magyarország*, 1945. júl. 10.

53. Keresztúry Dezső: *Helyünk a világban*. Budapest, 1946, Káldor György Könyvkiadó Vállalat, 183.

Dessewffy felvetéseire, amelyek főleg a középrétegek véleményét tükrözték, először a Kommunista Párt reagált. A *Szabad Nép* karácsonyi számában maga Révai József kelt ki nagyon határozott hangon a „magyar sovinizmus”, illetve a „rég magyar politikai nagyzási mánia újjáéledése” ellen. 1945. szeptemberi előadásának gondolatmenetéhez hasonlóan ez alatt nemcsak a régi nagyrevíziós tervekért érte, hanem a „néprajzi határok követelését” is. „A népi elv” ugyanis – figyelmeztetett újfent a realitásokra – „szép és helyes elv, de érvényesítése nem független tértől és időtől.” Az adott helyzetben, amely Magyarország revíziós politikájából és „dicstelen” háborús szerepléséből következett, a „népi elv” hangoztatása is „nemzetrontó követelés”. A magyar külpolitikának ezért nem revízióra, hanem „a szomszédos államokban élő magyar kisebbségek boldogulására” és arra kell törekednie, hogy Groza ajánlatát a román–magyar vámunióról komolyan vegye, s ezzel elősegítse Duna-völgyi népek összefogását. Dessewffyyal és általában a két parasztpárt ideológusaival Révai csupán abban értett egyet, hogy a csehszlovákiai magyarok egyoldalú kitelepítése elfogadhatatlan.⁵⁴

Révai cikkére a következő napokban többen reagáltak. Legélesebben Kovács Imre, aki egyértelműen Dessewffy, illetve a nemzetiségi elv érvényesítése mellett kardoskodott. „...sovinizmus az ezeréves határok követelése – írta –, és aki ezt követeli, az nemcsak sovinszta, de népellenes, antidemokratikus is, s mint kártékony elemet, ki kell irtani a politikából, a társadalomból. De nem sovinizmus arról beszélni, hogy a magyarság szeretné a maga nemzeti államát kialakítani, mégpedig úgy, hogy a magyar etnikum területét fedje az új nemzeti állam.”⁵⁵ A Nemzeti Parasztpárt balszárnyához tartozó Darvas József köztes álláspontot igyekezett elfoglalni. A „sovinszta túlzásokat” éppolyan veszélyesnek nevezte, mint azt, amely „a nemzeti mazochizmust szuggerálja egyetlen lehetséges magatartásként.” A teendő – vélte – „egy nem sovinszta és imperialista, de ugyanakkor nem is szolgalelkű, új nemzeti öntudat”, egyfajta „nemzeti realizmus” kialakítása.⁵⁶ Révai mellett többek között Horváth Zoltán szólalt fel. Szerinte „nemcsak a Szent István-i határok hirdetése sovinizmus, sovinizmus az a világnézet is, amely azt hiszi, hogy valakit valamilyen jog megillet csak azért, mert ilyen vagy olyan nemzetiségű. Csak azon a címen, hogy magyarok vagyunk, nem illetnek meg jogok.” Majd megismételte álláspontját a múlttal való maradéktalan leszámolás szükségességéről.⁵⁷

Révai támadására Dessewffy visszafogottan reagált. Azzal védekezett, hogy a határok módosításának kérdését Csehszlovákia magyarellenes politikájára adott válaszként vetette fel. Ellenpéldaként Jugoszláviát hozta fel,

54. Révai József: Nemzetrontó sovinizmus. *Szabad Nép*, 1945. dec. 25.

55. Kovács Imre: Nemzet, nemzeti. *Szabad Szó*, 1946. jan. 6.

56. Darvas József: Új döntések előtt. *Szabad Szó*, 1946. jan. 1.

57. Horváth Zoltán: Nemzeti szabadság. *Népszava*, 1946. jan. 12.

amely föderatív állammá válásával megmutatta, „miként lehet a demokrácia és szabadság szellemében példásan megoldani különböző nemzetiségek kérdéseit”. Az „intézményesen biztosított kisebbségi jogok” pedig – vélte tévesen – az Atlanti Charta szellemében is megilletik a határokon kívül rekedt magyarokat.⁵⁸ A kisközpárti sajtó más szerzői kevésbé hátráltak meg Révai előtt. „...azt a jogot, hogy azok a magyarok, akik magyaroknak vallják magukat, szabad magyar földön élhessenek, félelemmentesen, távol minden üldözéstől, föl nem adhatjuk” – szögezte le például Rubletzky Géza.⁵⁹ Később a Duna-völgyi népek „osztott felelősségéről” közölt cikket a *Kis Újság*. Vagyis arról, hogy „Nem voltak itt jók és rosszak, csak szerencsétlen peremnépek”, s arról, hogy történeti jogcímen előnyöket követelni éppoly helytelen lenne, mint elfogadni valamiféle „bűnbak” szerepet.⁶⁰

Január 13-i viszontválaszában Révai fenntartotta téziseit. „...nemcsak a régi magyar határok kívánása sovinizmus. Aki a nemzet nagyzási hajlamát dédelgeti, az már a sovinizmusnak adta oda magát, akarva, akaratlan” – írta. A béketárgyalásokra természetesen fel kell készülni, de kiindulni csak „valóságos helyzetünkből” szabad, nem pedig „vágymokból és ábrándokból”. Egy nemzet önrendelkezési joga, beleértve a néprajzi határokhöz való jogot, nem „természetjog”. A konkrét helyzet dönti el, hogy érvényesíthető-e vagy sem. A 20. században játszott szerepe alapján Magyarország helyzete ma olyan, hogy ez a jog nem érvényesíthető. Ezért amit reálisan tenni lehet és kell, az erőink koncentrációja „a magyar kisebbség védelmére, boldogulásának előmozdítására a szomszéd államokban.”⁶¹

A két munkáspárt és a két parasztpárt képviselői között kialakult vita a csehszlovák-magyar tárgyalások második szakaszának előkészítése, illetve az egyezmény elfogadása során is megmutatkozott. A miniszterelnökség szakértői csoportja és szakvéleményük alapján maga Tildy helyesnek tartotta volna, ha a megegyezés előfeltételei közé Gyöngyösi az „ethnikai alapelvek” érvényesítését is bevette volna. Mégpedig olyképpen, hogy „a magyarországi szlovákok számának a csehszlovákiai magyarok számából történő levonása után fennmaradó magyar többletlakosság számának megfelelő számú lakosság által lakott terület Magyarországot illesse, és az így kialakuló határon kívül eső magyarok Magyarországra, az e határon belül (Magyarország felé) lakó szlovákok Csehszlovákiába telepíttetnek át.”⁶² Február elején, a prágai tárgyalások második fordulójának napjaiban Sulyok Dezső, a Kisközpárt jobbszárnyának vezéralakja a nemzetgyűlésben szolt hozzá a készülő egyezményhez és ezzel összefüggésben a béke-előkészületekhez. A kommunista

58. Dessewffy Gyula: Az igazi hazafiasság. *Kis Újság*, 1945. dec. 30.

59. Rubletzky Géza: Megint a béke-előkészítésről. *Kis Újság*, 1946. jan. 15.

60. Osztott felelősség a Duna völgyében. *Kis Újság*, 1946. jan. 23.

61. Révai József: A magyarkodók ellen. *Szabad Nép*, 1946. jan. 13.

62. Tildy Zoltán kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei, i. m. 642–643.

képviselők – Rákosi, Farkas Mihály, Andics Erzsébet – állandó közbekiabálásaitól kísérve Sulyok határozott különbséget tett az 1945 előtti magyar vezetők és vezetettek között. Előbbiek bűneit elismerte, az utóbbiak általános felelősségét azonban tagadta. Másrészt emlékeztetett arra, hogy Magyarország háborús politikája minden bizonnyal másként alakult volna, ha „nem lettek volna bizonyos területi sérelmei, melyek orvoslását a németektől várta.” Ezért tehát ha Magyarország „vezetői bűnösök voltak is, maga a nép, amely utánuk ment, jóhiszemű volt, mert azt hitte, hogy ezen az oldalon kaphatja vissza azokat a területeket, amelyekre a néprajzi, a történelmi és a gazdasági igazságosság alapján is feltétlenül igényt tarthat.” „Ha a háborúban bűnösök voltunk – tért át a jelenre – akkor fizessünk érte jóvátételt, ez a háború számlájának kiegyenlítésére az egyedül alkalmas eszköz.” Ám „magyarokat, akik hozzánk tartoznak vérségi alapon, nyelvük, történelmük, hagyományaik, gazdasági viszonyaik alapján, elszakítani tőlünk azért, mert a mi kormányaink bűnösök és vétkesek voltak”, igazságtalan és igazolhatatlan. A magyar kormánynak ezért a küszöbön álló béketárgyalásokon is képviselnie kell egy „minimális magyar álláspontot”, amelyhez feltétlenül ragaszkodni kell. Ez nem „sovinizmus”. Ellenkezőleg, ez a „helyes magyar hazaszeretet”.⁶³

Sulyok parlamenti fellépését, amely az addigi sajtóvitát magasabb politikai szintre emelte, a Kommunista Párt élesen bírálta. A másnapi *Szabad Nép Felelőtlen beszéd* című vezércikkében ítélte el; a párt fiatal ideológusa, Losonczy Géza pedig egy másik cikkben felettebb „kártékony megnyilatkozásként” értékelte. A koalíciós pártokon belüli feszültségek tompításának szándékával a Kisgazdapárt is elhatárolta magát. Külön közleményben tudatták, hogy vezérszónokuk „azon kijelentései, amelyekben a határon túli magyarsággal és a határkérdésekkel foglalkozott, nem a Független Kisgazdapárt hivatalos állásfoglalását fejezték ki, hanem a felszólaló egyéni véleményét.”⁶⁴

A hetekig tartó sajtóvita és a mögötte meghúzódó nagy dilemma – Trianon megismétlése vagy annak valamilyen formájú és mértékű revíziója – a közvéleményt is erősen foglalkoztatta. A Közvélemény-kutató Intézet e tárgyban 1946. január-márciusban több felmérést végzett. Kétezer fős nagybudapesti mintán először – 1946. január közepén – csak általánosságban tudakolták, hogy milyen határokat remél a lakosság. A megkérdezett fővárosiak 37%-a ekkor úgy vélte, hogy a trianoni határokat fogják helyreállítani. 4,5% bízott a történelmi határok visszaállításában, 49% a néprajzi határokokban és 5,6% emellett Kolozsvár és Temesvár visszakerülésben is. Ugyanezt a kérdést az 1946. február 26. és március 2. között elvégzett országos vizsgálat keretében is feltették. A 2000 budapesti lakos mellett ekkor 8000 vidéki is a mintába került. A megkérdezetteknek 70%-a nyilatkozott úgy, hogy

63. *Nemzetgyűlési Napló*, 1946. febr. 8. 401-404.

64. Balogh Sándor: *Magyarország külpolitikája*, i. m. 138-139.

a trianoninál kedvezőbb határokat fogunk kapni, s csak 22% gondolta, hogy a trianoni határokat állítják helyre. A különbség két tényezővel magyarázható. Elsősorban azzal, hogy – mint az eredmények regionális és településtípusonkénti bontása ezt világosan mutatta – a falusi lakosság tájékozatlanabb és ezért optimistább volt a városinál. Másodsorban pedig azzal, hogy az időközben megjelent sajtóközlemények többsége nem növelte, hanem csökkentette a lakosság tisztánlátását.

A két vizsgálat között konkrétabb kérdésekről is szondázták a lakosságát. Az ugyancsak budapesti mintán végzett február 20–24-i kutatás arra volt kíváncsi, hogy az egyes határszakaszon milyen megoldásokat tartana helyesnek a lakosság. Ezek a kérdések tehát nem a várható nagyhatalmi döntésre, hanem a megkérdezettek tudása és beállítódása szerinti helyes megoldásra vonatkoztak. Eszerint a budapestiek közel fele (45,4%) Erdély „megfelelésével” oldotta volna meg a román-magyar viszályt. 19%-uk szerint a helyes megoldás Erdély Magyarországhoz csatolása, 9,5%-uk szerint pedig független állammá szervezése lett volna. A határ menti – döntően magyar – partiumi sáv visszaadására 16,3% szavazott, s népszavazást 5,6% javasolt. A szlovák-magyar viszály kiküszöbölésének ideális módja a megkérdezettek 41,7%-a szerint a néprajzi elvű határmegvonás, 22,8%-a szerint pedig a magyarok Szlovákián belüli egyenjogúsítása lett volna. A lakosságcsere folytatására 13,3% szavazott, népszavazást és döntőbíráskodást pedig 11,2% javasolt. Déli és nyugati irányban a budapestiek több mint fele (55,8, illetve 62,0%) semmiféle határváltoztatást nem kívánt. A jugoszláv-magyar határt mindössze 39,6%, az osztrák-magyar határt pedig 35,4% módosította volna Magyarország javára.

A február végén és március elején 10 ezer fős országos mintán végrehajtott vizsgálat olyan konkrétumokra is rákérdezett, hogy az egyes alrégiók és városok közül melyek visszatérését tartja a lakosság leginkább elképzelhetőnek. A válaszok egyrészt azt mutatták, hogy az emberek a kisgazdapárti és parasztpárti politikusokhoz hasonlóan elsősorban a határ menti és döntően magyar területek visszatérésében reménykedtek. Másrészt pedig azt, hogy a városiak jóval pesszimistábbak, vagyis realistábbak voltak a falusiaknál. Az egyes régiók közül a sort Csallóköz vezette Érsekújvárral (75%), amelyet szorosan mögötte a Szatmár-Nagyvárad–Arad sáv (74%) követett. Kolozsvár visszatérésében a megkérdezettek 56%-a, Kassáéban 50%-a, s a Székelyföldben csaknem 50% a reménykedett.⁶⁵

Miközben a koalíciós pártok ideológusai és publicistái a sajtó hasábjain ütköztették nézeteiket a békecélokról, a Béke-előkészítő Osztályra folyamatosan érkeztek a különböző megrendelt vagy saját kezdeményezésből papírra vetett vélemények, tanácsok, összeállítások. Kiemelkedtek ezek közül a debreceni egyetem professzorai – Juhász Nagy Sándor, az 1918-as Káro-

65. MOL. Külügyminisztérium. XIX-J-1-a-II-13. 1945-1947. (9. doboz.)

Az 1946. február 20-24-i nagy-budapesti közvélemény-kutatás eredményei (%)

Hogyan oldaná meg az erdélyi kérdést?

	Értelmiségi	Kispolgár	Munkás	Együtt
Legyen önálló	11,0	9,6	9,6	9,5
Határsáv kerüljön vissza	18,9	12,8	17,6	16,3
Felezzük meg	47,1	46,2	45,4	45,4
Vissza az egészet	17,1	20,5	19	19
Trianoni határ	0,7	1,9	0,6	0,6
Népszavazás	3,3	5,4	5,6	5,6
Nem lehet	0,4	1	1,3	1,3
	1,5	2,6	2,3	2,3

Hogyan oldaná meg a szlovákiai magyarok helyzetét?

	Értelmiségi	Kispolgár	Munkás	Együtt
Egyen jogúsítással	22,4	26,8	20,6	22,8
További lakosságcserével	10,7	12,2	15,2	13,3
Néprajzi elvű határkiigazítással	44	38,5	42,6	41,7
Trianoni határ visszaállításával	9	7,7	6	7,4
Népszavazással	3,2	3,7	4,4	3,7
Népszavazással és döntőbíráskodással	10,7	11,1	11,2	11,1

Kíván-e határmódosításokat nyugat és dél felé?

	Nyugat felé	Dél felé
Nem	62,0	55,8
Igen	35,4	39,6
Talán	1,7	4,0
Nem tudja	0,9	0,6

Az 1946. február 26-a és március 2-a közötti országos közvélemény-kutatás eredménye (%)

Mi érhető el a békekonferencián?

Semmi	24,4
Részben történelmi határok	7,8
Összefüggő néprajzi határok	24,7
Összefüggő néprajzi határok és	
Burgenland	39,8
Észak-Bácska Szabadkával	42,3
Temes-vidék	42,7
Arad-Nagyvárad-Szatmár sáv	74,7
Kolozsvár	56,4
Székelyföld Marosvásárhellyel	49,7
Kassa	50,8
Csallóköz Érsekújvárral	75,6

lyi-kormány minisztere, Flachbarth Ernő dékán, kisebbségi jogi szakértő, Makkai Sándor, református püspök stb. – által összeállított terjedelmes háttéranyagok, amelyek az összegző kivonatokkal együtt 1946 legelején kerültek fel Budapestre. A debreceniek érzékelték, hogy a győztes nagyhatalmak a „trianoni békeszerződés jogalapjára helyezkedtek”. Ezért azt javasolták, hogy az 1920-as Millerand-féle kísérőlevélre hivatkozva, amelyhez egyébként sem a Szovjetunió, sem az Egyesült Államoknak nem volt köze, a magyar béke delegáció két cél elérésére összpontosítson: a határkiigazításra és a kisebbségek védelmére. Kiigazítás alatt a „trianoni határ mellett zárt tömegekben” élő magyar népesség által lakott területek „átsatolását” értették. Ez – írta Flachbarth – „egészen könnyű és megrázkódtatás nélküli feladat”, és ezért „mindenütt kívánni kell, ahol zárt tömegekben él a magyarság, közvetlenül a trianoni határon túl, tehát kívánni kell kelet, nyugat, észak és dél irányában egyaránt.” A határokon kívül maradó magyar kisebbségek jövőjének biztosítása érdekében a két világháború közötti kisebbségvédelmi rendszer továbbfejlesztését javasolta saját kiterjedt szakirodalmi munkássága alapján.

A fentiek részleges alternatívájaként a debreceniek helyeselték volna a „önálló erdélyi állam létesítésének kezdeményezését.” Ennek indoklását Makkai Sándor dolgozta ki. A földrajzi, gazdasági, kulturális stb. érvek mellett legnagyobb jelentőséget az erdélyi magyarokra és románokra egyaránt jellemző regionális tudatnak, vagyis a transzilvánizmusnak tulajdonított. „Ismételten hangsúlyozzuk – írta –, hogy Erdély nem egy nép hazája, s ezt Erdély népei maguk is így vallják. A leghatározottabban állíthatjuk, hogy Erdély népeinek tömegei, a mindenkinek nagy többségét alkotó földművelő nép ebben a közös erdélyiségben békességben és megbecsülésben él egymással. [...] ha nyíltan nem is jelentkezhetett, de a trianoni időszak alatt mindig élt Erdély mindhárom népének körében legalább is az erdélyi autonómia, de sokakban az önálló Erdély gondolata és vágya is. Az a jelszó, hogy »Erdély az erdélyieké«, minduntalan felhangzott.” Az önálló Erdély Makkai elképzelése szerint Magyarország és Románia irányában egyaránt nyitott lett volna, úgy gazdasági és kereskedelmi, mint kulturális tekintetben. Nemzetközi státusa Svájcéhoz hasonló semlegesség lett volna, nemzetközi garanciák mellett. Belső berendezkedésének alappilléreiként a köztársasági államformát és a konszenzuális demokráciát ajánlotta. Az államelnököt évenként választakozva a magyarok és románok adták volna, miközben az alelnök mindig a másik nemzetiségből került volna ki. Az állam belső szerkezete is a svájci föderális modellt követte volna a nemzetiségi határokat követő területi autonómiák rendszeréből kiindulva.

Arra az esetre, ha az önálló erdélyi állam nem alakulhatna meg, s felosztását sem támogatnák a győztesek, hanem Romániához csatolnák, az 1848 előtti státust alapul vevő autonómia követelését javasolták a debreceniek. Ez szintén a konszenzuális demokrácia, illetve a társnemzetiségi szokásos

technikái szerint működött volna az egyes települések széles körű önkormányzati jogainak a biztosításával. A tartománygyűlés például egy magyar és egy román házból állt volna, s a tartományi kormány tagjai ugyancsak 50-50%-os arányban oszlottak volna meg a két nemzetiség között. Hasonló kiterjedt területi autonómia követelését javasolták a szlovákiai és kárpát-aljai határ menti magyarok számára is, ha e területek visszacsatolása nem sikerülne. A Délvidéken viszont, ahol a magyarok többsége nem alkotott összefüggő tömböt, nem területi, hanem a személyi elvre épülő kulturális autonómiát látták jó megoldásnak.⁶⁶

Nagyon figyelemre méltó új szempontokat tartalmazott Gyöngyösi adminisztratív helyettesének, Sebestyén Pálnak az 1946. január 1-jei emlékirata. Az általános vélekedésnek megfelelően Sebestyén is határozottan leszögezte, hogy a történelmi jogokra való hivatkozás fölött, amely már 1919–20-ban is elhibázottnak bizonyult, „az idő végleg eljárt”. Sokaktól eltérően ugyanakkor azt is világosan érzékelte, hogy a két világháború közötti kisebbségvédelmi rendszerhez való visszatéréshez, kivált pedig annak továbbfejlesztéséhez szükséges akarat – a háború alatti amerikai és brit tervek ellenére – „úgy a világközvélcményben, mint szomszédainknál teljesen hiányzik.” A németiség erőszakos és az „emberi méltósággal nehezen összeegyeztethető” kitelepítése éppúgy ezzel magyarázható, mint a szomszédos országok politikája, amelyek „gondolkodásukban és érzéseikben már messze túljutottak a múlt kisebbségvédelmi rendszerein, s a területükön élő magyarság problémáját mint belső ügyüket kívánják kezelni, s ki-kí a maga módján megoldani.” Ezért ezt csak végső eshetőségként, minden más megoldás megghiúsulása esetére tartotta érdemesnek még csak szóba hozni is. Mindezeket mérlegelve azt tanácsolta, hogy „a szomszédos államokban élő magyarságnak egy nemzetiségileg homogén és gazdaságilag életképes Magyarországra való összetelepítését kell [...] javaslatba hoznunk.” Technikailag ezt egy „átgondolt, megfelelő felkészültséggel keresztül vitt és időbelileg is elosztott” folyamatként képzelte el, amely „egy szimultán területi átrendezéssel” járt volna együtt. Konkrét magyar területi igény támasztását nem helyeselte. Azt tanácsolta, hogy az átadandó területek kijelölésére kérjék fel a nagyhatalmakat, és célegdjünk meg a „legszükségesebbel”. Csak ettől remélhető, hogy Magyarország valóban súrlódásoktól mentes és hátsó gondolatok nélküli baráti kapcsolatokat építsen ki szomszédjaival. Erdély esetében második megoldásként elképzelhetőnek tartotta az önállóságot vagy az autonómiát is, kiváltképp „esetleg Romániával létesítendő vámmunióval kapcsolatban” és „a nemzetközi ellenőrzésnek valamilyen formájára is gondolva.”⁶⁷

66. MOI. Kültigyminisztérium. XIX-J-1-a-IV-13-224/1946. (33. doboz.)

67. Uo. XIX-J-1-a-IV-11-6/1946. (32. doboz.)

Kosáry Domokos tanulmánya (*A béke előkészítése*), amelyet februárban iktattak, konkrét határkérdésekkel alig foglalkozott. Ezekről csupán annyit jegyzett meg, hogy „mai hatalmi helyzetünkben nem várhatjuk a nagyhatalmaktól, hogy a trianoni status quót a maga lényegében javunkra megváltoztatni akarják.” Legfeljebb a román–magyar határon képzelhető el „egy Magyarország javára küigazított status quo”. Részletesen foglalkozott viszont a közelmúlt magyar politikájával abból a szempontból, hogy az ellenérdekelt felek mit hozhatnak fel Magyarország ellen, s mi az, amit a magyar békedelegáció ezzel szembeállíthat. A mérleg, amit felállított, realista, és éppen ezért lehangoló volt. A háborúba való bekapcsolódás körülményei, a német megszállás ellenállás nélküli tudomásul vétele 1944 márciusában, majd a kiugrás sikertelensége és a nyilas hatalomátvétel olyan negatívumok a győztesek szemében, amelyeket a kétségkívül létező „passzív ellenállás” különböző formáira és a Kállay-kormány „hintapolitikájára” való hivatkozással nem lehet elfeledtetni – hangsúlyozta. A pozitívumok és a negatívumok aránytalanságából képződött adósságot, amelyet „a magyar nép nevében, azt félrevezetve, de részben éppen azért annak közreműködésével csináltak”, most „a magyar népnek, a demokratikus Magyarországnak kell kifizetnie.”

A tanulmány másik része a követendő magyar külpolitika alapelveivel foglalkozott. A történelem tanúságai alapján Kosáry úgy vélte, hogy Magyarország „nem keresheti nagyhatalmi imperializmus oldalán a maga csetleges kis hasznát”. Ez ugyanis előbb vagy utóbb szembekerül a nemzetek többségével, s a konfliktusban alul maradva „önmagánál is mélyebbre rántja a csatlakozó kis népeket.” Ez ugyanaz a gondolat volt, amit Bethlen István 1944 nyarán fogalmazott meg tanulságul a jövő magyar generációi számára. Kosáry másik alapelve arra vonatkozott, hogy Magyarország nem engedheti meg, hogy a környező négy dunai állam közül három összefogjon ellene. Vagyis közülük „legalább kettővel olyan viszonyt kell létesítenie, amely kizárja, hogy azok közül bármelyik a maradék kettővel közös frontot alkosson Magyarország ellen.” Hosszú távon Kosáry elsősorban Csehszlovákiát és Jugoszláviát tartotta alkalmasnak arra, hogy Magyarország baráti kapcsolatokat építsen ki velük, míg a legnagyobb nehézségeket román viszonylatban érezte. A dunai összefogást elvben helyes törekvésnek tartotta, ám sok kortársától eltérően világosan látta, hogy a Szovjetunió ellenérdekeltsége miatt ez „aligha látszik most megvalósíthatónak.”⁶⁸ A tanulmányban képviselt álláspontját Kosáry egy február elején rendezett értelmiségi fórumon a nyilvánosság előtt is ismertette.⁶⁹

Többször hallatta hangját Mindszenty József hercegprímás, aki az ország más fontos ügyeiben is rendre állást foglalt. Először Kárpátalja Szovjetunióhoz csatolása ellen tiltakozott. A pápához intézett 1945. november 15-i

68. Uo. XIX-J-I-a-IV-13-224/1946. (33. doboz.)

69. Egy délután a Fórum-klubban. *Új Magyarország*, 1946. febr. 13.

levelében kifejtette, hogy ez a terület mindig a magyar királyság része volt, s igazságos az lenne, ha ez a jövőben is így lenne. Környezetének – többek között Honti Ferencnek – a hatására, akik tisztában voltak vele, hogy a történeti érvek a világban semmiféle rokonszenvre nem számíthatnak, a bíboros később eltávolodott az integritás álláspontjától. 1946. február 10-én egy kétszintű programot ismertetett politikus látogatói előtt. A maximális változat a határ menti „többségi magyarság” Magyarországhoz való csatolását és a maradék magyar kisebbségi csoportok jogainak biztosítását tartalmazta. A népcserét és a telepítést elutasította. A minimális változat „a határok spiritualizálását és a szomszédokkal való gazdasági kooperációt” tartalmazta. Ez alatt azonban nem a Petru Groza által előszeretettel hangoztatott román-magyar vámuniót, s nem is a Tito-féle balkáni föderációhoz való csatlakozást, hanem egy osztrák-csehszlovák-magyar együttműködést értett. Ismerve legitimista beállítottságát, nem nehéz elképzelni, hogy terve a Habsburg Birodalom valamilyen formájú helyreállítását előlegezte.⁷⁰

A beérkező anyagokat a Béke-előkészítő Osztály folyamatosan dolgozta fel, csoportosította és véleményezte. Közben tovább folytatta a magyar békecélok nemzetközi propagandájának az előkészítését. A Külügyminisztérium és a Tájékoztatástügyi Minisztérium vezetői 1946. január 3-án megállapodást írtak alá a külföld tájékoztatásával kapcsolatos feladatokról. Többszöri egyeztetés után, melyre a pártok békecélokkal és a múlt megítélésével kapcsolatos eltérő nézetei miatt volt szükség, márciusra végre eldöntötték, hogy hat darab egy-két íves füzetet fognak megjelentetni. A szerzőknek – köztük Baracs Jánosnak, Böhm Vilmosnak és Ortutay Gyulának vagy Erdei Ferencnek – arról kellett írni, hogy Magyarország milyen ellenállást fejtett ki gazdasági, politikai, tudományos és kulturális szinten a német behatolással szemben. Felmerült az is, hogy a lengyelországi menekültek és a francia hadifoglyok befogadásáról, valamint a magyarok franciaországi ellenállásáról is készüljön könyv. Utóbbi elkészítésére Bajomi Lázár Endrét kérték fel, aki teljesítette is a feladatot. Műve (*Hongrois de la Résistance*) 1946 áprilisában jelent meg Párizsban Vercors előszavával a magyar Külügyminisztérium költségén. Antall József összeállításában megjelent a lengyel menekültekkel foglalkozó kötet (*Les réfugiés polonais en Hongrie pendant la guerre*), és több más munka is, ám meglehetősen későn, 1946 nyarán és őszén. Kiemelkedett ezek közül Makkai László Erdély-története (*Histoire de Transylvanie*) és Jócsik Lajos munkája Németország Duna-völgyi gazdasági befolyásáról (*German Economic Influences in the Danube Valley*).

A magyar kormány állt az Új Magyarország által indított kéthetenként megjelenő angol és orosz nyelvű lap, a *New Hungary* és a *Novaja Vengrija* mögött is. Boldizsár Iván javaslatát elfogadva február 15-én a kormány kétszázmillió pengőt szavazott meg erre a célra. Az amerikai *Newsweek*et idéző

70. Olti Ágoston: *Mindszenty József érsek és az erdélyi kérdés*. Kézirat. 1-3.

lapok első számai április 15-én jelentek meg. Az *Új Magyarország* emellett külön magyar és/vagy angol és francia nyelvű füzeteket is kiadott az ország háborús szerepéről és a háború óta elért demokratikus vívmányokról. Ennek első kötete *Megbűnhődte már e nép...* (illetve *This Nation Has Already Atoned...*) címmel jelent meg Boldizsár Iván tollából 1946 nyarán.

A Külügyminisztérium támogatásával 1946 őszéig összesen 57 kiadvány jelent meg. Közülük 22 csak magyarul, 12 franciául, 4 angolul, 4 angolul és franciául, 3 magyarul és franciául, 2 magyarul, angolul és franciául, ám oroszul mindössze 1 és angol-oroszul is csak 1. „Üzenetüket”, „mondanivalójukat” Békés Csaba, aki ezeket a műveket feltárta, az alábbi fontosabb tételekben foglalta össze:

1. A trianoni béke súlyos etnikai igazságtalanságai miatt az I. világháború utáni magyar demokratikus kísérlet elbukott, és olyan reakciós rendszer jutott hatalomra, amely a magyar nép igazságérzetét kihasználva jelentős tömegeket nyert meg anakronisztikus revíziós céljaihoz.

2. A II. világháborúban Magyarország igyekezett a lehető legkisebb erővel részt venni, s a német-lengyel háború idején megtagadta a részvételt, sőt a magyar vasútvonalak használatát sem engedélyezte. Az első bécsi döntést Anglia és Franciaország elfogadta, Kárpátalja visszavétele nélkül Magyarország nem tudta volna befogadni a lengyeleket, a második bécsi döntéssel Németország Magyarországot és Romániát egyaránt sakkbán akarta tartani. Bár a szövetségesek semmiféle területi kompenzációt nem helyeztek kilátásba, Magyarország folyamatosan kereste a lehetőséget a kiugrást. Az ország német megszállásáig a csatlós államok közül egyedül Magyarországon maradt fenn a parlamentáris rendszer; s a zsidók életét sem fenyegette veszély.

3. A háború befejezése óta Magyarország szakított a múlttal, és minden tekintetben demokratikus viszonyokat teremtett.⁷¹

A béke-előkészítés legnagyobb hiányossága abban állt, hogy a koalíciós pártok ellentétei és ennek következtében a kormánypolitika bizonytalanságai miatt hiányzott egy olyan világos célrendszer, amelyhez igazodva a Külügyminisztériumba befutó anyagok érdemben értékelhetők és szempontjaik a diplomáciai jegyzékekben és a propagandamunkákban koherens módon felhasználhatók lehettek volna. Május 1-jéhez közeledve, amikor a békekonferenciának a Külügyminiszterek Tanácsa decemberi döntése szerint meg kellett volna kezdeni a munkáját, ez a hiányosság egyre nyilvánvalóbbá és nyomasztóbbá vált. 1945. december 28-án Kertész István ezt egy terjedelmes memorandumban hozta a miniszterelnök tudomására. A békecélokra vonatkozó egyértelmű kormányhatározat sürgelenc mellett ebben javasolta azt is, hogy mielőbb jelöljék ki a békekonferenciára kiküldendő szakértőket. Egyébként nem lesz idejük a felkészülésre. Helytelenítette a nyilvánosság előtt zajló vitákat, és kérte a kormányfőt, hasson a pártokra annak érdeké-

71. Békés Csaba: i. m. (2004) 78-97. és 124-128.

ben, hogy a „Külgügyminisztérium irányításával egységes és következetes politikát” folytassanak. Ugyancsak egységes szemlélet érvényesítésének megkövetelését javasolta a rádió- és sajtóirányításban. Mindezt annál is fontosabbnak tartotta, mert Kosáryhoz, Sebestyénhez és más realistákhoz hasonlóan maga is úgy gondolta, hogy Magyarország „politikailag, katonailag és bizonyos értelemben erkölcsileg is” elveszítette a háborút, és ezért a rivális országok „külpolitikai helyzete sokkal kedvezőbb a miénknél.” Vagyis annak meggátlását kérte, hogy a közvéleményben tovább erősödjének az indokolatlan remények.⁷²

Gyöngyösivel egyetértésben Tildy megpróbálkozott a Kertész által nehezményezett hibák kiküszöbölésével. A pártok közötti ellentétek elsimítása céljával január 23-ára újabb pártközi értekezletet hívatott össze. Szalai Sándor néhány mondatos feljegyzése szerint – jegyzőkönyv nem maradt fenn – ezen a Kisgazdapárt nem jelent meg, s a szlovák–magyar lakosság-cserén kívül másról nem tárgyaltak.⁷³ Kertész tanúságtétele szerint viszont, aki szintén jelen volt, az értekezletet a Szakasits Árpád támogatását élvező „Rákosi erőszakos és nagyhangú szónoklata” fullasztotta kudarcba.⁷⁴ A békecélokról mindenestre nem tárgyaltak. Így közös kormányálláspont sem alakulhatott ki. Tildy ezért felhatalmazta Kertészt, hogy az addigi gyakorlatnak megfelelően minisztertanácsi jóváhagyás nélkül, ám a külügyi kormányzattal összhangban fogalmazzon újabb béke-előkészítő jegyzékeket. A következő napokban Kertész két ilyen jegyzéket állított össze. A január 25-iben – Sebestyén Pál javaslatának megfelelően – arra kérte az amerikai, az angol és szovjet kormányt, hogy a magyar kérdés igazságos és általános megnyugvást hozó rendezésének előkészítése céljából küldjenek ki egy szakértői bizottságot. A február 1-jeiben pedig a délkelet-európai rendezés általános kérdéseivel foglalkozott. Ebben három alapelv követését tanácsolta: (1) a nemzetiségi és a területi kérdés összhangba hozatalát, (2) a gazdasági és a kulturális együttműködés biztosítását az államok között, s végül (3) a történelmileg kialakult államközi politikai és társadalmi ellentétek okainak a kiküszöbölését.⁷⁵

A két emlékirat fogadtatása teljes mértékben alátámasztotta azoknak a véleményét, akik szerint Magyarország nem számíthatott a nagyhatalmak jóindulatára, sőt az Atlanti Charta elveinek a komolyan vételére sem. A magyar jegyzékeket Puskin úgy minősítette, hogy azok „a Horthy-rendszer politikájának jellegét viselték magukon, sőt ilyeneket akár az a rendszer is küldhetett volna.” Alvary D. F. Gascoigne brit követ pedig azzal a megjegyzéssel küldte tovább az elsőt, hogy az „a szokásos érveket tartalmazza a trianoni szerző-

72. Kertész István: i. m. (1995) 162–164.

73. *Pártközi értekezletek*, i. m. 180–181.

74. Kertész István: i. m. (1995) 165.

75. *Hungary and the Conference of Paris*, Vol. I., i. m. 39–51.

dés igazságtalanságai ellen.” Igaz viszont, hogy a *Foreign Office* magyar szakértője, C. A. Macartney egészen másként minősítette. Szerinte „egy jó adag igazság rejlik benne”, s megfontolandó, hogy nem kellene-e a magyarokat a békeszerződés előkészítésének valamelyik fázisában meghallgatni.⁷⁶

A Béke-előkészítő Osztály működése a munkáspártok körében sem váltott ki rokonszenvet. Szalai Sándor február elején közölte Kertésszel, hogy munkájuk úgy, ahogy végzik „részben fölösleges, részben ártalmas”. A nagyhatalmaknak átadott emlékiratok „a Horthy-rendszer politikai karakterjegycit hordozzák.” A Kertész elleni támadást a szociáldemokrata sajtó február második felében a külügyminiszterre is kiterjesztette. Horváth Zoltán nyíltan hangoztatta, hogy Gyöngyösi külügyministerségének „minden perce” az ország kárára válik.⁷⁷

A május 1-jei dátumhoz közeledve a pártok vezetői kezdték belátni, hogy a békecélok összehangolása egyrészt elodázhatatlan, másrészt valamennyiük érdeke. Először persze mindegyik pártnak a saját sorain belül kellett közös nevezőre jutni. Február végéig ezt két párt végezte el úgy, hogy döntésének írásos nyoma maradt: a Kisgazdapárt és a Szociáldemokrata Párt. A Kisgazdapárt elviekben a Külügyminisztérium addigi emlékiratainak és Sulyok Dezső február 9-i nemzetgyűlési beszédének az irányvonalát követte. Vagyis elismerte a múlt hibáit és mulasztásait, ám ugyanakkor remélte, hogy azokért nem fogják büntetni a magyar népet és az új rendszert, hanem „a néprajzi és politikai és gazdasági követelmények figyelembe vételével” méltányos rendezésre és ezáltal tartós nyugalom megteremtésére fognak törekedni. Mit jelentett volna ez konkrétan? Erdélyben egy olyan nyugat-keleti irányú határvonal meghúzását, amely „biztosítja a Székelyföld Magyarországhoz való tartozását, valamint a magyar és román kisebbségeknek a határ mindkét oldalán aránylag egyenlő számban való elhelyezkedését.” Ha a békekonferencia ezt nem fogadná el, akkor a magyar területi követelésnek a Partium visszacsatolására és „a szűkebb értelemben vett Erdély önálló kantonális állammá való alakítására” kell szorítkozni. Csehszlovákiával szemben csak általánosságban utalt a „terület és nemzetiségi alapelvek összhangba hozatalára”, melyről a lakosságcsere befejezése után lehet és kell majd megállapodni. Ausztriával és Jugoszláviával szemben nem fogalmazott meg területi követelést a párt, felhívta viszont a figyelmet a „szláv korridor” ismét felbukkant tervére.⁷⁸

A Szociáldemokrata Párt állásfoglalása február 19-ére készült el a párt külpolitikai és nemzetiségügyi bizottságának február 9-i vitája alapján. A Szalai Sándor által összeállított anyag élesen elhatárolta magát Sulyok nemzetgyűlési felszólalásától, és általában az alaptalan reményeket keltő „revizionista”

76. Fülöp Mihály: *A befejezetlen béke*, i. m. 98.

77. Kertész István: i. m. (1995) 169–170. és Balogh Sándor: *Magyarország külpolitikája*, i. m. 139–140.

78. PIL. 274. fond, 10/26. ó. e.

megnyilatkozásoktól. Tekintettel a közvéleményre, amely tudomása szerint is „lényeges határkiigazítást remélt”, ugyanakkor a nemzeti nihilizmus vádját is el akarta kerülni. Ezt annál is inkább fontosnak tartotta, mert – mint Kéthly Anna beszámolt róla – a „szakik” saját pártszervezeteikben is kéri a „Kassa, Kolozsvár stb. visszacsatolását”. Mindezeket mérlegelve a párt úgy foglalt állást, hogy a néprajzi elven nyugvó határmegvonás – bár elvileg helyes lenne – „nem követelhető általánosságban”. Az adott helyzetben ez ugyanis sem Jugoszláviával, sem a Szovjetunió támogatását élvező Csehszlovákiával szemben nem vethető fel. Másrészt a határtól távolabbi területeken szétszórta élő magyarok problémáját sem oldaná meg. Mindezek miatt csak Romániával szemben és ebben az esetben is csak az Arad–Nagyvárad–Szatmárnémeti sáv visszacsatolását javasolta felvetni. Ám ezt is csak azért, hogy „valamit nyerjünk is, ne csak veszítsünk – amit fiatal demokráciánk nehezen bírna el.” Burgenland visszacsatolását abban az esetben javasolta felvetni, ha – mint hírlott – Ausztria valóban bejelentené igényét Sopronra. Tavaly nyári irányelveihez hasonlóan a Szociáldemokrata Párt ebben az anyagban is nagy hangsúlyt helyezett a gazdasági együttműködés feltételeinek a biztosítására. Ebbe nemcsak az egymás piacaihoz, hanem nyersanyagforrásaikhoz való hozzáférést is beleértette. Érdekes, hogy a magyar nyersanyagkincsek szűkössége miatt Románia (Nagybánya környéke) mellett Csehszlovákiával (Rozsnyó környéke) szemben is indokoltak látták a kisebb határmódosítás lehetőségének felvetését. Végül – fejeződött be az anyag – biztosítani kell a „szabad személyi és szellemi forgalmat” a térség államai között, továbbá a nemzetiségek védelmét.⁷⁹

Veres Péter és Kovács Imre kezdeményezésére március 6-ára Gyöngyösi újabb pártközi értekezletet hívott össze a békecélok összehangolása céljával. A tanácskozás, amelyen ezúttal mind a négy párt képviselői megjelentek, a külügyminiszter expozéjával kezdődött. Ennek alapja az tervezet volt, amelyet február 20-án Kertész István állított össze Magyarország területi céljairól, ám amelyet a feszült belpolitikai helyzetben Gyöngyösi félt továbbküldeni. Ez az anyag részben Kertész korábbi emlékiratainak a szellemét követte az általános elveket konkrét célokká formálva, részben pedig Sebestyén Pál januári javaslatait fogalmazta újra. Ennek megfelelően a „nemzetiségi elv jegyében” kérte az „ethnikailag egységes területek tiszteletben tartását”, másodsorban pedig a „kevert területek” olyan elosztását, hogy a természeti kincsekből minden nemzet lakossága számával arányosan részesedjen. Konkrétan ezt úgy képzelte el, hogy a szóránymagyarságot „jól átgondolt, gazdaságilag alaposan előkészített és időben is méltányosan elosztott eljárással” áttelepítenék azokra a peremterületekre, amelyek az etnikailag magyar területtel érintkeznek, s amelyeket gazdasági megfontolásból is Magyarországhoz kerülnének. Azt, hogy melyek legyenek ezek a területek,

79. Uo. 283. fond, 12/2. ő. e.

a szövetségeseknek kellene eldönteni a helyszínre küldött szakértői bizottságuk jelentése alapján. Kertész, illetve előterjesztése alapján Gyöngyösi ez alól annyiban tett kivételt, hogy Erdély megosztásának kérdésében konkrét javaslattal élt. „...olyan megoldást kell találni – terjesztette elő a külügyminiszter –, hogy a két, nagyrészt alföldön lakó és egymáshoz hasonló lélekszámú szomszédnép, a 11-12 milliónyi magyar és a 13-14 milliónyi román nép eredeti településterülete között elterülő erdélyi hegyvidék oly módon osztassék meg, hogy mindkét állam gazdasági rendszerét legjobban kiegészítse, és nemzeti szempontból is kiegyensúlyozott helyzetet teremtsen.” Vagyis a Partium etnikai, a történelmi Erdély északi fele pedig részben etnikai, részben gazdasági okokból tartozzon Magyarországhoz.⁸⁰

Az előterjesztés vitája során reprodukálódott a koalíción belül addig is megmutatkozott véleménykülönbség. A Nemzeti Parasztpártot képviselő Farkas Ferenc lényegében egyetértett a körvonalazott területi követelésekkel, és helyeselte azt is, hogy azokat mielőbb a nagyhatalmak elé kell tární. Valószínűleg ez volt Kovács Imre álláspontja is, akinek a felszólalásáról valamilyen oknál fogva nem készült feljegyzés. Auer Pál korábban többször kifejtett felfogását ismételte. Vagyis azt, hogy a „határ menti kompakt magyar többségű vidékeket” északon (Csehszlovákia) és keleten (Románia) is csatolják vissza Magyarországhoz. A Kommunista Párt két másodvonalbeli képviselője – Kiss Károly és Kovács István – viszont sem a jegyzék elküldésével, sem az abban foglalt célokkal nem értett egyet. Ők úgy vélték, hogy ha mi területeket követelünk, akkor a szomszédok is ezt fogják tenni. A csehek például „Salgótarjánt szeretnék megszerezni.” Másrészt „az utolsó csatlós voltunk”, úgyhogy „örüljünk, ha a trianoni határokat fenn tudjuk tartani.” Terület visszaszerzésre legfeljebb Romániával szemben láttak reményt, ám erre is alig, mivel „a Szovjet a románokkal szemben barátságos, míg velünk szemben egy idő óta elzárkózó és bizalmatlan.” A jegyzék elküldésével kapcsolatban előzetes konzultációt ajánlottak a nagyhatalmakkal, „különösen” a Szovjetunióval. A Szociáldemokrata Pártot képviselő Böhm Vilmos elvileg mind Romániával, mind a Csehszlovákiával szemben elképzelhetőnek tartotta a területi kérdés felvetését. Gyakorlatilag azonban inkább kétségeit hangoztatta, és azt kifogásolta, hogy e tárgyban Romániával nem folytak kétoldalú tárgyalások. A jegyzék hangvételét és némely megfogalmazását ugyancsak kifogásolta, és elküldését ebben a formában nem tanácsolta. A kommunistákkal együtt maga is ajánlatosnak tartotta előzetesen „puhatolódzni Szovjetuniónál, hogy van-e már valamilyen elképzelésük, vagy nem fog-e náluk rossz benyomást kelteni.”

A munkáspártok kritikájára adott viszontválaszában Gyöngyösi indígnálódva jegyezte meg, hogy a területi kérdések felvetése általában nem külföldön, hanem „itt az országban” váltja ki „a legnagyobb megdöbbenést”.

80. MOL. Külügyminisztérium. XIX-J-1-a-IV-10. 40/1946. (32. doboz.)

„...ha nem engedik, hogy ő a hatalmak elé tárja azt, amit adatokkal alá tud támasztani, nem vállalhatja a felelősséget, és kénytelen lemondani” – fejezte be felszólalását. Gyöngyösi ekkor jelezte először, hogy az előtte tornyosuló feladatok nehézségei, sőt olykor megoldhatatlanságuk miatt a visszavonulást fontolgatja. A következő félévben ezt még többször megtette, s egyre eltökéltebben. Miniszterét támogatva Kertész kijelentette, hogy „egyes népek nem lehetnek állandóan bűnbakok”, s hogy „A békekötésnél nem büntetésre, de igazságos rendezésre kell törekedni.” Mindketten az MKP és az SZDP képviselőivel vitatkoztak. Az értekezlet közös álláspont kialakítása nélkül ért véget.⁸¹

A fiaskövvel végződött március 6-i értekezlet egybeesett a koalíción belüli belpolitikai ellentétek kiéleződésével. Az értekezlet előtt egy nappal, március 5-én alakult meg a Baloldali Blokk, amely az államosítások folytatása mellett mindenekelőtt a Független Kisgazdapárt sorainak széttérítésére törekedett. A munkáspártok és a Nemzeti Parasztpárt követeléseinek engedve a Kisgazdapárt március 11-én kizárta soraiból Sulyok Dezsőt és mintegy húsz hívét, akik áprilistól Magyar Szabadság Párt néven működtek tovább. Desseffy Gyula grófot, a *Kis Újság* főszerkesztőjét ezzel egyidejűleg eltávolították a lap éléről. A koalíció létét fenyegető ellentétek a közös békecélok kialakításának sem kedveztek. A következő hetekben egyetlen újabb pártközi tanácskozásra sem került sor, miközben május 1. egyre közeledett. Kertész István ezért március 13-án kérte felmentését a külügyminisztertől, s egyben a Béke-előkészítő Osztály feloszlását is indítványozta. Mivel kérését Gyöngyösi figyelmen kívül hagyta, április 5-én Nagy Ferenc miniszterelnökhöz fordult kérésével, illetve indítványával.⁸² „A magyar béke-előkészítés ügye – jellemezte a helyzetet a Szociáldemokrata Párt 1946. április 6-án igen találóan – közel egyévi adatgyűjtő munka után holtpontra jutott. Holtpontra jutott, mert kiderült, hogy a magyar közvéleményt képviselő politikai pártok nem tudnak megegyezni olyan politikai vonalvezetésben, amely az összegyűjtött adatok felhasználását a demokratikus Magyarország, a magyar nép megfelelőbb képviseletét tenné lehetővé a Békekonferencián. Nem tudunk megegyezni azért, mert egyrészt a pártok egy része nincsen tisztában a jelenlegi világpolitikai helyzeten belül adott lehetőségekkel, másrészt mert a nézeteltérés a követendő út tekintetében külpolitikai és tárgyi síkról belpolitikai és érzelmi síkra tolódott el.”⁸³

A holtpontonról a kommunisták mozdították ki a béke-előkészítés ügyét azzal, hogy a párt Politikai Bizottságának március 12-i ülésén felvetették, majd eldöntötték, hogy a magyar békével és más ügyekkel kapcsolatos szovjet álláspont tisztázása céljából kormánydelegációt kell küldeni Moszkvába.⁸⁴

81. *Pártközi értekezletek*, i. m. 113–115.

82. Kertész István: i. m. (1995) 171–172.

83. *PIL*. 283. fond, 12/134. ő. e.

84. *Uo.* 274. fond, 3/29. ő. e.

A kezdeményezés hátterében maga Rákosi állt, aki növekvő aggodalommal vette tudomásul, hogy a novemberi választási vereségre ráduplázva pártja a békecélok ügyében is szembekerült az igazságos megoldásokat váró, ám a realitásokra kevésbé érzékeny közvéleménnyel. Ezért már februárban puhatolózni kezdett Moszkvában annak kiderítésére, hogy a szovjet vezetők hajlandók lennének-e bizonyos magyar területi követelések támogatására, illetve egy magyar kormánydelegáció fogadására. Az erre adott szovjet válasz nem ismeretes. Tudjuk azonban, hogy március 28. és április 2. között Rákosi teljes titokban Moszkvában tartózkodott, s az is, hogy március 29. és április 8. között a magyar kormány hat magyar-szovjet vegyes vállalat létrehozásához járult hozzá. A még 1945. augusztus 27-én aláírt szovjet-magyar kereskedelmi egyezményhez hasonlóan ezek is döntő módon járultak hozzá a szovjet gazdaság magyarországi befolyásának megalapozásához.⁸⁵ Ezek és a későbbiek alapján feltételezhető, hogy a szovjet kormány nemcsak a magyar kormánydelegáció fogadásához járult hozzá, hanem a területi kérdésben is ígérhetett valamit Rákosinak. Az események egymásutániságából és a keringő a hírekből Schoenfeld amerikai követ már március elején arra következtetésre jutott, hogy „a Szovjetunió a revízió mézcsmadzagával akar gazdasági előnyökhöz jutni Magyarországon.”⁸⁶

4. DIPLOMÁCIAI ERŐFESZÍTÉSEK: MOSZKVA, WASHINGTON, LONDON, PÁRIZS

Nagy Ferenc, aki 1946. február 4-én lépett Tildy Zoltán helyére, az április 8-i minisztertanácson jelentette be, hogy kormánydelegáció élén másnap reggel Moszkvába indul. Közölte, hogy az utazás célja a magyar békecélok ismertetése és a Szovjetunió „megnyerése” azok támogatásához. Nagy nem kergetett illúziókat. Úgy gondolta, hogy az adott helyzetben egyedül „Románia lehet az az ország, amely felé nekünk halvány reményünk lehet arra nézve, hogy területileg kapjunk valamit.” Gyöngyösi János osztotta álláspontját. Csak Románia az – mondotta –, „amellyel kapcsolatban a határkérdés nemzetközi jogilag is nyitott.” Néhány kisgazda miniszter azonban „bátrabb” fellépést ajánlott. Sulyok, Auer, Kovács Imre és mások nézeteivel összhangban Bárányos Károly közellátásügyi miniszter javasolta, hogy „A szintiszta magyar vidékek kérdését tárgyilagosan érinteni lehetne, így pl. a Csallóköz és Székelyföld kérdését.” Antall József újjáépítési miniszter

85. Békés Csaba: Dokumentumok a magyar kormánydelegáció 1946. áprilisi moszkvai tárgyalásairól. *Régió*, 1992/3. 161–166.

86. *FRUS, Diplomatic Papers 1946. Vol. VI. Eastern Europe, The Soviet Union*. Washington, D. C., 1969, USGPO, 272–273.

pedig – minden különösebb indoklás nélkül – felvetette, hogy „feltétlenül kellene valamit Burgenlandból is visszakövetelni.” Bárányos és Antall ötleteiről nem bontakozott ki vita. Azokat részben Gyöngyösi, részben Rákosi hárította el azzal, hogy nincs realitásuk.⁸⁷

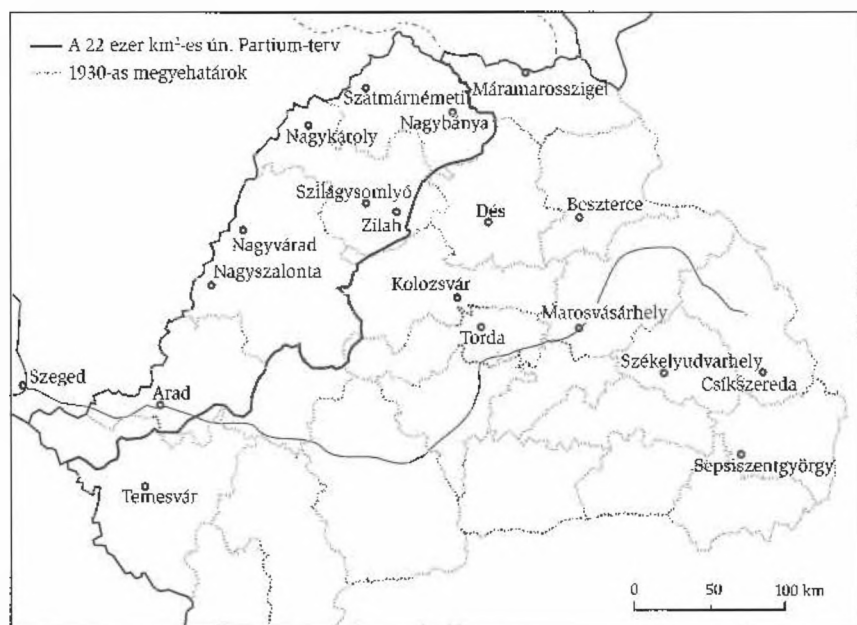
A moszkvai útra készülve Gyöngyösi János április elején felszólította Jakabffy Imrét, a Teleki Intézet fiatal munkatársát egy olyan román–magyar határrendezési terv elkészítésére, amely Makkai László 1945. augusztusi emlékiratának egyik alternatív javaslatához hasonlóan a Partiumot csatolta volna Magyarországhoz. Az április 3-ára elkészült tervezet 22 ezer km²-ben szabta meg ezt a területet úgy, hogy a határvonal a Nagybányától északra fekvő Avas-hegységtől déli irányban a Meszes-hegységen át, a Gyalui-havasokat is érintve Temesvártól északra érte volna el a Tiszát. Az 1930-as román népszámlálás szerint ezen a területen 1, 5 millió ember élt, akik közül alig félmillió volt magyar. A közel 900 ezer fős románság Jakabffy szerint garancia lehetett volna arra, hogy a román oldalon maradó 1 millió magyar megfelelő bánásmódban részesüljön („túszrendszer”). Ez a határvonal ugyanakkor magában hordozta azt a lehetőséget is, hogy a magyar–román viszály népcsere útján oldódjék meg. A terület ugyanis elég nagy és gazdag volt ahhoz, hogy a románok kitelepítése esetén valamennyi erdélyi magyarnak új otthonává váljon.

A miniszterelnök, Gyöngyösi és még néhány miniszter Jakabffy tervezetét a köztársasági elnöknel tartott külön megbeszélésen vitatták meg április 8-án délután. Mivel a jelenlévők többsége a tervezetet „túlzottnak”, illetve „irreálisnak” tartotta, arra szólították fel a külügyminisztert, hogy vigyen magával egy olyan tervet is, amely kizárólag a határ menti magyar területek átcsatolására tesz javaslatot. Ez a mérsékeltbb igényekkel fellépő tervezet, amelyet Jakabffy április 8-án éjszaka állított össze, 11 800 km² átcsatolásával számolt. Ebben a Nagyváradtól délre elkeskenyedő területsávban 442 ezer magyar és 421 ezer román élt. A tanácskozás felhatalmazta Gyöngyösit, hogy Moszkvában mindkét tervezetet ismertesse.⁸⁸

Közvetlenül az indulás előtt egy harmadik anyag is Gyöngyösi kezei közé került. Ezt Demeter Béla állította össze az erdélyi magyarság, illetve az erdélyi magyarság „egyes képviselőinek” békével kapcsolatos várakozásairól. A szakértő tájékoztatása szerint, melynek reprezentativitása persze kérdéses, „az erdélyi magyarság álláspontja az, hogy a magyar kormány függetlenül az elérhető eredményektől, elvileg egész Erdélyre formáljon igényt. Konkrét javaslata pedig Erdély megosztása a két közép-európai nép, a román és a magyar között (13, 5/11, 5), ami gyakorlatilag azt jelentené, hogy Erdély 103 000 km² területéből 67 000 kerülne magyar fennhatóság alá. Ha

87. Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei. A. köt. 1946. február 5. – 1946. július 19. Szerk. Szűcs László. Budapest, 2003, Magyar Országos Levéltár, 466–472.

88. *Revízió vagy autonómia*, i. m. 418–428.

- Tervezetek Erdély megosztásáról:
1. a 22 ezer km²-es ún. Partium-terv és
 2. a 11,8 ezer km²-es minimális terv

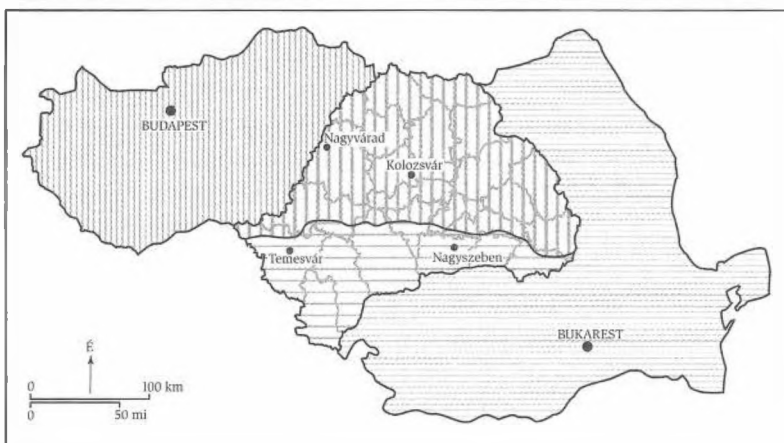
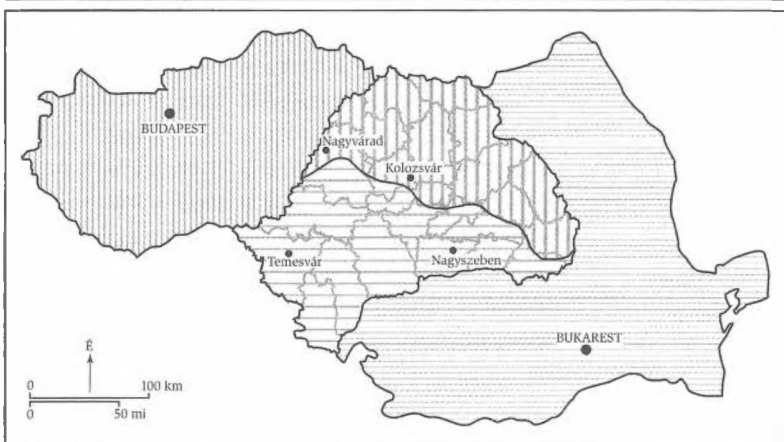
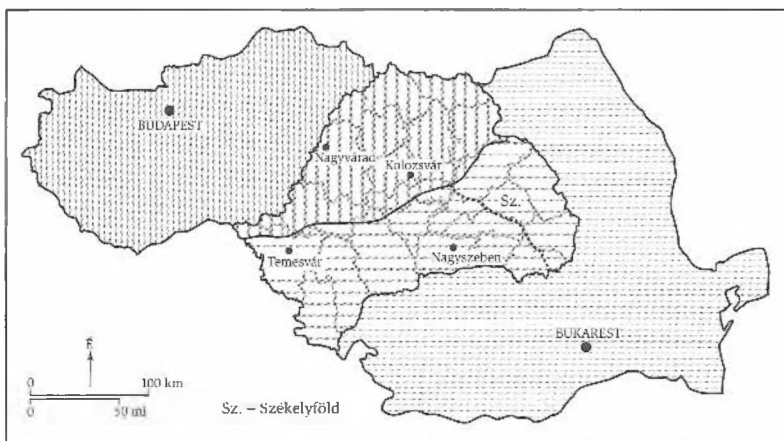
a területi igényben csak minimális eredményt lehetne elérni, vagyis azt, hogy mindössze Bihar, Szatmár és esetleg Szilágy vármegyék kerüljenek vissza, ehelyett kérni kell az önálló Erdélyt, kantonális rendszerrel, nemzetközi ellenőrzés alatt, mint az Egyesült Nemzetek tagja. Legvégső fokon pedig Erdélynek teljes autonómiáját a román állam keretében, és legutolsók esetében nemzetiségi önkormányzatot.” „Az erdélyi magyarság – foglalta össze odaát szerzett benyomásait Demeter – feszült várakozással tekint a béketárgyalások elé. Különös optimizmus hatja át. Abban reménykedik, hogy a Székelyföld és a magyarsággal etnikailag összefüggő területek minden bizonnyal visszakerülnek Magyarországhoz. Teljes mértékben tudatában van annak, hogy Magyarország legyőzött csatlósállam, de azt hiszi, hogy az Egyesült Nemzetek tartós békére törekednek, és Közép-Kelet-Európában rendezni kívánják a függő kérdéseket.”⁸⁹

A Jakabffy által készített tervek és a Demeter által átadott elképzelés közötti eltérés a Béke-előkészítő Osztály szakértői közötti véleménykülönbségeket tükrözte. A politikusokhoz hasonlóan a szakértők sem értettek egyet abban az alapvető kérdésben, hogy a magyar békecélok milyen mértékben alapuljanak az igazságosnak tartott nemzetiségi elven, illetve milyen mértékben térjenek el azoktól a realitásokhoz közelítve. Gróf Révay József, a Teleki Intézet főigazgatója egyetértett a Gyöngyösi szempontjai szerint elkészített alternatív határkorrekciós tervvel. Rónai András, az egyik tagintézet (Államtudományi Intézet) 1945 előtti igazgatója, Teleki Pál egykori bizalmasa és fő munkatársa viszont nem. Ő Sulyokhoz, valamint más politikusokhoz és néhány szakértőhöz hasonlóan úgy gondolta, hogy Magyarországnak – 1920-hoz hasonlóan – „olyan álláspontot kell elfoglalnia, amelyre a jövőben mindig hivatkozhat.” Ez a kisebbségben maradt csoport határozta el valamikor 1946 tavaszán, hogy a hivatalos békecélok kialakítása és azok alátámasztása mellett készítenek egy olyan összeállítást, amely nem a realitásokat, hanem az igazságosság szempontjait veszi alapul. E munka irányítója gróf Teleki Géza, kivitelezője pedig – Demeter Béla és mások közreműködésével – a Béke-előkészítő Osztály szakértői csoportjából ki is vált Rónai András volt.⁹⁰

Ez a gépiratban maradt kétkötetes angol nyelvű összeállítás Erdély vonatkozásában három felosztási tervet tartalmazott. A maximális változat Erdély kétharmadát juttatta volna Magyarországnak a „népi erőviszonyoknak megfelelő gazdasági egyensúlyt biztosító osztóvonal” alapján, a minimális pedig 44 ezer km²-t a „földrajzi osztóvonal” alapján. A kettő között állt a „nemzetiségi erőviszonyoknak megfelelő” felosztás, amely lényegében a második bécsi döntés osztóvonalának felelt meg, kisebb korrekciókkal Magyarország javára. Ezek alternatívájaként részletesen foglalkozott az anyag a nemzetiségi kantonokra épülő önálló erdélyi állam tervével, amelyet néhány évre az

⁸⁹ Uo. 171–174.

⁹⁰ Rónai András: *Térképezett történelem*. Budapest, 1989, Magvető Könyvkiadó, 334–336.

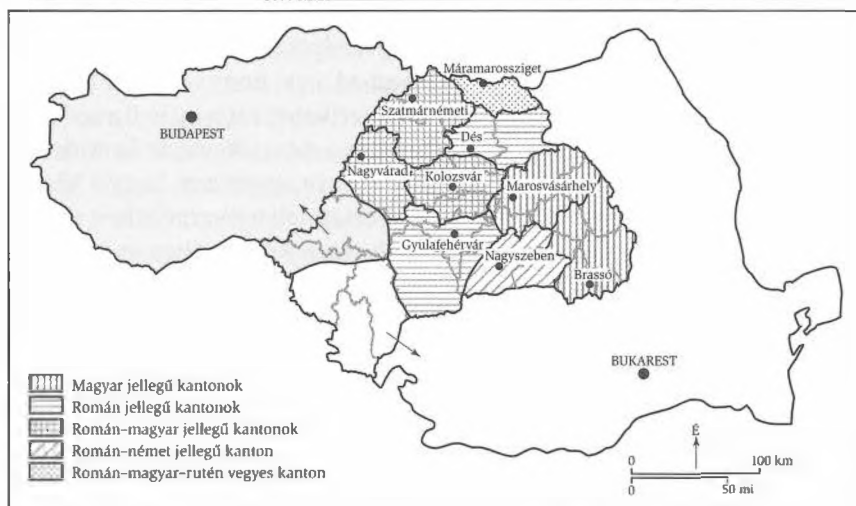
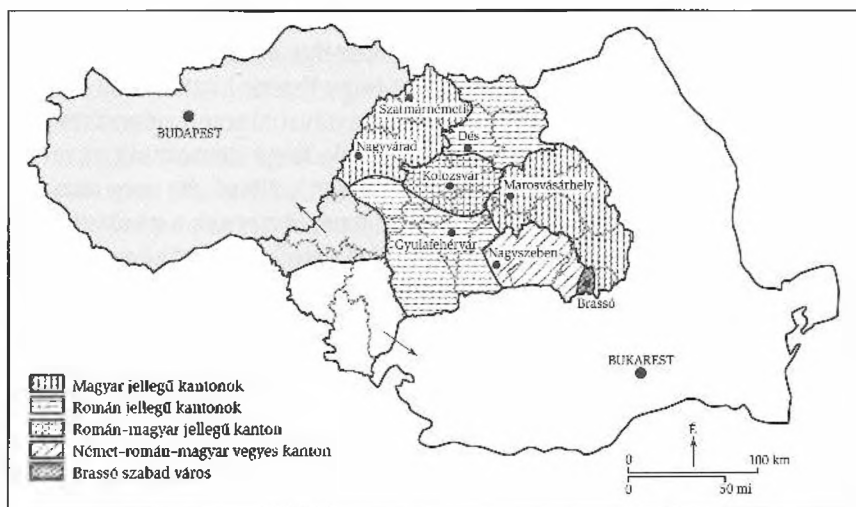
Tervezetek Erdély megosztásáról: 1. a „földrajzi”, 2. a „nemzetiségi erőviszonyoknak megfelelő” és 3. a „nép erőviszonyoknak megfelelő gazdasági egyensúlyt biztosító” oszítóvonal alapján

ENSZ-felügyelete alá kívántak helyezni. Csehszlovák vonatkozásban a néprajzi határ alapul vételét javasolták, és ennek megállapítására ENSZ-bizottság kiküldetését kérték. A jugoszláv–magyar határvonal megvonása céljából népszavazás megrendezését ajánlották a Ferenc-csatornától északra, ahol a magyar lakosság többséget képezett. Ennek elutasítása esetén – szögeztek le – ragaszkodni kell Vajdaság autonómiájához, és egy szabad kikötőt kell kérni az Adrián, valamint a Dunát a Tiszával összekötő Ferenc-csatorna minden akadályozás nélküli használatát. Kárpátalja és Burgenland semmilyen összefüggésben sem merült fel, vagyis a Szovjetunióval és Ausztriával szemben ez az anyag sem fogalmazott meg követelést.⁹¹

A magyar kormánydelegáció április 9. és 15. között tanácskozott a szovjet vezetőkkel. Április 9-én este Molotov fogadta Gyöngyösit és kíséretét, másnap Sztálin az egész magyar delegációt Nagy Ferencsel az élén, majd 12-én Dekanozov helyettes külügyi népbiztos Gyöngyösit. Végül 15-én ismét Molotov tárgyalt Nagy Ferencsel, Gyöngyösivel és a delegáció több más tagjával. Eközben a Molotov, Vorosilov, Sztálin és Nagy Ferenc által adott fogadásokon, illetve ebédeken és vacsorákon is találkoztak a felek. A szubjektív hangvételű visszaemlékezéseken túlmenően, mint amilyen Nagy Ferenc és Gerő Ernőé, a Sztálinnal és Molotovval folytatott első megbeszélésekről készült magyar és orosz feljegyzések is a kutatás rendelkezésére állnak. Ezeket Békés Csaba és Vida István tárták fel, és tették közzé eltérő értelmezések kíséretében. Ezeken kívül ismerjük Sztálin pohárköszöntőit, valamint a Gyöngyösi és Dekanozov közötti megbeszélésről és a Molotovval folytatott 15-i tárgyalásról készült részletes magyar feljegyzéseket. A tárgyalásokon képviselt szovjet álláspont rekonstruálásához ez a forrásbázis messzemenően elegendő.

Az április 9-i Molotov–Gyöngyösi-találkozó célja az volt, hogy a magyar fél részletesen kifejtesse álláspontját. Gyöngyösi ezt meg is tette, és pedig nemcsak Románia, hanem Csehszlovákia vonatkozásában is. A szlovákiai magyarság helyzete és a csehszlovák tervek ismertetése után kijelentette, hogy ha „a csehszlovákok továbbra is ragaszkodnának a magyarok kitelepítéséhez, akkor a magyar kormány nem zárkozhat el a területi kérdés felfelvetésétől.” Erre adott rövid válaszában Gyöngyösi feljegyzése szerint Molotov helyeselte a lakosságcsere-egyezmény megkötését, és reményének adott kifejezést, hogy „Csehszlovákia egyenjogúvá teszi a magyarokat Szlovákiában”, vagyis hogy nem kerül sor a Gyöngyösi által jelzett lehetőségre. Ezután Erdély került terítékre. Gyöngyösi egy térképet kiterítve ismertette a két javaslatot, amelyek közül a 22 ezer km²-es változat mellett érvelt. Szóba hozta a székelyeket is, ám egyáltalán nem a Demeter által javasolt szellemben, in-

91. *The Hungarian Nation's Proposals and Basic Principles in Regard to the Peace Treaty*. Vols. I–II. Cépírat, év és h. n. – A tudomásunk szerinti egyetlen magyarországi példány a Külügyminisztérium könyvtárában található.

Tervezetek Erdély kantonizálásáról: az első és a második változat

kább a magyar kompromisszumkésztség és áldozatvállalás bizonyítékaként. Arra, hogy ezt a „Románia szívében” fekvő területet visszacsatolják Magyarországhoz, a „legvérmesebb magyar illuzionista sem gondolhat ésszerűen” – szögezte le. Ezek után – fejeződik be Gyöngyösi feljegyzése – Molotov „megjegyezte, hogy a fegyverszüneti egyezményben a szövetségesek kilátásba helyezték, hogy Romániát Erdélynek, illetőleg Erdély nagy részének visszaszerzésében támogatják. Erre azt válaszoltam, hogy felfogásom szerint javaslatunk ezzel az ígérettel nem áll ellentétben, miután ez az optimális javaslat is 22 000 km²-rel, mindössze 1/5 része egész Erdély területének. Mo-

lotov megköszönte tájékoztatásomat, és anélkül, hogy a szovjet álláspontról sikerült volna tájékoztatást szereznem, a beszélgetés véget ért.”⁹²

A Sztálinnal folytatott megbeszélésen Nagy Ferenc hozta szóba a béke-célokat. Kijelentette, hogy „a baráti Jugoszláviával nincsen semmi területi probléma”. Csehszlovákiától viszont azt várják, hogy „biztosítsák az ott élő magyaroknak a teljes polgári egyenjogúságot”, illetve „ha meg akarnak szabadulni tőlük, akkor biztosítsák ennek a néptömegnek a gazdasági feltételeit, és adjanak velük valami földet.”⁹³ A szovjet jegyzőkönyv szerint Sztálin erre kijelentette, hogy „jogos az a kívánság, hogy a magyar nemzeti kisebbség tagjai állampolgári jogokat kapjanak, s hangot adott azon véleményének, miszerint a csehszlovákok nem fognak belemenni terület átadásába Magyarországnak.” Majd megígérte, hogy „a szovjet kormány megpróbálja elsimítani ezt az ügyet.”⁹⁴

A Romániával szembeni magyar követelés ismertetését Nagy Ferenc kezdte, és Gyöngyösi fejezte be. A szovjet jegyzőkönyv szerint a magyar expozék közben Sztálin kérdést intézett Molotovhoz a Romániával kötött fegyverszünet vonatkozó paragrafusairól. A külügyi népbiztos válasza után Sztálin megjegyezte, hogy „ez a kitétel lehetőséget ad arra, hogy valamint kaphasson Magyarország, hogy éppen mit, milyen területet, azt meg kell majd nézni. Sztálin elvtárs azt mondja, ezt a kérdést épp most tárgyalják Londonban a külügyminiszter-helyettesek. Sztálin elvtárs elmagyarázza, hogy a három nagyhatalom által Romániával kötött fegyverszüneti egyezményben az szerepel, hogy Erdély egésze vagy nagyobbik része Romániához csatolandó. E kitétel lehetőséget nyújt Magyarországnak, hogy megkaphassa Erdély egy részét. A kérdést meg fogják vitatni.”⁹⁵ Gyöngyösi szűkszavú feljegyzésében Sztálin reagálásáról mindössze annyi szerepel, hogy „Sztálin generalisszimusz láthatólag elgondolkodott a problémán, majd közölte, hogy még megfontolják a dolgot, és hogy még találkozni fogunk.”⁹⁶

A Sztálin és Molotov közötti párbeszédet Gerő Ernő és Nagy Ferenc is megörökítette. Gerő közvetlenül a találkozó után, Nagy két évvel később, már az emigrációban. A lényegét illetően a két visszaemlékezés ennek ellenére megegyezik; nagyjából ugyanazt rögzítik, mint a szovjet jegyzőkönyv.

„Sztálin: Románia *magától* nem ad át területet. De úgy tűnik a Romániával kötött fegyverszüneti megállapodásban van valami erről a kérdésről. (Molotovhoz) Mi szerepel ott?

Molotov: Erdély területének egésze vagy nagyobbik része Romániához fog tartozni.

92. Békés Csaba: i. m. (1992) 177–179.

93. Uo. 180–181.

94. Vida István: Két fontos dokumentum a Nagy Ferenc vezette magyar kormányküldöttség 1946. áprilisi moszkvai látogatásáról. *Külügyi Szemle*, 2002/3. 162.

95. Uo. 163.

96. Békés Csaba: i. m. (1992) 182.

Sztálin: Akkor van ok a területi kérdés felvetésére. Ezzel a kérdéssel foglalkozik most a külügyminiszter-helyettesek londoni értekezlete.

Molotov: Úgy tűnik, még nem tárgyalták meg, de hamarosan sor kerül a kérdésre.

Sztálin: Azután április 25-én Molotov Párizsban lesz, és ott a külügyminiszterek értekezletén fel fogja vetni a kérdést. Ezt még megvizsgáljuk.” – foglalta össze az elhangzottakat Gerő Ernő.⁹⁷

És ugyanez Nagy Ferencnél:

„Gyöngyösi János kibontotta térképeit, s megmutatta a Magyarország által igényelt területeket. Sztálin Molotovhoz fordult:

– Hogyan szól a fegyverszüneti egyezménynek az a pontja, amelyik Erdély felől intézkedik?

– Úgy szól, hogy amennyiben Románia a fegyverszüneti egyezményben vállalt kötelezettségeit teljesíti, úgy megkapja Erdélyt vagy annak nagyobb részét – válaszolta Molotov.

– Igen, a fegyverszüneti egyezménynek ez a pontja módot nyújt önöknek az erdélyi területi kérdés felvetésére – mondotta felénk fordulva Sztálin.

– Ezután behatóan tanulmányozni kezdte a térképen ezeknek a területeknek nemzetiiségi megoszlását, gazdasági és közlekedési viszonyait is, és később sem tett ellenvetést a magyar területi kérdéssel szemben.”⁹⁸

A Gyöngyösi–Dekanozov-találkozón a szovjet politikus megerősítette, hogy a Szovjetunió nem ellenzi, ha a békekonferencián Magyarország területi követelést támaszt Romániával szemben. Ez „a magyar kormány döntésétől függ.” Ugyanakkor javasolta, hogy ezt megelőzően kezdjenek kétoldalú tárgyalásokat a román kormánnyal, és próbáljanak békésen megegyezni. Április 15-én ezt Molotov is melegen ajánlotta. Hozzátette viszont, hogy az időközben elhalasztott békekonferenciára ettől függetlenül természetesen Magyarországot is meg fogják hívni, s ott „semmivel sem lesz hátrányosabb helyzetben, mint Románia.”⁹⁹

A magyar küldöttség még Moszkvában tartózkodott, amikor a három nagyhatalom külügyminiszter-helyettesei április 16-án Londonban eldőntötték: Magyarország és Románia között is az 1938. január 1-jei határ fog helyreállni. Az erre vonatkozó indítványt a Szovjetunió képviselője, Guszev nagykövet tette március 11-én, illetve 27-én. Guszev előterjesztése teljes összhangban állt a Szovjetunió legfelsőbb vezetésének január 7-én hozott és március 21-én megerősített döntésével, mely szerint „Ragaszkodni kell a szovjet delegáció azon álláspontjához, hogy egész Erdélyt adják át Romániának.”¹⁰⁰

97. Szabó Éva – Szűcs László: Erdély és a Felvidék sorsa 1946-ban I. Gerő Ernő ismeretlen feljegyzései. *Új Fórum*, 1989/2. 44.

98. Nagy Ferenc: *Küzdelem a vasfüggöny mögött*. I. köt. Budapest, 1990, Európa, História, 278.

99. Békés Csaba: i. m. (1992) 183–189.

100. Vida István: i. m. (2002) 152.

Mérlegelve a Szovjetunió eltökéltségét erre az időre Nagy-Britannia feladta szeptemberben képviselt álláspontját, és beletörődött egész Erdély Romániának adásába. 1946 tavaszára az amerikaiak elszántsága is mérséklődött. A franciák és az angolok támogatását elveszítve, valamint a szovjetekkel való „felesleges” konfrontációt is kerülni akarván már csak annyit akartak elérni, hogy a magyar békeszerződés tervezetében történjen utalás arra, hogy a szövetségesek „készek elismerni a román–magyar határ minden olyan kiigazítását, amelyben a közvetlenül érdekelt felek utólag kölcsönös megállapodásra juthatnak, és amely jelentős mértékben csökkentené az idegen uralom alatt élő személyek számát.” A Szovjetunió azonban ezt is elutasította. A helyettesek április 16-án ezért olyan tervezetet fogadtak el, és terjesztettek a Külügyminiszterek Tanácsa elé, amely alternatív jelleggel az amerikai szövegvariánst és a szovjet eredetit („egész Erdély Románia területéhez csatolatlak”) is tartalmazta. Molotov és Dekanozov erről – még a magyar delegáció moszkvai tartózkodása idején – tájékoztatta Bukarcstet. A magyar delegációt viszont nem.¹⁰¹

A fentiek alapján úgy véljük egyértelműen kijelenthető: a szovjet vezetők nem voltak őszinték a magyar kormánydelegáció tagjaihoz. Sem azt nem közölték velük, hogy a Külügyminiszterek Tanácsának 1945. szeptemberi és a helyettesek 1946. március–áprilisi ülésein mereven ragaszkodtak az 1920-as magyar–román határ helyreállításához, sem azt, hogy Romániának megígérték egész Erdélyre vonatkozó igényük támogatását. Vagyis elhallgatták, hogy Besszarábia fejében és a baloldali Groza-kormány megszilárdítása érdekében az angolszász hatalmak elgondolásával szemben egész Erdélyt Romániának juttatták. Ehelyett a magyarokat is jóindulatukról, de legalábbis elfogulatlanságukról biztosították. Az idézett források olyan interpretálása, hogy „Sztálin, Molotov és a szovjet tárgyalódelegáció tagjai hallgattak Erdély kérdésében, vagy burkolt, de egyértelmű célzásokat tettek a magyar igények teljesíthetetlenségére”¹⁰², véleményünk szerint téves. Ennek inkább az ellenkezője olvasható ki a sorok közül. Ez különösen a Sztálin által mondottak alapján állítható. Kétségtelen viszont, hogy a szovjetek csupán színlelték az elfogulatlanságot. Az egész ügy „Erisz almájaként” való kezelése megfelelt annak a Romániával és Magyarországgal szemben is alkalmazott nyomásgyakorlási technikának, amit a szovjet béke-előkészítés egyik 1944-es vitájában Litvinov ajánlott. Magyarország esetében a cél – mint Békés Csaba véleményünk szerint is helyesen feltételezi – az lehetett, hogy a területi kérdés lebegtetésével „minél baloldalibb és minél inkább szovjetbarát orientációt” kényszerítsenek ki.¹⁰³ A kétoldalú tárgyalásokra vonatkozó javaslat pedig, amely összhangban állt Groza korábbi elképzelésével,

101. Fülöp Mihály: *A befejezetlen béke*, i. m. 100–105. és 110.

102. Vida István: i. m. (2002) 151.

103. Békés Csaba: i. m. (1992) 168.

a felelősségáthárítás klasszikus eseteként magyarázható. A szovjet vezetők előtt nem lehetett kétséges, hogy az adott helyzetben és információk birtokában Romániának esze ágában sem lesz kétoldalú szerződés keretében területről lemondani.

Moszkva kétkulacsossága a csehszlovákiai magyarok ügyében is megmutatkozott. A Nagy Ferencnek tett ígérete ellenére 1946. július 20–25-én, amikor Klement Gottwald vezetésével ismét csehszlovák kormánydelegáció járt Moszkvában, a szovjet vezetés – az addigi óvatosságot feladva – egyértelműen a magyarok kitelepítése mellé állt. Szekfű Gyula érdeklődésére Dekanozov július végén ezt ezúttal már el is ismerte.¹⁰⁴

A moszkvai tapasztalatok birtokában Gyöngyösi újabb kísérletet tett közös békecélok elfogadtatására. Az április 23-i minisztertanácson megismételte Moszkvában és korábban itthon is képviselt álláspontját. Jugoszláviával szemben elvetette bármilyen területi kérdés felvetését, és Csehszlovákiával szemben is csak akkor helyeselte volna azt, ha folytatódna a magyarokkal szembeni diszkriminációk. A Romániával szembeni területi követelést konkretizálva ismertette a 22 ezer km²-es tervet, és ennek alternatívájaként a 11 ezer km²-eset. Hozzátette: „Természetesen fel kell készülnünk még szűkebb terjedelmű etnikai megoldásra is.” Előterjesztését Nagy Ferenc, Balla Antal és mások támogatták. Két kisgazda miniszter – Bárányos Károly és Tombor Jenő –, valamint a parasztpárti Keresztúry Dezső viszont továbbra is amellett kardoskodott, hogy a határ menti „tisztá magyarlakta területek” visszakерülését is követelni kellene, illetve legalább „kívánság formájában” szerepeltetni. Rákosi, Gerő és Szakasits viszont csak Romániával szemben tartotta elképzelhetőnek a határkérdés felvetését. Sőt Rákosi kijelentette, hogy ő még a „külügyminiszter romániai tervét is túlzottnak tartja.” „Ha mi többet követelünk, mint amennyit remélünk – mondta –, és nem vesszük tekintetbe háborúvesztes voltunkat, az ellenkező hatást fogjuk elérni.” Azt kérte a miniszterektől, hogy „ne csigázzák fel a követeléseket, mert erre a moszkvai eredmények sem jogosítanak fel bennünket. Csupán érintkezés felvétele volt, amelynek során megmondhattuk véleményünket. Baj lesz abból, ha túlgaloppírozunk magunkat.” A koalíciós kormányzat döntésképtelenségének újabb bizonyítékeként határozat ekkor sem született. Nagy Ferenc azzal zárta az ülést, hogy „Majd a döntést meg fogják hozni.”¹⁰⁵

Másnap, április 24-én Gyöngyösi a Nemzetgyűlés Külügyi Bizottságát tájékoztatta a moszkvai útról, illetve az általa helyesnek tartott békecélokról. Sztálin kijelentéseinek nagy jelentőséget tulajdonítva elmondta, hogy „a Szovjetunió részéről kompetens nyilatkozat van abban a tekintetben, hogy Románia felé a területi igény jogosan fennáll.” Sőt bízott benne, hogy a Csehszlovákiával szemben is „a Szovjetunió teljes támogatását bírni fog-

104. MOL. Külügyminisztérium. XIX-J-I-a-IV-65. 29/1946. (42. doboz.)

105. Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei, I. m. A. köt. 521–533.

juk.” Abban, hogy Jugoszláviával szemben ne, Romániával szemben viszont jelentsen be Magyarország területi igényeket, a bizottság minden tagja egyetértett. Ezen túl azonban még mindig hiányzott az egyetértés. Néhány kisgazda képviselő (Bereczky Albert, Parragi György, Saláta Kálmán), a parasztpárti Kovács Imre és a Kisgazdapártból márciusban kizárt Sulyok Dezső magyar szempontból „kedvezőbb megoldások” képviselését hiányolták. Elsősorban azt kifogásolták, hogy Csehszlovákiával szemben lemondott a kormány az etnikailag összefüggő magyar területek követeléséről. De román vonatkozásban is felvetettek a 22 ezer km²-es terven túlmenő elképzeléseket. Érdekes, hogy ezúttal az addig realistának mutakozó Nagy Ferenc is szabad folyást engedett vágyainak. Felvetette, hogy „egy nem nagyon széles korridor” formájában „a magyar többségű Kalotaszeg vidékén keresztül el lehetne jutni Kolozsvárig.” Az elhangzott véleményekkel a kommunista képviselők – Révai és Horváth Márton – szálltak szembe a szokásos érveléssel. Halározottan kiálltak Gyöngyösi tervezete mellett, és a szükséges egység érdekében a többieket is annak elfogadására kérték. Újabb magyarázkodó hozzászólások után végül ez is történt. A külügyminiszter békecélokkal foglalkozó tervezetét a bizottság „helyesséssel tudomásul vette”. Ez óriási, ám-bár meglehetősen elkésett lépést jelentett a közös kormányálláspont kialakítása terén.¹⁰⁶

A Nemzetgyűlés Külügyi Bizottságának állásfoglalása alapján Gyöngyösi János április 27-én újabb jegyzéket intézett a három nagyhatalom budapesti képviselőjéhez. Ennek tárgya a Romániával szembeni 22 ezer km²-es magyar területi igény tömör ismertetése és indoklása volt Jakabffy Imre április 3-i szakanyagára támaszkodva. Új elemként szerepelt viszont a Kertész István által összeállított emlékiratban annak megemlézése, hogy a magyar kormány egy olyan megoldást is elfogadna, amely „nemzetközi ellenőrzés mellett népszavazást tartana az 1919-ben Romániához csatolt egész területen”. Ez valószínűleg a „radikálisoknak” tett engedmény volt. Két nappal a jegyzék átadása előtt Párizsban megkezdődött a Külügyminiszterek Tanácsának újabb ülésszaka. William Mitchell Carse angol ügyvivő ezért indokoltan kommentálta a dokumentum átvételét azzal, hogy „Azt legalább egy hónappal előbb kellett volna átadni.”¹⁰⁷ Másrészt viszont aligha hihető, hogy egy korábban átadott magyar jegyzék érdemben befolyásolta volna a nagyhatalmak álláspontját. Mindazzal ugyanis, amivel a magyar jegyzékek foglalkoztak, a nagyhatalmak szakértői pontosan tisztában voltak, és döntéseiket egyáltalán nem tudatlanságból, hanem olyan „magasabb szempontok” alapján hozták, amelyeket összefoglalóan reálpolitikának nevezhetünk.

Moszkva tanácsát megfogadva a magyar békecélok egyértelművé válásával párhuzamosan a Külügyminisztérium kétoldali tárgyalások megkezdését

106. MOL. A Nemzetgyűlés Külügyi Bizottságának iratai. XVIII-1-b. 1946. ápr. 24. (9. doboz.)

107. *Revízió vagy autonómia*, i. m. 438–441.

kezdeményezte Romániával. Ennek érdekében Bukarestbe küldte Sebestyén Pált, akit 27-én Tătărescu és Groza is fogadott. Sebestyén tájékoztatta a román vezetőket, hogy a magyar kormány fel fogja vetni a békekonferencián a „romániai magyarság kérdését”. Ezt megelőzően azonban „baráti és bizalmas megbeszélés” tárgyává szeretné tenni a román kormánnyal „a Magyarország és Románia között függőben levő összes kérdéseket, beleértve egy területi újjárendezést is, amely nélkül a magyar kormány a romániai magyarság problémájának megoldását nem tudja elképzelni.” E célból a magyar miniszterelnök és a külügyminiszter kész Bukarestbe jönni. Tătărescu semmi kétséget sem hagyott a román álláspont felől. „...nincs felelős román államférfi, de nincs egyetlen román ember sem – szögezte le –, aki hajlandó volna Románia nyugati határát tárgyalások, vagy akár csak bizalmas megbeszélések anyagává tenni. Erdély Románia számára, mint a románság bölcsője, mindennél szentebb és becsesebb, s ezért Románia a békekonferenciától nem kérhet, és nem várhat mást, mint Erdély határainak véglegesítését.” Groza – más szavakkal – ugyanezt mondta. „A magyar határ mellett 20 és egynéhány ezer négyzetkilométer lecsatolása [...] túl sok románt csatolna Magyarországhoz”, a „Székelyföldet egy korridorral Magyarországhoz csatolni” pedig „abszurdum” lenne. A határokról „érdemben” nem lehetséges tárgyalni, mert ő „Erdély egységének megbontását lehetetlennek és végzetes hibának tartja.” Másrészt azért sem lenne helyes és indokolt egy ilyen kétoldalú megbeszélés, mert „a probléma a nagyhatalmak előtt fekszik már.” Egy ilyen tárgyalásnak – emlékeztette Sebestyént tavalyi ajánlataira – lett volna értelme, akkor, amikor ő azt javasolta. Abban az időben „a függő kérdéseinket – még a határkérdéseket is – közvetlen tárgyalások útján meg tudtuk volna oldani.” Mára azonban okafogyottá vált egy ilyen találkozó.¹⁰⁸

A magyar ajánlat bukaresti visszautasítása intő jel lehetett volna a békekilátásokat illetően. A nemzetközi fórumokon elfoglalt szovjet álláspontról és a Romániának tett közlésekről mit sem tudván a magyar vezetők azonban nem fogták fel ennek valódi jelentőségét, és persze a szovjet vezetők két-színűségén sem láttak át. Ezért április végén és május elején indokolatlanul optimista nyilatkozatokat tettek. Április 21-én Gyöngyösi például kijelentette, hogy „bizhatunk abban, hogy azokat a reánk nézve fontos kérdéseket, amelyek a békeértekezleten szóba kerülhetnek, [...] a szovjet kormány mindenkor komoly és jóindulatú mérlegelés alá veszi.”¹⁰⁹ A parlamentben tartott beszámolójával Nagy Ferenc is illúziókat kelthetett. A magyar békecélok iránt – tájékoztatta a képviselőket – „komoly megértést tapasztaltunk, sőt egyes vonatkozásaiban azok támogatására is határozott ígéretet kaptunk.”¹¹⁰

108. Fülöp Mihály: A Sebestyén-misszió. Petru Groza és a magyar-román határkérdés. In *Tanulmányok Erdély történetéről*. Szerk. Rácz István. Debrecen, 1988, Csokonai Kiadó, 207–208.

109. Gyöngyösi János: A moszkvai út. *Új Magyarország*, 1946. Húsvét (II. évf. 16. sz.)

110. *Nemzetgyűlési Napló*, 1946. máj. 2. 770.

Az amerikai követtel – a Sztálin által mondottakra hivatkozva – ugyanezt közölte.¹¹¹ Belső körökben – így például az amerikai követség egyik informátorában – ezek a kijelentések úgy csapódtak le, hogy „a szovjetek hozzájárultak Erdély egy részének visszatéréséhez Magyarországhoz.”¹¹²

A túlzott várakozásoktól a kommunista vezetők sem voltak mentesek. Sőt addigi politikájukkal ellentétben maguk is hozzájárultak az illúziókeltéshez. Ez lehetett a hatása Rákosi április 22-i békescsabai beszédének, amelyben kifejtette, hogy a magyar kormányküldöttség moszkvai útja a legteljesebb sikerrel járt. Külön kiemelte, hogy a delegáció „őszintén feltárta a magyar békecélokat”, és hogy „azok érdekében megnyerte a Szovjetunió jóindulatát.”¹¹³ Révai József a Zeneakadémián megrendezett április 26-i fórumon beszélt ehhez hasonló szellemben, a „politikai, tudományos és művészeti élet kiválóságai” előtt. A moszkvai utat fordulópontként értékelve kijelentette, hogy a korábbi helyzettel szemben, amikor az ország teljes izoláltságtól szenvedett, „A magyar béke előkészítésénél immár egy olyan nagyhatalom barátságára, támogatására számíthatunk, amelynek döntő szava lesz a dél-kelet-európai államokkal kötendő békeszerződések tárgyalásánál.” Bár fenntartotta, hogy általában véve Magyarország nem érvényesítheti a nemzetiségi elvet, s nemcsak Jugoszláviával, hanem Csehszlovákiával szemben sem lehetnek területi igényei, a román-magyar határ módosítására – feltéve, ha a magyar igény „a realitások által vont határokon belül” marad – látott reményt. Különösképpen akkor – kapcsolta össze a szovjet támogatást a Kommunista Párt belpolitikai céljaival –, ha „gyökeresen” szakítunk „belpolitikai berendezkedésünkkel”, vagyis ha végigvisszük a „harcot a régi rend emberei és intézményei ellen”. A „túlgérgetésekkel”, a „dupla vagy semmi” elvének alkalmazásával azonban gyökeresen szakítani kell, mert az sehova sem vezet, sőt nagy valószínűséggel ellentétes hatást fog kiváltani.¹¹⁴

Révai beszéde – miközben a háborús felelősséggel és a „sovinizmussal” kapcsolatos régi tételeit lényegében fenntartotta – fordulatot jelentett a Kommunista Párt békecélokkal kapcsolatos addigi politikájában. A trianoni status quo elfogadását felváltotta a román-magyar határ módosításának a felkarolása. A közvélemény várakozásaitól azonban ez az óvatos és az addigi kommunista retorika kritikus elemeit megtartó álláspont még mindig nagyon messze állt. A beszéd fogadtatásáról készült jelentések szerint a jelenlévők vérmesebb reményeket tápláltak. A beszámolók kiemelték, hogy a hallgatóság „megdöbbenéssel hallotta az előadónak azt a megállapítását, hogy Magyarország a békétárgyalásokon nem érvényesítheti nemzetiségi elvét.” „Míg az előadónak Erdélyre vonatkozó szavait nagyjában véve megértéssel

111. *FRUS. Diplomatic Papers 1946. Vol. VI. i. m.* 280–282.

112. Kertész, Stephen: i. m. (1985) 129.

113. Rákosi Mátyás nagy beszéde a magyar-csehszlovák kérdésről. *Szabad Nép*, 1946. ápr. 24.

114. Révai József előadása a magyar békéről. *Szabad Nép*, 1946. ápr. 28.

fogadta az átlag hallgató, a szlovák–magyar határról mondtak fájdalmas megütközést keltettek. Szlovákiában összefüggő nagy tömegben él a magyarság, Szlovákia Németországot a legaljasabban kiszolgálta, a sovíniszta fasizmus még mindig megvan, és a magyarokkal való bánásmód a demokráciának még a nyomát sem mutatja. Ezért véleménye szerint a nemzetiségi elven nyugvó területi igényt feltétlenül érvényesíteni kellene Szlovákiával szemben.” Egy másik résztvevő szerint a beszéd „általánosságban elismerést és tetszést váltott ki. [...] Támadás a beszédnek csak a szűkebb értelemben vett békecélokra, azaz a területi követelésekre vonatkozó részét érte, elsősorban az etnográfiai alapról való letérés miatt. Főképp erdélyi viszonylatban áll ez. Csehszlovákiával kapcsolatban pedig kifogás alá esett, hogy területi követelésekkel abszolút nem lép fel Magyarország, holott Csehszlovákia határai ellentétben Révai elvtárs által mondottakkal, nem sérthetetlenek.” Egy harmadik résztvevő csak a saját benyomásairól számolt be. „Révai Józsefnek a magyar békéről tartott előadása – írta – rendkívüli alaposággal vázolta fel azt a történeti fejlődést, amely után most a békekötések előtt állunk. Nem tudok egyetérteni vele azonban abban, hogy múltbeli viselkedésünkkel elvesztettük a lehetőségét annak, hogy számottevőbb eredményeket várhassunk. Kétségtelen, hogy Magyarország a háborút veszítő Németországot kiszolgálta, és ezért a béketárgyalásoknál nagyobb szimpátiára nem számíthat. Véleményem szerint azonban a béketárgyalásoknál velünk szemben álló román és csehszlovák érdekek hasonló hátrányban vannak, mert Románia már korábban kiszolgálta Németországot, Szlovákia pedig ma ugyanazokkal a módszerekkel igyekszik Délkelet-Európa békéjét zavarni, mint amely módszerek miatt Magyarország vezetői annak idején népszerűvé tudták tenni németbarátságát. Véleményem szerint a határon túl maradó magyarságról semmi körülmények között nem mondhatunk le. A két bécsi döntést megelőzően a nyugati demokráciák a trianoni határok helytelenségét maguk is elismerték. [...] Az új békeszerződésnél nem kívánhatják meg azt, hogy három ország, amely egyformán bűnös a németek támogatásában, ne egyformán értékeltesse, és a korábban fennállott igazságtalanság az egyik hátrányára fennmaradjon. Azt, hogy idegenben maradt több millió magyar, mindig ki lehet majd használni ellentétek szítására, márpedig békét kötni úgy, hogy abban egy következő háború magvát vetik el, nem szabad.”¹¹⁵ A budapesti értelmiségi elit véleményét tükröző áprilisi hangulatjelentésekből ugyanaz derül ki, mint a február–márciusi közvélemény-kutatásokból: a magyar lakosság túlnyomó többsége a nemzetiségi elven alapuló méltányos megoldásokat várta a győztes nagyhatalmaktól. Az 1920 utáni közgondolkodáshoz képest, amelyet a „Nem, nem, soha!” és a „Mindent vissza!” jelszavai uraltak, és a történelmi, gazdasági és földrajzi érvek határoztak meg, ez igen jelentős elmozdulásnak tekinthető a koreszmék irányába. Attól azonban, amire Ma-

¹¹⁵ PIL. 274. fond, 10/23. 6. e.

gyarország háborús teljesítménye és adott nemzetközi erőviszonyok alapján realisan számítani lehetett, még mindig nagyon távol állt.

Az erdélyi magyarság többsége - beleértve számos vezetőjét is - a magyarországinál intranzigensebb álláspontot foglalt el. A Moszkvában előterjesztett két tervezetről értesülve Márton Áron katolikus és Vásárhelyi János református püspök, valamint Szász Pál, az Erdélyi Gazdasági Egyesület és Korparich Ede, a Hangya elnöke, továbbá Lakatos István szociáldemokrata vezető április végén közös állásfoglalást alakított ki, s azt a bukaresti magyar misszió útján haladéktalanul a magyar kormány tudomására hozta. Ebben kijelentették, hogy „Az erdélyi magyarság, mint szabad nép, amelyből az élet ösztöne még ki nem aludt, saját államában, saját fajtestvéreivel együtt, saját felfogása szerint kíván élni. Megérti az erdélyi románság hasonló óhaját, de a maga részéről magának ugyanezt a jogot megkívánja.” Egyben figyelmeztették a kormányt, hogy nincs joga „önkéntes felajánlással területi lemondásba belemenni”. Ehelyett érje el, hogy „az erdélyi magyarság a béketárgyalásokon Erdély kérdésében meghallgatásra találjon, és hogy véleményét hivatott szószólói útján szabadon és biztonsággal fejthesse ki.” Ha mindezek ellenére „az erdélyi magyarság számottevő tömegei mégis kívül maradnának Magyarország határain”, akkor elvárják a magyar kormánytól, hogy az mindent megtegyen az erdélyi magyarok „népi, kulturális és gazdasági jogainak [...] intézményes biztosítására”.¹¹⁶

Az erdélyi magyarság többségétől eltérően a Magyar Népi Szövetség továbbra is Románián belüli megoldásokban gondolkodott. A szervezet vezetői legfeljebb egy vékony határ menti sáv Magyarországhoz csatolását tartották elképzelhetőnek, s feladatuknak azt tartották, hogy a Romániában maradó nagy többség „nemzeti jogait és életlehetőségeit” biztosítsák. Ezzel összefüggésben került előtérbe „egy közigazgatási autonómiával felruházott, teljesen magyarjellegű Székelyföld megteremtésének” a lehetősége Románián belül. A szervezet egyik vezetője és fő ideológusa, a kommunista Bányai László május elején azt javasolta a bukaresti magyar politikai misszió vezetőjének, hogy a magyar béke-előkészítők dolgozzák ki ennek konkrét tervét vagy terveit.¹¹⁷

Márton Áron és társai véleményét Nékám Sándor május 5-én, Bányai Lászlóét pedig május 7-én foglalta írásba, és továbbította Budapestre. Ezzel szinte egy időben a Külügyminiszterek Tanácsa véglegesítette a helyettesek áprilisi döntését: az 1920-as román-magyar határ helyreállítását. A sorsdöntő ülésre május 7-én került sor. Az alig néhány perces tanácskozáson Byrnes amerikai külügyminiszter felajánlotta, hogy kész visszavonni a már elfogadott szövegrészhez („Az 1940. augusztus 30-i bécsi döntést ezennel semmisnek és érvénytelennek nyilvánítjuk. Ezzel helyreállt a Románia és

116. *Revízió vagy autonómia*, i. m. 192–195.

117. Uo. 197–202.

Magyarország között 1938. január 1-jével érvényes határ”) javasolt amerikai kiegészítést („A szövetséges és társult hatalmak azonban készek elismerni a román–magyar határ bármiféle kiigazítását, amiben a közvetlenül érintett felek a jövőben kölcsönösen megegyeznek, és ami jelentősen csökkentené az idegen uralom alatt élők számát”), ha a Szovjetunió is visszavonja a magáét („s ezzel Erdély egésze újra Romániához tartozik”). Molotov ezt minden további nélkül elfogadta, s a döntéssel Bevin is egyetértett. Az „Erdéllyel kapcsolatos pontban tehát – zárta le a témát az elnöklő Molotov – megegyeztek, és ez a döntés azt mutatja, hogy a tanács jól kezdte meg munkáját.” Az amerikai és a brit jóindulat Magyarország irányában csak annyiban mutatkozott meg, hogy tekintettel az ország nehéz gazdasági helyzetére próbálták rávenni a Szovjetuniót a 300 milliós jóvátétel csökkentésére. Molotov ezt azal hárította el, hogy éppen néhány hete ígérték meg a magyar kormánynak Moszkvában, hogy a jóvátételi kötelezettségcinc teljesítési idejét 6-ról 8 évre emelik. Ennél több engedmény nem lenne indokolt, az amerikaiak viszont visszaadhatják Magyarországnak az általuk megszállt övezetben található, illetve hadizsákmányként lefoglalt magyar értékeket.¹¹⁸

A sors ironiája, hogy körülbelül ugyanazokban a percekben, amikor ez a döntés megszületett, Révai József a moszkvai út jelentőségét méltatta a magyar nemzetgyűlésben. Gyöngyösi és Nagy Ferenc korábbi felszólalásaihoz csatlakozva megismételte azt, amit már a Zeneakadémián is mondott. Vagyis, hogy „a moszkvai út eredményeképpen a magyar béke kilátásai komolyan megjavultak. Okunk van hinni a moszkvai út után, hogy jogos nemzeti igényeinket a békétárgyalásokon egy nagyhatalom fogja támogatni.”¹¹⁹ Az „egy nagyhatalom” alatt Révai természetesen a Szovjetuniót értette, amelynek magyar várakozásokkal ellentétes párizsi álláspontja logikusan következett a színpalak mögötti addigi politikájából. Az Egyesült Államok visszalépése azonban nem volt ilyen magától értetődő. Auer Pál, aki május elejétől Párizsban tartózkodott követként, az Egyesült Államok és a Szovjetunió között 1946 tavaszára–nyarára kialakult feszültségekkel, és az ügy jelentéktelenségével magyarázta az amerikai magatartást. „Sajnos, igen sok az érdekellentét köztük és Szovjet-Oroszország között, és azon vannak, hogy csökkentsék a súrlódási felületet, és csak olyan kérdésekben igyekeznek álláspontjukat érvényesíteni, amelyek az ő szempontjukból elsőrangú fontosságúak.”¹²⁰ John C. Campbell, a Párizsba készülő amerikai békedelegáció titkára, korábban a washingtoni béke-előkészítők Erdély-szakértője utóbb ugyanezzel magyarázta Byrnes engedékenységet. „A Szovjetunió és az Egyesült Álla-

118. *FRUS. Diplomatic Papers, 1946. Vol. II. Council of Foreign Ministers.* Washington D. C., 1970, USGPO, 259–261. és 278–283. A határookra vonatkozó részt magyarul közli *Magyar történeli szöveggyűjtemény*, i. m. I. köt. 467–468.

119. *Nemzetgyűlési Napló*, 1946. máj. 7. 901.

120. MOI. Külügyminisztérium. XIX-J-1-a-IV-19. 1513/1946. (34. dohoz.)

mok között a négy békeszerződés oly sok klauzulája képezte vita tárgyát – írta 1947-ben –, hogy úgy látszott, nem éri meg ezért az egyértékre tovább küzdeni.”¹²¹ A másik két nyugati hatalom támogatására pedig – jelentette haza ugyancsak Auer – még kevésbé lehet számítani. A franciák „örömmel és rokonszenvvel fogadják baráti közeledésünket, őszinte megértéssel és jóakarattal viselteinek törekvéseink iránt, de egyelőre még oly tehetetlenek, annyira súlytalannak érzik magukat, hogy komoly támogatást vagy pláne érdekeinket szolgáló kezdeményezést nem várhatunk tőlük.” Az „angolok is bátortalanul nyilatkoznak és fáznak minden kezdeményezéstől. Nem is titkolják, hogy nem tudnak olyan súllyal fellépni, mint a múltban.”¹²²

Elterőn a Külügyminiszterek Tanácsának szeptemberi döntésétől, amely a magyar vezetők előtt titokban maradt, a május 7-i határozat lényegéről már aznap este értesültek. Arról ugyanis a nyugati rádióadók, majd másnap a napilapok is beszámoltak. A hírek, amelyek élesen rávilágítottak a magyar békevárakozások, sőt békecélok és a realisan várható döntések között tátongó szakadékra, hidegzuhanyként hatottak a magyar közvéleményre és vezetőkre egyaránt. „Az elmúlt hét a fájdalom és a keserűség napjait hozta ránk. Kedden este érkezett a hír, és éjjélre már tudta a város. Élesen csilingeltek a telefonok az éjszakában, voltak, akik gyalogszerrel keresték fel a rádiót vagy a szerkesztőségeket. Batsányi óta talán még sohasem vetettük ilyen vigyázással szemünket Párizsra” – idézte fel a megdöbbenést egyik cikkében néhány nappal később Boldizsár Iván.¹²³

A párizsi hírek a kormány tagjait is sokkolták. Nagy Ferencet állítólag olyan felkészületlenül érték, hogy először „alig tudott szóhoz jutni”. A Fészek klubból, ahol jótékonyági vacsorán vett részt, azonnal Puskin követhet sietett, aki részben kitérő válaszokat adott, részben a Szovjetunió változatlan támogatásáról biztosította a miniszterelnököket.¹²⁴ Gyöngyösi János pedig Moszkvába akart utazni, hogy Molotovtól kérjen felvilágosítást. A szovjet vezetés azonban nem tartotta időszerűnek a magyar külügyminiszter újabb moszkvai útját. Puskin – tetéztve a szovjet politika addigi őszintétlenségét – május 21-én azzal indokolta a visszautasítást, hogy „a Külügyminiszterek Tanácsa által meghozott döntéshez Erdélyről Byrnes miniszter ragaszkodott.” Ezért tehát Molotov semmit sem tudna mondani és tenni.¹²⁵ Puskin közlésének ellentmondott viszont Auer Pál már idézett május 14-i jelentése, aki úgy tudta, hogy a Szovjetunió volt az, amely a Románia és Magyarország közötti kétoldalú megegyezés bátorítására vonatkozó amerikai kiegészítéssel kapcsolatban „negatív álláspontot foglalt el”. A román–magyar határ ügye

121. Campbell, John C.: *The European Territorial Settlement. Foreign Affairs*, October 1947. Vol. 26. No. 1. 212.

122. MOL. Külügyminisztérium. XIX-J-1-a-IV-19. 1513/1946. (34. doboz.)

123. Boldizsár Iván: *Megbűnhődte már e nép... Új Magyarország*, 1946. máj. 14.

124. Nagy Ferenc: i. m. I. köt. 290–292.

125. *FRUS. Diplomatic Papers 1946. Vol. VI. Eastern Europe: The Soviet Union*, i. m. 298–299.

a követ információi szerint a továbbiakban azon fog múlni, hogy „Szovjet-Oroszország jónak látja-e, hogy egyszer már leszögezzet álláspontját megváltoztassa, illetve a hozott egyhangú határozat megváltoztatását javasolja. [...] A két angolszász nagyhatalom és Franciaország úgy látszik, hajlandók lennének Magyarország keleti határainak némi kiigazításához hozzájárulni, de semmi esetre sem fognak kezdeményezőként fellépni, és állásfoglalásukat Szovjet-Oroszország állásfoglalásától fogják függővé tenni.”¹²⁶

A minden diplomáciai rutin nélküli Gyöngyösi Jánosban ezekben a napokban kezdett felébredni a gyanú, hogy a Szovjetunió nagy valószínűséggel cinkelt lapokkal játszik, s hogy a jóindulatában reménykedni – legalább is a határokkal kapcsolatban – indokolatlan. Dilemmájáról május 24-én tájékoztatta Schoenfeld amerikai követet, aki meglepetten annyit válaszolt, hogy „tudomása szerint a magyar reményeket szertefosztató döntést Erdély ügyében az oroszok kezdeményezték.” Néhány nap múlva megérkezett Washingtonból a szovjet magyarázat részletes cáfolata. Június 4-én Byrnes táviratban tudatta budapesti követével, hogy „a szovjetek a fegyverszüneti tárgyalások óta ragaszkodnak ahhoz, hogy egész Erdélyt Románia kapja. Az USA kormánya megkísérelt olyan módosítást elérni, amely lehetővé tett volna kisebb változtatásokat etnikai alapon, és később olyan szövegezést támogatott, amely legalább Magyarország és Románia közötti közvetlen tárgyalásokat helyezett kilátásba. Ám végül a szovjet nézet kerekedett felül, vagyis az egész terület Romániának való visszajuttatása minden megszorítás és későbbi közvetlen tárgyalásokra való utalás nélkül.” Az üzenetről Schoenfeld június 7-én tájékoztatta Nagy Ferencet. A magyar kormányfő-riak ekkortól tudhatták bizonyosan, hogy a szovjet vezetők galádul félrevezették őket, s a Szovjetunió lámogatásához fűzött optimista reményeik megalapozatlanok voltak.¹²⁷

A határ túloldalán, az erdélyi magyarok körében természetesen még nagyobb megdöbbenést és elkeseredést váltott ki a hír. Mint Gyöngyössy István bukaresti követségi tanácsos május 12-én jelentette, a többség ekkor döbbsent rá, hogy „azok a vérmes remények, amelyeket táplált, nem fognak valóra válni”, miközben a Magyar Népi Szövetség „bizonyos keserű elégtétellel politikája helyességének bizonyítékát látja a párizsi határozatban.” A román nacionalisták ugyanakkor megkönnyebbültek, és magyarellenességük, amelynek az elmúlt hetekben számos jelét adták, fokozódott. A határ menti városokban és falvakban magyar családok házainak ablakait verték be, és embereket inzultáltak. A tüntetések és védtelen emberek zaklatása Kolozsvárt nap mint nap előfordult. Az itteni ellentétek május 29-én és 30-án véres incidensekhez vezettek. Felfegyverzett diákok tüzet nyitottak a székházukat védő magyar munkásokra, akik közül többen megsebesültek, és egyikük meghalt. A jú-

126. MOL. Külügyminisztérium. XIX-J-1-a-IV-19-1513/1946. (34. doboz.)

127. FRUS, *Diplomatic Papers 1946*. Vol. VI. *Eastern Europe; The Soviet Union*, i. m. 301-302.

níus 2-ára tervezett bukaresti román–magyar válogatott labdarúgó mérkőzést a román meghívók lemondták, mert a magyarellenes hangulat miatt nem látták lehetségesnek a rend fenntartását.¹²⁸ Ilyen előzmények után került sor a hagyományos pünkösdvasárnapi csíksomlyói búcsúra. A mintegy 150 ezer székelly hangulata – a bukaresti magyar politikai misszió megfigyelői szerint – olyan „nyomott és egyben veszedelmesen feszült” volt, hogy „az elkeseredettség könnyen politikai tüntetésben robbanhatott volna ki.” Hallatszottak olyan hangok, hogy az 1918. december 1-jei gyulafehérvári román népgyűléshez hasonlóan „nemzetgyűléssé kellene átalakulni, és a párizsi határozat elleni tiltakozás jeléül a Magyarországhoz való csatlakozást kellene követelni.” Az esemény végül incidensek és politikai deklarációk nélkül fejeződött be, amiben nagy szerepe volt a jelenlévő és beszédet mondó Márton Áronnak. A püspöknek sikerült olyan nyugodt és méltóságteljes formában hangot adni a párizsi döntés elleni tiltakozásának, amellyel nem fokozta, hanem csitította a tömegszenvélyt. „Igazságunk tudatában és a változatlan természeti és isteni törvények alapján kérjük azokat, akiknek fölöttünk hatalmuk van –, minden hatalom onnan felülről adatott! –, ne feszítsék népünket egy újabb ítélettel a régi keresztre” – fohászkodott.¹²⁹

A magyarországi pártok körében ellentétes hatást váltott ki a döntés. A kisgazdákat és a parasztpártiakat egy időre olyan dacreakció kerítette hatalmába, amely addigi kompromisszumkészségük értelmét is megkérdőjelezte. Minek realpolitikára törekedni, ha a magyar önmérséklet süket fülekre talál? – kérdezték maguktól és koalíciós partnereiktől egyaránt. Május 11-én, amikor a magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezmény nemzetgyűlési vitája zajlott, a Kisgazdapártból kiszorított képviselőcsoport (Magyar Szabadság Párt) vezetője, Sulyok Dezső így bírálta a nemzetiségi elvről való lemondást: „...a Szent István-i birodalom gondolatáról lemondtunk. Nincsenek imperialista céljaink. [...] Nekünk ezzel az ábránddal, a húszmillió és a harmincmillió magyar Rákosi Jenőtől kiindult és azóta tovább fejlesztett ábrándjával, mint a nemzeti bűnök egyik legnagyobbikával egyszer s mindenkorra le kell számolnunk. Azt azonban lehetetlennek tartom, hogy mi ne vethessük fel a határaink mellett egy tömbben élő magyarok helyzetét. Nem ellenséges szándékkal, hanem azzal a szándékkal, hogy ha szív közeledik szívhez, akkor valahol talán középponton találkoznak, s talán sikerül egy olyan megoldást találni, amely az osztó igazság szellemében ideadja azt, ami idevaló, és meghagyja azt, ami odavaló, s így talán sikerül egy pozitív megoldást találni. [...] a megbékélésnek ez az egyetlen és semmi mással nem helyettesíthető útja.”¹³⁰ Május 11-én a nemzetgyűlésben, majd 21-én az *Új Magyarország* hasábjain

128. *Revízió vagy autonómia*, i. m. 202–204. és 226–228.

129. Uo. 228–229. Márton Áron beszéde: MOL. Külügyminisztérium. XIX-J-1-a-IV-139. 1730/1946. (61. doboz.)

130. *Nemzetgyűlési Napló*, 1946. máj. 11. 70–71.

hasonló nézeteket fejtett ki Kovács Imre. A lakosságcsere után Csehszlovákiában maradó magyarok „azzal a földdel, azzal a területtel térjenek vissza Magyarországra, amelyiken élnek”, Erdélyből pedig „annyi román kerüljön Magyarországra, mint ahány magyar jut Romániának. Ez a legjobb kisebbségi garancia” – írta.¹³¹ A későbbiekben arra figyelmeztetett, hogy Magyarország igazságos kezelése nélkül nem lesz béke Európában. „A mi nyugalanságunk irritálhatja környezetünket, a környezetünk nyugalansága egész Európát.”¹³² A Kiszgazdapárt Politikai Bizottsága május 17-én új, a korábbinál radikálisabb békecélokat fogalmazott meg. Nagy Ferenc április 24-i és mások felvetésével összhangban Romániával kapcsolatban azt várta a szövetségeseiktől, hogy nyissanak folyosót a Székelyföld felé, és csatolják Magyarországhoz ezt a területet. Egyebekben pedig önrendelkezést kért a magyarok számára, illetve népszavazás elrendelését. A realitásoktól távolodó új álláspontjukat a kiszgazdák azzal indokolták, hogy a magyar kormány akkor sem mondhat le az elvszerűségeken alapuló igazságosságról, ha semmiféle remény sincs arra, hogy a nagyhatalmak elfogadják azt. Az erős sokkot, amely a pártot érte, néhányan Gyöngyösi menesztésével kívánták oldani. Úgy képzelték, hogy a külügyi tárcát a minisztert régóta támadó szociáldemokratának adnák, ők pedig átvennék az Igazságügy-minisztérium irányítását.¹³³

Mindszenty nem szólalt meg a nyilvánosság előtt. A nyugati nagyhatalmak képviselőihez viszont olyan memorandumot juttatott el, amelynek területi követelései ugyancsak túlmentek az addigi elképzeléseken. A két világháború közötti magyar revizionista propaganda érvrendszerének egyik centrális elemét, a magyarság „civilizációs fölényét” felelevenítve a „nyugati kultúrájú” Erdély és a „keleti kultúrájú” Románia egyesítésének a veszélyeire hívta fel a figyelmet május 20-án dátumozott emlékiratában. Ez az új „alárendeltség” – írta – azzal a következménnyel fog járni, hogy „lealacsonyít egy nyugati típusú kultúrával rendelkező nemzetet egy keleti kolónia szintjére.” A helyes és elfogadható megoldás ezért az lenne, ha Erdélyt a Maros és a Küllő mentén osztanák meg úgy, hogy a Magyarországhoz kerülő északi rész „Kolozsvárral és a székely régiókkal együtt magába foglalná Gyulafehérvárt is, mivel ez 940 éve az erdélyi magyar püspökség székhelye.”¹³⁴

A munkáspártok visszatértek ahhoz a korábban is képviselt platformjukhoz, hogy a Duna-medence nemzetiségi ellentéteit nem a határok tologatásával, hanem azok „légiesítésével” és a népek közötti együttműködés erősítésével lehet és kell megoldani. „Igyekezzünk ne csak határokon és csak territoriális szemszögből nézni, gondolkodni és ítélni. Nagyobb és átfogóbb szempontok is vannak, amelyek döntőbbek és jelentősebbek”, és

131. Kovács Imre: Magyarország a békekötés előtt. *Új Magyarország*, 1946. máj. 2.

132. Kovács Imre: Konzervatív béke? *Uo.* 1946. júl. 16.

133. Balogh Sándor: *Magyarország külpolitikája*, i. m. 183–184.

134. Olti Ágoston: *Mindszenty József érsek és az erdélyi kérdés*. Kézirat, 6–9.

„legyünk mindig tudatában annak, hogy az európai határok jelentősége nem növekvőben, hanem csökkenőben van” – győzködte olvasóit a szociáldemokrata Horváth Zoltán.¹³⁵ Fogarasi Béla, a Kommunista Párt Külügyi Bizottságának vezetője a párt elméleti lapjában fejtette ki, hogy „A nemzeti kérdés megoldása nem egy egyszerű határkérdés. A nemzeti kérdés megoldásának útja a politikai és ökonómiai sovinizmus felszámolása úgy minálunk, mint a szomszéd államokban is. [...] Mennél következetesebben és mennél gyorsabban fog a dunai államokban a népi demokrácia megvalósulni, annál könnyebb lesz a nemzetiségi kérdés megoldása.”¹³⁶

Ezzel a részben nyilvános, részben zárt ajtók mögött zajló vitával összefüggésben kezdte közölni az *Új Magyarország* május 28-án Bibó István *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága* című történetpolitikai esszéjét. Ez az írás gondolatilag és nagyrészt szövegszerűen is a háború alatt készített nagy kézirat egyes fejezetein alapult. Változást jelentett viszont, hogy Bibó minden határokra vonatkozó konkrét utalást kihagyott szövegből, és elfogadni látszott azt is, hogy Jugoszlávia eredményesen kísérletezik a „nyelvi kereteken” túllépő állampolgári szolidaritás föderatív struktúrákon alapuló kialakításával. Alaptézisét azonban, mely szerint Közép- és Kelet-Európában „a nemzetek egymás közötti elhatárolódásának a stabilizálását nem a történeti határ mentén kell keresni, mint Nyugat-Európában, hanem a nyelvhatár mentén”, teljes mértékben fenntartotta, többször megismételte és számos érveléssel támasztotta alá. Annak ellenére hangoztatta ezt, hogy világosan érzékelt: „Magyarország arra sem számíthat, hogy etnikai határait megkapja.” Írását, mely terjedelme és igényessége miatt akkor valószínűleg csak kevesek véleményét befolyásolta, 1946 nyarán az *Új Magyarország* külön füzetben is kiadta, és tervezte, hogy a békekonferencia idejére idegen nyelveken is megjeleníti. Ez utóbbi végül elmaradt, helyette Boldizsár Iván és mások részben jóval populárisabb, részben konkrétabb és tárgyyszerűbb írásai jelentek meg franciául és angolul.¹³⁷

A május 7-i párizsi döntéssel nemcsak a kiscgazda és a parasztpárti képviselők, hanem Gyöngyösi és Nagy Ferenc sem tartotta véglegesen lezártnak a magyar határok ügyét. Június elején mindketten úgy tájékoztatták a közvéleményt, hogy „ezen a téren mód nyílik módosításra”.¹³⁸ Június 2-i székesfehérvári beszédében Nagy Ferenc egészen odáig ragadtatta magát, hogy olyan békének az elérhetőségéről beszélt hallgatóságának, amely „a ma sokat szenvedő magyar testvéreink nagyobb részét területeikkel együtt viszszaadja a magyarságnak”, és amely után „nem kell energiáink java részét

135. Horváth Zoltán: Nyugati őrárat. *Új Magyarország*, 1946. jún. 18.

136. Fogarasi Béla: A dunai népek együttműködése. *Társadalmi Szemle*, 1946/5. 352–353.

137. Az 1946-os kiadás mellett az elmúlt évtizedekben Bibó tanulmánya több válogatásban megjelent. Például Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. Szerk. Huszár Tibor, Vida István. II. köt. Budapest, 1986, Magvető Könyvkiadó, 185–266. Idézetek a 212. és 241. oldalon.

138. Gyöngyösi János: A washingtoni és londoni út. *Új Magyarország*, 1946. Pünkösöd (II/23. szám).

elszakított véreink védelmére fordítani.”¹³⁹ A Külügyminisztérium félhivatalosan hasonló a reményeket táplált. „A párizsi határozat Erdélyről nem végső döntés”, csak az „első menetet” veszítettük el – bizonygatta Boldizsár Iván május 14-én.¹⁴⁰ „Diplomáciai csatát veszítettünk, nem hadjáratot” – visszhangozta Pethő Tibor néhány nap múlva.¹⁴¹

Gyöngyösi és környezete elsősorban a minisztérium egyik „amerikai informátorának” közlésére alapozta reményét. Eszerint a végleges döntés csak a májusról júliusra halasztott békekonferencián fog megszületni „az érdekelt kormányok meghallgatása után”. Nagyobb területeket – közölte véleményét a Nemzetgyűlés Külügyi Bizottsága által kiküldött béke-előkészítő albizottság június 3-i ülésén a pártok képviselőivel – persze nem, „csak kisebb határkiigazításokat remélhetünk.”¹⁴² Ma már tudjuk, hogy ez az informátor Philip E. Mosely, a Harvard fiatal történelemszprofesszora és egyben a washingtoni béke-előkészítő bizottság vezető szakértőinek egyike volt, aki a békedelegáció tagjaként már májustól Párizsban tartózkodott.¹⁴³

Ezekkel a mérséklődő igényekkel függött össze, hogy a béke-előkészítés keretében folyó munkában május közepétől a kisebbségvédelem általános kérdéseire és a Székelyföld Románián belül autonómiájára egyaránt nagyobb hangsúly helyeződött. Az a szakértői csoport, amely az utóbbival foglalkozott, május 28-án ült össze először Flachbart Ernő elnökletével. Bár az erdélyi magyarság „kettéhasítása” és egyik felének „gettósítása” miatt Demeter Béla, Teleki Géza és mások „igen veszélyesnek” tartották egy „külön székely autonómia felvetését”, a megbeszélések folytatódtak, és azok eredményei néhány héten belül konkrét tervezetek képében öltöttek formát.¹⁴⁴ Ugyancsak májusban kezdődtek azok a szakértői tanácskozások, amelyek egy kisebbségvédelmi szerződéstervezet megalkotására irányultak. Ezt a kisebbségi kódexnek is nevezett anyagot, amely az általános emberi jogok védelmén túl a kisebbségek közösségi jogait és azok szavatolását öntötte jogi formába, Auer Pál június 11-én nyújtotta át Párizsban a Külügyminiszterek Tanácsa tagjainak. A nagyhatalmak budapesti képviselői pedig július 2-án kapták meg Gyöngyösi Jánostól.¹⁴⁵

A nagyhatalmak véleményének befolyásolása és döntésük megváltoztatása céljából Gyöngyösi május 20-án minden korábbinál terjedelmesebb

139. Nagy Ferenc miniszterelnök: „Olyan békét akarunk...” *Kis Újság*, 1946. jún. 4.

140. Boldizsár Iván: Megbűnhődte már e nép... *Új Magyarország*, 1946. máj. 14.

141. Pethő Tibor: Mondanivalónk Európának. *Uo.* 1946. jún. 18.

142. MOL. Külügyminisztérium. XIX-J-1-a-IV-11. 1972/1946. (32. doboz.) – A Nemzetgyűlés Külügyi Bizottsága által kiküldött béke-előkészítő albizottság üléseinek valamennyi jegyzőkönyvét közli Stark Tamás: Út a békeszerződéshez. *Századok*, 1993/5-6. 781–851.

143. Kertész István: i. m. (1995) 344.

144. Vincze Gábor: *A székely autonómia kérdése. A Székelyföld 2000* című, 2000. április 13–15 i. rsnádúfúrdó konferencián elhangzott előadás. Kézirat.

145. Fülöp Mihály: A kisebbségi kódex. *Külpolitika*, 1989/2. 102–145.

emlékiratot juttatott el a szövetségesekhez. A Romániával kapcsolatos addigi barátságos sajtóközleményekkel éles ellentétben ebben mindazokat a joghátrányokat és atrocitásokat felsorolta, amelyek 1944 ősze óta a magyarságot Erdélyben érték. Áttételesen ez válasz volt Grozának azokra az újabb nyilatkozataira is, amelyek a román kisebbségi politika helyességével és előzékenységevel magyarázták a párizsi döntést.¹⁴⁶ A béke-előkészítő albizottság június 3-i ülésén, amely legnagyobbbrészt egyébként kölcsönös vádaskodással és bűnbakkereséssel telt el, Gyöngyösi javasolta, hogy a parlament és egy jól megszervezett népgyűlés keretében a magyar társadalom is fejezze ki tiltakozását a döntés ellen. Javaslata azonban vegyes fogadtatásra talált. A szociáldemokrata Buchinger Manó feleslegesnek talált minden további akciót. „Nem lát semmit, amit még tehetnénk ebben a helyzetben. Sajnos alig marad egyéb, mint keseregni az események tragikus összeállításán. Nagyon is igazuk volt azoknak, akik eddig sem akartak illúziókat keltetni a népben; ne keltsünk fel most sem, a mi helyzetünkben ez csak hiba volna és újabb hibák sorozatához vezetne” – nyilatkozta. Révai József és Böllöni György pedig csak a parlamenti demonstrációt támogatták. Egy tömegtüntetés ugyanis – figyelmeztetett Böllöni – könnyen „soviniszta, irreudenta tüntetéssé fajulhat”. Így végül csak a parlamenti akcióban állapodtak meg, amelynek időpontját június 12-ére tűzték ki.¹⁴⁷

A nagyhatalmak tájékoztatása és a párizsi döntés elleni tiltakozás szervezése mellett Gyöngyösi folyamatosan dolgozott a magyar kormány londoni és washingtoni látogatásának előkészítésén. A kezdeményezés nem tőle, hanem Nagy Ferencről indult ki, aki Moszkvából hazaérkezve a brit és az amerikai követnek egyaránt jelezte, hogy szívesen vezetne delegációt a brit és az amerikai fővárosba is. A május 7-i döntés után a nyugati látogatások terve új perspektívába került. Nagy Ferenc, Tildy Zoltán és környezetük egyaránt abban bízott, hogy amit nem kaptak meg a Szovjetuniótól, azt talán megkaphatják az angolszász hatalmaktól. A Romániával szembeni területi követeléshez és Csehszlovákia magyarellenes politikájának a tompításához egyaránt támogatást reméltek. Az amerikai kormánytól emellett kérni akarta Nagy Ferenc azt is, hogy a nyugati megszállási zónába hurcolt – összesen közel 3 milliárd dollár értékű – magyar javakat juttassák vissza Magyarországnak. Ezek közül különösen értékes volt a Nemzeti Bank majd 30 tonnányi aranykincse, valamint deviza- és értékpapírkészletei, amelyek a küszöbönálló pénzügyi stabilizáció fedezetének biztosításához tűntek elengedhetetlenek. Az amerikai vezetők, akik a baloldali és szovjetbarát jugoszláv, román és csehszlovák kormánnyal szemben a kisgazdák vezette magyar koalíciós kormányban egyik fő kelet-európai támaszukat látták, készségesen viszonyultak a magyar kéréshez. Úgy gondolták, hogy a magyar-amerikai kap-

146. *Hungary and the Conference of Paris*, i. m. Vol. I. 104–117.

147. MOL. Külügyminisztérium. XIX-I-1-a-IV-11. 1972/1946. (32. doboz.)

csolatok szorosabbra fűzésével némileg ellensúlyozhatják az egyre erősebb kelet-európai szovjet befolyást. Nagy-Britannia viszont, amely az 1944-es százalékos egyezmény szellemét követve maximálisan ügyelt a szovjet érzékenységre, s Kelet-Európából legtöbb tekintetben visszavonult, megpróbált udvariasan kitérni a látogatás elől. Nagy Ferenc eltökéltségét érzékelve végül ugyan ők is igent mondtak, ám jelezték, hogy a magyar delegáció nem a brit kormány „vendége”, hanem csak „meghívottja” lesz, s maga Bevin párizsi távolléte miatt nem tud részt venni a tárgyalásokon.

Az ötfős magyar delegáció, amelynek Nagy Ferencen és Gyöngyösi Jánoson kívül Rákosi Máttyás, Ries István, valamint titkárként és gazdasági szakértőként Rácz Jenő volt a tagja, június 8-án indult el Budapestről, és június 12-én érkezett meg Washingtonba. Közben két napot töltött Párizsban. A párizsi tartózkodást Rákosi felhasználta arra, hogy a szovjet követséget informálja a magyar delegáció washingtoni útjáról, és üzenetet juttasson el Molotovnak arról, hogy közvetlenül elutazásuk előtt az amerikaiak informálták a magyar kormányt az egész Erdélyt Romániának ítélő május 7-i döntés diplomáciai háttéréről. A szovjet követség jelentéséből világosan kiderül, hogy Byrnes üzenete, amit Schoenfeld adott át Nagy Ferencnek és Gyöngyösinek, Rákosit is meglepte. A magyar delegáció moszkvai beszámolóí és más források alapján ugyanis ő is azt hitte, hogy „Észak-Erdély egy részét meg fogja Magyarország kapni.” Zavarát fokozta, hogy az amerikaiak közlésével ellentétben Puskin arról informálta Budapesten, hogy a Külügyminiszterek Tanácsában „a szovjet küldöttség támogatta az Erdély egy részét Magyarországnak juttató amerikai javaslatot, de az angol delegáció volt az, amely kategorikusan ellenezte elfogadását.” Kérelveire, ha még voltak, Rákosi Párizsban nem kapott választ. Célja azonban nem is ez, hanem hűségének és megbízhatóságának a dokumentálása volt.¹⁴⁸

A magyar delegáció washingtoni fogadtatása a moszkvaihoz hasonlóan tüntetően kedves és szívélyes volt. A *State Department* magyar ügyekkel foglalkozó tisztviselői és Dean Acheson külügyminiszter-helyettes mellett a magyar vezetők találkoztak Byrnes külügyminiszterrel és Truman elnökkel is. Byrnes és Nagy Ferenc négyszemközt is tárgyaltak. Érdemi eredmények mindazonáltal csak gazdasági téren születtek. Az Egyesült Államok határozott ígéretet tett a magyar aranykészlet visszaadására, amely röviddel ezután – augusztus 6-án – meg is történt. A későbbiekben megkezdődött a gépek, szállítóeszközök és különböző más berendezések hazaszállítása is Németországból. Az addigiakon túl emellett további 5 millió dolláros hitelkeretet kapott Magyarország az amerikai hadsereg európai készleteiből történő vásárlásokra.

A békecélok tekintetében semmiféle kézzelfogható eredmény nem koronázta a látogatást. Nagy Ferenc először a külügyminiszterrel folytatott jú-

148. Vida István: i. m. (1997) 92–93.

nus 12-i négyszemközti tárgyalásán hozta szóba a párizsi döntést, és a közel 3 milliós magyar kisebbség bizonytalan jövőjét. Nagy expozéjára adott válaszában Byrnes június 4-i táviratával összhangban szóban is összefoglalta a május 7-i döntés előzményeit. Felelősségét enyhíteni akarván tájékoztatóját mentegetőzéssel fejezte be. „Be kellett látnunk, hogy a népesség annyira kevert Erdélyben, hogy lakosságcsere nélkül semmilyen határmódosítás nem nyújt megoldást az etnikai problémára” – mondta. Az ezt követő tárgyaláson, amelyen az egész magyar delegáció részt vett, Nagy még egyszer felvetette az erdélyi kérdést, amire Byrnes – Nagy Ferenc visszaemlékezése szerint – ezt válaszolta: „ha a szovjet vállalkoznék az erdélyi kérdés felvetésére, az Egyesült Államok kormánya nem zárkoznék el a magyar ügy támogatásától.” Ismerve a szovjet kormány álláspontját más szavakkal ez annyit jelentett, hogy az Erdély-dosszié Washingtonban le van zárva, az 1920-as román-magyar határ helyreállítását véglegesnek tekintik.

A külügyminiszter-helyettesével folytatott másnapi találkozón Nagy ismét megemlítette Magyarország mélységes csalódottságát a párizsi döntés miatt, és ezzel összefüggésben emlékeztetett a 3 milliós magyar kisebbség szomorú kilátásaira. Beszédét azzal fejezte be, hogy az Egyesült Államok szerződésben lefektetett támogatását kérte a kisebbségi magyarság helyzetének rendezéséhez. Acheson kitérő választ adott. Arra hívta fel Nagy figyelmét, hogy a magyar kisebbség ügye egyike azon problémáknak, amelyek a Külügyminiszterek Tanácsa, illetve a rövidesen összeülő békekonferencia illetékességi körébe tartoznak. Egyben biztosította arról, hogy Byrnes teljes mértékben tudatában van e probléma súlyosságának, s mint a múltban, úgy a jövőben is támogatni fog minden olyan kezdeményezést, amely a Magyarország és a szomszédjai közötti közvetlen tárgyalásokra irányul.¹⁴⁹

Londonban – június 21-én és 22-én – Clement R. Attlee miniszterelnökkel, Sir Orme Sargent közigazgatási és J. B. Noel-Baker politikai államtitkárral tárgyalt a magyar küldöttség. A fogadtatás itt jóval hűvösebb volt; az angol politikusok magatartását tartózkodás, sőt időnként fölényesség jellemezte. A magyar politikusok felvetéseinek megfelelően a megbeszélést a határkérdések és a magyar kisebbségek helyzete dominálták. Az utóbbiról szólva Nagy utalt a „kantonszerű” székely autonómia kérdésére is. A magyar felvetésekre adott válaszaikban mindhárom angol politikus korrekt módon, minden köntörfalazás nélkül ismertette a brit álláspontot, és a legkisebb mértékben sem hagyta, hogy tárgyalópartnereikben bármiféle illúzió alakuljon ki. A román-magyar határ kérdését – közölte például Noel-Baker – semmi értelme sem lenne újra felvetni, mert a „szovjet hajthatatlanság” miatt – ennél a pontnál „Rákosi nagyot sóhajtott” – úgysem várható tőle ered-

149. Vida István: Iratok a Nagy Ferenc vezette magyar kormányküldöttség 1946. évi amerikai látogatásának történetéhez. *Levéltári Közlemények*, 1978. 245–279. Vö. Nagy Ferenc: i. m. I. köt. 295–308., idézet a 301. oldalon.

mény. Másrészt „Őfelsége kormánya [...] úgy érzi, hogy a leglényegesebb kérdés nem az, hogy hol húzódjon a határ, hanem az, hogy a határnak egyre kisebb jelentősége legyen”. Nem vállalt kötelezettséget az államtitkár a Székelyföld Románián belüli autonómiájának támogatására sem. Mindössze annyit ígért meg, hogy ha „a két kormány meg tud egyezni”, akkor „megkapják Őfelsége kormányának támogatását”. Ez ahhoz képest is viszszalépés volt, amit a *Foreign Office* beosztott munkatársai terjesztettek elő a magyar delegáció fogadására készülve május végén. Ők ugyanis azt javasolták, hogy a brit kormány kezdeményezze a román békeszerződés tervezetének egy olyan záradékkal való ellátását, „amelynek értelmében a román kormány nemre, fajra, anyanyelvre és származásra való tekintet nélkül biztosítani lesz köteles minden fennhatósága alatt élő személy számára az emberi jogokat és az alapvető szabadságjogokat [...], ami bizonyos fokú védelmet fog nyújtani a romániai magyar kisebbségnek.”¹⁵⁰

Az erdélyi kérdés mellett Nagy Ferenc szóba hozta a szlovákiai magyarok üldözését, tervbe vett kitelepítésüket, és ezzel összefüggésben magyarországi befogadásukat is, ám „csak a földjeikkel együtt”. „A határ mentén homogén népesség él, így a határ vonalát könnyű átrajzolni” – mondta. „A cseheknek – válaszolta erre Sargent – nagyon rossz tapasztalataik vannak a kisebbségekkel, s ezt nem lehet figyelmen kívül hagyni.” Arról pedig – fűzte hozzá –, hogy „egy győztes hatalmat felszólítsanak, adjon át területet egy legyőzött ellenfélnek, szó sem lehet.” Noel-Barker ugyanebben a szellemben beszélt. „Őfelsége kormánya – hangsúlyozta – München után nincs abban a helyzetben, hogy kioktassa a cseheket.”

A magyar delegáció minden olyan területi és kisebbségvédelmi felvétele tehát, amelyhez a britek támogatását kérte, elutasításban részesült. Azok felkarolása helyett mindhárom brit politikus a szomszédokkal való békés megegyezés és a gazdasági kooperáció fontosságára, illetve a határok „spiritualizálásának” a perspektívájára hívta fel a figyelmet. A „jó tanácsok” nyújtásában maga Attlee járt élen, aki valóságos kiselőadást tartott az „igazi demokrácia” mibenlétéről, s arról, hogy Magyarországnak szomszédjaival együtt erre kellene törekednie. Beszélt azután arról is, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia minden hibája ellenére mégiscsak egy gazdasági egységet képezett, és „tévedés volt megpróbálni egy sereg önálló országot létrehozni azon a területen.” Ezért a térség országainak le kellene ülniük egy közös asztalhoz, és vitáik rendezése után olyan gazdasági együttműködést kellene megvalósítaniuk, amely emelné az életszínvonalat, és ezáltal működőképes demokráciák kialakulását segítené elő. Arról, hogy a Szovjetunió által dominált térségben ezt konkrétan hogyan kellene kivitelezni, a brit miniszterelnök semmit sem mondott, s ő és munkatársai kerültek annak

150. Public Record Office, London. Foreign Office 371/59024. R 8085/1266/21.

nyílt beismerését is, hogy Nagy-Britannia szovjet érdekszférának tekinti Magyarországot.

A tárgyalások lezárásaként adott ebéden Nagy Ferenc röviden még egyszer visszatért Erdély kérdésére, és az államtitkárt arra kérte, hogy arról tájékoztassa Bevin. Noel-Barker ezt még aznap megtette. Távirata szerint Nagy Ferenc hangsúlyozta, hogy „több okból is nagyon sürgős, hogy Erdély kérdését ne tekintse senki lezártnak, és az újra nemzetközi tárgyalások témája legyen.” Megértette, hogy a brit kormánytól nem várható kezdeményezés, de azt reméli, hogy „a kérdést a megfelelő időben felveti majd egy másik nagyhatalom, valamint azt is, hogy ebben az esetben Ön nem fog tiltakozni, hanem engedi folyni a vitát a maga útján. Ha a vita során Önnek lehetőség adódna bizonyos módosításokat elérni a jelenlegi helyzettel szemben, természetesen nagyon hálásak lesznek.” Távol áll tőlük a szándék, hogy nézeteltéréseket szítsanak a nagyhatalmak között, akiknek az együttműködésért maguk is rá vannak utalva, „ám az erdélyi kérdés felmérhetetlen fontosságú számukra.” A kezdeményezést Nagy Ferenc és Rákosi egyaránt a Szovjetuniótól várja, amelyről feltételezik, hogy a romániai választások lebonyolódása után „jobban fog hajlani a józan észre”.¹⁵¹

Londonból Párizsba utazott a magyar delegáció. Itt először George Bidault francia külügyminiszterrel találkoztak. Bidault rokonszenvvel fogadta a magyarokat, ám világosan tudomásukra hozta, hogy országától semmi sem várható. „Franciaország – mondta – nincs abban a helyzetben, hogy nagy kérdésekbe erős szóval szóljon bele.”¹⁵² Június 25-én Bevin fogadta őket. A találkozóról készült egybehangzó magyar és brit feljegyzések szerint Nagy Ferenc arra kérte a brit külügyminisztert, hogy támogassa Magyarországot annak érdekében, hogy „a Külügyminiszterek Tanácsa tárgyalja újra az erdélyi kérdést, és a békeszerződés rendelkezései kötelezzék Csehszlovákiát a magyar nemzetiségnek adandó egyenlő jogok biztosítására.” Bevin mindkét felvetésre elutasító választ adott. Felidézte, hogy eredetileg ugyan ő is támogatta a román-magyar határ módosítását, ám később belátta, hogy Európának ezen a részén nem lehet mindenkit egyformán kielégítő határokat húzni. Munkatársaihoz és az amerikaiakhoz hasonlóan ő is kétoldali tárgyalásokat javasolt Románia és Magyarország között. Nem helyeselte a kollektív kisebbségvédelmet sem. Ehelyett – az amerikaiakkal összhangban – az általános emberi jogok védelmének a békeszerződésekbe való iktatását és az ENSZ ellenőrző szereppel való felruházását látta jó megoldásnak.¹⁵³

Bidault és Bevin mellett az ugyancsak Párizsban tartózkodó Molotovval is sikerült szót váltani a delegációnak. Nagy Ferenc tájékoztatta a szovjet

151. Uo. 371/59025. Szám nélkül.

152. Nagy Ferenc: i. m. I. köt. 312.

153. Nagy Ferenc kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei, i. m. A. köt. 894–896. és Pülöp Mihály. A befejezetlen béke, i. m. 130–131.

külgügyminisztert az amerikai tárgyalások gazdasági eredményeiről, majd rátért Erdély kérdésére. Elmondta, hogy a Szovjetunió kezdeményezése esetén a nyugati hatalmak támogatnák Magyarország erdélyi igényeinek a kielégítését. Molotov elhárította ezt a lehetőséget. Ehelyett azt javasolta, hogy Magyarország vesse fel az ügyet szóban vagy írásban. Ez esetleg lehetővé tenné az újratárgyalást, ámbar „nem valószínű, hogy még egyszer napirendre fogják tűzni a kérdést”.¹⁵⁴ „Elváltunk tehát Molotovtól anélkül, hogy tovább táplálhattuk volna magunkban a Szovjetunió támogatásának reményét. Molotov nem igyekezett Magyarország előnyére fordítani azt a körülményt, hogy megfogadtuk moszkvai tanácsát, és közvetlen tárgyalásokat kezdeményeztünk Romániával. A szovjet nem akart támogatni egy olyan országot, amely felett nem rendelkezik egészen korlátlanul” – értékelte, és egyben magyarázta a szovjet vezetők kétszínűséggel palástolni próbált magyarellenés álláspontját emlékiratában Nagy Ferenc.¹⁵⁵

A június 25-én hazatérő magyar delegációt fellobogózott Budapest, és a mátyásföldi repülőtéren a köztársasági elnök, a kormány, a diplomáciai kar és a Kisgazdapárt képviselőivel az élén ünneplő tömeg várta. Az emberek örültek, hogy a magyar kormánynak a Szovjetunió után a nyugati nagyhatalmakkal is sikerült kapcsolatot találni. A magyar kormányküldöttség 1946. júniusi nyugati körútja diplomáciai szempontból valóban egyedülálló eseménynek számított. Magyarország volt az első, és a rövidesen kibontakozó hidegháború miatt az egyetlen olyan kelet-európai ország, amelynek képviselőit a háború utáni években fogadták Washingtonban és Londonban. Eredményként lehetett elkönyvelni a Washingtonban kapott ígéreteket is az újabb áruhitelről és a magyar javak visszaadásáról. Az út fő célja azonban nem teljesült. A magyar békecélok támogatását egyik nyugati hatalom sem ígérte meg. Bár a maga meztelenségében ezt sem Nagy Ferenc, sem Gyöngyösi nem ismerte be, nyilatkozataik valamivel megfontoltabbak és józanabbak voltak, mint a moszkvai út után. Nemzetgyűlési beszámolójában a miniszterelnök például abban foglalta össze az út eredményét, hogy a nyugati hatalmakat közvetlenül is tájékoztatták a magyar álláspontról, s hogy a kapott válaszok alapján most már „úgy a magyar politikai élet, mint az egész magyar közvélemény reálisabban látja a helyzetet, s inkább tud számolni a várható valóságokkal, mint ennek az útnak a tapasztalatai nélkül.” A reményt, hogy a nagyhatalmak, hacsak részben is, végül mégis igazat fognak adni Magyarországnak, azonban továbbra sem adta fel. Az utolsó szalmaszál, amibe még kapaszkodni lehetett, a békekonferencia volt. Nagy Ferenc ettől remélte, hogy a békeszerződéseket végül mégis csak a „valóságos megbékélés alapján” fogalmazza meg. És ha ez így lesz – próbálta tartani a hitet magában is és képviselőtársaiban is –, „akkor nyilvánvalóan nem marad ér-

154. Nagy Ferenc kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei, i. m. A. köt. 893–894.

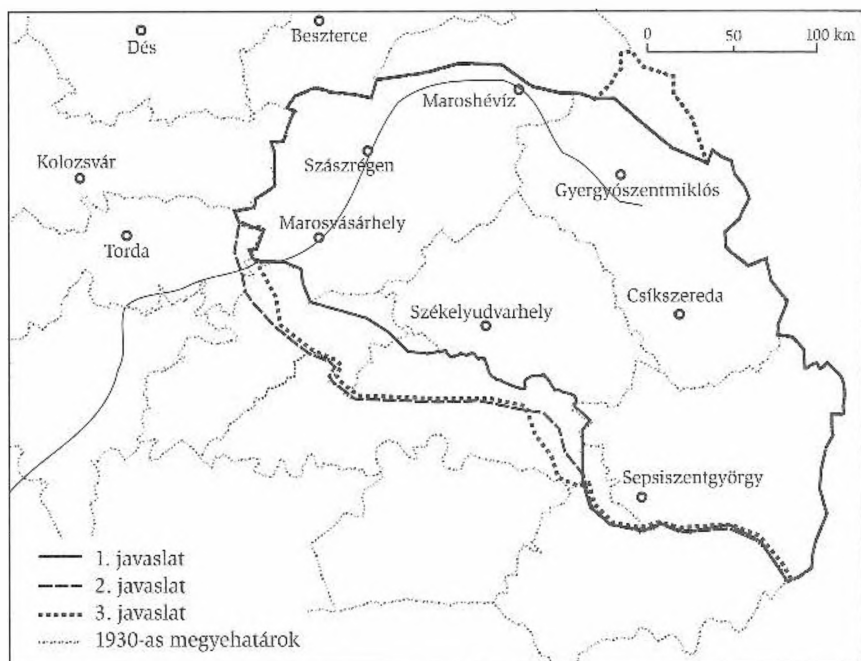
155. Nagy Ferenc: i. m. I. köt. 313–314.

vényben a párisi külügyminiszteri döntés sem, és nem fenyeget bennünket az a veszély, hogy ezer év óta a Duna északi partján élő véreink kénytelenek lesznek elhagyni lakóhelyüket vagy tovább vállalni szenvedéseiket.”¹⁵⁶ Gyöngyösi János ugyanilyen szellemben vonta meg az út mérlegét.¹⁵⁷

Nagy Ferenc nemzetgyűlési beszámolóját a Kiszgazdapárt, a Szociáldemokrata Párt és a Kommunista Párt szónokai különösebb kritikai észrevétel nélkül, bár más-más hangsúlyokkal, elfogadták. Erőss János (Kiszgazdapárt) a május 7-i döntés megváltoztathatóságát emelte ki, Kállai Gyula pedig a Szovjetunió domináns szerepének még nyilvánvalóbbá válását. Sulyok Dezső viszont kíméletlenül rámutatott a miniszterelnök beszédének belső ellentmondásaira és reményeinek megalapozatlanságára. „Valószínű, sőt bizonyos” – jelentette ki –, hogy „a határoknak a helyreállítása a mi kívánságunk szerint nem sikerül.” Területi követeléseinket ennek ellenére úgy kell megfogalmazni, hogy azok kifejezzék „az örök magyar békecélokat”. Vagyis nem azt kell jegyzékekbe foglalni, amit reálisnak tartunk, hanem azt, amit igazságosnak és méltányosnak. Vezérelvként javasolta annak elfogadását, hogy „idegen népeket magyar impérium alá vonni nem kívánunk, de ami a miénk, ahhoz ragaszkodunk, és annak visszakерüléséért békés eszközökkel harcolni is fogunk.” Sulyoktól eltérően Kovács Imre elfogadta Nagy beszámolóját. Ám amit elmondott, az nagymértékben egyezett a Szabadság Párt elnökének álláspontjával. Az elmúlt hetek fejleményei alapján ő is úgy értékelte, hogy „már nem sok reményünk lehet arra, hogy a területi igényeinket kielégítik.” Ám ez nem lehet ok arra, hogy elfeledjük: „mégis csak úgy volna szép a mi demokráciánk, ha azok a magyarok, akik itt élnek közvetlenül a határaink mellett, Romániában vagy Csehszlovákiában, itt a magyar demokráciában élhetnének.” Sulyokhoz hasonlóan Kovács is élesen bírálta Gyöngyösit, amiért az egységes békecélok kialakítása oly késve sikerült. A pártonkívüli Dénes István elsősorban azért támadta a kormányt, mert egyetlen egyszer sem hozta határozottan a világ tudomására, hogy Trianon megismétlése a magyarság számára elfogadhatatlan. A kormánydelegáció nyugati útja miatt még a nemzetgyűlés június 12-ére tervezett demonstrációja is elmaradt. „Hárommillió magyar és e hárommillió magyar lakta terület ismételt elszakításába a magyar dogozó nép milliói soha bele nem nyugodhatnak” – hangoztatta. Az addigi vitákról és azok eredményéről mintegy tudomást sem véve olyan maximális követelések – független Erdély vagy Észak-Erdély visszacsatolása a Székelyfölddel együtt, északon pedig a magyarok lakta területek átvétele Csehszlovákiától – képviselőjére szólította fel a kormányt, amelyek Sulyok és Kovács elképzelésein is túlmentek. A realitásoktól elszakadt szónoklatok betetőzéseként Schlachta Margit (Keresztény Női Tábor) Apponyi Albert 1867 utáni családi lakhelyének, az ausztriai Eber-

156. *Nemzetgyűlési Napló*, 1946. júl. 25. 465–468.

157. Gyöngyösi János: A washingtoni út mérlege. *Új Magyarország*, 1946. júl. 3.

Javaslatok a székelyföldi autonóm terület határaitra

hardtnak a visszacsatolására, de legalábbis az ENSZ égisze alatti magyar területté nyilvánítására tett javaslatot.¹⁵⁸ Auer Pál párizsi állomáshelyéről szólott hozzá a nemzetgyűlésben kialakult vitához. Tildy Zoltánhoz eljuttatott július 29-i memorandumában Kovács Imréhez és Sulyok Dezsőhöz hasonlóan maga is úgy látta, hogy a minimális magyar területi igények kielégítésére sincs esély. Éppen ezért azt tanácsolta, hogy a kormány térjen vissza a béke-előkészítés kezdeti fázisában megfogalmazott, és a május 7-i döntés után ismét megerősödött elvi állásponthez: a nyelvhatárok követeléséhez. „Ilyen körülmények között, amikor még legcsökkentebb igényeink is a biztos elutasítással találkozhatnak, elvi álláspontot feladni, értelmetlen és a jövő szempontjából legnagyobb vétek volna” – írta.¹⁵⁹

A magyar kormánydelegáció nyugati útjával és a további teendőkkel kapcsolatos július végi vita napjaira elkészült a székelyföldi autonómia részletes terve. Az ezzel kapcsolatos szakértői tanácskozásokon sokféle elgondolás megfogalmazódott – egész Erdély kantonizálásától a személyi és a területi autonómia kombinálásáig. Néhányan tudtak dönteni az autonóm terület kívánatos határait és belső kompetenciáját illető kérdésekben is. Flachbart

158. *Nemzetgyűlési Napló*, 1946. júl. 26. 496–563.

159. Hubai László: Auer Pál memoranduma II. *Ring*, 1991. jún. 18. 37.

Ernő irányításával végül olyan tervezetet öntöttek formába, amely a közgazgatáson, az első- és másodfokú bíraskodáson, valamint a vallás- és iskolaügyön túlmenően a gazdasági élet minden ágazatát a helyi szervek hatáskörébe utalta. Autonóm ügyekben a törvényhozó hatalmat tartománygyűlés gyakorolta volna, amelynek döntéseit a román király hagyta volna jóvá. A végrehajtó hatalom élére tartományi kormányzót képzeltek el, aki a tartománygyűlésnek tartozott volna felelősséggel. A munka értelmét övező kétségek közben egyre nőttek. Szekfű Gyula már május végén azt jelentette Moszkvából, hogy a területi autonómia eszméjét a hitlerizmus oly mértékben lejáratta, hogy szinte lehetetlen számára támogatókat találni az ottani diplomaták körében. Rajk László belügyminiszter pedig július elején kerek percc közölte a bizottság tagjaival, hogy „a jelenlegi külpolitikai szituáció és esélyeink mellett kár e kérdéssel foglalkozni.” Ilyen megjegyzések jutottak el a bizottsághoz a Külügyminisztérium berkeiből is. Mindezek miatt július 24-én Flachbart közvetlenül Nagy Ferenchez fordult. Arra való hivatkozással, hogy a székelyföldi autonómia felvethetőségét csak Párizshan, a békekonferencián lehet majd eldönteni, a miniszterelnök további munkára buzdította a jogászt és munkatársait. Ennek alapján a bizottság nemcsak véglegesítette a szövegtervezetet, hanem július végére franciára is lefordíttatta.¹⁶⁰

A székelyföldi autonómia terve mellett június-júliusban véglegesítették a magyar kormány gazdasági és politikai békejavaslatait. A gazdasági elképzeléseket a különböző tárcák előterjesztései alapján Kárász Artúr, a Nemzeti Bank elnöke állította össze. A terjedelmes anyagot először a nemzetgyűlés külügyi bizottságának béke-előkészítő albizottsága vitatta meg június 12-én. Ezen ismét éles összeütközésekre került sor egyrészt a pártok képviselői, másrészt Kárász és Révai József között. Utóbbi részben azt kifogásolta, hogy az anyag szerinte túlságosan magasán állapította meg a szovjet hadsereg ellátási költségeit és a jóvátételi terhek súlyosságát is túldimenzionálta. Részben pedig azt, hogy nemcsak Romániával, hanem Csehszlovákiával szemben is területi követeléseket támasztott. Ráadásul nem etnikai alapon, hanem a nyersanyagforrásokra tekintettel. Csehszlovákiától például nem a Csallóközt vagy más határ menti magyar területet, hanem a Szepes-gömöri-érchegység egy részét kérte vissza a Rozsnyó környéki vas-, antimon- és a Jolsva menti magnezitkészletek miatt. Romániától pedig a 22 ezer km²-es területen kívül a Nagybányától északra fekvő Rónaszéket és Aknasuhatagot is az ottani sókészletek miatt. Az éles vitában ismét reprodukálódott a pártok között immár sokadjára kialakult ellentét. Sulyok Dezső, Kovács Imre és a kisgazdák védtek a tervezetet és annak készítőjét, miközben hibáztatták a kormányt, amiért az még mindig nem dolgozta ki pontosan a Csehszlovákiával szembeni békecélokat. Felszólalásaik hatására Révai mérsékelte kri-

160. *Revízió vagy autonómia*, i. m. 445–458. és Vincze Gábor: *A székely autonómia kérdése*, id. kézirat.

tikáját, sőt a bizottság következő, június 15-i ülésén végül maga is elfogadta az átdolgozott, de alapvetően nem módosított szöveget.

A politikai békefeltételeket június 19-én kezdte vitatni az albizottság, és 24-én fogadta el. Az addigi álláspontnak megfelelően az elfogadott dokumentum egyértelműen rögzítette, hogy Jugoszláviával és a Szovjetunióval szemben Magyarországnak semmiféle területi követelése nincs. Csehszlovákiával szemben viszont módosult az álláspont. A Külügyminisztérium korábbi jegyzékeiben és a különböző diplomáciai tárgyalásokon a magyar területi követelések mindig feltételeken merültek fel, arra az esetre, ha Csehszlovákia ragaszkodna a magyarok kitelepítéséhez. Most viszont – bár óvatos fogalmazásban – elvi álláspontként fogalmazódott meg a nemzetiségi elv. Miután Kárpátalja átengedésével – érvelt az anyag – Csehszlovákia már úgylis lemondott a területi status quóról, másrészt a nemzeti homogenizációs program az 1938-as határok között úgylis megvalósíthatatlan, „Nincs semmi ok és erkölcsi alap arra, hogy magyar vonatkozásban ne érvényesüljön az önrendelkezési elv.”

Román vonatkozásban megmaradt a határvonal „gazdaságilag is kielégítő megvonásának” az óhaja, ami lényegében a 22 ezer km²-es partiumi területsáv átcsatolásának felelt meg. Emellett konkrét utalás történt a Székelyföldre és „más lényeges magyar településekre” közigazgatási és kulturális autonómiájára, amiben a Magyarországhoz kerülő románság is részesült volna. Bekerült végül a jegyzékbe az is, hogy Magyarország a román–magyar határ korrekt megvonásának óhajától vezérelve népszavazás elrendelésével és nemzetközi bizottság kiküldésével is egyetértene.¹⁶¹

A gazdasági javaslatot a kormány július 12-én elfogadta, a politikai álláspont megvitatása azonban augusztus elejére maradt.¹⁶²

161. MOL. Külügyminisztérium. XIX-J-1-a-IV-11. 1972/1946. (32. doboz.) – Valamennyi albizottsági jegyzőkönyvet és a két elfogadott dokumentumot közli Stark Tamás: i. m. 781–851.

162. Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei, i. m. A. köt. 966.

BÉKETÁRGYALÁSOK ÉS BÉKESZERZŐDÉS, 1946–1947

1. A PÁRIZSI BÉKEKONFERENCIA ÉS A MAGYAR BÉKEDELEGÁCIÓ

Az eredetileg tervezett 1946. május 1-je helyett a párizsi békekonferencia végül 1946. július 29-én kezdett munkához. Résztvevői azok a „társult és szövetséges” államok voltak, amelyek „jelentős katonai erővel tevékenyen részt vettek az európai ellenségekkel szembeni háborúban”. A Szovjetunió, Egyesült Államokon, Nagy-Britannián, Franciaországon és Kínán kívül 16 állam tartozott ebbe a kategóriába. Ezek a következők voltak: Ausztrália, Belgium, Belorusszia, Brazília, Csehszlovákia, Dél-Afrikai Unió, Etiópia, Görögország, Hollandia, India, Jugoszlávia, Kanada, Lengyelország, Norvégia, Új-Zéland és Ukrajna. Ennek a 21 államnak a képviselőire várt a Németországgal szövetségben harcolt öt volt ellenséges állammal – Bulgáriával, Finnországgal, Magyarországgal, Olaszországgal és Romániával – kötendő békeszerződések tervezetének a megvitatása. A szövetségesek egymás közötti ellentétei miatt a Németországgal és Japánnal kötendő béke nem tartozott a konferencia teendői közé.

A munka részben plenáris üléseken, részben bizottságokban és albizottságokban folyt. Az ellenséges államok képviselőinek plenáris meghallgatása után a tervezetek a bizottságok, illetve egyes esetekben az albizottságok elé kerültek. A katonai ügyeket egyetlen, a gazdaságiakat kettő, a területi-politikai ügyeket pedig öt külön bizottság tárgyalta. A javaslatok így kétszer járták meg az utat a békekonferencia legmagasabb és legalacsonyabb fórumai között. Először a közgyűléstől a bizottságokig és az albizottságokig, majd vissza. A tervezetek egyes cikkelyeiről, sőt gyakran annak egyes mondatairól is minden szinten külön szavaztak és határoztak. A legyőzött államok képviselői a bizottságok munkájában általában nem vehettek részt. Csak külön hívásra jelenhettek meg, és módosító indítványaikat csak abban az esetben tűzték napirendre, ha azokat legalább egy bizottsági tag támogatta. A konferencián elfogadott határozatok nem végleges döntések, hanem csupán ajánlások voltak, amelyeket a Külügyminiszterek Tanácsa hagyott jóvá vagy vetett el. A békekonferencia tehát olyan konzultatív testület volt, amelynek ajánlásai a konferenciával párhuzamosan ülésező Külügyminiszterek Tanácsától függtek. Mivel ennek tagállamai vétőjoggal rendelkeztek, a tervezeteket megváltoztatni csak mindegyikük egyetértése esetén lehetett.

A négy főhatalom akaratának érvényesülését biztosította az is, hogy a nagyobb jelentőségű ajánlások elfogadásához már a konferencián is kétharmados többségre volt szükség. A konferencia munkája három nyelven, angolul, oroszul és franciául zajlott. Ez azt jelentette, hogy mindhárom nyelven fel lehetett szólni, és azt azonnal lefordították a másik két nyelvre. A különböző írott anyagokat ugyancsak három nyelven sokszorosították.¹

Két évvel felszabadulása és egy évvel a háború befejezése után Párizs különös és sokakat rabul ejtő varázsa még csak félig-meddig érvényesült. A házak elhanyagolt benyomást tettek, az utcákon sok volt a rosszul öltözött ember, és a civilek között lépten-nyomon egyenruhás amerikai és angol katonákba ütközött a járókelő. A konferenciára érkező delegátusok százait és az őket kísérő több mint kétezer tudósítót és újságíróat a világ fővárosa esténként mindazonáltal díszkivilágítással köszöntötte. Ám az áram még Németországból ércszett, s mivel a termelésben még gyakran történt fennakadás, a középületek és az emlékművek többször sötétbe borultak. A küldöttségek közül az amerikai volt a legnagyobb, közel 100 fős. A többi nagyhatalom ugyancsak népes tanácsadói és szakértői gárdával képviseltette magát, míg a kisebb államok szerényebb kontingensekkel vonultak fel.

A magyar béke delegáció létszáma némi ingadozással két tucat körül mozgott, amelyhez közel tucatnyi újságíró csatlakozott. A delegáció vezetője Gyöngyösi János külügyminiszter volt, aki titkárával együtt augusztus 8-án érkezett Párizsba, és a konferencia zárónapjáig, október 15-éig maradt. Helyettesül eredetileg a kommunista Bolgár Eleket, a külügyminiszter 1946 májusában kinevezett politikai helyettesét jelölte ki a minisztertanács, ám ő idős korára és betegségére való hivatkozással végül nem foglalta el posztját. Utóda Gerő Ernő közlekedésügyi miniszter, a Kommunista Párt második embere lett, aki személyi titkárával együtt augusztus 22-től szeptember közepéig tartózkodott Párizsban. A kormány külön felkérésére augusztus 22-től a békekonferencia bezárásáig tanácsadóként segítette a delegáció munkáját Károlyi Mihály rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, az 1918-as első köztársaság volt elnöke. Rangban utánuk az ún. delegátusok vagy főmegbízottak – Sebestyén Pál, a külügyminiszter adminisztratív helyettese, Auer Pál párizsi követ és Faragó László, a Pénzügyi Központ vezérigazgatója – következtek. Auer május eleje óta tartózkodott Párizsban, Sebestyén és Faragó pedig a magyar delegáció első csoportjával július 27-én érkeztek. Tanácsadói rangban augusztusban csatlakozott a küldöttséghez három követ: Szekfű Gyula Moszkvából, Bede István Londonból és Szegedy-Maszák Aladár Washingtonból. A delegáció főtitkára Kertész István volt, aki a magyar követség „jogtanácsosaként” már május 9-én Párizsba érkezett, s a konferencia bezárásáig folyamatosan ott tartózkodott. A francia kormány

1. Krno, Dalibor M.: *A békéről tárgyaltunk Magyarországgal*. Budapest, 1992, 9–12.

mellé akkreditált diplomataként nagyobb mozgáslehetőséggel bírt, mintha egyszerűen a delegáció tagja lett volna.

A delegáció munkáját mintegy tucatnyi szakember segítette. Az ún. politikai és nemzetiségi csoport romániai szakértői Demeter Béla, Jakabffy Imre és Căldi László egyetemi tanár, a csehszlovák alcsoport tagjai pedig Révay István, a Teleki Intézet főigazgatója és Vájlók Sándor külügyminiszeri osztálytanácsos voltak. Ők a gazdasági és a katonai szakértők többségével együtt július 27-én vagy augusztus 6-án érkeztek a békekonferencia színhelyére. A delegáció segédszemélyzete három fordítóból, négy gyors- és gépirónőből és egy sokszorosítóból állt. A delegáció mellett 9 újságíróból álló információs és sajtószolgálat működött, amelyet Boldizsár Iván vezetett. Ők ugyancsak megérkeztek július 27-én, és többségük a konferencia bezárásáig tudósította a nagyobb magyar lapokat és a rádiót. A tudósítók szerepét felértékelte, hogy a delegáció tagjaitól eltérően ők egy állandó és üléseként még egy-két napijeggyel rendelkezvén minden bizottsági ülésre bejuthattak, s így gyakran jutottak értékesnek tűnő háttér-információkhoz. Az állandó belépő nyújtotta lehetőséggel többnyire Boldizsár Iván élt, aki így egyike volt a delegáció legjobban informált tagjainak.

A magyar delegáció tagjait a francia Külügyminisztérium a dél-afrikaiakkal együtt a Champs-Élysées egyik többemeletes szállodájában, a Claridgeban helyezte el. Turisták és szállóvendégek számára ez teljesen megfelelt, irodai munkára azonban jóval kevésbé. A delegáció titkársága például, ahol a fordítási és sokszorosítási munkákat végezték, s ahol a postát is szortírozták, egy kétszobás apartmanban volt kénytelen berendezkedni. A lakosztályban nem akadt egyetlen íróasztal vagy irodai szekrény és polc sem, úgyhogy az iktatás és az irattározás munkája mindvégig az ágyakon folyt. Ebben a két szobában csörögtek a delegáció rendelkezésére bocsátott telefonok, és itt kattogtak az írógépek is.

A delegáció napi munkája általában az adminisztratív jellegű ügyek megbeszélésével kezdődött reggel 9 órakor a titkárságon. Ezen mindig Kertész István elnökölt. Ugyancsak Kertész készítette elő azokat a fontosabb tartalmi ügyek megvitatására összehívott délelőtti vagy délutáni értekezleteket, amelyeknek vagy a külügyminiszter nagyobb és kényelmesebb lakosztálya, vagy a magyar követség adott otthont. A Párizsban tartózkodó delegátusok és tanácsadók mellett ezekre általában a szakértők vagy azok képviselői is meghívtak. Kertész feladatai közé tartozott továbbá a külügyminiszter találkozóinak az előkészítése a delegációk elnökeivel és más fontosnak tartott személyiségekkel. A delegáció főmegbízottjai, különösen a francia politikusok között otthonosan mozgó Auer Pál és a régi diplomata múlttal rendelkező Szegedy-Maszák Aladár mellett Kertész is gyakran találkozott más országok képviselőivel. Tárgyalópartnereinek egyikét, Jan Christian Smuts tábornagyot, a dél-afrikai delegáció vezetőjét régi kapcsolat fűzte Magyarországhoz. 1919 áprilisában őt küldte az akkori békekonferencia Bu-

dapestre, hogy a magyar kommunista vezetőkkel a román-magyar határt kijelölő Vix-jegyzék módosításáról tárgyaljon.²

A profi diplomaták, a háttérben dolgozó szakértők és az izgó-mozgó újságírók közül Gyöngyösi és Gerő egyaránt kirítt. Tapasztalatlansága és a sok személyét és politikáját ért támadás miatt a külügyminiszter viszonylag passzív magatartást tanúsított, Gerő pedig csak a szovjet és a többi kommunista küldött között mozgott otthonosan. Molotov, a szovjet delegáció vezetője számára csak Vjacseszlav; Manuilszkij, Ukrajna külügyminisztere és a Román Politikai és Területi Bizottság elnöke Dimitrij Zaharovics; Couve de Murville pedig Maurice volt. Mellettük szót értett Jugoszlávia, Románia és Csehszlovákia jelen lévő kommunista vezetőivel, így például a jugoszláv delegációt irányító, Edvard Kardelj külügyminiszter-helyettestel és Gheorghe Gheorghiu-Dejjelel, a Román Kommunista Párt főtitkárával. Saját delegációjának a tagjaival azonban nemigen talált kontaktust. Őket részben jó szándékú „antitalentumoknak”, részben „nyíltan reakciós” embereknek tartotta, akik „ügyszólván kizárólag az angolszászokkal” ápoltak kapcsolatokat. Ennél is rosszabb véleményt alakított ki a párizsi magyar követségről, különösen Auer Pálról, akinek hazatérése után a visszahívását kezdeményezte. Károlyiról jobb benyomást szerzett, ám őt meg „rendkívüli naivitása” miatt tartotta alkalmatlannak diplomáciai szerepre. „Tárgyalópartnerei, a csehek – írta róla – orránál fogva vezetik.” Szeptember 13-i jelentése szerint ezért ügyszólván kizárólag rá, Gerő Ernőre hárult a feladat, hogy az ország dolgait „valamelyest megkísérelje helyrehozni”.³

A francia kormány Párizs egyik legszebb reneszánsz műemlékét, a Luxembourg palotát bocsátotta a békekonferencia rendelkezésére. Ezt a Boulevard Saint Michel és a Rue de Vaugirard által határolt 22 hektáros park szélén fekvő pompás épületet még Medici Mária építtette a 17. század elején. Ezt követően a francia királyok párizsi székhelye volt. A forradalom idején itt székelt a Direktórium, miközben a börtönné alakított pincékben Danton, Camille Desmoulins és mások elmélkedtek szabadság, egyenlőség és testvériség diszharmonikus viszonyáról. Az 1870-es évektől, vagyis a császárság bukásától kezdve a francia szenátusnak adott otthont. A II. világháború alatt a franciaországi német légierő főhadiszállása lett, s a park hatalmas gesztenyefáinak lombjai léghátrító ütegeket takartak. Az augusztusi felkelés idején a németek egyik fontos hadászati támpontjaként szolgált, amelynek következtében számos belövést kapott. 1946 nyarára ezek jórészt kijavították, a golyók ütötte résekre már csak a fal fehér foltjai emlékeztettek. Az árnyas sétányok padjain ismét nyugdíjasok kártyáztak, fiatalok csókolóztak és a szomszédos Sorbonne diákjai olvasgattak, s a park központi nagy medencéjében hattyúk és kis vitorlás hajók úszkáltak. Az épület elég nagy

2. MOL. Külügyminisztérium. XIX-J-I-c-II-1. 105/1946. (24. doboz.)

3. PIL. 274. fond, 10/28. ő. e.

volt hozzá, hogy a konferencia minden bizottságának és titkárságának helyet adjon, sőt az újságírók és a rádiótudósítók munkáját is külön írószobákkal és stúdióknak felszerelt termekkel segítse.⁴

A plenáris üléseket a palota Clemenceau-ról, az 1919-es békekonferencia elnökéről elnevezett nagytermében tartották. 1946. július 29-én délután négy órára ide érkeztek a győztes államok delegációi és az újságírók hada. A vesztesek képviselői – kivéve az akkreditált tudósítókat – nem lehettek jelen. A résztvevőket Georges Bidault francia külügyminiszter és júniustól miniszterelnök üdvözölte, aki után James F. Byrnes amerikai külügyminiszter szólt néhány szót. Másnap délután ugyancsak Byrnes beszélt, és utána Clement Attlee brit miniszterelnök. Molotovra július 31-én került sor. Mindegyikük a békéről és annak áldásairól szónokolt, ám igencsak eltérő hangsúlyokkal. A legérdesebb hangot a szovjet külügyminiszter ütötte meg, aki azt hangsúlyozta, hogy „az agresszió és más államok inváziója nem maradhat büntetlenül, ha valóban meg akarjuk előzni az új agressziókat és inváziókat”. Arra, hogy 1941 nyaráig a Szovjetunió is Németország szövetségesei közé tartozott, s hogy 1939 és 1941 között maga is több országot támadott meg, természetesen nem utalt, s a jelenlévők közül sem emlékezett erre senki.⁵

Magyarország két győztes szomszédja közül először Jugoszlávia delegációvezetője, Edvard Kardelj kapott szót augusztus 1-jén. Molotovhoz hasonlóan ő is éles szavakkal bélyegezte meg az agresszorokat, elsősorban Olaszországot. Magyarországot azonban nem említette az országára támadó államok között. Beszédének másik célpontja a Külügyminiszterek Tanácsa volt, amely – úgymond – „elvette” Jugoszláviától Triesztet és általában véve is igazságtalanul húzta meg az olasz–jugoszláv határt. Az augusztus 2-án pulpitusra szólított Jan Masaryk sokkal kevésbé volt tapintatos Magyarországgal szemben. „Tülbuzgó és elszántan csatlós módjára viselkedő” államként Németország mellett ő Magyarországot is megnevezte a hazájára rontó agresszorok között. Utalt a kisebbségek áruló szerepére is, amely miatt Csehszlovákiát felettébb nehéz lenne új kisebbségvédelmi egyezmény elfogadására kényszeríteni. Végül – Kardeljhez hasonlóan – ékes szavakkal emlékezett arról a nagy teljesítményről, amellyel hazája hozzájárult a szövetségesek győzelméhez. Egészen más hangot ütött meg MacKenzie King, Kanada miniszterelnöke és külügyminisztere, aki közvetlenül Masaryk után kapott szót. Ő a békére váró öt csatlósállam háború óta kibontakozott demokratikus politikáját méltatta, és elismeréssel emlékezett meg arról, hogy bevándorlóként e nemzetek fiai közül mily sokan és mily jelentősen járultak hoz-

4. Magyar Rádió Archívuma, Budapest. Műsor-dokumentumtár. Bajomi Lázár Endre *Ahol a béke születik* című, 1946. augusztus 26-i tudósítása.

5. *FRUS Diplomatic Papers 1946. Vol. III. Paris Peace Conference: Proceedings*. Washington D. C., 1970, USGPO, 26–52. (Idézet a 49. oldalon.)

zá országának boldogulásához. Mindezek miatt – mondotta – Kanada arra fog törekedni, hogy a békeszerződések alapján létrejövő rendezés „végleges és igazságos” legyen.⁶

A békekonzferencia megnyitása előtti napokban a 21 szövetséges és társult hatalom mindegyike megkapta az öt békeszerződés tervezetét. Bár a legyőzött államok képviselőinek hivatalosan csak augusztus elején adtak át egy-egy példányt, nem hivatalosan jóval előbb lehetett belőlük szerezni másolatot. A magyar delegáció például július 28-án jutott hozzá, amelynek egy példányát azonnal Budapestre továbbította. Az anyag otthoni megvitatása így már augusztus legelején elkezdődött. Augusztus 3-án és 5-én a Nemzetgyűlés Külügyi Bizottsága, 6-án pedig a kormány tűzte napirendjére. A Külügyi Bizottság ülésein elsősorban ezúttal is területi kérdésekről esett szó. A kiszagda képviselők Romániával és Csehszlovákiával szemben is az „elvi alapokra” való helyezkedést, vagyis a néprajzi-nemzetiségi elv érvényesítését vetették fel. Gyöngyösi viszont reálpolitikai megfontolásokból, a nagyhatalmi támogatás hiányára hivatkozva azt javasolta, hogy a Romániával szemben támasztott és korábban valamennyi párt által elfogadott 22 ezer km²-es követelést is mérsékeljék 5 ezer km²-re. Indítványát alátámasztandó két fontos tényre figyelmeztette kritikusaikat. Egyrészt arra, hogy az utóbbi hónapok fejleményei világosan jelzik, hogy „azok a nagy morális principiumok, amelyeket az alapokmányokban és a különböző egyezményekben lefektettek, háttérbe szorulnak a nagyhatalmi érdekek mögött.” Másrészt arra, hogy a londoni és a moszkvai rádió naponta sugárzott figyelmeztetései ellenére „elmulasztottunk minden alkalmat, amellyel kézzelfoghatóan dokumentálni tudtuk volna ellenállásunkat.” Gyöngyösi javaslatát először mindenki – a kommunisták és a szociáldemokraták is – helytelenítette, mondván ne változtassuk naponta az álláspontunkat. A vita végén viszont többen hajlottak a visszalépés elfogadására. Ennek alapján felhatalmazták a külügyminisztert, hogy a helyzettől függően képviselje a maximális vagy a minimális változatot. A Csehszlovákiával szembeni területi követeléseket illetően ugyancsak megoszlott a résztvevők véleménye. Azt az ekkor már köztudott csehszlovák módosító indítványt, hogy a Pozsonnyal szembeni öt magyar falut csatolják Csehszlovákiához, persze vita nélkül, egyhangúlag elutasították.

A Csehszlovákiával szembeni magyar igényekről vitázva szóba került az a néhány napja közzé tett moszkvai nyilatkozat, amelyben a Szovjetunió immár nyilvánosan is a csehszlovákiai magyarok kitelepítésének a terve mellé állt. Az április-májusi szovjet alakoskodáshoz hasonlóan Gyöngyösit ez a hír is megrendítette, és a Szovjetunióról való gondolkodásának teljes átértékelésére indította. „Ennél fájdalmasabban – tárta fel lelkét a bizottsági tagok előtt – egy értesülés és tény kevés embert érinthetett ebben az

6. Uo. 70–92.

országban, mint engem, aki kezdettől fogva nemcsak konzekvensen, de – azt mondhatom – meggyőződéssel, hittel és szívvel-lélekkel folytattam egy szovjetbarát politikát.” Ha más helyzet lenne, s még nem kezdődött volna meg a békekonferencia – tette hozzá – haladéktalanul levonná ennek a „fájdalmas csalódásnak” a konzekvenciáját. Így viszont nem tehet mást, mint hogy a helyén marad, és Párizsban a Szovjetunióval szemben is képviselni fogja hazája érdekeit.⁷

Ugyanezek a kérdések a kormányülésen is felvetődtek. Vajon továbbra is a vegyes lakosságú Partium visszacsatolását kell-e erőltetni, amelynek elérésére nincs reális esély, vagy pedig „a romániai magyar kisebbség jogainak intézményes biztosítását és egy etnikai határkiigazítást”? – fogalmazták meg többen – ki tudja hányadjára? – az alapdilemmát. Gyöngyösi és Rákosi határozottan az utóbbit támogatták, míg Bárányos Károly közellátásügyi miniszter az eredeti javaslat fenntartását pártolta. A csehek területi követelésére válaszul ugyanó ellenkövetelés megfogalmazását javasolta Budapesttől északra, míg Mistéth Endre kiskgazdapárti újjáépítési miniszter a békeszerződés aláírásának a megtagadását ajánlotta. Közös álláspontot ezekben a kérdésekben ezúttal sem tudott kialakítani a kormány. Jóváhagyta viszont azt a Külügyi Bizottság Béke-előkészítő Albizottsága által június 24-én elfogadott dokumentumot, amelynek egyik legfőbb jellemzője – mint már utaltunk rá – a kategorikus fogalmazás kerülése és több lehetőség nyitva hagyása volt.

A területi kérdéseknél nagyobb vihart váltottak ki a kormányülésen a békeszerződés tervezetének gazdasági előírásai. A Szovjetuniónak, Jugoszláviának és Csehszlovákiának fizetendő 300 milliós jóvátétel reális értékét Eröss János, a Jóvátételi Hivatal kiskgazdapárti elnöke az 1945. június 15-én megállapított előnytelen árfolyam miatt több mint egymilliárd dollárra becsülte. Ráadásul a szovjetek következetesen elhárították a leszerelt és a Szovjetunióba szállított gyárak értékének a beszámítását. Ezek közül csupán az Egyesült Izzó berendezéseinek értéke 12 millió dollárt tett ki. A tervezet másik súlyos következményekkel járó előírása a szövetséges és társult hatalmak állampolgárainak kártalanítása volt az őket ért tulajdoni sérelmekért (háborús pusztítások, kisajátítások stb.). Ezek egyik legfontosabb tétele a föld-reform során elkobzott közel 140 ezer hold föld volt. A nyugati hatalmak emiatt vonakodtak visszaadni a németek és a nyilasok által elhurcolt magyar javak zömét, amelyekre a kártalanítások fedezeteként tekintettek. Mindezek mellett vállalni kellett a háború előtti hitelek még nem törlesztett részének a visszafizetését is, amelynek összegét Eröss 5 milliárd forintra becsülte. Ez a tervezet – összegezte véleményét – Magyarország számára „százéves rab-szolgásgot jelent”, és ezért elfogadhatatlan. Mások, köztük Gyöngyösi és Rákosi kevésbé voltak borúlátóak, és a teljes elutasítás helyett sorrendiség felállítását javasolták. Tekintettel a fegyverszüneti szerződés előírására és

7. MOL. A Nemzetgyűlés Külügyi Bizottságának iratai. XVIII-1-b. 1946. aug. 3. és 5. [9. doboz.]

a Szovjetunió helyzeti előnyére úgy vélték, hogy elvileg mindent vállalni kell, ám a gyakorlatban a jóvátétel teljesítésének kell elsőbbséget biztosítani. A többit pedig majd fizeti az ország akkor, amikor tudja.⁸

A békeszerződés tervezetével augusztus első hetében a sajtó is részletesen foglalkozott. A cikkek általános tónusára a csalódottság és a kiábrándulás volt jellemző, amelybe az erősebb vagy gyengébb fokú tiltakozás hangjai vegyültek. Általános méltatlankodás övezte Csehszlovákia területi követelését, s keserűség a nagyhatalmak cinikusnak és elvtelennek bélyegzett politikáját. Elhangzottak olyan hangok is – például a polgári radikális *Világban* –, hogy a békeszerződés aláírása helyett népszavazást kellene kérni. A napilapok közül kivételt képezett a kommunista *Szabad Nép*, amely a „magyar politika múlt bűneinek” és a „jelen mulasztásainak” túlhangsúlyozásával mérsékelni, illetve tagadni próbálta a Szovjetunió felelősségét. Bár elismerte, hogy „a magyar békecélok egyben-másban ellentétbe jutottak azzal az igaz üggyel, melyet Párizsban a Szovjetunió képvisel”, konklúziója mégis úgy hangzott, hogy „a Szovjetunió érdekei és a magyar demokrácia érdekei végső soron egybeesnek.” A *Szabad Nép* szerint a szigorú gazdasági kikötésekért is csak a nyugati hatalmak voltak felelősek. „A Szovjetunió segítségére támaszkodva – jelölte meg a célt a lap – el kell érniünk, hogy a párisi békekonferencia elismerje: a jóvátételen kívül egyelőre semmi mást nem fizethetünk.”⁹ Hasonló szellemben tudósította a magyar rádiót Párizsból Kassai Géza. Egyik oldalon állt „az amerikai és az angol nagytőke”, amely arra törekedett, hogy „akaratát ráerőszakolja a nagy és kis államokra”. A másik oldalon pedig a „Szovjetunió és a következetes demokraták”, amelyek „valóban a népek boldogulását előmozdító álláspontot foglalnak el minden kérdésben.” Igaz, háborús szereplése miatt „Magyarország most kénytelen viselni a felelősséget.” Viszont fontosabb ennél, hogy „a Szovjetunió segítségével felszabadult a fasiszmus igája alól”, „megszabadult évszázados ellenségétől”, és végre megnyitlak előtte „a nemzeti megújulásnak és demokratikus átalakulásnak széles lehetőségei”.¹⁰

Ennél jóval realisabb és a valóságos helyzetnek lényegében megfelelő álláspontot alakítottak ki a szociáldemokraták. A párt külügyi és nemzeti-ségi bizottságának augusztus 8-i ülésén különösen Bán Antal hangsúlyozta az „oroszok” meghatározó szerepét, akik 1944 őszétől „játszottak” Romániával és Magyarországgal. Ugyancsak ő javasolta, hogy tekintettel a környező országok munkáspártjainak hangsúlyosan nemzeti, sőt nacionalista irányvételére, a magyar szociáldemokratáknak is jobban ki kell állni „a ma-

8. Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei, i. m. B. köt. 1098–1138.

9. A magyar béke és a Kommunista Párt. *Szabad Nép*, 1946. aug. 13. Vö. Balogh Sándor: *Magyarország külpolitikája*, i. m. 224–226.

10. Magyar Rádió Archívuma, Budapest. Műsor-dokumentumtár. 1946. augusztus 8. 20 óra, 40 perc, (Kassai Géza jegyzete).

gyar nép életlehetőségeért”. „1919 után más volt a helyzet, akkor tagadtuk a himnust és a trikolor, most visszavettük. Így beállítani a szociálist must ebben a kérdésben lehet és kell” – mutatott irányt.¹¹ Bár ezzel a hangsúlyosan nemzeti megközelítéssel sem a bizottságban, sem a pártban nem értett egyet mindenki, a vezetés meghatározó személyiségei közül valószínűleg többen osztották álláspontját. Ezzel magyarázható, hogy augusztus 9-én a párt kiáltványban fordult az európai szocialista pártokhoz és a világ szervezett munkásságához. A párt fasizmus elleni harcának ecsetelése mellett ebben nagy nyomatókkal szóltak arról a 3 millió magyarról, akiket a most készülő új béke ismét idegen állampolgárokká akar tenni, és akik „nem mindenütt élhetnek félelem nélkül, mert létüket, biztonságukat, vagyonukat és munkájukat veszély fenyegeti [...] S nem lehet békét teremteni egyetlen nép megaláztatása árán sem, legyen bármily kicsi is e nép.”¹²

A pártok kezdeményezésére és támogatásával hallatták hangjukat a különböző társadalmi szervezetek és törvényhatóságok is. A csehszlovák területi követelés miatt különösen Győr-Sopron megye területén került sor különböző tiltakozó akciókra. Az igényelt öt falu lakossága augusztus 11-én tömeggyűlésen adott hangot felháborodásának, amit egy táviratban a békekonferenciának is tudomására hoztak.¹³ A nemzetgyűlés augusztus 8-i ülésén Sulyok Dezső szólalt fel a tervezet ellen. Javaslatára a képviselők pártkülönbség nélkül egységesen fejezték ki tiltakozásukat a készülő méltánytalanság ellen.¹⁴ Mindszenty József az esztergomi bazilika augusztus 15-i búcsúját használta fel véleménynyilvánításra. A két világháború közötti revizionista propaganda retorikáját felújítva prédikációjában emlékeztetett a magyarság „elévülhetetlen” érdemeire a „civilizáció védelmében”, és arra, hogy „500 éve várjuk hiába a viszontszolgáltatások idejét.” „Ha a szavak igazságok és nem propaganda szóvirágok”, ha „van bírói lelkiismeret és felelősség”, ha „a győzők különbek a leggyőzötteknél” – próbálta tartani a reményt híveiben –, akkor Trianon igazságtalansága nem ismétlődhet meg, akkor lehetőséget kapunk rá, hogy „erkölcsünkben megújulva Szent István országát újra életre támaszthassuk.”¹⁵ Szeptember elején a Magyar Művészeti Tanács tiltakozott. Nyilatkozatukat, mely a világ minden népéhez fordult a „magyar nép” és a „magyar szellem” megmentéséért, Kodály Zoltán olvasta fel a rádióban szeptember 10-én. Néhány nap múlva Tamási Áron felolvasása hangzott el ugyanott, aki erdélyiként elsősorban a románokhoz fordult. Jegyzete minden túlzástól és radikalizmustól mentes volt. A transzilván eszmeiség jegyében az erdélyi románok és magyarok közös

11. PIL. 283. fond, 12/2. ó. e.

12. Kiáltvány minden ország szocialista pártjához... *Népszava*, 1946. aug. 9.

13. MOL. Külügyminisztérium. XIX-J-1-a-IV-89. (46. doboz.)

14. *Nemzetgyűlési Napló*, 1946. aug. 9. 931–932.

15. *Igazság és szeretet. Mindszenty József bíboros-hercegprímás, esztergomi érsek beszédeiből 1945–1946.* Budapest, é. n., Katolikus Főiskolák Barátai Körének kiadása, 101–102.

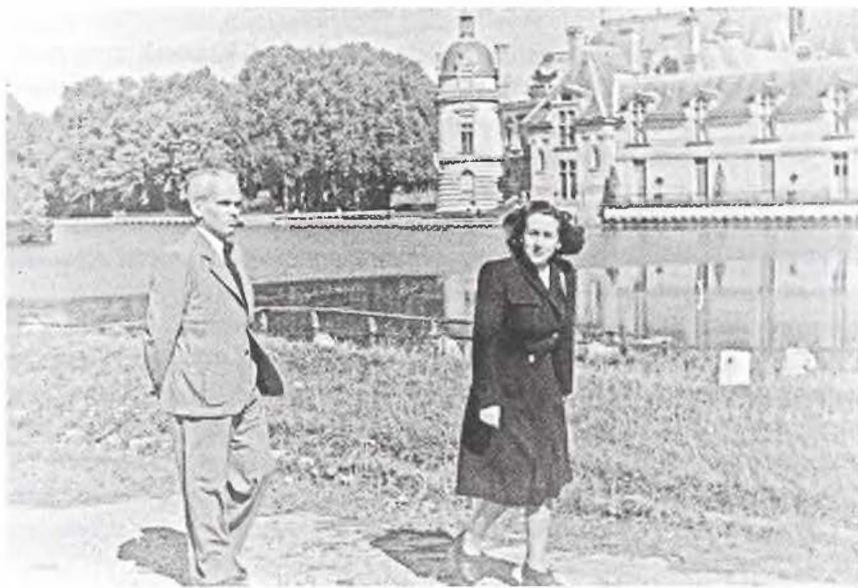
érdekeiről és a magyar nemzetet minden megosztottság ellenére összekötő szálakról beszélt.¹⁶

Gyöngyösi János ilyen magyarországi hangulatot maga mögött hagyva utazott el Párizsba augusztus 8-án. Erre az időre mindegyik győztes állam delegációvezetőjének a bemutatkozó beszéde elhangzott, s 10-től már a legyőzött államok képviselői kaptak szót. Magyar szempontból a román külügyminiszter bemutatkozása bírt jelentőséggel, amelyre augusztus 13-án délután került sor. Bevezetőjében Tătărescu hosszasan ecsetelte a román katonai hozzájárulás jelentőségét a szövetségesek győzelméhez. Románia – emlékeztetett rá – 385 ezer fős hadseregével a háború végéig harcolt a támadó németek és szövetségeseik, köztük a „fasiszta magyar erők” ellen. Ez feljogosítja országát arra, hogy Magyarországtól és Németországtól háborús jóvátételt kapjon. Beszédének másik részében elégedettségének adott hangot a román–magyar határ megállapítása miatt. Ez a döntés – villantotta fel a szokásos sztereotíp optimizmussal a jövőt – „reális lehetőséget nyújt a román és a magyar nép közötti gyümölcsöző együttműködés számára”, és véget vet annak a hosszú és keserves történelmi hagyománynak, amely addig lehetetlenné tette a két nép közötti baráti kapcsolatok kialakítását. Tătărescu gyors és folyékony franciasággal elmondott beszéde után Andrej Visinszkij és Jan Masaryk kért szót. Mindketten a román kollégájuk által mondottakat támogatták. A szovjet külügyminiszter-helyettes elismerően szólt Románia 1944. augusztus 23-a utáni háborús erőfeszítéseiről, és anynyiban ismerte el Románia jogát kompenzációra, amennyiben az jóvátételt fizetett és fizet a Szovjetuniónak. A csehszlovák külügyminiszter a „nehéz időkre” emlékeztetett, amikor Románia országa mellett állt, és megköszönte a román hadsereg hozzájárulását Csehszlovákia felszabadításához.¹⁷

A délutáni ülés végén az elnöklő Byrnes bejelentette, hogy Magyarország meghallgatására nem, mint várták, két-három nap múlva, hanem már másnap, augusztus 14-én délután 4 órakor sor kerül. Gyöngyösi beszédének véglegesítésére és lefordítására, ami Tătărescu beszédére várva addig még nem történt meg, így mindössze 24 óra maradt. A beszéd alapja a magyar kormány által augusztus 6-án elfogadott szöveg volt, amelynek hangsúlyaihoz, egy-egy mondatához és gyakran jelzőihez a delegáció tagjai közül többen fűztek különböző megjegyzéseket. Miközben a delegátusok Gyöngyösi lakosztályában vitatkoztak egy-egy szó fölött, a két emelettel lentebbi titkárságon Aurelien Sauvageot, az Eötvös Collegium háború előtti francia lektora oldalról oldalra fordította a magyar szöveget franciára. „Este tizenegykor – idézte fel a munka befejezésének pillanatát évekkel később Boldizsár Iván – már nem lehetett a szöveget se javítani, se ékeesszólbá tenni.” Ezzel azonban még nem ért

16. Magyar Rádió Archivuma, Budapest. Műsor-dokumentumtár. Kodály Zoltán 1946. szeptember 10-i és Tamási Áron szeptember 22-i (*A jó magyar béke ügyében*) felolvasása.

17. *FRUS. Diplomatic Papers 1946*. Vol. III. i. m. 190–198.

*Gyöngyösi János kísérelőjével a párizsi Luxembourg parkban 1946 augusztusában.
Háttérben a békekonferenciának helyet adó palota*

véget a felkészülés. Amikor ugyanis Gyöngyösi elkezdte hangosan felolvasni beszédét, a sok követ, tanácsos és egyéb franciául jól tudó szakember zavarosan összenézett: a miniszter kiejtése súlyos kívánnivalókat hagyott maga után. Ezért elkezdtek korrigálni. Ezt a munkát Boldizsár francia felesége vállalta magára. A miniszter mondatról mondatra ismételte a Boldizsárné által „előolvasott” szöveget, s ez így tartott hajnali négyig. „Bár egy kis Békécsaba még van benne”, csaknem kívülről megtanulta – tájékoztatta az eredményről a korrepetitor Boldizsárt, mielőtt lefeküdtek volna.¹⁸

„In the name of the Conference I welcome the Hungarian Delegation. Their views will be put forward by the Hungarian Minister of Foreign Affairs and I now request him to speak” – üdvözölte augusztus 4-én délután 4-kor a tanácskozó terem első sorában helyet foglaló magyar delegátusokat, és szólította fel beszédének megtartására Gyöngyösi Jánost a konferencia soros elnöke, James F. Byrnes amerikai külügyminiszter. Beszédének bevezetőjében Gyöngyösi reményét fejezte ki, hogy a most készülő béke más, igazságosabb és ezért tartósabb lesz a 26 évvel korábbinál. Ennek legfontosabb biztosítékát abban látta, hogy az – eltérően az I. világháború utánitól – a Szovjetunió és az Egyesült Államok egyetértésével jön létre. Ezután felhívta a figyelmet arra, hogy egy új, demokratikus Magyarország képviselője-

18. Boldizsár Iván: i. m. 303–307.

ként jelent meg a konferencia színe előtt. Egy olyan Magyarország képviselőjeként, amely az 1848-as és 1918-as demokratikus törekvések, nem pedig a két világháború közötti és a II. világháború alatti németbarát, „agresszív” és „revizionista” politika örökösének tartja magát, s hozott intézkedéseivel (földreform, választójog stb.) ennek szellemében is cselekszik. Ez az új Magyarország a „magyar nép igazi érzelmeit juttatva kifejezésre, békében és egyetértésben kíván élni szomszédjaival.” A Duna-medence népeinek békés együttéléséről szólva elismeréssel nyugtázta, hogy az általános emberi jogok biztosításának kötelezettségét a békeszerződésekbe is belefoglalták. Hiányolta viszont más szabadságjogoknak, például a lakóhely és az oktatás nyelve megválasztásának a garantálását. Ezzel kapcsolatban emlékeztetett a magyar kormány ama memorandumára (kisebbségi kódex), amelyet már korábban eljuttattak a Külügyminiszterek Tanácsához, s amelynek alapelveit a vegyes lakosságú kelet-európai államok külön is szavatolhatnák. Ennek szükségességét a Romániában és Csehszlovákiában élő magyar nemzetiségű lakosság háború utáni helyzetével indokolta.

Romániáról szólva emlékeztetett az ellentétek kétoldalú rendezésére irányuló sikertelen magyar kezdeményezésre, és kérte a konferenciát, hogy szólítsa fel Romániát a tárgyalások folytatására. „Ha ezek a közvetlen tárgyalások nem járnak eredménnyel, a konferencia küldjön ki egy bizottságot azzal a megbízással, hogy vizsgálja meg a problémát, és terjesszen javaslatot a konferencia elé.” Utalva a Külügyminiszterek Tanácsának megküldött jegyzékekre ezután ismertette a magyar kormány által igazságos megoldásnak tartott 22 ezer km²-es követelést, amelynek teljesülése esetén „mindkét népnek azonos érdekei fűződnének a nemzetiségi probléma kielégítő megoldásához, aminek eredményeképpen a határon inneni és túl élő kisebbségek számára széles körű területi autonómiát is lehetne biztosítani.” Székelyföldről vagy a korábban többször felmerült telepítési tervekről nem tett említést. Visszautasította viszont Románia Magyarországgal szemben támasztott jóvátételi követelését, amelyet sem jogi, sem morális értelemben nem tartott megalapozottnak.

Románia után a Csehszlovákiával kapcsolatos problémákról beszélt. Röviden ismertette a lakosságcsere-egyezményt és részletesebben a csehszlovák hatóságok magyarellenos intézkedéseit. Ezután rátért a magyarok tervezett kitelepítésére, amit erkölcsi, politikai és gazdasági okokból egyaránt elfogadhatatlannak nevezetett. Ha a csehszlovák kormány – zárta beszédének ezt a részét – „mindenképpen meg akarna szabadulni a magyar kisebbségtől, akkor a magyar kormánynak ragaszkodnia kellene ahhoz az elvhez, hogy a népnek joga van a földhöz, amelyen él.” A csehszlovák-magyar ellentét rendezése érdekében ugyancsak nemzetközi bizottság kiküldését kérte helyszíni vizsgálódások megejtésére.

Beszédének befejező részében a békeszerződés tervezetének gazdasági előírásaival foglalkozott. Elmondta, hogy Magyarország számára már a fegy-

verszüneti szerződésben vállalt kötelezettségek – jóvátétel, valamint a SZEK és a megszálló hadsereg eltartása – is akkora terheket – az állami bevételek 40%-a és a költségvetési kiadások harmada – jelentenek, amelyeket csak a Szovjetunió „nagyvonalú” könnyítéseinek köszönhetően képesek teljesíteni. A háború előtti adósságok fizetése és a szövetségesek vagyoni kárpót-lása azonban teljesíthetetlen terheket róna az országra. Ezért bejelentette, hogy a bizottsági tárgyalások során a magyar delegáció kérni fogja a Magyar-országgal szembeni követelések és az ország teljesítőképességének össz-hangba hozását.¹⁹

A nyilvánosság előtt elhangzott bemutatkozó beszéd mellett a magyar delegáció vezető tagjai diplomáciai úton is tájékoztatták a nyugati szövetsé-geseket Magyarország helyzetéről és békecéljairól. Szegedy-Maszák Aladár július 23-án írásban tájékoztatta a *State Department* illetékeseit, Auer Pál pedig augusztus 1-jén szóban. Nem tudjuk, hogy ezekre Nagy Ferenc és/ vagy Gyöngyösi tudtával került-e sor, ám bizonyosan nem a kormány egé-szének a beleegyezésével. Szegedy-Maszák mélyszéles aggodalmát fejezte ki a fölött, hogy a náci *Lebensraum*-politikát minden jel szerint egy olyan érdekszféra politika váltotta fel, amely Európát kettévágva Magyarországot a többi kelet-európai országgal együtt a Szovjetunió fennhatósága alá lát-szik utalni. Ezért ha Magyarország képviselője szóhoz is jut majd a párizsi békekonferencián, nem lesz teljesen őszinte, mivel „a magyar kormány nem cselekedhet szabadon (is not a free agent)”. Ezt előre bocsátva a követ több témában kérte az Egyesült Államoktól – „Magyarország és Kelet-Európa utolsó megmaradt reménységének” – a támogatását. Ezek között szerepelt a román-magyar határ olyan módosítása, amely „jelentős számú magyart juttatna vissza Magyarországnak ugyanannyi idegen nélkül”; a csehszlo-vákiai magyarok jogainak biztosítása, illetve kitelepítésük esetén területtel együtt történő átadásuk; és végül a jóvátételi fizetések mérséklése, illetve egy háromhatalmi bizottság felállítása Magyarország teherbíró képességé-nek a megállapítására.²⁰

Auer ugyanabból indult ki, mint Szegedy-Maszák. Vagyis arról tájékoz-tatta az amerikaiakat, hogy „a Szovjet rosszallásától tartván a magyar kül-ügyminiszter valószínűleg tartózkodni fog attól, hogy a Külügyminiszterek Tanácsa területi döntéseit közvetlenül megkérdőjelezze”. Ezért ahhoz kérte az amerikai delegáció támogatását, hogy a békekonferencia ne hozzon vég-leges döntéseket a magyar-román és a magyar-csehszlovák határról, hanem segítse Magyarországot abban, hogy egy éven belül kétoldalú tárgyalások ke-retében rendezze nézeteltéréseit szomszédjaival. A nagyon súlyos jóvátételi és kártérítési terhek mérséklése céljából Auer is kérte egy gazdasági vizsgá-lóbizottság felállítását. Végül a békeszerződés belpolitikai következményeire

19. A beszédet közli Kertész István; i. m. (1995) 555–569.

20. *FRUS. Diplomatic Papers 1946*, Vol. III, i. m. 10–15.

hívta fel a figyelmet. Valószínűsítette, hogy a Külügyminiszterek Tanácsában hozott területi döntések megerősítése esetén Nagy Ferenc meg fog bukni, amelynek következtében a szovjetek által támogatott kommunisták fognak hatalomra jutni. Ez pedig egy olyan „dunai Zollvercin” kialakulásához vezethet, amelyet nyilvánvalóan a Szovjetunió fog dominálni.²¹

Szegedy-Maszák memorandumát és Auer szóbeli közléseit az amerikai diplomaták bizalmasan kezelték. Így azokra senki, semmilyen formában nem reagált. Gyöngyösi beszédéhez viszont, bármily óvatosan is fogalmazott, többen észrevételeket fűztek. Először Jan Masaryk kért szót, aki másnap délelőtt elmondott beszédében revizionizmussal és azzal vádolta meg a magyar külügyminisztert, hogy az néhány frázistól eltekintve tartózkodott „a magyarországi félfasiszta, fasiszta és mindvégig feudális rendszer húsz évének egyértelmű elítélésétől”. A csehszlovákiai magyarsággal szembeni 1945 utáni bánásmódról viszont egyetlen szót sem ejtett, s nem foglalkozott a lakosság kitelepítésére vonatkozó tervekkel sem. „Az irredentizmus, a területi változások és a színlelt demokrácia nem járulnak hozzá a közép-európai békéhez, biztonsághoz és jóléthez. Azt hiszem, megvilágítottam Önöknek, hogy a mai Magyarország még nem hajlandó feladni régi hírhedt revizionista politikáját, amely mint mindig, Csehszlovákia ellen irányul. És véleményünk szerint a békeszerződések revíziójának ez a javaslata szorosan összefügg a reakcióssággal” – fejezte be tényszerűen megalapozatlan, Magyarországot denunciózó beszédét. A következő felszólaló Kiszely belorusz küldött volt, aki mindenben Masarykot támogatta. Konkrétumokat citált annak bizonyítására, hogy Magyarország milyen nagy erővel vett részt a Szovjetunió elleni háborúban, majd arra emlékeztetett, hogy a csehszlovákiai magyar kisebbség szerepet játszott Csehszlovákia 1938–39-es felbomlásában. Ezért helyeselte, hogy „megszüntetik ezt a zavarforrást, amely Csehszlovákia és Magyarország között a jövőben is további nehézségeket okozhat.” Ezután Byrnes következett, aki általános gazdasági kérdésekről beszélt, illetve a kelet-európai országok és a Szovjetunió között kialakulóban lévő preferenciális szerződések bírálatával a kialakulóban lévő kelet-európai szovjet dominanciát bírálta. Ezzel alkalmat adott Visinszkijnek arra, hogy a fegyverszüneti szerződésben vállalt magyar jóvátételi kötelezettségek teljesítésének elengedhetetlenségéről szóljon, és költői kérdést tegyen fel a nyugatra vitt magyar gördülő anyagok kétharmadának hollétével kapcsolatban.²²

A meghallgatását követő napokban Gyöngyösi számos vezető politikus-sal találkozott. Először, augusztus 16-án a jugoszláv delegáció vezetőjével, Edvard Kardelj külügyminiszter-helyetessel tárgyalt. Kardelj közölte vele, hogy mint eddig, Jugoszlávia ezután sem fog területi követelést támasztani Magyarországgal szemben. Elvárja viszont, hogy állapodjanak meg a Baja

21. Uo. 81–84.

22. Uo. 221–236. – Masaryk beszédét magyar fordításban közli Krno, Dalibor M.: i. m. 25–27.

alatti vízművek közös használatáról, továbbá helyesnek tartaná egy 40-40 ezer főt érintő önkéntes lakosságcsere mielőbbi lebonyolítását. Ugyan-ezeket a minden előzmény nélküli javaslatokat – vagy inkább követeléseket – a jugoszláv delegáció főtárgya másnap írásban is átnyújtotta Kertész Istvánnak. Jože Vilfan közölte, hogy a magyar delegációnak 48 órája van a két egyezmény aláírására, egyébként arra fogják kérni a békekonferenciát, hogy azokat pótlólag foglalja bele a magyar békeszerződésbe. Románia és Csehszlovákia után tehát Jugoszlávia is benyújtotta a maga számláját, s ez további elszigetelődéssel fenyegette Magyarországot. Mivel Gyöngyösi és a delegáció vezetői ilyen horderejű ügyekben nem dönthettek, Jugoszlávia 19-én benyújtotta kéréseit a békekonferenciához. Ezeket csak azután vonta vissza, hogy Gyöngyösi ígéretet tett a lakosságcsere elfogadására. Ez az ígéret a magyar kormány augusztus 28-án hozott határozatán alapult. Nagy Ferenc javaslatára a minisztertanács ekkor úgy döntött, hogy a „minden körülmények között” biztosítandó „jósomszédi viszony” fenntartása érdekében Magyarország hozzájárul egy 3 év alatt lebonyolítandó, önkéntes és maximálisan 40-40 ezer főt érintő lakosságcserehez Jugoszláviával. Gerő Ernő aktív közreműködésével a formális megállapodás szeptember 12-én született meg.²³

Az augusztus 16-17-i jugoszláv közlések és a konferencia általános hangulata miatt a magyar delegáción egy-két napra apátia lett úrrá. Ekkor merül fel először, hogy talán jobb lenne, ha az egész küldöttség hazautazna. Hiszen érdemi tárgyalásokra, úgy látszik, úgysem lesz mód. A többség azonban elvetette ezt a lehetőséget, s maradni akart mindaddig, amíg a legkisebb esély is mutatkozott a hasznos munkára.²⁴

Augusztus 19-én a *State Department* európai ügyekkel foglalkozó osztályvezetőjének és Szegedy-Maszák Aladárnak a jelenlétében Gyöngyösi találkozott az amerikai külügyminiszterrel. Megköszönte az Egyesült Államok Magyarországnak nyújtott addigi támogatását, és reményét fejezte ki, hogy ez a jövőben is így marad. Byrnes megígérte, hogy mindent megtesz a nyugati megszállási zónákban lévő magyar javak visszaadása érdekében, ami azonban csak négyhatalmi megállapodás esetében lehetséges.²⁵ Byrnes után Gyöngyösi Bevinnek is találkozni szeretett volna, ám ő kitért az eszmecsere elől. Ez ismét jól mutatta az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kelet-európai kötelezettségvállalása közötti különbséget.

Gerő és mások társaságában augusztus utolsó napjaiban a csehszlovák delegáció vezetőivel – Masarykkal és Clementisszel – találkozott Gyöngyösi.

23. Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei, I. m. B. köt. 1243–1246. és Kertész István: i. m. (1995) 358–360. Részletesen lásd Föglein Gizella: Magyar-jugoszláv népcsera egyezmény tervezet (1946). *Századok*, 1996/6. 1553–1570.

24. Boldizsár Iván: i. m. 286–287.

25. *FRUS. Diplomatic Papers 1946*. Vol. III. i. m. 257–259.

Az elhangzottak alapján biztosra lehetett venni, hogy a csehszlovákok végül hivatalosan elő fognak majd állni a 200 ezer magyar kitelepítésére vonatkozó tervükkel. Valószínűtlennek látszott viszont, hogy ezt a konferencia el is fogadja. „Anglia álláspontja még nem világos, de Amerika és a domíniumok egészen biztos, hogy nem fogják megszavazni, sőt Franciaország sem”, és „nem egészen 100%-os a szovjet támogatás sem” – jelentette haza benyomásairól Gyöngyösi. A Masarykkal folytatott négyszemközti tárgyalás fontos mozzanata volt, hogy a csehszlovák külügyminiszter megértően szólt arról a korábbi magyar javaslatról, amely az egyoldalú kitelepítést területátadás-sal kívánta összekapcsolni.²⁶ A kulisszák mögött ilyen hírek már augusztus eleje óta terjengtek, sőt a *New York Times* augusztus 8-án meg is szellőztette a pletykát. Auer Pál úgy tudta, hogy Masaryk és még néhányan a cseh vezetők közül valóban készek lennének egy ilyen megoldásra, ám a szlovákok – beleértve Clementist, Slávikot és Krnót – hallani sem akarnak róla.²⁷ Értésüléseit megerősíti az az augusztus 4-i amerikai dokumentum, amelyben Samuel Reber, az USA delegációjának egyik tagja, a *State Department* délkelet-európai osztályának vezetője jelentette Masarykkal ebben a tárgyban folytatott bizalmas beszélgetését. Eszerint a magyarok kitelepítésének elutasítását feltételezve Masaryk valóban „késznek” mondta magát a „Magyarország javára történő határmódosítás megfontolására, amennyiben egy ilyen területi leválasztás megoldja a magyar kisebbség áttelepítésének kérdését.”²⁸

2. A BIZOTTSÁGOK VITÁI ÉS DÖNTÉSEI

A konferencia résztvevői – győztesek és legyőzöttek egyaránt – lehetőséget kaptak rá, hogy a békeszerződések tervezeteihez írásban módosító javaslatokat nyújtsanak be. Az augusztus 20-ában megszabott határidőig a magyar tervezethez számos ilyen indítvány érkezett. Magyarországon kívül módosító javaslatokat nyújtott be Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia. A beadványokat – tárgyuktól függően – a területi, gazdasági és katonai bizottságokban vitatták meg. E testületek közül legnagyobb jelentősége a Magyar Politikai és Területi Bizottságnak volt, amely augusztus 17-én alakult meg. Elnökévé a jugoszláv Siniša Stankovićot, a szerb nemzetgyűlés elnökét, alelnökévé pedig Alfred Stirling kanadai főmegbízottat választották. Fontosabb tagjai Fedor T. Guszev, a Szovjetunió londoni nagykövete, Walter Bedell-Smith tábornok, az USA moszkvai nagykövete, Hubert M. G. Jebb, a brit delegáció helyettes vezetője, Maurice Couve de Murville, a francia külügyminiszté-

26. Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei, i. m. B. köt. 1241–1242.

27. MOI.. Külügyminisztérium. XIX-J-1-a-IV-65. 43/1947. (42. doboz.)

28. FRUS. *Diplomatic Papers* 1946. Vol. III. i. m. 122–123.

rium politikai osztályának vezetője, Frank Keith Officer, Ausztrália hollandiai követe és Vladimir Clementis, csehszlovák külügyminiszter-helyettes voltak. Az augusztus 19-én tartott második ülésén a bizottság eldöntötte, hogy elsősorban a békeszerződés preambulumaéhoz, valamint a területi és politikai cikkelyekhez beérkezett javaslatokkal fog foglalkozni, és hogy a román-magyar határ ügyében érintkezésbe lép a Román Politikai és Területi Bizottsággal. Október 2-áig, amikor befejezte munkáját, a bizottság összesen 20 ülést tartott, és 19 módosító indítványt tárgyalta meg.²⁹

Az érdemi munka augusztus 24-én kezdődött a tervezet preambulumaéhoz érkezett csehszlovák és magyar módosító indítvány tárgyalásával. A magyar delegáció azt kérte, hogy a békeszerződés bevezetésében utaljanak ahhoz a hozzájárulásához, amit Magyarország nyújtott a szövetségesek végső győzelméhez. Mivel a bizottsági tagok közül a javaslatot senki sem támogatta, a magyar módosító indítvány vita nélkül lekerült a napirendről. A csehszlovák előterjesztés, amelyet Clementis ismertetett, a magyarnak éppen az ellenkezőjét tartalmazta. Azt kérte, hogy súlyosabban bélyegezzék meg Magyarországot háborús politikájáért, mert a „teljes igazság” kimondása nélkül nem lesz lehetséges a régi magyar „uralkodó kaszt” mélyen gyökerező ideológiájával való szakítás. Az ismert „bűnök” – bécsi döntések, részvétel a Szovjetunió elleni háborúban, Újvidék – mellett új elemként merült fel Clementis beszédében az a valótlanítás, hogy „1944. október–novemberében a magyar egységek aktív részt vállaltak szlovák partizánok tömeges kivégzésében és szlovák területen harcoltak a szlovák felkelők ellen.” A javaslatához az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Ukrajna és Jugoszlávia képviselője szólott hozzá. Mivel mindegyik felszólaló az eredeti szövegváltozatot támogatta, Clementis visszavonta javaslatát. Az ukrán és a jugoszláv bizottsági tag ettől függetlenül teljes mértékben egyetértett Clementis túlzó bírálatával, sőt azt újabb adalékokkal egészítette ki. Avdo Humo jugoszláv delegátus például 3-4 ezerrel 18 ezerre emelte a magyar hadsereg halálos bácskai áldozatainak a számát, s azokét, akiket a honvédek „bántalmaztak”, 104 ezer főben adta meg. Vagyis „Bácska lakosságának 43 százaléka vált a magyar terror áldozatává.” Jugoszlávia – hangsúlyozta Humo – mindazonáltal barátságra törekszik Magyarországgal, s ezért nem is „terjesztette elő területi követeléseit, bár jelentős számú jugoszláv illetőségű lakos maradt a határ másik oldalán.” Magyarország képviselője a békekonferencia tárgyalási rendjének következtében a bizottsági ülésen nem lehetett jelen, így az elhangzott valótlanítások cáfolatlanul maradtak.³⁰

A területi kérdések a bizottság negyedik, augusztus 28-án tartott ülésén merültek fel először. Mivel a jugoszláv-magyar, az osztrák-magyar és a szov-

29. *FRUS. Diplomatic Papers 1946. Vol. III. i. m. 251–252. és uo. Vol. IV. Paris Peace Conference: Documents. Washington D. C., 1970, USGPO, 526.*

30. Krno, Dalibor M.: i. m. 29–33. Vö. Boldizsár Iván: i. m. 312–313.

jet-magyar határral kapcsolatban senki sem nyújtott be módosító indítványt, azokat a bizottság vita nélkül jóváhagyta. A csehszlovák-magyar határra vonatkozólag két észrevétel érkezett. A csehszlovák delegáció bejelentette, hogy stratégiai és fejlesztési okokból igényt tart Pozsonnyal szembeni 5 magyar falura. A magyar delegáció indítványában pedig az szerepelt, hogy az első bécsi döntés érvénytelenítése és az 1938-as csehszlovák-magyar határ visszaállítása Magyarország számára csak abban az esetben elfogadható, ha az ott lakó magyarok visszakapják állampolgárságukat, és minden más velük szembeni diszkriminációt megszüntetnek. Mivel a csehszlovák területi igényről a magyar delegáció hivatalosan nem tudott, módosító indítványában azzal nem foglalkozott. Jelezte viszont, hogy ilyen igény felmerülése esetén lesznek észrevételei. Az utóbbi megjegyzést a bizottság indokoltnak tartotta, és úgy döntött, hogy haladéktalanul tájékoztatja a magyar delegációt a csehszlovák területi követelésről, és augusztus 30-ig írásban kéri azzal kapcsolatos véleményét. A bizottság jelezte a magyaroknak, hogy valószínűleg szóban is meg fogják hallgatni őket. A román-magyar határhoz csak Magyarország nyújtott be észrevételt. A delegáció 22 ezer km²-nyi terület átengedését kérte, részletes statisztikákkal és számításokkal alátámasztva igényét. Mivel követelését egyetlen bizottsági tag sem tette magáévá, az indítvány tárgyalás nélkül ad acta tétetett. A terület a tervezetben szereplő 1920-as román-magyar határt hagyta helyben.³¹

A ROMÁN-MAGYAR HATÁR ÜGYE. A Magyar Politikai és Területi Bizottság döntése ellenére a román-magyar határ kérdése továbbra is a békekonferencia napirendjén maradt. A Román Politikai és Területi Bizottság ugyanis másnap, augusztus 29-én más határozatot hozott. Az ausztrál delegátus vetette fel, hogy a román-magyar határ véglegesítése előtt módot kellene adni Magyarországnak írásban benyújtott módosító indítványának szóbeli kifejtésére. Az ausztrál javaslatot a párizsi szovjet nagykövet, Alexandr Bogomolov azonnal opponálta. A román-magyar határ helyreállítása összhangban van a Romániával kötött fegyverszüneti egyezményvel, és a négy hatalom képviselőjéből álló Külügyminiszterek Tanácsa már helyben hagyta – emlékeztetett. A szovjet delegáció ezért „semmi szükségét sem látja annak, hogy meghallgassák Magyarország véleményét.” Csehszlovákia képviselője szokás szerint mindenben egyetértett Bogomolovval. Az Egyesült Államok delegátusa, Avarrell W. Harriman és mások azonban nem. Többek felszólalása után így végül szavazásra került sor. Magyarország meghallgatása mellett szavazott az ausztrál, az amerikai, a kanadai, a francia, a brit, a görög, a dél-afrikai és az új-zélandi küldött, vagyis az Egyesült Államokhoz szorosabb-lazább szálakkal kötődő „nyugati” országok képviselői, ellene pedig a Szovjetunió köztársaságai (Oroszország, Ukrajna, Belorusszia) és Csehszlovákia. A szavazás

31. *FRUS. Diplomatic Papers 1946*, Vol. III. i. m. 303–304. és *uo.* Vol. IV. i. m. 249–251.

*Tervezet Erdély megosztásáról:
a békekonferenciára beterjesztett 4000 km²-es magyar javaslat*

után Ukrajna képviselője javasolta, hogy ha Magyarországot meghallgatják, akkor Romániát is hallgassák meg. A bizottság ezt egyhangúlag elfogadta. A döntéséről értesülve augusztus 30-án a magyar bizottság megváltoztatta véleményét. Magyarország meghallgatását a kanadai és az amerikai küldött karolta fel. Tekintettel erre az új fordulatra úgy határoztak, hogy a két bizottság együttes ülésén fogja meghallgatni a vitázó feleket.³²

Először Magyarország kapott lehetőséget álláspontjának kifejtésére. Bizonnyára nyelvi okokból Gyöngyösi helyett Auer Pál jelent meg a két bizottság augusztus 31-i közös ülésén. A követ előbb röviden ismertette Erdély történetét, majd a Külügyminiszterek Tanácsának és magának a békekonferenciának az elutasítására hivatkozva visszavonta a magyar kormány, illetve delegáció 22 ezer km²-es területi követelését. Egyben jelezte, hogy szigorúan etnikai alapokra helyezkedve Magyarország egy 4 ezer km²-es határ menti sáv visszaadásával is elégedett lenne. Ez a sáv magában foglalta Szatmárt, Nagykárolyt, Nagyváradot, Nagyszalontát és Aradot, s az itt élő mintegy félmillió ember kétharmada magyar volt. A román fennhatóság alatt maradó másfél milliós magyarság számára Auer kisebbségi jogokat és a Székelyföld számára „kiterjedt helyi autonómiát” kért. Végül – Gyöngyösi augusztus 14-i

32. Uo. Vol. III. i. m. 311–312. és 323–324.

beszédében foglaltakkal összhangban – kérte, hogy a békekonferencia szólítsa fel a román és a magyar delegációt a magyar javaslatok megtárgyalására, és ha a kétoldalú megbeszélések nem vezetnének eredményre, akkor a konferencia állapítsa meg a „legigazságosabb megoldást”, és azt ajánlja elfogadásra a Külügyminiszterek Tanácsának.³³

A román delegáció vezetője szeptember 2-án ismertette álláspontját. Auer gondolatmenetét követve Tătărescu is történeti bevezetővel indított. Részletesen ismertette az 1920-as román–magyar határ kialakulásának historikumát, amelyet – korabeli szakértőkre és nyilatkozatokra hivatkozva – a lehető „legigazságosabb” és „legéletképesebb” megoldásnak nevezett. Ennek legújabb bizonyítékeképpen hivatkozott a négy külügyminiszter 1946. május 7-i határozatára, míg az 1940-es második bécsi döntést Hitler „fenyegetéssel” alátámasztott „diktátumaként” értékelte. Ezután rátért az aktuális helyzet ismertetésére. Tagadta, hogy az erdélyi magyarságot 1944 őszétől bármiféle jogsérelem érte volna. Auer „vádjaival” szemben az igazság az – állította –, hogy „az Erdélyben honos magyarok számára minden állampolgári jog, továbbá a szabad nyelvhasználat, közigazgatásban való arányos részvétel és a gazdasági tevékenységében való akadálytalan részvétel minden biztosítéka adott.” Ezzel kapcsolatban döntő bizonyítékként idézte a Magyar Népi Szövetség 1945. novemberi marosvásárhelyi határozatának idevágó mondatait. Ezek – mint korábban erre már utaltunk – valóban arról szóltak, hogy a magyarság elégedett a Groza-kormány által biztosított kisebbségi jogokkal, s hogy az erdélyi nemzetiségi probléma megoldása nem a határok megváltoztatásával, hanem megnyitásukkal és az ország demokratikus fejlődésével oldható meg.

Hosszan foglalkozott a 4 ezer km²-es magyar követelés elfogadhatatlanságával. Elismerte, hogy a kért határsáv Erdély területének csak 4%-a, ám vitatta, hogy a magyar lakosság az ott élők kétharmadát tenné ki. A román statisztikák alapján csak 57%-os magyar többség mutatható ki. Másrészt az itteni városok – Szatmár, Nagyvárad, Arad – „egész Nyugat-Erdély társadalmi, gazdasági, kulturális és vallási életének olyan központjai”, amelyek „különlegesen fontosak Románia számára”. Nem különben az itt futó vasútvonala, amely létfontosságú egész Erdély számára. Ezzel kapcsolatban ismét hivatkozott az 1919–20-as békekonferencia szakértőire, akik – úgymond – pontosan tisztában voltak ezzel a ténnyel. Székelyföld autonómiáját részben fölöslegesnek, részben kivihetetlennek nevezte. Fölöslegesnek, mert hiszen az erdélyi magyarok már minden indokolt és szükséges állampolgári és kisebbségi jogot megkaptak. És kivihetetlennek, „mert egy ilyen megoldás teljes mértékben ellentétes lenne a román állam politikai struktúrájával”, és így csak „anarchia és közigazgatási fejtelenség forrása lenne”. Ennél is határozottabban utasította vissza a magyar javaslatok közvetlen megtárgyalását.

33. Uo. 330–331. Vö. Auer Pál: i. m. 299–303.

ra vonatkozó előterjesztést. Arra, hogy a két ország közötti kapcsolatokról eszmét cseréljenek – jelentette ki –, Románia eddig is kész volt, és ezután is kész lesz. Arra azonban, hogy saját állampolgárainak a helyzetéről bocsátkozzon tárgyalásokba egy idegen állammal, sohasem lesz hajlandó. Ez beavatkozás lenne Románia belügyeibe, és a román állam szuverenitásának olyan megsértése, amelyet soha egyetlen román kormány sem fogadhat el.

Végezetül ismét felidézte azokat a „nagy áldozatokat”, amelyeket Románia hozott a háborús győzelem érdekében. „14 teljesen felszerelt román hadosztály vett részt abban a harcban – emlékeztetett –, amelynek a világot kellett megszabadítani a náci járomtól és Erdélyt a horthystákétól.” Ebben a harcban 120 ezer román esett el vagy sebesült meg, részben a magyarok által most igényel városok, „Arad, Nagyvárad és Szatmár falai előtt”. „Katonáink a világ és Erdély szabadságáért estek el. A román hadseregeknek ugyanis azt ígérték, hogy Erdély az övék lesz. Akik elestek, tudták, hogy egész Erdély szabadságáért halnak meg. Ezek a halottak most azt várják, hogy a nekik tett ígéretet betartsák. Azt az ígéretet, amelynek a végrehajtását most egy olyan ország próbálja késleltetni, amely a hitlerista katonák oldalán az utolsó óráig a szabadság katonái ellen harcolt. Ez nem történhet meg. Ennek nem szabad megtörténni. A magyar követelések felkarolása merénylet lenne a nemzetközi erkölcs ellen, és halálos történelmi tévedés.”³⁴

A román külügyminiszter beszédének fogadtatását sem a jegyzőkönyv, sem más forrás nem őrizte meg. Feltételezhető azonban, hogy az igaz tényeket féligazságokkal és csúsztatásokkal vegyítő, és emellett igen hatásosan felépített szónoklat nemcsak a szovjetek és szövetségeseik, hanem mások rokonszenvét is kivívta. Szeptember első napjaiban a magyar delegáció ezért mindent megtett annak érdekében, hogy ellensúlyozza ezt a hatást, és támogatókat találjon a magyar felvetésekhez. Ennek érdekében már korábban Párizsba invitálta Nagy Ferencet, aki 1-jétől 5-ig tartózkodott a békekonferencia színhelyén. E néhány nap alatt tárgyalt Visinszkij külügyminiszter-helyetessel, az amerikai diplomata egy csoportjával és külön Byrnesszel, Smuts tábornokkal, majd közvetlenül elutazása előtt Bidault-val. Bevinnel azonban neki sem sikerült találkoznia.

Visinszkijnek őszintén feltárta, hogy a Szovjetunió Romániának nyújtott „egyoldalú támogatása nagyon károsan hat” Magyarországra, és „gyengíti a magyar demokráciát”. Arra kérte, hogy a 4000 km²-es magyar javaslat alapján tárgyalják újra a román-magyar határ kérdését. Visinszkij elismerte, hogy „a magyar demokrácia számára jól jönne ez a döntés”, ám nem titkolta, hogy „nem látnak fennforogni jelentős okot a nagyhatalmak arra, hogy a május 7-i döntést megváltoztassák”. Ugyanakkor reményét fejezte ki, hogy a későbbiekben talán lehetséges lesz egy kétoldalú megegyezéssel „új helyzetet

34. *România în Anticamera Conferinței de Pace de la Paris. Documente.* Coordonator: Marin Radu Mocanu. București, 1996, Archivele Nationale Ale României, 196–210.

teremteni”, és ígéretet tett arra, hogy gazdasági ügyekben a Szovjetunió Magyarország segítségére lesz. Az amerikai delegáció tagjai ugyancsak elhárították a kérdés újratárgyalását. Nagy Ferenc beszámolója szerint „Kijelentették, hogy a nagyhatalmak közül senki sem fogja vállalni azt, hogy a május 7-i döntést megváltoztassa, mert ennek a döntésnek a megváltoztatása semmiképpen sem jelent akkora szükségyszerűséget, amiért a nagyhatalmak között esetleg súlyos differenciákat lenne érdemes előidézni.” Miközben az előttük fekvő térképek pontosan mutatták, hogy az új magyar javaslat szintje hajszálra azonos volt azzal, amit az amerikai szakértők 1942–44-ben mint minimális módosítást terjesztettek elő támogatásra. Bidault – mint magyar ügyekben mindig – most is óvatosan nyilatkozott. Bár a csehszlovákiai magyarok kitelepítésével kapcsolatban nemtetszésének adott hangot, a román-magyar határ kérdésében nem nyilatkozott.³⁵

A reménytelen helyzettel szembesülve Nagy Ferenc még aznap este hazautazott. „Minden el van itt döntve” – foglalta össze lesújtottan benyomásait kísérőjének és francia tolmácsának, Boldizsár Ivánnak.³⁶ Hazatérve a szeptember 9-i minisztertanácson ehhez hozzátette: a magyar „delegáció Párizsban nem tárgyalófél”. Feladata abban áll, hogy ha a módot nyújtanak rá, akkor „egyik vagy másik kérdésben hallassa szavát”. A delegáció tagjai emellett főleg azon fáradoznak, hogy személyi kapcsolatok kiépítésével megpróbáljanak egy-egy bizottsági tagot megnyerni Magyarország számára.³⁷

Szeptember 5-én délután 4 órakor, amikor Nagy Ferenc már csomagolt, a Luxembourg palota egyik termében ismét összeült a Román Politikai és Területi Bizottság. Az ülésnek egyetlen napirendi pontja volt: a román-magyar határ ügye. Először Keith Officer ausztrál küldött kért szót, aki az egész kérdés újratárgyalását javasolta. Utalva a két expozéra megállapította, hogy „egy olyan területdarabról van szó, amelynek lakossága többségében nyilván magyar, ugyanakkor azonban Romániának gazdasági szempontból szüksége van erre a vidékre.” Kérdésére, hogy a négy nagyhatalom milyen megfontolások alapján ítélte Romániának, először Avarrell W. Harriman válaszolt. Az amerikai delegátus elmondta, hogy az USA kormánya a korábbiakban módosításokat javasolt az 1920-as román-magyar határon a célból, hogy „az a néprajzi határoknak jobban megfeleljen”. A Külügyminiszterek Tanácsának többi tagja azonban nem támogatta javaslatát, ezért az egyhangúság érdekében az USA végül visszavonta azt. E rövid bevezető után Harriman határozottan kijelentette, hogy kormánya képviselőjében ő is az 1920-as határ változatlan fenntartása, tehát a békeszerződés tervezetében foglaltak mellett fog szavazni. Ugyanakkor reményét fejezte ki, hogy a két ország között közvetlen tárgyalások talán elvezethetnek egy „kölcsonösen kielégítő rendezéshez”.

35. Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei, i. m. B. köt. 1320–1326.

36. Boldizsár Iván: i. m. 332.

37. Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei, i. m. B. köt. 1321.

Harriman után Hubert M. G. Jebb emelkedett szólásra. Az angol delegátus úgy emlékezett, hogy a „négy miniszter közül egyik sem volt meggyőződve teljesen a magyar követelések megalapozottságáról. Ezért határozták el végül is az 1938-as határ helyreállítását. Ki kell emelni – tette hozzá –, hogy a Romániában jelenleg érvényben lévő kisebbségi törvényhozás a jövőben alkalmas lesz arra, hogy elvegye a kisebbségi problémának azt az élességét, amellyel a háború előtt bírt. Gazdasági okok is e megoldás mellett szóltak, mert veszélyes egy ország gazdasági életét területi csonkításokkal megzavarni még akkor is, ha ezek részben jogosultak.” A Franciaországot képviselő Georges Catroux tábornok, a gaulle-ista ellenállás egyik vezéralakja azzal egészítette ki a Jebb által mondottakat, hogy a tervezet vitatott cikkelyének „komoly morális jelentősége” van, hiszen „magában foglalja az önkényes bécsi döntésnek, amely bűnös és erőszakos cselekedet volt, elítélését. [...] A javasolt megoldás nem ideális, azonban Románia gazdasági integritását nem szabad szétrombolni. Franciaország tehát támogatja a Négy Nagy javaslatát.”

Ezután ismét Keith Officer kapott szót. Kijelentette, hogy az ausztrál delegáció ugyan nem teszi magáévá a magyar javaslatot, ám arra sem hajlandó, hogy „vakon aláírjon egy olyan megoldást, amelynek jogosságát nem látja világosan.” Ezért azt javasolta, hogy a tervezetben szereplő szövegrészt egészítsék ki egy olyan záradékkal, „amely szerint a külügyminiszterek helyetteseinek tanácsát a bizottság felkéri arra, hogy a békeszerződés végleges megkötése előtt vizsgálja meg, nincs-e mód arra, hogy – a határok módosítása útján – olyan megoldást találjanak, amely lehetővé teszi Magyarország számára azt, hogy méltányos feltételek mellett népességének legnagyobb részét visszaszerezze.”

Officer javaslatára Alexandr Bogomolov szovjet delegátus heves elutasítással válaszolt. A Szovjetunió párizsi követe „kétértelműnek” nevezte az ausztrál előterjesztést. A heves szópárbaj után szavazás következett. A jelen lévő 12 delegátus közül 10 a tervezet vonatkozó részének változtatás nélküli elfogadása mellett szavazott, 2 – az ausztrál és a dél-afrikai – pedig tartózkodott. Officer arra vonatkozó kérését, hogy javaslatát vegyék fel a jegyzőkönyvbe, az elnök minden további nélkül elfogadta.³⁸

A Magyar Politikai és Területi Bizottságban nem alakult ki vita a két meghallgatásról. Szeptember 4-i ülésén a testület egyszerűen konstataulta, hogy a vonatkozó részt ők már elfogadták, új szavazásra tehát nincs szükség. E két állásfoglalással pont került a román-magyar határ megállapítása ügyében 1944 óta zajló vita végére. A Külügyminiszterek Tanácsa után a békekonferencia illetékes bizottságai is a trianoni határ visszaállítása mellett döntöttek.

38. MOL. Külügyminisztérium. XIX-J-1-c-B-II. 32/1946. (28. doboz.) – A valószínűleg Boldizsár Iván jegyzetei alapján készült magyar feljegyzésnél, amely alapján az ülésen elhangzottakat összefoglaltuk, rövidebb, de azzal minden tekintetben egyezik az amerikai jegyzőkönyv. Utóbbi közli *FRUS. Diplomatic Papers 1946*, Vol. III. i. m. 375–377. Vö. Boldizsár Iván: i. m. 333–340.

„Magyarországot – mint emlékirataiban Nagy Ferenc a magyar békecéloknak erre a legnagyobb kudarcára utalva megállapította – a békekonferencián mindeki cserbenhagyta. Egyedül az ausztrálieiak igyekeztek a nagy és magas sztos elveknek megfelelő munkát végezni. A Szovjetunió megvédte azoknak az országoknak az érdekeit, amelyek akkor már a jármában voltak, de a polgári demokrácia felé törekvő Magyarország nem kapott védelmet. Nagyon jelentősen gyengítette ez a nyugati közömbösség a magyar politika demokratikus oldalát.”³⁹ Az elkeseredés – Párizsban és Budapesten egyaránt – akkora volt, hogy ismét felmerült a delegáció hazautazásának, illetve hazahívásának a gondolata. A Nemzetgyűlés Külügyi Bizottságának szeptember 12-i ülésén Nagy Ferenc vetette fel ezt a lehetőséget a kisczadapárti képviselők helyeslésétől övezve. Révai és a szociáldemokrata Schiffer Pál azonban helytelenítette az ötletet, míg Kovács Imre habozott. A delegáció így maradt, és tovább folytatta Don Quijote-i harcát.⁴⁰

A CSEHSZLOVÁK–MAGYAR HATÁR ÉS A MAGYAROK KITELEPÍTÉSÉNEK ÜGYE. A román–magyar vita lezárulása után a csehszlovák–magyar határ ügyét tűzte napirendjére a Magyar Területi és Politikai Bizottság. A Pozsonnyal szembeni öt falut követelő csehszlovák módosító indítványra a magyar delegáció augusztus 27-én nyújtotta be észrevételeit. A memorandum tagadta, hogy Pozsonynak valóban szükség lenne a fejlődéséhez erre az összesen 145 km²-es területre; hivatkozott a magyarokból, horvátokból és mellettük németekből álló 7 ezres lakosság tiltakozására; utalt a kért területen áthaladó Budapest–Bécs országút forgalmának várható megnehezedésére; emlékeztetett az Atlanti Charta szellemére; és mindezekben túl még több apróbb érvet sorakoztatott fel a csehszlovák igényekkel szemben.⁴¹ A 200 ezer magyar egyoldali kitelepítésére vonatkozó csehszlovák indítványra, amelyet augusztus 24-i ülése után a bizottság ugyancsak átadott a magyar delegációnak, augusztus 30-án érkezett meg az írásos magyar válasz. Ez cáfolni igyekezett azt a visszatérő csehszlovák tételt, hogy a magyar kisebbségnek tevételes szerepe lett volna Csehszlovákia 1938–39-es felbomlásában. Másrészt dokumentálta, hogy e 200 ezer fő kitelepítésével Csehszlovákia korántsem válna homogén nemzeti állammá. Az ott maradó további 400 ezer magyart a csehszlovák hatóságok „reszlovakizálni” akarják, amely – hangsúlyozta a dokumentum – minden nemzetközi norma szerint elfogadhatatlan. Végül utalt arra, hogy 200 ezer fő átvétele elviselhetetlen gazdasági terhet jelentene Magyarország számára.⁴²

39. Nagy Ferenc: i. m. I. köt. 358.

40. PII., 283. fond, 12/134. 6. e.

41. MOL. Külügyminisztérium. XIX-J-1-c-II-13. (28. doboz.) Kivonatolán közli: Krno, Dalibor M.: i. m. 46.

42. *Hungary and the Conference of Paris. Vol. IV. Hungary at the Conference of Paris.* Published by the Hungarian Ministry for Foreign Affairs. Budapest, 1947, University Press, 17–20.

A pozsonyi hídfő

A bizottság először a pozsonyi hídfő ügyét tűzte napirendjére. A szeptember 6-i ülésen Juraj Slávik nagykövet ismertette a csehszlovák igényt, és egyben a magyar ellenérvekkel szembeni ellenérveit, amelyek semmi újat sem tartalmaztak. Előadása után Jugoszlávia és Ukrajna képviselője kért szót, akik „energikusan” támogatták a csehszlovák kérést. Kisebb vita után a bizottság úgy döntött, hogy meghallgatják a magyar delegáció folyosón várakozó „szakértőjét”. Ez a szakértő Sebestyén Pál külügyminiszter-helyettes volt, aki megismételte az augusztus 27-i magyar jegyzékben foglaltakat. Egyben rámutatott arra az ellentmondásra, amely a területkövetelés és a magyar lakosság egy részének a kitelepítési szándéka között feszült. A tanácskozás az ausztrál küldött felvetésével ért véget, aki egy albizottság kiküldésére tett javaslatot.⁴³

A szeptember 9-i ülés az amerikai képviselő nyilatkozatával kezdődött. Bedell-Smith tábornok „rokonszenvesnek” találta a pozsonyi hídfő kiszélesítésére vonatkozó csehszlovák kérést, ám csak részben támogatta. Úgy vél-

43. FRUS, *Diplomatic Papers 1946*. Vol. III. i. m. 387–388.

te, hogy Pozsony fejlődéséhez Horvátjárfalu, Oroszvár és Dunacsún, vagyis a három északabbra fekvő település és azok területe is elegendő lenne. Rajka és Bezenye a térség déli felével maradhatna Magyarországé, miáltal a Budapest-Bécs közötti országút forgalmát sem zavarná semmi. Nyilatkozatának második részében a 200 ezer magyar kitelepítésének tervével foglalkozott. Részben humanitárius okokra, részben Magyarország gazdasági nehézségire hivatkozva elképzelhetetlenek tartotta, hogy ilyen egyoldalú kényszer-kitelepítésre sor kerüljön. Az Egyesült Államok – szögezte le – csak olyan megoldást támogat, amely a befogadó ország beleegyezésével jön létre, s megfelel a nemzetközi jog normáinak. Ezért javasolta, hogy a bizottság mielőbb tűzze napirendjére az áttelepítésre vonatkozó csehszlovák javaslatot, e tárgyban is hallgassák meg Magyarország képviselőjét, s a csehszlovák és a magyar delegáció kezdjen kétoldalú tárgyalásokat a határkérdés és a kitelepítés együttes megoldásáról. A hídfő és a kitelepítés ügyének összekapcsolását Slávik – a szovjet képviselővel egyetértésben – hevesen ellenezte. Elfogadhatónak tartotta viszont azt a már korábban is felmerült javaslatot, hogy a Magyarország és Csehszlovákia közötti határvita megvizsgálásának céljával alakuljon egy albizottság. Pontosabban az eredeti ausztrál javaslat-tól eltérően ezt is csak azzal a megszorítással fogadta el, hogy az albizottság kizárólag a Csehszlovákia által betervezett területi igényekkel foglalkozzék. Ezután megválasztották az albizottságot, amelynek Ausztrália, Kanada, Új-Zéland és Ukrajna mellett – az USA tiltakozása ellenére – maga az érintett, Csehszlovákia is tagja lett.⁴⁴

A magyar albizottság szeptember 19-e és 28-a között ötször ült össze a hídfő ügyének megtárgyalására. Mivel a bizottság kanadai elnöke, valamint az új-zélandi és az ausztráliai küldött a három falu átengedésére vonatkozó amerikai javaslatot támogatta, a Csehszlovákiát képviselő Vavro Hajdu nagyobb ellenállás nélkül beletörődött ebbe a redukált megoldásba. Elfogadta azt is, hogy Csehszlovákia külön kötelezettséget vállal a három település lakossága emberi jogainak biztosítására. Azt a kanadai és ausztrál javaslatot azonban, hogy a kapott területért valahol másutt területtel kárpótolják Magyarországot, éppúgy elvetette, mint a 200 ezer kitelepítendő magyar ügynek összekapcsolását a hídfő kérdésével. Mindezek után az albizottság négy igen szavazattal és egy tartózkodással szeptember 28-án elfogadta a három Pozsonnyal szembeni magyar falu Csehszlovákiához csatolását. Kikötötte azonban, hogy az átengedett terület lakossága minden Csehszlovákiában érvényes emberi jogot megkap, illetve akik úgy döntenek, áttelepülhetnek Magyarországra. A határozat megszavazásától tartózkodó ausztrál küldött külön nyilatkozatot tett. Ebben leszögezte, hogy a három faluért „Csehszlovákiának valahol másutt azonos értékű területet kellene felajánlania Magyarországnak”, és hogy a 200 ezer magyar egyoldalú kitelepítését elfo-

44 Krno, Dalibor M.: i. m. 48-50.

gadhatatlannak tartja. Ha az albizottság ezt nem tűzi napirendjére, és nem utasítja el, akkor „kénytelen lesz elhatárolni magát a döntéstől a pozsonyi hídfő kiszélesítésének kérdésében.”⁴⁵

Az albizottsági döntés megszületéséig a Magyar Területi és Politikai Bizottság hét ülést tartott. Ezeken különböző emberjogi javaslatokat, majd a 200 ezer magyar kitelepítésének ügyét vitatta meg. Szeptember 11-én az ausztrál delegátus javasolta, hogy a 2. cikkelyt, amely Magyarországot az emberi és politikai jogok biztosítására kötelezte, egészítsék ki „az átengedett területek” lakossága emberi jogainak garantálására vonatkozó passzussal. Alfred Stirling indítványát az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és India képviselője alkalmasnak tartotta további tárgyalásra. A másik 9 tag viszont nem. Leghatározottabban a három közvetlenül érintett ország, a Szovjetunió, Csehszlovákia és Jugoszlávia képviselője tiltakozott. Utóbbi 20 perces beszédben bizonygatta, hogy az indítvány elfogadása „a reakciót erősítené Magyarországon”. A javaslatot így szótöbbséggel elvetették.⁴⁶

Szeptember 13-án Nagy-Britannia terjesztett elő javaslatot a 2. cikkely kiegészítésére. Tekintettel az 1945 előtti diszkriminációkra, ez arra irányult, hogy a zsidók védelmét külön említse meg a szöveg. A Szovjetunió tagállamainak és szövetségeseinek a képviselői azonban ezt is elutasították. Így szavazott Slávik is, ám bár nem mulasztotta el felhívni a bizottság tagjainak figyelmét rá, hogy „Magyarországon még nem irtották ki gyökerestől a fasisztust”, s hogy az antiszemitizmus már „újból felütötte a fejét”. Ezután a 3. és a 4. cikkely következett, amelyek a fegyverszüneti szerződésben foglaltakat megerősítve a fasiszta szervezetek feloszlátását és jövőbeli tevékenységük tiltását írták elő. Ezzel kapcsolatban ismét Csehszlovákia nyújtott be módosító indítványt, amit Vladimir Clementis ismertetett. Ez arra irányult, hogy a fasiszta szervezetek mellett a szöveg külön és konkrétan is tiltsa a revizionista tanok terjesztését és az ilyen szervezetek működését. A külügyminiszter-helyettes azt állította, hogy a revizionizmus nyomai még mindig fellelhetők Magyarországon, s addig amíg ezeket gyökerestől ki nem irtják, nem lesz lehetséges jószomszédi viszony kialakítása Magyarország és szomszédjai között. A revizionista szellem továbbélésének bizonyítékai között említette többek között a Magyarok Világszövetségének és a Teleki Intézetnek a működését.

A csehszlovák javaslatot Kardelj hosszú és a magyar revizionizmus rémét ugyancsak túlhangsúlyozó beszédben támogatta. A régi múltra visszatekintő „nagy magyar sovinizmus” és „imperialista Szent István-i eszme”, illetve az etnikai alapú területi követelések közötti különbséget elmosva a magyar delegáció által benyújtott memorandumokat „a magyar revizionizmus és fasisztizmus” olyan új bizonyítékainak nevezte, amelyek joggal keltenek aggo-

45. Uo. 50–53. Vö. Fülöp Mihály: *Befejezetlen béke*, i. m. 176–181.

46. *FRUS. Diplomatic Papers 1946*. Vol. III. i. m. 423–425.

dalmat a Magyarország körüli államokban. A következő, szeptember 16-i ülésen Ukrajna és Belorusszia képviselője is a csehszlovák indítvány mellé állt. Franciaország delegátusa viszont – némi meglepetést keltve – ellene nyilatkozott. A 4. cikkely eredeti szövege – fejtette ki a másik két nagyhatalom képviselőinek helyeslésétől kísérvé – megfelelően kifejezi a revizionizmus fogalmát, ezért nincs szükség kiegészítésre. A javaslat védelmében ezután Jan Masaryk szólalt fel. Tekintettel a nyugati nagyhatalmak véleményére mindössze annyit kért, hogy a „revizionizmus” vagy a „revizionista propaganda” szavakat szűrjék be a szövegbe. A szeptember 20-i ülésen a bizottság ezt egyhangúlag elfogadta.⁴⁷

A magyar revizionizmusról folytatott vita közben kezdte tárgyalni a bizottság a 200 ezer magyar kitelepítésére vonatkozó csehszlovák indítványt. A szeptember 16-i ülésen Clementis felőrás beszédében indokolta a javaslatot. A szokásos csehszlovák álláspont érvrendszerét felelevenítve hangsúlyozta, hogy a szlovákiai magyarság az I. világháború után a kisebbségi jogok teljességét élvezte, és gazdasági szempontból jobban élt, mint a magyarországi magyarság. A magyarországi szlovákoknak viszont, akiknek a számát Clementis a szokásos túlzással ezúttal is 450 ezerben adta meg, egyetlen iskolájuk sem volt, és a szlovákiai magyaroktól eltérően parlamenti képviselettel sem rendelkeztek. A szlovákiai magyarság ennek ellenére a fasiszta szudétánémetekkel fogott össze, és 1938-ban „rárontott a Magyarország által megszállt területen élő szlovákokra és csehekre.” Ez készteti a csehszlovák kormányt arra, hogy az új köztársaságban a kisebbségi kérdést a kisebbségek eltávolításával oldja meg. Ez annál is inkább indokolt, mert „őszintén és igazán még a jelenlegi magyar kormány sem változtatta meg Csehszlovákiával szembeni revizionista politikáját.” A csehszlovák kormány megkísérelte kétoldalú megállapodással megoldani ezt a kérdést, ám a magyar kormány minden elképzelhető eszközzel megakadályozta megfelelő végrehajtását. Ezért vált szükségessé és elkerülhetelenné a csehszlovákiai magyarok egy részének kitelepítése. Magyarország számára – hangsúlyozta az előadó – semmiféle problémát nem jelenthet 200 ezer ember felvétele, hiszen a háborúban legalább félmillió magyar és félmillió zsidó elpusztult, továbbá a potsdami döntés alapján Magyarország kitelepíthet 400 ezer németet.

A magyar álláspontot a bizottság szeptember 18-i ülésén Szegedy-Maszák Aladár fejtette ki. A követ azzal kezdte előadását, hogy cáfolta Clementis két nappal korábbi beszédének téves állításait. Először a két kisebbség számát tisztázta. 1945–46-os csehszlovák adatokat citálva bizonyította, hogy a csehszlovákiai magyarok száma nem félmillió, hanem legalább 650 ezer, miközben a magyarországi szlovákok száma az 1930-as magyar népszámlálás szerint mindössze 104 ezer. A magyar kormány tehát nem elszabotálta a lakosságcserét, hanem egész egyszerűen nincs elég szlovák, akiket kicserélhetne.

47. Uo. 451–452., 466–468., 498–500. és Krno, Dalibor M.: i. m. 54–58.

Ugyancsak csehszlovák szövegeket idézve cáfolta azt az állítást, hogy a magyar kisebbség a szudétánemetekkel fogott volna össze. Emlékeztetett viszont rá, hogy saját államiság reményében a szlovák politikusok egy része valóban együttműködött Henlein pártjával. Ezután a magyar kisebbség helyzetéről beszélt, amely elfogulatlan megfigyelők – például Seton-Watson – szerint a két világháború között is kívánnivalót hagyott maga után, ám 1945-től egyenesen pokolivá vált. A teljes jogiosztottság állapotát a jugoszláviai helyzettel állította szembe, ahol – mint mondta – „460 ezer magyar teljes egyenjogúságot élvez”; valamint a romániaival, amely ugyan alkalmat ad aggodalomra, ám olyan drasztikus eszközöket, mint Csehszlovákiában, nem alkalmaztak a magyarokkal szemben. Fenntartotta, hogy Magyarországnak súlyos terhet jelentene 200 ezer magyar befogadása, mert a kitelepített németek földjeit és házait nagyrészt magyar szegényparasztoknak adták. Közel félmillió embernek így sem jutott föld, ezért az áttelepíteni kívánt 200 ezer embernek sem juthat. Másrészt több mint 130 ezer menekült már úgyszólván Magyarországon tartózkodik. Szegedy-Maszáék végül a csehszlovák javaslat elutasítására kérte a bizottságot. A magyar delegáció és kormány álláspontjával összhangban ehhez hozzátette: „Ha Csehszlovákia még egy egyoldalú kitelepítés árán is ragaszkodik a nemzeti status quo megváltoztatásához, akkor el kell viselnie ennek konzekvenciáit is, beleértve a területi aspektust is.”⁴⁸

A szeptember 20-i ülés Clementis viszontválaszával kezdődött. Tételelesen cáfolni igyekezett Szegedy-Maszáék állításait, utalva többek között a magyar statisztikák megbízhatatlanságára. Minden korábbi kijelentését fenntartotta, sőt Vámbéry Rusztem (*Hungary: to be or not to be*) és Andics Erzsébet (*Fasiszmus és reakció Magyarországon*) munkáiból citálva újabb érveket hozott fel emellett, hogy Hitler „utolsó csatlósaként” Magyarország az utolsó pillanatig a németek oldalán küzdött. Beszéde végén kijelentette, hogy Szegedy-Maszáék feltételezésével szemben az áttelepítést olyan módon kívánják végrehajtani, amely „összhangban lesz a humanitás elveivel”.⁴⁹

Clementis után Bedell-Smith és Visinszkij szólalt fel. Előbbi megismételte, hogy az egyoldalú kitelepítés az Egyesült Államok számára „elfogadhatatlan”. Ismét javasolta viszont a kétoldalú tárgyalásokat, amelyek az USA számára megkönnyítenék a pozsonyi hídfő kiszélesítésére vonatkozó indítvány elfogadását is. Lefordítva érthetőbb nyelvre: ha Csehszlovákia nem hajlandó visszavonni javaslatát és tárgyalásztalhoz ülni a magyarokkal, akkor a Pozsonnyal szembeni magyar falvakra sem számíthat. Visinszkij viszont – az előzetes szovjet bejelentéssel összhangban – határozottan támogatta a csehszlovák tervet, melyet „korrektnek” és minden „embertelenségtől mentesnek” nevezett. Hivatkozott rá, hogy hasonló népmozgás a lengyel-szovjet határon is lezajlott, és a Szovjetunió minden további nélkül befogadta az

48. Mindkét beszédet közli *Hungary and the Conference of Paris*, Vol. IV. i. m. 25–47.

49. Uo. 60–71. és magyarul Krno, Dalibor M.: i. m. 65–70.

oroszl nemzetiségű lengyel állampolgárokat. A furcsa és rendkívüli nem az, amit Csehszlovákia akar, hanem Magyarország politikája, amellyel vonakodik befogadni „saját gyermekeit”. Olyan ez a magatartás – hozakodott elő egy felettébb álságos hasonlattal –, „mintha egy sokgyermekes családnya a szomszédokhoz tuszkolná gyermekeit, nem akarná nevelni őket, és arra hivatkozna, hogy tehertélt és nehézséget jelentenek számára.”⁵⁰

Szeptember 23-án folytatódott a vita. Jugoszlávia, Ukrajna és Belorusz-szia képviselője támogatta a csehszlovák indítványt, Nagy-Britanniáé viszont – ekkor először – határozottan szembefordult vele. Lord Samuel Hood az amerikai állásponttal egyezően kategorikusan kijelentette, hogy Csehszlovákia iránti rokonszenve ellenére országa nem fogja áldását adni a magyarok egyoldalú kitelepítéséhez. Ehelyett ő is kétoldalú tárgyalásokat és megegyezést ajánlott, továbbá azt, hogy ezt az ügyet is adják át az albizottságnak további vizsgálatra és a felek közötti megegyezés előmozdítására. Jan Masaryk ismét értett a szóból. Korábbi elutasító álláspontját feladva elfogadta, hogy „a már létező és jól dolgozó albizottság foglalkozzon ezzel a kérdéssel.” A bizottság ezt ellenvetés nélkül tudomásul vette.⁵¹ Nagy-Britannia határozott fellépésében valószínűleg része volt annak a találkozóknak, amely Lord Hood kezdeményezésére néhány nappal korábban jött létre Kertész Istvánnal. A *Foreign Office* diplomatája az iránt érdeklődött, hogy mit fog tenni a magyar delegáció, ha a bizottság elfogadja a csehszlovák javaslatot. Kertész erre azt válaszolta, hogy a maga részéről azonnal hazautazik, mert ezek után nem látná értelmét a magyar jelenlétnek Párizsban, a koalíciós kormány pedig, amely a térségben egyedülként képviseli a nyugati demokrácia elveit, „minden bizonnyal összeomlana”.⁵²

Szeptember 23-a után az amerikai, a brit és a kanadai diplomaták azon dolgoztak a háttérben, hogy a kitelepítéssel kapcsolatos csehszlovák és magyar álláspontot közös nevezőre hozzák. Masaryk korábbi kijelentéseinek hitelt adva az egyeztetések során többször felmerült, hogy a magyarok kitelepítését a két ország közötti területcserével, illetve Magyarország számára történő területátengedéssel kellene egybekötni. A brit javaslat szerint, amit a csehszlovákokkal és a magyarokkal egyaránt közöltek, Csehszlovákiának mintegy 1130 km²-nyi területet kellett volna átengedni Fülektől és Rimaszombatól délre, valamint a Bodroghözben – együttesen közel 80 ezer, zömmel magyar lakossal. Magyarország ezt 510 km²-nyi terület átengedésével viszonozhatta volna Rozsnyótól és Kassától délre – 20 ezer, többségében szlovák lakossal. Az amerikaiak javaslata, melyet Szegedy-Maszáék Aladárnak adtak át, azon alapult, hogy csak Csehszlovákia enged át területet Magyarországnak.

50. *FRUS. Diplomatic Papers 1946*, Vol. III. 498–500. Visinszkij beszédét közli *Hungary and the Conference of Paris*. Vol. IV. 72–78. és magyarul Krno, Dalibor M.: i. m. 71–74.

51. *FRUS. Diplomatic Papers 1946*, Vol. III. i. m. 525–528. és Krno, Dalibor M.: i. m. 74–79.

52. Kertész István: i. m. (1995) 355–356.

nak, viszont Magyarország kétszer annyi magyart vesz át terület nélkül, mint amennyi magyar az átengedett területen él.⁵³

A magyar-csehszlovák határ területcserével és telepítéssel összekapcsolt módosításának a lehetőségét a magyar béke-előkészítők 1946 elejétől mérlegették. A tavasz folyamán erről egy részletes tervet is készítettek. Ez mintegy 4 ezer km² dél-szlovákiai terület átvételét irányozta elő kb. 200 ezer – zömmel magyar – lakossal. Ennek fejében mintegy 900 km² magyar és osztrák területet adott volna át közel 50 ezer fővel. A Masaryk augusztusi kijelentései alapján terjedő hírek új impulzusokat adtak ezeknek a reményeknek. A csehszlovák-magyar határ módosításának lakosságcserevel összekapcsolt tervét szeptember 9-én a kormány is megvitatta. Ezen az ülésen – beleértve a kommunistákat, személy szerint Rákosi Mátyást – teljes egyetértés alakult ki a tekintetben, hogy Magyarország annyi magyart hajlandó átvenni terület nélkül, mint amennyi magyar a Csehszlovákia által átadandó területen él. Úgy számoltak, hogy egy 3-4 ezer km²-es határ menti sáv átengedése fejében, amelyen mintegy 300 ezer magyar élhet, a Szlovákiában maradó magyarok száma nem lehet több 300-350 ezernél, és ezek közül valószínűleg nem mindenki akar majd áttelepülni. Minisztertársainak helyeslésétől kísérve Nagy Ferenc mindenesetre kijelentette: „Ha 300 000 magyar lakta területet visszaadnának, akkor vállalnánk az összes magukat nem szlováknak vallott magyar átvételét.” Ezzel összhangban az amerikai javaslatra a magyar delegáció olyan választ adott, hogy az abban az esetben elfogadható Magyarország számára, ha a területtel és anélkül átadandó magyarok aránya nem 1:2, hanem 1:1 lesz.⁵⁴

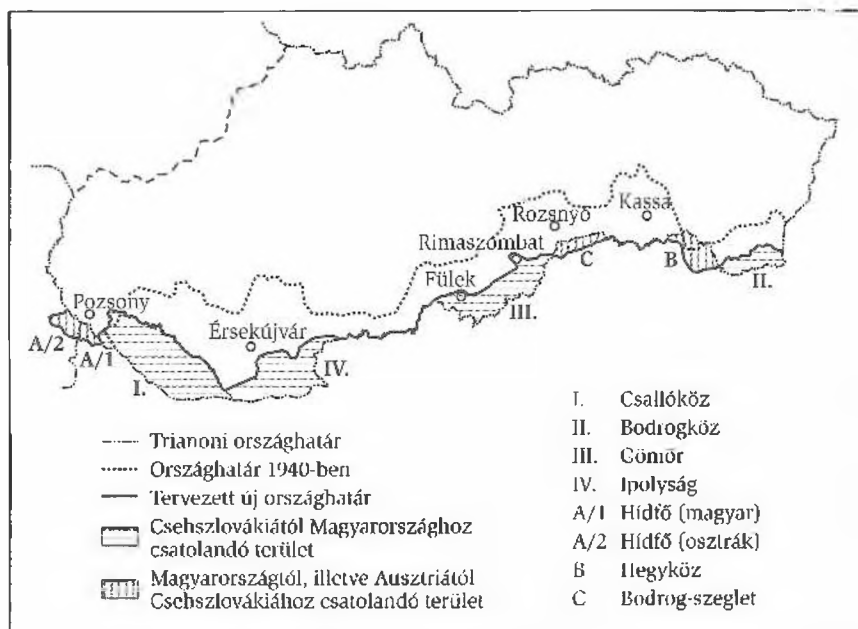
A szeptember végi lázas közvetítések időszakában állítólag még a szovjetek fejében is megfordult, hogy Magyarországot területi kompenzációval kellene rávenni a transzfer elfogadására. Egy angol forrás szerint Visinszkij jelentette ki bizalmasan és „személycs véleményeként”, hogy „néhány községet Magyarországnak, néhányat pedig Csehszlovákiának juttatva” „Magyarországot megbékíthetnék egy olyan lakosságkicseréltési egyezményvel, amely előírná annak emberséges feltételek melletti lebonyolítását.”⁵⁵

A háttérben zajló egyeztetésekkel párhuzamosan a magyar albizottság megvizsgálta a csehszlovákiai magyarok kitelepítésének hozzá továbbított ügyét. Szeptember 28-án, vagyis ugyanazon a napon, amikor a pozsonyi hídfő kérdésében véglegesítették álláspontjukat, elhatározták, hogy megkísérlik a csehszlovák és a magyar delegációt közös tárgyalóasztalhoz ültetni. Erre szeptember 29-én, vasárnap délután került sor a Luxembourg palota egyik tárgyalótermében. Az albizottságot Maurice Pope tábornok, Kanada delegátusa képviselte, aki a tárgyalás elnöki tisztét is betöltötte. Az ülés a magyar delegáció nyilatkozatával kezdődött, amit Gyöngyösi János

53. MOL. Külügyminisztérium. XIX-J-1-a-IV-65. 885/1946. (42. doboz.)

54. Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei, I. m. B. köt. 1328-1333.

55. Fülöp Mihály: *A befejezetlen béke*, I. m. 178.

Terület (km ²)		Lakosság (fő)	
		1930	1940
I.	1632	12 7547 (82,4% magyar, 9,8% csehszlovák, 7,8% egyéb)	12 9702 (98,1% magyar, 0,8% szlovák, 1,1% egyéb)
II.	436	32 858 (74,7% magyar, 9,6% csehszlovák, 15,7% egyéb)	33 652 (98,3% magyar, 0,6% szlovák, 1,1% egyéb)
III.	1036	59 025 (74,3% magyar, 15,0% csehszlovák, 10,7% egyéb)	62 584 (92,7% magyar, 6,4% szlovák, 0,9% egyéb)
IV.	1032	78 512 (81,6% magyar, 13,6% csehszlovák, 4,8% egyéb)	75 705 (98,4% magyar, 0,9% szlovák, 0,7% egyéb)
A magyar népszámlálás adatai alapján			
A/1	140	7523 (25,8% szláv, 52,7% vacuum*, 21,4% magyar)	
A/2	214	18 689 (8,7% szláv, 88,3% osztrák, 1,9% magyar)	
A	354	26 212 (28,6% szláv + vacuum*, 62,9% osztrák, 7,7% magyar)	
B	264	11 525 (94,9% magyar, 4,8% szlovák, 0,3% egyéb)	
C	253	9154 (98,2% magyar, 1,6% szlovák, 0,2% egyéb)	
*Kitelepített vagy kitelepítésre váró németek			

Az 1946-os magyar tervezet a csehszlovák-magyar határ területcserével egybekötött módosítására

olvasott fel. A miniszter leszögezte, hogy az egyoldalú kitelepítés tervét, amely az Atlanti Charta és az ENSZ Alapokmány elveivel egyaránt ellentétben áll, elveti, illetve csak határmódosítással egybekötve tartja elfogadhatónak. A határmódosítást olyan területen kellene végrehajtani, ahol a magyarok népsűrűsége a legnagyobb. Az itt élő szlovákok aztán kicserélhetők lennének az északabbra élő magyarokkal, sőt jó szándékának jeleként és a megbékélés érdekében Magyarország ezen túlmenően is hajlandó lenne „nagy számú önként jelentkező magyar” átvételére. A szlovák és a magyar területek népsűrűségéből (100:68) kiindulva a területtel és anélkül átveendő magyarok számát – feltehetően azért, hogy legyen majd miből engedni – 2/3-1/3-ban szabta meg. Gyöngyösi hangsúlyozta, hogy a határmódosítást Magyarország kizárólag azért veti fel, mert Csehszlovákia ragaszkodik a magyarok kitelepítéséhez.

A csehszlovák delegáció válaszát Jan Masaryk ismertette. Sajnálkozását fejezte ki amiatt, hogy Magyarország kitart elutasító álláspontja mellett, sőt területi igényt támaszt egy győztes állammal szemben. Kijelentette, hogy Csehszlovákia kitart a nemzeti állam megvalósítására vonatkozó szándéka mellett, s a magyar javaslatban semmi olyasmit nem talál, amiről tárgyalni lehetne. A magyar delegáció nevében Auer Pál ezután arra kérte a csehszlovák delegációt, hogy terjesszen be maga egy javaslatot tárgyalási alapként. Clementis erre azt válaszolta, hogy tárgyalási alap csakis a magyar békedelegációhoz benyújtott módosító indítvány, vagyis a 200 ezer magyar kitelepítése lehet. A magyar fél nevében Sebestyén Pál ezt ismételten elutasította. Az egyoldalú és kényszerű kitelepítés – mondta – Magyarország számára elfogadhatatlan. Kész viszont arra, hogy a szlovákiai magyarokat „részben területtel, részben terület nélkül befogadja”. Ezután ismét Masaryk emelkedett szólásra, aki kijelentette, hogy a tárgyalás folytatása céltalan. Miután az elnök kérdésére a magyar delegáció is így válaszolt, az alig egyórás ülés véget ért. Az álláspontok olyan távol álltak egymástól, hogy a két félnek közös zárónyilatkozat kiadásában sem sikerült megegyezni.⁵⁶

Másnap, szeptember 30-án folytatódott az albizottság kitelepítéssel kapcsolatos vitája. A magyar delegáció képviselőjében Sebestyén Pál válaszolt a felmerült kérdésekre. Az addigiakhoz képest semmi újat sem mondott, ahogy a csehszlovák delegáció szóvivője sem. A magyarok számára az egyoldalú kitelepítés, a csehszlovákok számára a határmódosítás volt elfogadhatatlan. Felmerült a kétoldalú tárgyalások folytatásának a lehetősége is, amit a magyar fél elfogadott, a csehszlovák viszont elutasított. Az ülés határozathozatal nélkül ért véget. Magyar szempontból némi reményre adott azonban okot, hogy az ausztrál delegátus, Alfred Stirling egy külön nyilatkozatot tett. Ebben kifejezte egyetértését az Egyesült Államok és Nagy-Britannia arra vonatkozó álláspontjával, hogy „helytelen lenne a békeszerződésbe foglalni egy olyan klauzulát,

56. *Hungary and the Conference of Paris*. Vol. IV. i. m. 90–94.

amely a fogadó ország akarata ellenére megengedné az erőszakos kitelepítést”. Másrészt jelezte, hogy az amerikai, brit és kanadai képviselők véleményével összhangban ő is helyesnek tartaná, ha a hídfő és a transzfer kérdését az albizottság együtt kezelné. Jelezte, hogy addig, amíg a kitelepítés kérdésében nem lesz megállapodás, Ausztrália a hídfő ügyében sem fog dönteni.⁵⁷

Stirling kérése és figyelmeztetése ellenére az albizottság a Magyar Területi és Politikai Bizottság elé terjesztette a hídfőre vonatkozó szeptember 28-i ajánlását. A bizottság október 1-jei ülésén azonban egyértelművé vált, hogy hiábavaló a kettő külön kezelésére vonatkozó törekvés. Az USA és Nagy-Britannia képviselője határozottan közölte, hogy a két kérdést csak együtt hajlandók tárgyalni.⁵⁸ Biztosra lehetett venni, hogy az egyoldalú áttelepítésre vonatkozó indítvány fenntartása esetén az angolszász hatalmak és szövetségeseik nem fogják megszavazni az albizottság ajánlását a Pozsonnyal szembeni három falu átengedéséről. Ezt felmérve az albizottság október 2-i ülésén a csehszlovák delegátus visszavonta az áttelepítésre vonatkozó indítványát, és elfogadta azt a kompromisszumos javaslatot, amit Új-Zéland delegátusa terjesztett elő. Ez így hangzott: „Magyarország kétoldalú tárgyalásokba fog bocsátkozni Csehszlovákiával abból a célból, hogy rendezze azoknak a Csehszlovákiában lakóhellyel bíró magyar etnikai eredetű lakosoknak az ügyét, akik a lakosságcsere tárgyában 1946. évi február 27-én kelt Egyezmény rendelkezései értelmében nem fognak Magyarországra áttelepítettetni. Abban az esetben, ha a jelen Szerződés életbelépésétől számított hat hónapon belül megegyezés nem jönne létre, Csehszlovákiának joga lesz ezt a kérdést a Külügyminiszterek Tanácsa elé terjesztetni, és a végleges megoldás elérése érdekében a Tanács segítségét kérni.”

Október 3-i ülésén ezt a formulát a Magyar Területi és Politikai Bizottság egyhangúlag elfogadta. Megszavazta Csehszlovákia is, noha a szavazás előtti vitában Jan Masaryk mély csalódottságának adott hangot. Fenntartotta, hogy a probléma megoldására az eredeti csehszlovák javaslat lett volna a „leghatásosabb” és a „legmegnyugtatóbb”, ám „felfogták”, hogy még ha elérnék is a többséget a bizottságban és a békekonferencia plénumán, a Külügyminiszterek Tanácsában végül legalább két nagyhatalom vétőjába ütköznének. Ezután a pozsonyi hídfővel kapcsolatos albizottsági javaslatról szavazott a bizottság, amit ugyancsak egyhangúlag fogadott el.⁵⁹

Ezzel és október 5-én tartott utolsó ülésével a Magyar Területi és Politikai Bizottság befejezte munkáját. A három nagy döntés közül, amelyet hozott, egy – a román–magyar határ változatlanul hagyása – Magyarországnak számára egyértelműen kedvezőtlen, egy – a hídfő ügye – az adott helyzetet figyelembe véve viszonylag méltányos, egy – a magyarok kitelepítésének el-

57. Uo. 95–101.

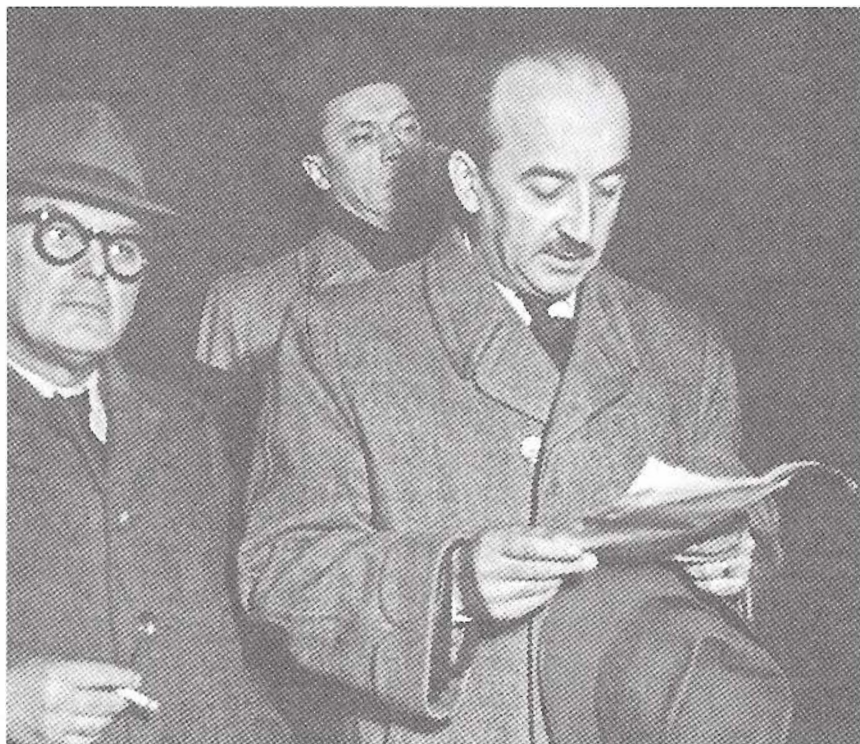
58. *FRUS. Diplomatic Papers 1946*. Vol. III. i. m. 622–624.

59. Uo. 642–645. és Krno, Dalibor M.: i. m. 80–83.

utasítása – pedig kedvező volt. A román–magyar határ változatlanul hagyása a Külügyminiszterek Tanácsának 1946. május 7-i döntésén alapult, amelyet egyik nagyhatalom sem kívánt megváltoztatni. A méltányos és a kedvező döntés pedig, amelyek Csehszlovákia Magyarországgal szembeni indítványaira adott válaszként születtek meg, a két angolszász nagyhatalomnak és szövetségeseinek – elsősorban Ausztráliának – köszönhetőek. A nyugati hatalmak álláspontjának kialakításában humanitárius szempontok és hatalmi megfontolások – a demokratikus magyar kormány támogatása a szovjetbarát csehszlovák kormánnyal szemben – egyaránt szerepet játszottak.

EGYÉB ÜGYEK. A területi és politikai ügyekhez képest gazdasági kérdésekre viszonylag kevés időt fordított a konferencia. A Finnország és a Balkán gazdasági ügyeivel foglalkozó bizottság mindössze három ülésén tárgyalta a magyar békeszerződés gazdasági cikkelyeit. A vita a bizottság október 2-i ülésén kezdődött az USA delegátusának felszólalásával. W. L. Thorp részletesen ismertette a magyar gazdaság nehéz helyzetét és a magyar kormány súlyos fizetési kötelezettségeit, melyek együttes összegét a magyar nemzeti jövedelem 36%-ára becsülte. Majd megemlítette, hogy a 300 millió dolláros jóvátétel akkori árakon számítva meghaladja a 4-500 millió dollárt. Mindezek alapján azt javasolta, hogy a Magyarország által fizetendő jóvátétel összegét csökkentsék 200 millió dollárra. Másik javaslata arra irányult, hogy az Egyesült Nemzeteket ért vagyoni károk kompenzációját csökkentsék 25%-ra. Végül szólt a nyugati szövetségesek ellenőrzése alá került magyar javakról is. A Szovjetunió állításával szemben ezek értékét nem 3 milliárd, hanem maximálisan 75 millió dollárra becsülte. Visszaadásuk idejéről és módjáról azonban nem szólt.

Az amerikai előterjesztést az esti második ülésen több órás vita követte. A szovjet, a jugoszláv és a csehszlovák képviselő hallani sem akart a jóvátételi összegek csökkentéséről. Vavro IIajdu egyenesen azt állította, hogy Magyarország tudatosan gerjesztette az inflációt, és azért sodorta magát ilyen nehéz helyzetbe, hogy „felébressze a világ együttérzését”. Guszev nagykövet pedig azt bizonygatta, hogy Magyarország nehézség nélkül teljesíteni tudja jóvátételi kötelezettségeit. Egyben rutinszerűen felszólította az Egyesült Államokat, hogy ha „valóban szándékában áll Magyarország gazdaságának támogatása” akkor szolgáltassák ki neki azokat az ipari berendezéseket, amelyek amerikai igazgatás alatt vannak a nyugati zónában. Az álláspontok az október 3-i harmadik ülésen sem kerültek közelebb egymáshoz. A szavazás során kitűnt, hogy nemcsak a Szovjetunió és keleti szövetségesei, hanem a nyugati hatalmak egy része sem helyeselte a magyar jóvátétel csökkentését. Az amerikai javaslat mellett ugyanis csak Ausztrália, Új-Zéland, Kanada és Dél-Afrika voksolt, míg az ellene leadott 9 szavazat között Oroszország, Ukrajna, Belorusszia, Csehszlovákia és Jugoszlávia mellett Angliáé és Franciaországé is ott volt. Ketten – Görögország és India – tartózkodtak. Nem járt jobban az az egyesített szov-

1946. október 17. Nagy Ferenc fogadja a Párizsból hazatérő békedelegációt. Mellette Szakasits Árpád, a Szociáldemokrata Párt főtitkára

jet-amerikai javaslat sem, amely a kártalanítás értékének 25%-ra való csökkentését irányozta elő. Ez 5 támogató szavazatot kapott, miközben a 75%-os arányt javasló francia előterjesztés 9-et. De voltak olyan államok is, köztük Nagy-Britannia, amelyek legszívesebben a 100%-os kártérítéshez ragaszkodtak volna. Az elhurcolt magyar javak visszaadásáról, mivel az a németországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság hatáskörébe tartozott, a bizottság nem szavazott.⁶⁰

A katonai bizottság szeptember 30-án foglalkozott a magyar békeszerződés tervezetével, és arra még két alkalommal tért vissza. Különösebb vitákra e téren nem került sor, a bizottság mindössze néhány apróbb módosítást fogadott el.⁶¹

Október első napjaiban nemcsak a magyar, hanem a négy másik békeszerződés tervezetének bizottsági vitái is lezárultak. A jelentések a békekonferen-

60. *FRUS. Diplomatic Papers 1946.* Vol. III. i. m. 626–628. és 633–638. Uo. Vol. IV. i. m. 535–537. és Krno, Dalibor M.: i. m. 84–88.

61. *FRUS. Diplomatic Papers 1946.* Vol. IV. i. m. 566. és Fülöp Mihály: *A befejezetlen béke*, i. m. 190–191.

cia közgyűlése elé kerültek, amely október 7-én kezdett ismét ülésezni. Az ENSZ közgyűlésének megnyitására való tekintettel október 15-ig a konferencia feltétlenül be kívánta fejezni munkáját. A közgyűlés ezért általában három - délelőtti, délutáni és esti - ülészakot tartott, és így együttesen napi 10-12 órát tárgyalt. Ez a feszített tempó igen hamar kifárasztotta a résztvevőket és az érdeklődőket egyaránt. Úgyhogy amikor a magyar békeszerződés plenáris vitájára október 12-én sor került, a közvetlenül érdekelt hatalmak képviselőin kívül alig valaki volt még jelen. Mindez nem akadályozta azonban meg Jugoszlávia, Csehszlovákia, az Egyesült Államok, Ukrajna, Ausztrália, a Szovjetunió és Nagy-Britannia képviselőit abban, hogy még egyszer összefoglalják, és a jövő számára rögzítsék a magyar békeszerződés tervezetéről az elmúlt két hónapban folytatott vitákban elfoglalt álláspontjukat. Felszólalásaik után, melyek új szempontokat nem tartalmaztak, a közgyűlés kétharmados többséggel elfogadta a preambulumra, a revizionista politika tiltására, a pozsonyi hídfőre, a szlovákiai magyarokkal kapcsolatos kétoldalú tárgyalásokra, a kártérítés mértékének 75%-ra való csökkentésére és még néhány más, kisebb jelentőségű ügyre vonatkozó bizottsági előterjesztéseket.⁶²

A békekonferencia záró üléseire az öt egykori ellenséges állam delegációja nem kapott meghívást. Október 10-én Gyöngyösi János ezért rövid levelet intézett a konferencia soros elnökéhez, Vjacseszlav Molotov szovjet külügyminiszterhez. Ebben a magyar delegáció és egyben az egész magyar közvélemény nevében mélységes csalódásának adott hangot amiatt, hogy „kísérlet sem történt” a Magyarország és Románia közötti vitás kérdések (határkérdés, kisebbségi jogok) rendezésére. A békeszerződés-tervezetek „mai alakjukban – írta – Magyarország és Románia viszonyában megoldatlanul hagynak olyan kérdéseket, amelyek életbevágó fontosságúak nemcsak e két ország viszonyára, hanem a Duna-vidék békéjére és boldogulására is.” A Csehszlovákia és Magyarország közötti vitákról, melyekben kompromisszumos döntések születtek, a jegyzék nem tett említést.⁶³ Október 22-én Molotov cinikus semmitmondással válaszolt Gyöngyösi szemrehányásaira. A Románia és Magyarország közötti vitás kérdések rendezése – mosta kezét és elhárította az ügygel való foglalkozást – „a magyar és a román kormány közti kétoldalú megállapodás napirendjére tartozik”. Másrészt a román békeszerződés – tette hozzá – éppúgy biztosítja az állampolgári jogegyenlőséget, mint a magyar.⁶⁴

A Gyöngyösi és Molotov közötti levélváltás a magyar békelegáció működésének utolsó aktusa volt. A békekonferencia október 15-i záróülése után a magyar küldöttség összecsomagolt, vonatra ült, és október 17-én hazaérkezett Budapestre.

62. Krno, Dalibor M.: i. m. 98-116.

63. Gyöngyösi párizsi levele a békekonferencia elnökéhez. *Új Magyarország*, 1946. okt. 21.

64. Fülöp Mihály: *A befejezetlen béke*, i. m. 192-193.

3. A BÉKESZERZŐDÉS VÉGLEGESÍTÉSE ÉS ELFOGADÁSA

A békedelegáció hazaérkezésének napjaiban a kormányon belüli koalíciós feszültségek ismét kiéleződtek. A Baloldali Blokk Végrehajtó Bizottsága október 19-én különböző jóléti intézkedéseket, a bankok állami ellenőrzését és a „reakció elleni harc” fokozását követelte a Kiszgazdapárttól. A kormányválsággal fenyegető belpolitikai viták és a párizsi döntések okozta csalódottság és elkeseredés miatt Nagy Ferenc Gyöngyösivel egyetértésben úgy látta jónak, ha a küldöttség nemzetgyűlés előtti beszámolóját a békeszerződés aláírása utáni időre halasztják. Valószínűleg emiatt maradt el a külügyminiszter kormány előtti számadása is. Gyöngyösi csupán a Nemzetgyűlés Külügyi Bizottságát tájékoztatta november 8-án.⁶⁵

Előadásában, amely Kertész István október 22-én papírra vetett értékelésén alapult, Gyöngyösi hangsúlyozta, hogy a delegáció tisztában volt Magyarország kedvezőtlen nemzetközi helyzetével, és ezért távol állt tőle, hogy illúziókat tápláljon.

A kedvezőtlen, sőt ellenséges légkör kialakulását a külügyminiszter az 1920 utáni magyar kormányzat „reakciós jellegével”, „szerencsétlen revizionizmusával”, és különösképpen az 1944-es hibákkal és mulasztásokkal magyarázta. „Mindezekre a sajnálatos eseményekre különféle magyarázat adható, de mindezek nem változtatnak azon a tényen, hogy mint Hitler utolsó csatlós állama szégyenbélyeggel jelentünk meg a béketárgyaláson” – vonta meg egy történelmi korszak mérlegét.

Mindezek ellenére – ismerte el – „mégis reméltük, hogy a világ népeire annyi szenvedést hozott katakizma után a béketárgyalásokon nem a megtorlás rövidlátó szelleme, hanem jövőbe tekintő nagyvonalúság fog érvényesülni.” Annál is inkább reménykedni lehetett ebben, mert „az ország valamennyi haladó erőit egyesítő kormányzat alatt megalkotott gyökeres reformok és szabad választás útján tanújelét adta annak, hogy egészen új életformák között, új szellemtől áthatva akar bekapcsolódni a demokratikus népek munkaközösségébe.” A delegáció és az egész magyar társadalom csalódottságának az az oka, hogy ezek a remények nem váltak valóra. „Kitűnt, hogy a béketárgyalásokon a szövetségesek által hangoztatott alapelvek gyakorlatilag nem érvényesültek és helyüket tisztára hatalompolitikai szempontok és érdekek foglalták el. Ki kell emelni ezzel kapcsolatban azt, hogy a béketárgyalásokon még csak kísérlet sem történt a Duna-völgyének és általában a nemzetközi életnek olyan újjászervezésére, amely megfelelné a mai kor követelményeinek, és alapjául szolgálhatna egy jövő egészséges fejlődésnek.” Nagy hiányossággként említette, hogy a magyar szakértők által elkészített kisebbségvédelmi kódexszel a konferencia érdeemben nem is foglalkozott, hanem megelégedett annyival, hogy emberi

65. Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei, I. m. B. köt. 1528., 1569.

jogokra vonatkozó előírásokat iktatott a békeszerződésekbe. Nem sikerült gazdasági könnyítéseket sem elérni, s persze nem teljesültek a román-magyar határmódosításra vonatkozó remények sem. A sok negatívum mellett eredményként – joggal – két döntésre hivatkozott: a pozsonyi hídfő területének megfeleztésére és a csehszlovákiai magyarok egyoldalú kitelepítésének az elvetésére.⁶⁶

A nyilvánosság előtt Gyöngyösi és a delegáció más vezetői csak általánosságban nyilatkoztak. Ez alól egyetlen kivétel volt: Szekfű Gyula. A diplomatának állt történész az *Új Magyarország* október 21-i számában részletesen foglalkozott a békekonferencia döntései mögött meghúzódó reálpolitikai szempontokkal és a magyar közvélemény indokolatlan várakozásaival. Trianon megismétlését Szekfű Kertészhez és Gyöngyösihez hasonlóan döntően a Horthy-korszak tévedéseivel és mulasztásaival magyarázta. Az a feltevés, hogy a „trianoni rendelkezések igazságtalanságait” a párizsi békekonferencia orvosolni fogja – szögezte le –, eleve „végzetes tévedés” volt. Hogyan is kívánhattuk „Trianon jóvátételét” a „Hitler ellen harcolt hatalmaktól annak fejében, hogy mindvégig kitartottunk Hitler mellett”? A „magyar név eleve kompromittált volt”, melyhez különböző vádak tapadtak. „Mi voltunk Hitlernek utolsó szövetségesei, mi voltunk Jugoszlávia szőszegő támadói.” De megalapozatlanok voltak a nagyhatalmak méltányosságához, illetve „jövőbe tekintő nagyvonalúságához” fűződő remények azért is, mert a békekonferencia nem „morális vagy metafizikai igazságot kimerő testület” volt, hanem „politikai és hadi tényeket mérlegelt a győztesek és Európa békéje érdekében”. Célja nem régi igazságtalanságok orvoslása, hanem „Hitlertől, az emberi történetben eddig vezető szerephez jutott legnagyobb gonosztevőtől eszközölt változások” megszüntetése volt. Ezen a ponton Szekfű véleménye különbözött Gyöngyösiétől és Kertészétől. Ők ugyanis is feltételezték, hogy a „béketárgyalásokon nem a megtorlás rövidlátó szelleme, hanem jövőbe tekintő nagyvonalúság fog érvényesülni.” Arra, hogy a nagyhatalmak állásfoglalásai a Magyarországot érintő kérdésekben a békekonferencia előtt és alatt nem jelentéktelen kérdésekben mennyire különböztek egymástól, Szekfű Gyöngyösihez és Kertészhez hasonlóan nem utalt. Az adott helyzetben ez érthető volt. A Szovjetunió olyan baráti országgént való bemutatásával azonban, amivel cikkét zárta, túllépett a kis országok nagy szomszédjaikkal szemben mindig indokolt diplomáciai tapintaton. Azok az állításai, hogy a Szovjetunió mindig „lojálisan megmondta”, ha „a miénktől eltérő álláspontot foglalt el”, „ügyeink védelmét és azok előhaladását” a békekonferencián nem akadályozta, „sőt egyes, főként gazdasági kérdésekben támogatott is”, nem feleltek meg a valóságnak. Azt a feltételezését pedig, hogy „A ragyogó szovjet béke végképp meg fogja nyitni a lehetőséget a sokat emlegetett és so-

66. MOL. Külügyminisztérium. XIX-J-1-a-IV-21. 364/1946. (34. doboz.)

kunktól kívánt gazdasági, kulturális és egyéb együttműködésnek”, nyilván még többen fogadták kétkedve.⁶⁷

1946 októberében, az újra indított *Válasz* első számában Bibó István fejtette ki véleményét a békeszerződésről. Írásának, mely még a szeptemberi tárgyalások időszakában, de már a végeredmény ismeretében született, külön nyomatékot adott az a körülmény, hogy háború alatt körvonalazott rendezési elképzeléseinek releváns részeit *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága* címmel – mint már utaltunk rá – 1946. május–júniusi számaiban folytatásokban közölte, majd külön füzetben is kiadta az *Új Magyarország*.

A hatalmon lévő pártok vezetőihez és ideológusaihoz hasonlóan Bibó is osztotta azt a megalapozott vélekedést, hogy „ezt a békeszerződést Horthy Miklósnak és kormányrendszerének köszönhetjük.” Bár korábbi íásaiban maga is ostromozta a rendszer sokszor anakronisztikus és káros revizionista propagandáját, ezúttal az 1944-es mulasztásokra helyezte a hangsúlyt. Úgy gondolta, hogy 1944 tavaszáig, illetve őszéig minden addigi hiba ellenére a nagyhatalmak revíziós elképzelései „a két bécsi döntés által leszögeezett területi státust legalábbis komolyan megközelítették.” A Szovjetuniót kivéve ez, mint dokumentáltuk, lényegében helyes feltevés volt. Ezek a lehetőségek azonban „1944. március 19–22. között, Horthy személyes helytállásának és ítélőképességének csődjével, maradék részükben pedig 1944. október 15-én, az előzmények által demoralizált magyar hadseregnek a csődjével” szertefoszlottak. Bibó ugyanakkor óvott attól, hogy minden felelősséget az elmúlt rendszerre hárítsunk. A felelősség másik része – hangsúlyozta Szekfűtől eltérően és Gyöngyösihez hasonlóan – a békekonferenciáé, illetve az annak munkáját meghatározó nagyhatalmaké. Azoké a nagyhatalmaké, amelyek szembenállása „a béke előkészítése, a békétárgyalások és a békekötés terén nem engedett érvényesülni semmiféle elvi alapot”, s amelyeknek a Magyarországra vonatkozó döntéseit még a „trianoni mértéket is messze meghaladó felületesség, formalizmus és ötletszerűség” jellemezte. A nagyhatalmak közötti differenciálás és a Szovjetunió felelősségének felvetése Bibó tanulmányából is hiányzott. Azt a közvéleményben terjedő véleményt, amely részben Gyöngyösi János és az általa vezetett vagy felügyelt szervezetek (Külgügyminisztérium, Béke-előkészítő Osztály, békedelegáció) mulasztásaival, részben pedig kommunista politikusok – elsősorban Révai József – a Horthy-rendszerrel és a magyar néppel szemben hiperkritikus, a konferencián is idézett nyilatkozataival magyarázta a trianoni határok helyreállítását, Bibó határozottan elvetette. Ezt ugyanolyan bűnbakképzésnek minősítette, mint amilyen 1920 után Károlyi Mihály és társai nyakába próbálták varrni Trianon ódiúmat.

A döntések elvtelensége és méltánytalanságai ellenére Bibó a leghatározottabban óvott a két világháború közötti revizionizmus újjáélesztésétől.

67. Szekfű Gyula: A békétárgyalásról. *Új Magyarország*, 1946. okt. 21.

Úgy ítélte meg, hogy az új rendezés keretében „magyar vonatkozásban valószínűleg egy hosszú lejárattal, esetleg nemzedékekre szóló területi stabilitás fog kialakulni”, amelyet elítélő véleményünk őszinte, ám egyszeri közlése után „mind fizikailag, mind lelkileg”, „fenntartás nélkül” el kell fogadnunk. „Fenntartásunk – szögezte le – egy ponton lehet: abban, hogy a határokon túli magyarság sorsával szemben nem válhatunk közömböseké.”⁶⁸

A Kommunista Párt véleményét ezekben a napokban Fogarasi Béla közvetítette. A *Társadalmi Szemle* ugyancsak októberi számában a „súlyos békefeltételek legfőbb okainak” a „25 éves reakció és az ezt betetőző október 15. utáni hónapok bűneit” nevezte meg, minden más szemponttól és körülményről hallgatva. Bibótól eltérően, aki óvott ennek a túlhangsúlyozásától, Fogarasi vele vitatkozva úgy vélte, hogy „a magyar demokrácia egyik legfontosabb feladata az elmúlt 25 év igaz történetének feldolgozása, s ezzel kapcsolatban Horthyék felelősségének dokumentálása”. A másik fontos feladat pedig a „demokrácia és a haladás ügyét szolgáló” szláv népek és a magyar nép közötti barátság előmozdítása. Ezzel állnak szemben azok a „reakciós erők”, amelyek a „sovinizmus és a revizionizmus” szításával mintegy alá akarják aknázni ezt az együttműködést, és akikkel szemben Fogarasi szerint Bibó szintén nem mutatott kellő határozottságot.⁶⁹

A párizsi békekonferencia döntései, pontosabban ajánlásai a csehszlovák közvéleményre is kiábrándítólag hatottak. Nemcsak a vérmesebb, a szélsőséges nacionalista körökben terjedő remények nem váltak valóra, hanem a kormány által tervezett és lépten-nyomon hangoztatott kitelepítés terve is kátyúba került. Arra számítani, hogy a békeszerződés aláírása után Magyarország bele fog menni egy ilyen megoldásba, nem lehetett. Az egyik vezető szlovák újságíró – dr. Martin Hano – november elején így kesergett lapjában: „Tudomásul kell vennünk olyan tényeket, amiket nálunk nemrégiben még senki el nem hitt volna. Hol vannak a fölkelés idejéből származó elképzeléseink, vagy később a kassaiak? Milyen szilárd meggyőződésben élünk akkor, hogy ez a háború nemcsak a német, de a magyar terjeszkedésnek is sírköve lesz. Csehszlovákiát Jugoszláviával összekötő korridorról voltak híreink, Vácról és Miskolcra születtek, Közép-Szlovákiának Kassával való összekötésének dél felől. Aztán visszavonulást fűjtak: maradt a München előtti határ, a harmadik fázis pedig már a védekezés volt, előkészületek a magyar étvágy harapásának a kivédésére.”⁷⁰

Október-november folyamán a hangulat egyre feszültebbé vált Dél-Szlovákiában. A Párizsból érkező hírek hallatán a magyarok kissé fellélegeztek, a szlovák nacionalisták magyarellenességgel viszont ismét felizzott.

68. Bibó István: A békeszerződés és a magyar demokrácia. In Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. II. köt. i. m. 267–296.

69. Fogarasi Béla: A párizsi békeértekezlet után. *Társadalmi Szemle*, 1946/10. 747–748.

70. Idézi Janics Kálmán: i. m. 219–220.

A prágai kormány ebben a helyzetben döntött úgy, hogy felújítja a magyarok 1945 végén egyszer már elkezdett, ám a lakosságcsere vonatkozó tárgyalások miatt akkor leállított deportálását cseh–morva területekre. Erre azok az 1945. őszi intézkedések nyújtottak „jogalapot”, amelyek minden állampolgárságuktól megfosztott csehszlovákiai lakost közmunkára köteleztek. A kormány úgy gondolta, hogy ezzel a nagyhatalmakra nem tartozó belső intézkedéssel ugyanazt az eredményt érheti el, mint a kitelepítés kútba esett tervével: a határ menti magyar többségű területek fellazítását.

A deportálások november 19-én hajnalban kezdődtek. A kiszemelt falvakat katonai egységek zárták körül, majd fölszólították a családokat, hogy a legszükségesebb holmijaikat csomagolják össze. Közölték velük, hogy minden egyéb ingó és ingatlan vagyonukat elkobozzák. Ezután tehergépkocsikra rakták őket, amelyek a legközelebbi vasútállomásig vitték őket. A vasútállomásokról marhavagonokba zárva utaztak a csehországi célállomásokig. Az akció összesen 393 községet érintett, főleg a galántai, párkányi, lévai, érsekújvári és zselizi járásokban. A deportáltak száma meghaladta a 40 ezret; a fagyban vagy erőszak által elpusztultaké közel ezer főre becsülhető. Több százra rúgott azoknak a száma is, akik a deportálás elől – többnyire a jegecs Dunán át – Magyarországra menekültek.⁷¹

A deportálások Magyarországon mély megdöbbenést váltottak ki. A csehszlovák kormány ezzel nyíltan megszegte a lakosságcsere-egyezmény aláírásakor vállalt kötelezettségét. A magyar kormány Prágában tiltakozó jegyzéket nyújtott át, és a nagyhatalmaknál is panaszt emelt. Schocnfeld amerikai követnek december 3-án Gyöngyösi drámai hangon ecsetelte a helyzetet, amely – mint mondta – „akár komoly tömegfelkelésre is vezethet”.⁷² A következő napokban Puskin szovjet, Helm angol és André Gauquié francia követet is felkereste. Tiltakoztak mások is, például Károlyi Mihály és Mindszenty József. Károlyi régi barátjához, Benešhez intézett levelében, sajtónyilatkozatban és a brit követnél emelte fel szavát a szlovákiai magyarok belső telepítése ellen.⁷³ A hercegprímás előbb Spellmann New York-i és Griffin londoni bíborosokhoz intézett táviratokat, melyeket a hírügynökségeknek is átadott, majd Berán prágai érseket tájékoztatta. Egyúttal beutazási engedélyt kért a csehszlovák kormánytól, hogy személyesen tájékozódhasson a történekről. Kérését természetesen elutasították. 1947. február 5-én ezért VI. György angol király és Truman elnök közbenjárását kérte.⁷⁴

Mivel a tiltakozásokra a csehszlovák kormány nem reagált, a magyar kormány 1946. december 16-án megszakította a lakosságcsere lebonyolítá-

71. Vadkerty Katalin: i. m. 26–62.

72. *FRUS. Diplomatic Papers 1946*. Vol. VI. i. m. 372–373.

73. *Károlyi Mihály levelezése V. 1945–1949*. Szerk. Hajdu Tibor. Budapest, 2003, Napvilág Kiadó, 308–310.

74. Mindszenty József: *Emlékirataim*. Budapest, 1989, Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 146–148. Vö. Balogh Margit: *Mindszenty József*. Budapest, 2002, Elektra Kiadóház, 114–115.

sának előkészületeit. Változás ezután sem történt. Gyöngyösi János ezért találkozót kezdeményezett Clementisszel, amelyre 1947. január 27-én került sor Pozsonyban. A magyar külügyminiszter a deportálások azonnali leállítását kérte, amit Clementis elutasított. A tárgyalások ezután megszakadtak, amiről – segítségüket kérve – a magyar kormány ismét értesítette a nagyhatalmakat.⁷⁵

A magyar-csehszlovák ellentétek ismételt kiéleződésének heteiben, 1946. november 3. és december 12. között a New Yorkban ülésező Külügyminiszterek Tanácsa véglegesítette a párizsi békekonferencia ajánlásait. Ezekkel kapcsolatban a magyar kormány, illetve annak nevében Szegedy-Maszák Aladár washingtoni követ három jegyzékkel fordult a testülethez. A békekonferencián képviselt magyar állásponttal összhangban és az újabb fejleményekre is tekintettel a kormány kérte a pozsonyi hídfő elcsatolásának és a revizionista propagandára vonatkozó kiegészítésnek a törlését, a csehszlovákiai magyarok belső telepítésére vonatkozó határozott tiltás pótlólagos felvételét a szövegbe, román-magyar tárgyalásokra vonatkozó ajánlást az erdélyi magyarok jogainak biztosításáról, valamint a gazdasági terhek csökkentését. Ez utóbbira vonatkozólag az Egyesült Államok is előterjesztéssel élt, míg Nagy-Britannia a még Magyarországon tartózkodó szovjet csapatok kivonását szerette volna meggyorsítani. E kérések, illetve javaslatok közül érdemben a gazdasági terhek mérséklésével foglalkozott a testület. A szovjet-amerikai egyetértésnek köszönhetően a kártérítés mértékét az angol ellenzés dacára 75%-ról végül 66,6%-ra csökkentették. A jóvátétel összegének mérséklését, amit az amerikaiak szorgalmaztak, viszont ezúttal is megakadályozta a szovjet vétó. A nyugati megszállási zónákban lévő magyar javak visszaadásának ügyében, amelyet a Szovjetunió sürgetett, és a korábbiakban elsősorban Franciaország ellenzett, elvi megállapodás született. Mind a négy hatalom egyetértett, hogy a németországi SZEK 1946. áprilisi döntésétől eltérően, amely visszatartást írt elő, a magyar javakat mielőbb vissza kell szolgáltatni. Jóindulatát az Egyesült Államok azzal is dokumentálta, hogy a dunai magyar hajók visszaadását már e döntés előtt néhány nappal elrendelte. A békeszerződés tervezete e módosításokkal együtt 1946. december 6-án került a szövegező bizottsághoz, amely a hónap végére formálta véglegessé. A győztes államok külügyminiszterei ezt és a másik négy szerződést január folyamán látták el kézjegyükkel. Az öt vesztes államnak pedig 1947. február 10-én kellett aláírnia Párizsban.⁷⁶

A magyar békeszerződés, amely az 1920-asnál lényegesen rövidebb volt, 8 részből és ezen belül 42 cikkelyből állt, amelyekhez 6 melléklet csatlakozott.

75. MOI. Külügyminisztérium. XIX-J-1-a-IV-64. 24/1946. (42. doboz.) Vö. Kertész István: i. m. (1995) 260–261.

76. Fülöp Mihály: *A befejezetlen béke*, i. m. 197–205.

A bevezető rész (*Preambulum*) felsorolta azt a 12 államot – köztük Ukrajnát és Belorussziát –, amellyel a békekonferencia 21 állama közül Magyarország jogi értelemben háborút viselt, és emellett néhány általános megállapítást tartalmazott. Rögzítette, hogy Magyarország a hitleri Németország oldalán vett részt a II. világháborúban, és ezért viselnie kell a „felelősség ráeső részét”. Pozitívumként említette viszont, hogy 1944. december 28-án megszakította kapcsolatait Németországgal, hadat üzent neki és 1945. január 20-án fegyverszünetet kötött a Szovjetunióval, Nagy-Britanniával és az Egyesült Államokkal. Ezt követően reményét fejezte ki, hogy az „igazság elveihez” alkalmazkodó békeszerződés „alapja lesz a közöttük való baráti kapcsolatoknak, lehetővé téve ezzel a Szövetséges és Társult Hatalmak számára, hogy támogassák Magyarországnak arra irányuló kérelmét, hogy az Egyesült Nemzetek tagjává legyen.”

Az 5 cikkelyből álló I. rész a *Magyarország határai* címet viselte. Ez minden 1938 és 1941 közötti területváltozást érvénytelenített, és általában az 1938. január 1-jei határokat állította vissza. Az egyetlen kivétel Horvátjárfalu, Oroszvár és Dunaacsún községek Csehszlovákiához csatolása volt. Az új határ pontos nyomvonalát a két ország képviselőiből felállítandó Határrendező Bizottságnak kellett megállapítani. A békekonferencia bizottsági javaslatának megfelelően itt került említésre, hogy ha e terület lakosságának Magyarországra telepítéséről a két állam nem állapodna meg külön egyezményben, akkor „Csehszlovákia biztosítja az említett lakosoknak az emberi és polgári jogok teljességét”. Külön utalás történt továbbá arra, hogy a Magyarország és a Szovjetunió közötti határvonal azonos az 1938 előtti északkeleti csehszlovák-magyar határral.

A II. rész összesen 10 cikkelye politikai rendelkezéseket tartalmazott. Ezek kötelezték Magyarországot arra, hogy „faji, nyelvi vagy vallási különbség nélkül” minden állampolgárának biztosítja „az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok élvezetét, ideértve a véleménynyilvánítás, a sajtó és közzététel, a vallásgyakorlat, a politikai véleménynyilvánítás és a nyilvános gyülekezés szabadságát”, és hogy közöttük a továbbiakban semmiféle különbségtételt nem tesz. Ez megfelelt az ENSZ 1945 nyarán elfogadott alapokmányának, amely a kisebbségek védelmét ugyancsak az emberi jogok részeként, s nem csoportjogként kezelte. A fegyverszüneti szerződés előírásával összhangban ez a rész mondta ki, hogy az ország területén semmiféle fasiszta és más olyan szervezet nem működhet, amelynek az a célja, hogy „megfossza a népet demokratikus jogaitól”. Ezek közé a mondatok közé került be a csehszlovák delegáció által kért, és a magyar kormány által utóbb külön jegyzékben is kifogásolt tiltás a „revizionista propagandáról”. Ugyancsak ez a rész (5. cikkely) tartalmazta a Csehszlovákia és Magyarország között megindítandó tárgyalások kötelmét azoknak a „Csehszlovákiában lakóhellyel bíró magyar etnikai eredetű lakosoknak, a jövőjéről, akik a lakosságcsere-egyezmény alapján nem fognak áttelepülni Magyarországra. Abban

az esetben, ha a szerződés aláírását követő hat hónapon belül nem jönne létre megegyezés, Csehszlovákia kérhette a Külügyminiszterek Tanácsa segítségét „a végleges megoldás elérése érdekében”. Nagy fontosságú rendelkezéseket tartalmazott a 11. cikk. Ez olyan történelmi levéltárak, könyvtárak, régiségek és egyéb kulturális emlékek átadását írta elő Jugoszlávia és Csehszlovákia számára, amelyek a két állam területén működő egykori intézményektől 1848 után kerültek a központi magyar kormánysszervekhez, illetve trianoni magyar területre. Hasonló kötetet már a trianoni békeszerződés szövegébe is beiktattak.

A III. és a IV. rész katonai rendelkezéseket tartalmazott. Ezek szerint Magyarország 65 ezer fős – 1920-ban 35 ezres – szárazföldi haderőt tarthatott fegyverben, beleértve a határvédelmet, a léghátrítást és a dunai flottilla személyzetét is. A magyar légierő maximálisan 90 repülőgépből állhatott, s ezek közül 70 tartozhatott a harci gépek kategóriájába. Atomfegyvert, tengeralattjárót és bombázógepeket Magyarország nem gyárthatott és nem is vásárolhatott. A 21. cikkely kilátásba helyezte, hogy „a magyar hadifoglyok, mihelyt lehetséges, hazaszállítandók”. A hazaszállítás költségei a külföldi gyülekező pontoktól a magyar határig a magyar államra hárultak. Sokat ígérő volt a IV. rész 22. cikkelye, mely szerint a szerződés aláírását követő 90 napon belül „minden Szövetséges fegyveres erőt” ki kellett vonni Magyarországi területéről. A Szovjetunió ehhez azzal a megszorítással járult hozzá, hogy annyi katonát, amennyit az ausztriai szovjet megszállási övezettel való kapcsolattartáshoz szükségesnek látott, továbbra is magyar területen állomásoztathatott.

A jóvátétellel foglalkozó V. rész megerősítette a fegyverszünet előírását. Vagyis Magyarországnak 300 millió dollár összegben kárpótolni kellett a Szovjetuniót, Jugoszláviát és Csehszlovákiát a magyar hadsereg által a háború alatt okozott károkért. A jóvátételt árucikkekben – gépi felszerelések, járművek, gabona és más termények – kellett teljesíteni 1945. január 20-ától számítva 8 éven át. Az 1946 tavaszán aláírt magyar–jugoszláv és magyar–csehszlovák egyezmény értelmében Jugoszláviát 70, Csehszlovákiát 30 millió dollár illette meg. Mindazokat a javakat, amelyeket akár a magyar, akár más hadseregek a háború alatt az Egyesült Nemzetek területéről magyar földre hurcoltak, Magyarországnak vissza kellett szolgáltatni.

A VI. rész a *Gazdasági rendelkezések* címet viselte. Ez mondta ki, hogy Magyarország köteles az Egyesült Nemzetek és polgárainak Magyarországon levő javait visszaadni. Amennyiben e javakat a háború alatt vagy után bármiféle károsodás érte, Magyarországnak kárpótlást kellett fizetni a veszteség kétharmad részének erejéig. A 27. cikkely értelmében Magyarország vállalta, hogy azokat a magyar állampolgárokat, akiket „faji származása vagy vallása” miatt 1939. szeptember 1. után vagyoni károsodás ért, ugyancsak kártalanítani fogja. Ez elsődlegesen az elkobzott vagy zár alá vett javak visszaadását jelentette, s ha erre nem volt mód, akkor pénzbeni kártalaní-

tást. A kártalanítás vonatkozott az örökösökre is, s ha azok 6 hónapon belül nem jelentkeztek, akkor az üldözötteket képviselő szervezetek jelenthettek be kártalanítás iránti igényt. Az így befolyt összegeket a túlélők támogatására kellett fordítani. Bár a szerződésben a zsidó vagy az izraelita szó egyszer sem fordult elő, ezek az előírások a mintegy félmillió elpusztított és több mint 100 ezer túlélő magyar zsidóra vonatkoztak. A romák közül legfeljebb néhány ezer léphetett fel hasonló igénnyel. A 30. cikk kedvezőbb volt Magyarországra nézve, mint ahogyan az a tervezetben szerepelt. A New Yorkban elért nagyhatalmi kompromisszumnak köszönhetően ez rögzítette, hogy a szerződés „életbelépésétől kezdve Magyarországnak és magyar állampolgároknak Németországban levő javait nem lehet többé ellenséges javakként kezelni”, hanem azokat, amelyeknek az azonossága megállapítható, „visszaszolgáltatásra ki kell választani”. A 31. cikk viszont ismét Magyarország számára tartalmazott súlyos terhet. Ez azt rögzítette, hogy a háború előtti adós-hitelezői kötelezettségek nem veszítették el érvényüket, vagyis a fennálló tartozásokat továbbra is fizetni kell.

A VII. rész a dunai hajózással foglalkozott, amelyről a békekonferencián rendkívül sok vita folyt. Ebben a kérdésben is az angolszász hatalmak álltak szemben a Szovjetunió vezette blokkal. Előbbiek a dunai forgalom teljes szabadságát pártolták, míg közép- és kelet-európai befolyására támaszkodva a Szovjetunió saját ellenőrzése alá kívánta azt vonni. A vita a Külügyminiszterek Tanácsában is folytatódott, s végül az angolszászok átmeneti győzelmével végződött. A békeszerződésbe így az került, hogy a Duna „a kereskedelmi hajózás feltételei tekintetében a teljes egyenlőség alapján nyitva lesz az összes államok állampolgárai, kereskedelmi hajói és áruai számára.” Ugyanakkor megállapodtak abban, hogy a részletekről a későbbiekben külön nemzetközi konferencia fog dönteni.

A VIII. részben található *Záró rendelkezések* a szerződés során esetleg felmerülő vitás kérdések elintézéséről intézkedtek. A három nagyhatalom budapesti képviselője kapott jogot arra, hogy a magyar kormánnyal szemben szükség esetén „egymással egyetértésben” eljárjanak.⁷⁷

A magyar kormány 1947. január elején kapta meg a békeszerződés szövegét, és a minisztertanács január 10-én, 17-én és 24-én vitatta meg elfogadását. Az aláírás megtagadása a kormány részéről nem merült fel. Mivel a szerződés a három nagyhatalom aláírásával Magyarország aláírása nélkül is érvénybe lépett, ennek egyébként is csak jelképes jelentősége lehetett volna. Kisebb vita bontakozott viszont ki a Gyöngyösi által bemutatott rövid indoklás szövege körül. Mintha csak Bibó útmutatását követték volna, a Külügyminisztérium munkatársai ebben önérzetesen leszögezték, hogy a nagy-

77. *Magyar Törvénytár. 1947. évi törvények*. Szerk. dr. Vincenti Gusztáv, dr. Gál László. Budapest, 1948, Franklin Társulat, 142–178. A fontosabb részeket közli *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999*, i. m. I. köt. 476–484.

hatalmak nem voltak tekintettel azokra az elvekre, amelyek alapján „Dél-kelet-Európában egy igazságos és tartós béke volna létesíthető”, s Magyarországgal szemben „túlságosan szigorú és igazságtalan rendelkezéseket” hoztak. Ezek sorában említették annak elutasítását, hogy az erdélyi „határvidék magyar lakta területei” visszakerüljenek Magyarországhoz, valamint a magyar kisebbségek kollektív jogairól való gondoskodás elmulasztását. Ezzel kapcsolatban konkrétan utaltak az embertelen körülmények között zajló szlovákiai deportálásokra. A vitát ezek a megállapítások váltották ki. Szakasits Árpád kifogásolta az indoklás „hangját”, és minden „izgató” kérdés felvetését ellenezte. Ilyennek tartotta a „csehszlovák kérdést” és a „román határkiigazítási kérdést”. Ami Csehszlovákiában történik – jelentette ki –, az „néhány tízezer magyar embert érint”. Ám e „tízezer magyar ember miatt nem szabad olyan helyzetet teremteni, hogy 9 millió magyar sorsát és fejlődését kockáztassuk.” Rákosi Mátyás és Gerő Ernő teljes mértékben osztotta Szakasits véleményét. Sőt Rákosi általában véve is helytelenítette „az elszakított területen maradt magyarság kérdésének felvetését”. A „jugoszlávok és a románok – indokolta álláspontját – úgy fogják érezni, hogy az ő jóindulatú megnyilvánulásait nem vesszük figyelembe”, a csehek pedig „ebbe bele fognak egy kis irredentát magyarázni”. A két munkáspárt képviselői tehát ezúttal is előnyben részesítették a szovjet táboron belüli szomszédos államokkal való jó kapcsolatokat a magyar kisebbségek védelménél. Gyöngyösi elismerte, hogy Romániában és Jugoszláviában esetleg „nem jó vért szül ez a hang, és ezzel csak irritáljuk a légkört.” Elfogadta, hogy „a román határkiigazítási kérdést ki lehet hagyni”. A szlovákiai magyarokkal szembeni elfogadhatatlan bánásmódra való utaláshoz azonban ragaszkodott. Végül kijelentette, hogy „a maga indoklási javaslatát fenntartja”, de „természetesen a minisztertanács határozatának eleget tesz”. Mivel Gyöngyösi mellett senki sem szólalt fel, a vitát Nagy Ferenc úgy összegezte, hogy „a csehszlovákiai magyarság helyzetét és a romániai határkiigazítási kérdést ki kell hagyni.”⁷⁸

Sebestyén Pál és Pödör László kabinetfőnök kíséretében Gyöngyösi János február 6-án utazott el Párizsba. Ott a követség munkatársai és Kertész István várták, aki már korábban a francia fővárosba érkezett. A békekonferencia tagállamainak résztvevői mind az öt állammal február 10-én, hétfőn írták alá a békeszerződést. Délelőtt 11-kor az olasz küldöttséget fogadták, délután 3-tól pedig Románia, Bulgária, Magyarország és Finnország képviselői látták el kézjegyükkel az okmányt. A program szerint a magyar békeszerződés aláírásának fél 6-kor kellett volna megtörténni. A valóságban azonban ez – számos jelen nem lévő újságíró beszámolójától eltérően – csak némi késéssel, 6 és fél hét között történt meg. A sajtótudósítások egy részé-

⁷⁸ Nagy Ferenc második kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei. Szerk. G. Vass István és Szűcs László. Kézirat. Az 1947. január 10-i, 17-i és 24-i ülések jegyzőkönyvei és azok mellékletei.

1947. február 10. Gyöngyösi János aláírja a békeszerződést Párizsban

nek, sőt néhány szakmunkának az állításával szemben a ceremóniára nem a békekonferenciának otthont adó Luxembourg palotájában, hanem – Illyés Gyula tanúságtétele és minden más hiteles beszámoló szerint is – a francia Külügyminisztérium Szajna-parti palotájának óraszalonjában került sor. Az aláíró államok képviselőit ábécésorrendben szólították XV. Lajos íróasztalához, amelyen a békeokmány feküdt. Először az ausztrálok, majd a beloruszok következtek és így tovább. Gyöngyösi János utoljára írta alá a piros szalaggal összefűzött vastag pergamenköteg utolsó lapját. A jelenlévőkhöz intézett rövid beszédében George Bidault reményét fejezte ki, hogy az okmány aláírásával valóban befejeződik a világtörténelem „legsomorúbb és legszörnyűbb háborúja”, és ezzel „megnyílik az út a nemzetközi megértéshez és megbékéléshez.”⁷⁹

A protokoll válaszbeszédre nem adott lehetőséget. A magyar delegáció ugyanolyan némán távozott, mint ahogy érkezett. Kertész István ezért már az aláírás előtt rövid jegyzéket juttatott el Bidault-hoz. Ez a Gyöngyösi által aláírt dokumentum számos elemében emlékeztetett arra az indoklásra, amit a minisztertanács január 24-én megvitatott. Elsősorban azt kifogásolta, hogy a békeszerződés „semmi intézményes biztosítékot nem tartalmaz abban a tekintetben, hogy a Magyarország határain kívül élő magyarok alapvető emberi jogai tiszteletben tartassanak, és hogy polgári jogaik tekintetében

79. Idézi Roman, Éric: i. m., 174.

az egyenjogúság biztosíttassék számukra.” Ezután viszonylag részletesen és minden diplomáciai köntőrfalazás nélkül ismertette a csehszlovákiai magyarok üldözésének újabb stációját, és felhívta a békeszerződést aláíró hatalmak, „elsősorban Csehszlovákia” figyelmét arra, hogy „a Magyarországon kívül élő magyarság emberi jogainak és polgári egyenjogúságának elismerésével és biztosításával tegyék lehetővé, hogy minden magyar részt vehessen a demokratikus népek munkaközösségének közös fáradoásaiban.”⁸⁰

Bár kölcsönös ratifikálása és így törvényerőre emelkedése még hátra volt, a békeszerződés aláírása a legtöbb embere szemében véglegesítette a trianoni határok helyreállítását és a magyar kulturális közösség jelentős részének újjáalakos kisebbségi állampolgárrá válását. A politikailag tudatos magyarok túlnyomó többségének körében ez a határ mindkét oldalán szomorúságot és elkeseredést váltott ki. Olyasfajta demonstratív tiltakozásokra és tömegmegmozdulásokra, mint 1920. június 4-én, a trianoni békeszerződés aláírásának a napján, mindazonáltal nem került sor. A nemzetgyűlés nem tartott rendkívüli ülést, a kormány nem rendelt el munkaszüneti és országos gyásznapot, nem lobogózták fel fekete zászlókkal a középületeket, nem tartottak gyászmiséket. A némaságot egyetlen esemény törte meg. A szerződés aláírásával nagyjából egyidőben, február 10-én délután Mindszenty József ünnepi szertartás keretében könyörgést tartott a Bazilikában. A hercegprímás először a Szent Jobb előtt hódolt, majd az Oltárszentség előtt leborulva a nemzet nevében összetett kézzel imádkozott. Sok hívő, akiknek a többsége nem fért be a templomba, kis fekete szalaggal a ruháján jelent meg. A sajtótudósítás szerint, amikor felcsendült az ének - *Ist vagy István király, / Téged magyar kíván* -, „hangos zokogás tört fel a templomban lévőkhöz és a tőrre kiszorultak soraiból.”⁸¹ A katolikus felsőpapság más módon is kifejezte tiltakozását. 1947. február 25-én a püspöki kar Mindszenty elnökletével határozatot fogadott el, melyben „nagy szomorúsággal” állapították meg, hogy a békeszerződés „hazánkra túl súlyos terheket ró, és több szempontból méltánytalan, sőt igazságtalan”. A továbbiakban a testület azon reményének adott hangot, hogy a későbbiekben a nagyhatalmak módot találnak „a magyar ügy igazságos és méltányos rendezésére”.⁸² Mindszenty emellett a nagyhatalmak képviselőihez intézett táviratában is emlékeztetett rá, hogy „Sem az angol-amerikai, sem a lenini-sztálini elveknek nem felel meg három és fél millió magyarnak más államokhoz csatolása.”⁸³

A többi egyház tartózkodott a szerződés hasonlóképpen karakterisztikus elítélésétől. A második legnagyobb felekezet, a református egyház or-

80. MOL. Külügyminisztérium. XIX-J-1-a-IV-17. 105/1947. (33. doboz.)

81. A békekötés pillanatában könyörgés volt a Bazilikában. *Hírlap*, 1947. febr. 12. *Közlő Sorsdöntések*. Szerk. Gerő András. Budapest, é. n., Göncöl Kiadó, 321. és Eljön a várva várt megbékélés. *Új Ember*, 1946. febr. 16.

82. A magyar püspöki kar a békeszerződésről. *Új Ember*, 1947. márc. 9.

83. Idézi Haas György: i. m. 174.

szágos hetilapjának vezércikke „magyar tragédiának” nevezte a békeszerződést, melyet – a mohácsi bukást értelmező 16. századi református prédikátorok magyarázataira emlékeztetve – a széthúzás miatt reánk mért „Isten büntetéseként” értelmezett. Muraközy Gyula szerkesztő részletesebb belső elmélkedésében ugyanakkor a döntés pozitív jelentőségét húzta alá, amit Németország bukásából eredeztetett. „A magyarság ezzel a békével – írta – sorsának olyan lehetőségei elé érkezett, amely nagyon régen nem kínálkozott számára. [...] Szellemi életünknek, politikai világunknak jobb, nemesebb erői sokkal szabadabban érvényesülhetnek, s talán az átalakulás és a mindennapi kicsinyes harcokon túl abba az irányba visznek, ahol nemzeti egyéniségünket, eddig elnyomott kultúránk igazi sajátosságos magyar értékeit kibonthatjuk.”⁸⁴

A politikai orgánumok közül a munkáspártok és a hozzájuk közel álló szervezetek napi- és hetilapjai addigi irányvonaluknak megfelelően a Horthy-rendszer felelősségét, valamint a Szovjetunióval és a „népi demokrácia” útjára lépett országokkal való együttműködés és a „reakciós múlt összeesküvő rablólovagjaival” (Münnich Ferenc) való leszámolás fontosságát hangsúlyozták.⁸⁵

A két parasztpárt lapjai – pártjaik addigi irányvonalához ugyancsak igazodva – a Horthy-rendszer felelősségéről vagy nem szóltak, vagy éppen csak érintették azt. Nyomatékkal utaltak viszont a békeszerződés „nagyon súlyos, nagyon szigorú és nagyon kemény rendelkezéseire”, ami ezért „nem mindenben szolgálja azokat az eszméket, amelyekért a szabadságszerető nemzetek a békeszerződésekre okot adó háborút vitték.” A *Szabad Szó* szerzője erre a szlovákiai magyarok helyzetét hozta fel bizonyítékként, akiknek – mint írta – „széttelépítése és elnemzetietlenítési kísérlete” tovább folyik.⁸⁶ A kisgazda *Kis Újság* nosztalgiával szólt az Osztrák–Magyar Monarchia „kétségkívül magasabb rendű gazdasági egységéről”, miközben elhatárolta magát az 1920 utáni „irredentizmustól és revizionizmustól”. A feladatot abban látta, hogy „Európa és a világ új rendjébe” illeszkedve „békés, szívós, tervszerű munkával” ki kell küzdenünk a magunk számára mindazt az előnyt, amire az új helyzet lehetőséget nyújt.⁸⁷

Abban tehát, hogy Magyarországnak a békeszerződést őszintén elfogadva kell megtalálnia helyét a világ új rendjében, nem volt különbség a két politikai tábor között. A felelősök megállapításában és abban, hogy a Szovjetunióval és a szomszédos államokkal való együttműködés szükségességét mennyiben lehet és kell a magyar kisebbségek védelmével összekapcsolni, eltértek a véle-

84. Aláírták a magyar békeszerződést és Egyházunk és a magyar béke. *Élet és Jövő*, 1947. febr. 15. Közli *Sorsdöntések*, i. m. 332–333.

85. Münnich Ferenc: A békeszerződés aláírása után. *Igaz Szó*, 1947. febr. 15. Közli *Sorsdöntések*, i. m. 326–327.

86. A béke. *Szabad Szó*, 1947. febr. 11. Közli *Sorsdöntések*, i. m. 324–325.

87. *Kis Újság*, 1947. febr. 11., 1947. febr. 10. Közli *Sorsdöntések*, i. m. 328–329.

mények. És persze különbségek választották el a koalíciós partnereket a belső berendezkedés kívánatos formáját illetően is. A munkáspártok a szovjet modell és az ehhez hasonló „népi” demokráciákat tekintették követendő példának, míg a Kisgazdapárt és a Nemzeti Parasztpárt centruma és jobbszánya a magántulajdonon és piacgazdaságon alapuló „polgári” demokráciát.

A békeszerződés aláírásakor a nemzetgyűlés nem bocsátkozott értékelésekbe. A ratifikációs vitára csak hónapokkal később, 1947. június végén került sor, gyökeresen új belpolitikai körülmények közepette. Az addig eltelt negyedévben két fontos külpolitikai esemény történt: enyhült a Csehszlovákia és Magyarország közötti feszültség, valamint Budapestre látogatott Petru Groza.

A Magyarország és Csehszlovákia közötti feszültség oldódása azzal kezdődött, hogy 1947. február 25-én a csehszlovák kormány végre leállította a szlovákiai magyarok deportálását. Prága meghátrálása a magyar kormány és közéleti személyiségek ismételt tiltakozásaival, s még inkább az ezek következtében kialakuló nemzetközi rosszallással magyarázható. A nyugati hatalmak mellett február közepén fenntartásait fejezte ki a jugoszláv kormány is, ami – tekintettel a jugoszláv delegáció párizsi magatartására – különös súllyal eshetett latba.⁸⁸

A deportálások leállítása lehetővé tette a magyar–csehszlovák tárgyalások újramegkezdését. Erre 1947. március 2-7-én került sor Prágában. Bár a lakosságcsere lebonyolításának néhány vitás pénzügyi és technikai kérdéseiben sikerült megállapodni, a Cseh- és Morvaországba telepítettek ügyében nem alakult ki egyetértés. Ezzel kapcsolatban Gyöngyösi azt kérte, hogy a deportáltak térhessenek vissza régi lakóhelyükre, kapják vissza vagyonukat, és kártalanítsák őket a kitelepítés során okozott károkért. A csehszlovák fél, amelyet ezúttal is Clementis képviselt, viszont hallani sem akart erről. A magyar kérést a csehszlovák belügyekbe való beavatkozásnak minősítették, és kitartottak amellett, hogy az intézkedésekre a kötelező közmunkáról szóló törvényes előírásoknak megfelelően került sor.⁸⁹

A nézetek különbözősége ellenére március 23-án Pozsonyban alacsonyabb szinten folytatódtak a tárgyalások. A közvetítő szerepet játszó jugoszláv kormány kívánságának eleget téve a Sebestyén Pál vezette magyar küldöttség itt beleegyezett a lakosságcsere egyhetes „próbaidőre” történő megkezdésébe, függetlenül a deportáltak jövőjének és más függőben lévő kérdéseknek a rendezésétől. Az első vonatok április 11-én indultak el. Az egy hét lejártával a lakosságcserét újabb egy hétre meghosszabbították, és ez így zajlott egész évben, sőt rövid téli szünet után 1948-ban is. Közben a felállított magyar–csehszlovák vegyes bizottság tárgyalásai folytatódtak, megszakadtak, majd újramegkezdődtek, anélkül, hogy a Csehszlovákiából Ma-

⁸⁸ Vadkerty Katalin: i. m. 63–75.

⁸⁹ Janics Kálmán: i. m. 254–255.

gyarországra telepíthető személyek létszámát pontosan megállapították és a függőben lévő vagyoni jogi kérdéseket tisztázták volna.⁹⁰

A korabeli magyar adatok szerint a lakosságcsere keretében 53 ezer magyart telepítettek át Csehszlovákiából Magyarországra, s ugyanannyi szlovák települt át önként Csehszlovákiába. Hétezer szlovák – főleg bányász – ettől függetlenül költözött át Csehszlovákiába, míg a kétoldali cserén kívül 39 ezer magyar települt át Csehszlovákiából Magyarországra. Ezek egy részét elűzték, másik részük az üldöztetés elől menekült. Mindent egybevetve tehát Magyarországról összesen mintegy 68 ezer szlovák települt át Csehszlovákiába, Csehszlovákiából pedig 92 ezer magyar Magyarországra. A csehszlovák adatok – mivel az elmenekült magyarokat nem regisztrálták – ezekről kissé eltérnek, de alapvetően nem különböznek. Ezek szerint az összes szlovák áttelepült száma 73 ezerre, a magyar áttelepülteké pedig 74 ezerre tehető.⁹¹

A szlovákiai magyarok áttelepítése érintette a magyarországi németek helyzetét. Mivel a csehszlovák hatóságok által kijelölt magyarok többsége birtokos paraszt, a Csehszlovákiába költöző szlovákok zöme pedig vagyon-talan személy volt, az áttelepített magyarok megfelelő elhelyezésének biztosítása érdekében 1947 áprilisában megkezdődött a németek összeköltöztetése. A következő öt hónapban több mint ötezer sváb családot zsúfoltak össze közös lakásokba az ország 162 községében. Az ily módon felszábadult lakásokba 3902 felvidéki magyar családot telepítettek. Az ekkor érkező magyarok maradéka – mintegy 1250 család – zömmel szlovák falvakba került. 1947 augusztusában emellett újrakezdődött a németek kitelepítése. Ezt a Szovjetunió tette lehetővé, amely 50 ezer német felvételét biztosította az általa megszállt kelet-németországi területeken. A kitelepítések 1948 nyaráig tartottak. Összesen 35 ezer németet távolítottak el az országból, akikből 22 ezer kat. hold föld és 2600 ház került a magyar állam birtokába. Az 1945 után Magyarországról kitelepített németek száma ezzel 150 ezer fölé emelkedett. További 35 ezer fő tervezett kitelepítése végül elmaradt, ám földjeiket és részben házaikat tőlük is elvették. Az áttelepített csehszlovákiai magyarok zöme ily módon a hozzájuk hasonlóan megalázott és meghurcolt magyarországi németek otthonában és földjén kezdhették új életet. A kitelepítések leállításában szerepet játszott Mindszenty hercegrímás és Kapi Béla evangélikus püspök tiltakozása, valamint a Kisgazdapárt és a Kommunista Párt között e kérdésben is kialakult ellentét. Saját bázisának védelmében előbbi a Szociáldemokrata Párttal együtt számos esetben kezdeményezett mentesítési akciót, míg utóbbi lehetőleg akadályozta ezeket.⁹²

A csehszlovák-magyar viszály ellensúlyozása céljából a békeszerződés aláírása utáni hónapokban a magyar kormány nemcsak Jugoszláviával, ha-

90. Haas György: i. m. 226–227.

91. Kertész István: i. m. (1995) 262.

92. Tóth Ágnes: i. m. 174–189.

*Petru Groza Tildy Zoltánnal
a magyar köztársasági elnök rezidenciáján 1947 májusában*

nem – oldani akarván az elmúlt hónapok feszültségeit – Romániával is baráti kapcsolatok kialakítására törekedett. A békeszerződés által szentesített status quo alapján erre Petru Groza is nagyfokú hajlandóságot mutatott. Így került sor 1947. május elején a román miniszterelnök budapesti látogatására. A magyar fél álláspontját legtömörebben Tildy Zoltán fogalmazta meg a Mocsáry Lajos Kollégium felavatásán mondott beszédében. Miután röviden utalt az Erdéllyel kapcsolatos magyar reményekre és azok megghiúsulására („voltak fájó pontok számunkra a békeszerződésben”), bejelentette: „nem akarjuk tovább folytatni a pert. Új korszakot akarunk, valamennyiünk számára boldog, békés kort, egyetértésben, barátságban.” Groza erre udvariasan azzal válaszolt, hogy a két nép egymásra találását a történelemben mindig „idegen érdekek” akadályozták, amelyek hasznot próbáltak húzni a románok és a magyarok ellentéteiből. Most azonban a „román nép szakított a múlttal, és a magyar néppel együtt új jövő felé indul.”⁹³

A román-magyar együttműködés elmélyítését elsősorban a Kommunista Párt szorgalmazta. A *Szabad Nép* akkortájt harcos vezércikkírója, Losonczy Géza példaként állította Grozát a magyar külpolitika irányítói elé. Groza – vélte – tisztán látja, hogy országának nem a Nyugattal, hanem a Szovjetunióval kell együttműködnie, s a magyar és a román nép közeledését is „őszintén kívánja”. A magyar külpolitika viszont – üzent Gyöngyösinek és

93. Tildy és Groza a magyar-román barátságról. *Szabad Nép*, 1947. máj. 4.

rajta keresztül Nagy Ferencnek – „nem tanúsít ilyen elvi szilárdságot”, hanem „gyakran mást mond, mint amit valójában gondol, és ténylegesen tesz.”⁹⁴ De mire is lenne jó a román-magyar barátság és együttműködés? A *Szabad Nép* ezt is megírta. A magyarországi revizionizmussal való szakításon és az erdélyi magyarság „feljődésének” biztosításán túl alapvetően arra, hogy közösen utasítsanak el „minden imperialista behatolási törekvést”, és hogy mindkét országban mielőbb megtörténjen „a haladó, népi demokrácia következetes kiépítése”. Vagyis kül- és belpolitikai szempontból a lehető leg-szorosabban zárkózzanak fel a Szovjetunió mögé, s közös erővel szálljanak szembe az USA irányításával formálódó nyugati blokkal.⁹⁵

A békeszerződés februári aláírása és június végi nemzetgyűlési vitája között a magyar belpolitikai életben mélyreható változások zajlottak le. A kommunista irányítás alatt álló belügyi hatóságok által konstruált ún. köztársaság-ellenes összecsukívés „felgöngyölítése” ürügyén 1947. február 25-én a szovjet katonai hatóságok – mentelmi jogára való tekintet nélkül – letartóztatták Kovács Bélát, a Kiszgazdapárt főtitkárát és a Szovjetunióba hurcolták. Az áprilisban megrendezett koncepciók per keretében összesen mintegy 250 személyt ítélték el, köztük Dálnoki Veress Lajos vezérezredest, az 1944-es erdélyi magyar hadsereg parancsnokát. Közvetett vagy közvetlen érintettsége okán közel 50 képviselőt a Kiszgazdapártból való távozásra kényszerítettek. Demeter Béla, a békedelegáció erdélyi szakértője viszonylag szerencsésebben járt. Négy-öt hónapos vizsgálati fogság után a belügyi szervek 1947 nyarán őt szabadon bocsátották. A „népi demokratikus” átalakulás legfőbb akadályának számító Kiszgazdapárt meggyengítésének betetőzéseként 1947. május végén emigrációba kényszerítették Nagy Ferencet, akit szintén a köztársaság-ellenes összecsukívásban való részvétellel vádoltak. Nagy június 1-jén írta alá lemondó nyilatkozatát Svájcban, ahol szabadságát töltötte.⁹⁶

A május 31-én, tehát még Nagy Ferenc hivatalos lemondása előtt újjáalakult koalíciós kormányból számos kiszgazda miniszter kimaradt. Elveszítette tárcáját Gyöngyösi János is, akivel szemben a munkáspártok egyre nagyobb bizalmatlansággal viseltettek, s akit immár lefejezett pártja sem védett meg. Posztjához valószínűleg a nemzetközi diplomácia útvesztőiben többször eltévedt és csalódott, ám mindvégig jó szándékú és Magyarország érdekeit szolgáló Gyöngyösi sem ragaszkodott. Sértődés nélkül és talán megkönnyebbülten vonult vissza a második vonalba. 1951-ben halt meg. Gyöngyösi helyére ideiglenes jelleggel Mihályfi Ernő, a Kiszgazdapárt balszárnyához tartozó addigi tájékoztatásügyi miniszter került. Az új kormány külpolitikai

94. Losonczy Géza: Groza példája. *Szabad Nép*, 1947. máj. 4.

95. Groza látogatása és a „debreceni út”. Uo. 1947. máj. 7.

96. Palasik Mária: *A jogállamiság megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon 1944–1949*. Budapest, 2000, Napvilág Kiadó, 183–251. és Barabás Béla történész Demeter Béláról. In: *Ilaas György: i. m.* 240–241.

programját Dinnyés Lajos miniszterelnök június 10-i programbeszédében abban foglalta össze, hogy elsősorban a „Duna-medencében élő szomszédjainkkal” és az „írántunk annyi baráti gesztust tanúsító” Szovjetunióval kell szoros kapcsolatokat kiépíteni.⁹⁷ A magyar diplomáciai karból ebben a „munkában” már többen nem kívántak részt venni. Közéjük tartozott Auer Pál és Szegedy-Maszák Aladár, akik Nagy Ferenc lemondásának másnapján, június 2-án adták be lemondásukat és a márciusban római követté kinevezett Kertész István, aki – némi habozás után – szeptemberben távozott posztjáról. Varga Béla kanonok, a nemzetgyűlés kisgazdapárti elnöke, ugyancsak június 2-án távozott az országból.⁹⁸

A köztársaság-ellenes perrel és a Kisgazdapárt lefejezésével a magyar demokrácia egyébként is ingatag építménye alapjaiban rendült meg. Ilyen belpolitikai helyzetben kezdődött meg a békeszerződés ratifikációs vitája június 24-én. A téma előadója Padányi Gulyás Béla kisgazdapárti képviselő volt. Rajta kívül a ház négy ülésén összesen 14-en kértek és kaptak szót. Bár a békeszerződést mindegyik szónok elfogadta, indoklásaik jelentősen különböztek. Az eltérő álláspontok két pólusán a Kisgazdapártból még 1946-ban kizárt szabadságpárti Sulyok Dezső és a Kommunista Párt képviselőtében szólásra emelkedő Horváth Márton beszéde helyezkedett el.

Sulyok szerint a magyarság és a világ közvéleménye egyaránt azt várta, hogy az 1919–20-as rendezés „felismert és hangoztatott hibáit” a győztesek az Atlanti Charta és az Egyesült Nemzetek alapokmányának szellemében orvosolják, és ezzel megteremtik egy tartós és igazságos rendezés alapjait. Különböző okok miatt ehelyett megalkottak egy olyan békét, amely „nem igazságos, nem méltányos, nem reális, nem megnyugtató”, és magyar szempontból még az 1920-as „trianoni békénél is rosszabb”. Rosszabb, mert újabb területátengedésre kötelezte Magyarországot, és megszüntette a kisebbségvédelem korábban intézményes formáit. Bár a két világháború közötti revizionista politikától Sulyok elhatárolódott, a határok Magyarország javára történő későbbi békés módosításának a lehetőségét fenntartotta. Hinni kell benne – adott hangot reményének –, hogy a „mai rossz béke általános és kölcsönös megegyezéssel az idők folyamán jó magyar békévé alakulhasson át”, illetve abban, hogy a „nagyvilág” „lelkiismerete és jóakarata egyszer majd, talán nem is olyan sokára [...] találkozik és társul a mi jóakaratunkkal és lelkiismeretünkkel a magyarság valódi békéjének megteremtése érdekében.” Függetlenül attól, hogy ez mikor és hogyan valósul meg vagy megvalósul-e egyáltalán, Sulyok a magyar társadalom és a mindenkori kormány alapvető kötelességének tartotta, hogy a „határokon kívül maradt magyarok” anyagi felemelkedéséért és „magyar szellemű kultúrájuk átmentéséért” a „megen-

97. *Magyar kormányprogramok 1867–2002*, i. m. II. köt. 947–948.

98. Englert György: id. kézirat, 77–86.

gedett és békés természetű eszközök felhasználásával” minden tőle telhetőt megtegyen.

A fentiekén túl Sulyok beszéde még két figyelemre méltó mozzanatot tartalmazott. Miután köszönetét fejezte ki a szövetséges és társult hatalmaknak azért, hogy az „önálló nemzeti államiság meghagyásával” biztosították Magyarország számára „a teljes függetlenség lehetőségét”, kifejezte óhaját aziránt, hogy „szűnjék meg végre a hadiállapot és minden, ami azzal együtt jár”. Vagyis a „megszálló győztes hadsereg kitűnő katonái” térjenek haza! „Még egyszer megköszönjük nekik, amit értünk tettek, és kívánjuk, hadd örvendjenek ők is minél előbb békés családi otthonuknak.” Ez félreérthetetlen és páráját ritkítóan bátor megnyilatkozás volt, miként Sulyok néhány más 1947-es megszólalása is. Beszédének másik fontos eleme az 1944 utáni magyar kormányok bírálata volt a magyar békecélok késői megfogalmazásáért és következetlen képviseléséért. Ez annyiban igaz volt, hogy a koalíciós pártok egészen az utolsó pillanatig valóban képtelnek bizonyultak közös nemzeti platformot kialakítani, és azt egységesen képviselni. Az az állítása viszont, hogy az egész béke-előkészítés „hanyag, felületes és lelkiismeretlen munka volt”, minden alapot nélkülözött. S nem volt igaz az sem, hogy „a magyarság javára felhozható nagyszámú enyhítő körülmények” „nem jutottak az érdekelt nagyhatalmak tudomására”. A nagyhatalmaknak egyrészt nem volt szükségük ilyen információkra, hiszen a trianoni békeszerződés okozta igazságtalanságokkal és Magyarország háborús szereplésével egyaránt tisztában voltak. Másrészt, ha nem lettek volna, a Béke-előkészítő Osztály jegyzékeiből és propagandakiadványaiból kimerítően tájékozódhattak.⁹⁹

Mint a kommunista politikusok beszédeiből általában, a nagyhatalmak érdekszempontjai Horváth Márton felszólásából is hiányoztak. Annál nagyobb hangsúllyal szerepeltek a Horthy-rendszer „bűnei”. A „bajor hegyekben üdülő” Horthy és a „Capri szigetén nyaraló” Kállay felelősségét külön is kiemelte, helytelenítve a nagyhatalmak nagylelkűségét a büntetőjogi felelősségre vonás elmaradása miatt. A vezetők bűnössége mellett hangsúlyozta Horváth a „magyar nép” felelősségét is, amelynek „egy része” követte „Horthynak és társainak hívó szavát”. A Horthy-rendszer mellett – tért át a jelenre Horváth – „bizonyos értelemben felelősségre vonta ez a békeszerződés még az új Magyarországot is.” Annak, hogy Magyarország még Romániával szemben is hátrányos megkülönböztetésben részesült, szerinte nem Besszarábia, s nem is a sikeres román kiugrás, hanem az volt a döntő oka, hogy Románia előbb járt a „demokratikus fejlődés, a demokratikus haladás útján, mint ahol Magyarország tartott 1946-ban.” Vagyis – visszaadva a szavak eredeti értelmét – Romániában szovjetbarát és kommunista túlsúllyal rendelkező kormányzat került hatalomra már 1945-ben, míg Magyarországon a kiegyen-

99. *Nemzetgyűlési Napló*, 1947. jún. 24. 25–36. Közl. *Sorsdöntések*, i. m. 369–379. Vö. Szerencsés Károly: *A nemzeti demokráciáért*. Pápa, 1997, Pápa Város Önkormányzata, 204–240.

súlyozott külkapcsolatokra törekvő és a szovjetizálás perspektíváját elutasító demokratikus Kiszgazdapárt győzött demokratikus választásokon. Ezzel összefüggésben éles bírálatban részesítette Nagy Ferencet, aki „kétkulacos politikájával” „a nagyhatalmaknak és szomszédjainknak bizalmatlanságát kihívta Magyarország ellen”. A nagyhatalmak felelősségéről szólva azt hangsúlyozta, hogy „a nyugati hatalmak nem mutattak különösebb rokonszenvet Magyarországgal szemben”. Arról, hogy a Szovjetunió mekkora rokonszenvet mutatott Magyarországgal szemben és miben, természetesen nem szólt.

Horváth is párhuzamot vont Trianon és Párizs között. Konklúziója azonban éppen ellentétje volt Sulyokénak. Trianon után – írta – „az egész magyarság rab volt”, mára viszont a „magyar nép szabad lett”. Szabad lett Magyarországon (bár a „reakció erőivel” még nem számolt le teljesen), szabad lett Jugoszláviában és „a fejlődés útján van Romániában” (bár ott még „van javítani valók”). Egyedül a csehszlovákiai magyarság helyzetét nevezte „igazságtalannak” és „méltatlannak”, ám reményét fejezte ki aziránt, hogy „a trianoni következmények nem fognak bekövetkezni” ott sem. „Mi bízunk abban – mondta továbbra is új értelmet adva a szavaknak –, hogy ez a mai Magyarország, amely ezekben a hetekben tesz hatalmas lépést a demokratizálódás útján, amely az elmúlt hetekben szabadult meg a népek azon elenségeitől, akik igen fontos döntő pozíciókat bitoroltak [...], meg fogja kapni az igazságot és elégtételt csehszlovák vonatkozásban is.” A teendő tehát haladni tovább a „demokratizálódás útján”, megakadályozni a Kállay és Nagy Ferenc nyomdokaiba lépett Sulyok Dezső és pártja „fasiszta célkitűzéseinek” valóra válását, és ezzel elősegíteni, hogy „demokratikus szomszédjainkhoz” fűződő viszonyunk „őszinte és meleg barátsággá” váljon.¹⁰⁰

Padányi Gulyás Bélán kívül a Kiszgazdapárt részéről ketten szólaltak fel: Mihályfi Ernő külügyminiszter és ugyancsak a párt balszárnyához tartozó Pesta László, Újpest tisztiorvosa és a Miniszterelnökség újonnan kinevezett politikai államtitkára. Mihályfi hosszasan foglalkozott az 1919 és 1944 közötti magyar politika tévedéseivel és hibáival, majd részletesen, tétléről tételre ismertette a békeszerződést, amelyet egyébként írásban is megkapott mindenki. Kijelentette, hogy a „magyar nép nem fogja még egyszer azt a hibát [...] elkövetni, amelyet negyedszázaddal ezelőtt elkövetett, amikor részben a trianoni szerződéssel szemben támadt dac indította el az ellenforradalom végzetes útjára.” Ehelyett „tudomásul veszi a békeszerződés feltételeit, és minden erejével, minden jószándékával igyekszik teljesíteni azokat.” Hozzátette: az új kormány külpolitikájának alapja „az őszinte és fenntartás nélküli barátság szomszédainkkal, a dunai államokkal és elsősorban a szomszéd nagyhatalommal, a Szovjetunióval.” Pesta, aki elsőként kapott szót a vitában, a Horthy-rendszer demokratikus ellenzékének világháborús érdemeit taglalta, és vitatta, hogy vezetőivel együtt a magyar nép is bűnös lett volna.

100. *Nemzetgyűlési Napló*, 1947. jún. 25. 43–58. Közli *Sorsdöntések*, i. m. 379–394.

Majd Groza politikájára hivatkozva a nemzetiségi megbékélés kommunista politikusokra emlékeztető délibábját villantotta fel. „Ha egyformán szabadon élnek Magyarországon, Jugoszláviában, Romániában, Csehszlovákiában és Ausztriában a magyarok és más nemzetiségek, úgy, mint a Szovjetunióban az a sok különböző, elütő és mégis összetartó népfaj – reménykedett –, akkor olyan békés fejlődés indulhat meg és olyan jószomszédság alakulhat ki, amely elfelejtetheti velünk és a szomszéd népekkel azt a sok sebet és keserűséget, amelyet az egymásra uszítás sötét évszázadaiban egymásnak okoztunk.”¹⁰¹

A Szociáldemokrata Párt nevében felszólaló Kéthly Anna Horváth Mártonhoz és Mihályfi Ernőhöz hasonlóan éles szavakkal bélyegezte meg a Horthy-rendszer politikáját, amit az egész 1848 utáni magyar történelem osztályszempontú, szociáldemokrata értelmezésébe illesztett. „A magyar köz-társaság fizet ebben a békeszerződésben azért, amit elődei csináltak” – jutott el a jelenhez –, és ezért az 1945 előtti „uralkodó osztály” képviselőinek „ki kell lépniük az ország életéből.” „Ami ebben a békeszerződésben teherként és súlyos kötelezettséggént jelentkezik, azért viseljük a vádat és a szégyent azok, akik osztályérdekeiket a magyar nép és a magyar föld érdekei fölé helyezték: ami reménység és biztatás mutatkozik ebben a békeszerződésben, azért pedig mondjunk köszönetet őszintén, hátsó gondolat nélkül a győztes nagyhatalmaknak, amelyek a másodszor is békebontó magyar uralkodó osztály vétkeiért nem zúzták össze nemzeti létünket.”¹⁰²

A Parasztpárt nevében – már az általános vita lezárása és a szavazás után – Farkas Ferenc mondott rövid és színtelen beszédet. Részben azt taglalta, hogy „a magyar nép nem bűnös, mégis viselnie kell a korábbi bűnök miatt ránk szakadt békeítélet következményeit”, részben pedig – Sulyokhoz hasonlóan – reményét fejezte ki, hogy „az ítéletbe nem nyugodhatunk bele s fellebbezni fogunk, amikor a demokratikus együttműködés ezt lehetővé teszi.”¹⁰³ Kovács Imre, aki külügyi kérdésekben korábban nyilatkozni szokott, február vége óta már nem tartozott a túlságosan kommunistabarátnak tartott párthoz, s 1947 novemberében – Nagy Ferenc, Varga Béla és az augusztusban emigrált Sulyok Dezső példáját követve – az országot is elhagyta.

A Demokrata Néppárt nevében felszólaló Eckhardt Sándor, a szociáldemokrata Zentai Vilmos, a szabadságpárti Jármay Gyula, valamint a pártonkívüli Dénes István, Parragi György, Pfeiffer Zoltán, Reicher Endre, Schlachta Margit és Zsedényi Béla új szempontokkal nem járultak hozzá a vitához. A nemzetgyűlés a javaslatot 1947. június 27-én egyhangúlag elfogadta.¹⁰⁴

101. *Nemzetgyűlési Napló*, 1947. jún. 24. 10–16. (Pesta László) és Uo. 1947. jún. 26. 117–128. Közli *Sorsdöntések*, i. m. 354–359. és 394–403.

102. *Nemzetgyűlési Napló*, 1947. jún. 24. 16–25. Közli *Sorsdöntések*, i. m. 359–369.

103. *Nemzetgyűlési Napló*, 1947. jún. 27. 193–198.

104. Uo. 185.

Az amerikai törvényhozás 1947. június 5-én, a brit júliusban, és a szovjet augusztus 31-én fogadta el a magyar békeszerződést. Letétbe helyezésére 1947. szeptember 15-én került sor Moszkvában. A magyar békeszerződés ezzel hivatalosan is érvénybe lépett. Ezzel egyidejűleg megszűnt a Szövetséges Ellenőrző Bizottság, és megkezdték a szovjet hadsereg részleges kivonását Magyarországról.¹⁰⁵ Látszólag tehát helyreállt az ország teljes szuverenitása. A valóságban azonban erről természetesen szó sem volt. Az 1947. augusztus 31-i választásokon a kommunista irányítás alatt lévő Belügyminisztérium szervezésében súlyos csalásokat követtek el. A Kommunista Párt ennek köszönhetően 17%-ról 22%-ra növelte szavazatainak arányát, s ezzel a parlament legerősebb pártja lett. A Kisgazdapárt támogatottsága viszont, amelyet az elmúlt másfél évben sikeresen szétziláltak, 57%-ról 15%-ra csökkent. Ez jó alapot teremtett annak az új szovjet elképzelésnek a megvalósításához, amelynek lényege a Truman-doktrína meghirdetésére adott válaszként a kelet-európai országok szovjetizálásának felgyorsítása, és ez által a szovjet befolyás akadálytalan érvényesítése volt. Az erre vonatkozó utasításokat a kommunista pártok 1947. szeptember 22-e és 28-a között kapták meg a szovjet vezetőkől Lengyelországban.¹⁰⁶ A szeptember 25-én megalakult második Dinnyés-kormányban a külügyi tárcát ennek megfelelően már kommunista politikus – Molnár Erik – kapta, akinek az irányvonala – a külügyekért legfelsőbb szinten felelős Révai József iránymutatásának megfelelően – a Szovjetunióhoz való feltétlen igazodás politikája lett. Ahhoz a Szovjetunióhoz, amely – mint október 7-i parlamenti beszédében Dinnyés Lajos elmondta – „nagyhatalmi voltát velünk szemben sohasem érvényesítette” és „minden gesztusával segítségünkre sietett”.¹⁰⁷

105. Földesi Margit: i. m. 182–183.

106. Gáti, Charles: *Magyarország a Kreml árnyékában*. Budapest, 1990, Századvég Kiadó, 118–124.

107. *Magyar kormányprogramok 1867–2002*, i. m. II. köt. 987–988. Vö. Fülöp Mihály – Sipos Péter: *Magyarország külpolitikája a XX. században*. Budapest, 1998, Aula, 349–353.

EPILOGUS: A HALLGATÁS ÉS AZ ELHALLGATÁS POLITIKÁJA

A két munkáspárt egyesülésével Magyarország szovjetizálásának a folyamata 1948-ban felgyorsult, és az 1949. május 15-i egypárti választásokkal, valamint a szovjet mintájú alkotmány augusztusi elfogadásával politikai értelemben lezárult. A szovjet felügyelet alatt álló szomszédos államokban hasonló átalakulás ment végbe. Romániában 1947. december 30-án lemondatták a királyt, 1948. február 21–23-án egyesült a két munkáspárt, majd áprilisban az 1936-os szovjet alkotmány számos jegyét magán viselő alaptörvényt fogadtak el. Csehszlovákiában 1948 februárjában alakult meg a kizárólag kommunis-tákból és szociáldemokratákból álló kormány, és az új, „szocialista” alkotmányt május 9-én fogadták el. 1948. június 7-én egészségi okokra hivatkozva Beneš lemondott, majd szeptemberben meghalt. Helyére a Kommunista Párt vezetője és az addigi miniszterelnök, Klement Gottwald lépett. Jan Masaryk már ezt megelőzően, március 10-én elhunyt. Egyes verziók szerint öngyilkos lett, mások szerint a szovjet titkosszolgálat végzett vele.¹

Az Egyesült Államokkal és az általa vezetett nyugati országokkal, vagyis az „imperialistákkal” szemben kialakult éles ellentétei miatt a Szovjetunió arra törekedett, hogy a saját táborán belüli kisállamok viszálykodásait megszüntesse vagy legalábbis mérsékelje. Ez a törekvés és az általános szovjetizáció folyamata a magyar kisebbségeket ellentmondásosan érintette. A csehszlovákiai magyarok 1948. október 12-én visszakapták állampolgárságukat, és 1949 áprilisában befejeződött a lakosságcsere-egyezmény végrehajtása. A Csorba-tónál kötött július 25-i megállapodásban Magyarország lemondott az áttelepítésekből adódó vagyoni jogi követeléseiről, amit Csehszlovákia a még fizetendő magyar jóvátétel elengedésével viszonzott. A 200 ezer magyar egyoldalú kitelepítésére vonatkozó terv, amelyről a békeszerződés értelmében tárgyalásoknak kellett volna kezdődni, lekertült a napirendről. 1949-ben megalakulhatott a szlovákiai magyarok első szervezete, a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete (Csemadok). A későbbiekben folytatódott a lassú javulás. A helyzet változását leginkább a magukat magyarnak vallók számának emelkedése mutatta. 1948–49-ben még csak 200–250 ezren, 1950-ben viszont már 354, 1960-ban pedig 518 ezren

1. Fejtő Ferenc: *A népi demokráciák története*. I–II. köt. Budapest, Párizs, 1991, Magvető és Magyar füzetek, 136–162.

vállalták magyarságukat. Az általános enyhülés mellett ebben a növekedésben döntő része volt annak, hogy 1954-ben véget vetettek a reszlovakizációnak. A legfelsőbb pártfórum állásfoglalása szerint a továbbiakban mindenki olyan nemzetiségűnek vallhatta magát, „amelynek nyelvén legjobban tudja kifejezni magát, és amely legközelebb áll hozzá.”²

Romániában viszont, amely a békeszerződés elfogadásáig látványosan törekedett méltányos nemzetiségpolitikára, rosszabbodott a magyarok helyzete. 1947. május 22-én, tehát két héttel Petru Groza magyarországi látogatása után Vasile Luca a Román Kommunista Párt magyar kisebbséggel kapcsolatos új irányelveiről jelentetett meg cikket. A magyar származású kommunista vezető (Luka László) ebben síkraszállt „az elvtelen magyar egység ellen”, és meghirdette az erdélyi magyarság önálló intézményrendszere elleni harcot. Luca/Luka gondolatmenete szerint a nemzeti kisebbségeknek kollektív jogai nem lehetnek, ezért az ezek gyakorlására létrehozott intézmények is szükségtelenek. Az új politika első áldozata a magyar szövetkezeti hálózat volt, amelynek mintegy 1200 fiókszervezetét 1947. június 24-én olvasztották be a Román Nemzeti Szövetkezeti Intézetbe. A Magyar Népi Szövetség felszámolása több lépcsőben következett be. 1947-ben elmozdították a szervezet éléről Kurkó Gyárfást, és helyére a nála is lojálisabb Kacsó Sándort állították. A szervezet feladatát ezzel egyidejűleg abban határozták meg, hogy a romániai magyarságot mozgósítsa a „reakció” elleni harchoz, az osztályharc megvívására. Később már ezt sem tartották szükségesnek, és 1953-ban a többi kisebbségi szervezettel együtt egyszerűen feloszlatták. Közben – 1949 végétől kezdődően – a szervezet számos vezetőjét letartóztatták és koncepciós perekben börtönbe vetették. Ez lett az osztályrésze Márton Áronnak is, akit 1951-ben tíz év szigorított börtönbüntetésre és életfogytiglani kényszermunkára ítélték. Bár a börtönből 1955-ben kiengedték, 1967-ig házi őrizetben tartották. A legnagyobb számú és legöntudatosabb magyar kisebbség erejének megtörését célozta a székelyföldi Magyar Autonóm Tartomány létrehozása is 1952-ben. Az erdélyi magyarság egyharmadának területi autonómiájával – akkori vélemények és a mai kutatók egy része szerint „gettójával” – takarózva zavartalanabban folytatódhatott a másik kétharmad gazdasági és kulturális intézményrendszerének elsorvasztása és jogaik fokozatos felszámolása.³

Az erdélyi magyarság helyzetének romlását a kommunista magyar kormányok szó nélkül tűrték. Az elkobzott magyar tulajdonnal (CASBI stb.) kapcsolatos jogszerű követeléseit 1953-ban feladta, és a koncepciós pereket nemcsak tudomásul vette, hanem asszisztált is hozzájuk. Ennek leggyaláza-

2. Arató Endre: i. m. 354–360. és Fülöp Mihály – Sipos Péter: i. m. 355–356.

3. Ara Kovács Áttila – Dávid György – Joó Rudolf – Kőszegi László – Nagy József – Tóth Károly Antal – Vásárhelyi Judit: Jelentés a romániai magyar kisebbség helyzetéről. In *Jelentesek a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről*, i. m. 75–76. és R. Süle Andrea: Románia politikai története 1944–1990. In Hunya Gábor – Réti Tamás – R. Süle Andrea – Tóth László: *Románia 1944–1990*, i. m. 216–223.

tosabb fejleménye az volt, hogy a Márton Áron elleni hazaárulási per potenciális tanújaként 1952-ben letartóztatták és átadták a román hatóságoknak a Balatonboglárra visszavonult Demeter Bélát, aki – máig tisztázatlan, de könnyen elképzelhető körülmények között – néhány hónap múlva meghalt az egyik román börtönben.⁴

A csehszlovákiai magyarok javuló és a romániai magyarok rosszabbodó helyzetéhez képest a kárpátaljai magyarok éveken át a teljes reménytelenség állapotában éltek. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának elnöksége 1946. január 22-én rendeletben szabályozta „Kárpáton túli Ukrajna” közigazgatását. Ennek értelmében a 13 járásra osztott terület az Ukrán Szövetségi Köztársaság megyéje lett Ungvár központtal. A magyarok képviselőit szinte teljesen kirekesztették a megye és a járások irányításából. Még az abszolút magyar többségű beregszászi járás első titkára is egy kárpátukrán – Dmitro Popovics – volt éveken át. Büñösnek számított mindenki, aki 1939 és 1944 között bármiféle tisztséget viselt. Az addigi ezrek után papok, állami tisztviselők és levanteoktatók százait deportálták, illetve költöztették ki otthonaikból. A parasztokat a kollektivizálás során fosztották meg vagyonuktól. Akadályokat gördíttek a kulturális önszerveződés elé is. Az 1945. december 5-étől megjelenő *Kárpáti Igaz Szót*, a terület egyetlen magyar nyelvű napilapját lényegében a *Zakarpatszka Pravda* magyar fordításaként adták ki. Eredeti magyar írások csak abban az esetben jelenhettek meg benne, ha szerzőjük ukránul is benyújtotta cikkét. Az első magyar nyelvre fordított szépirodalmi könyv 1947-ben, az első magyar nyelvű verseskötet 1951-ben jelent meg. Az enyhülés halovány jelei Kárpátalján csak Sztálin halála után, 1953–54-ben mutatkoztak, s szélesebb körben érezhetővé csak 1957 után váltak.⁵

A jugoszláviai magyarság helyzete 1945 tavaszától viszonylag kevés panaszra adott okot. A föderatív államszerkezet és Vajdaság autonóm státusa a magyarok számára az egypártrendszer ellenére olyan önszerveződési és érdekvédelmi lehetőségeket biztosított, amilyenekkel a két világháború között csak részben rendelkeztek. Magyarországgal összevetve a későbbiekben vonzóvá vagy legalábbis elfogadhatóvá tette Jugoszláviát a bácskai magyarok szemében az is, hogy földjeiket nem kollektivizálták. Szántó Zoltán, Magyarország belgrádi követe 1947. júniusi összefoglaló jelentésében – némileg bizonyára túlozva – úgy összegezte a vajdasági magyar területeken tett látogatásán szerzett benyomásait, hogy a magyar kisebbség megkülönböztetés nélkül élvezi az állampolgári jogokat, a vezető testületekben számarányának megfelelően van képviselve, s így „nem fenyegeti őket az elnemzetlenedés veszélye”. „Teljesen szabadon ápolhatják és fejleszthetik a ma-

4. A román–magyar vagyoni jogi és kártalanítási tárgyalásokra lásd Vincze Gábor: i. m. (1999) 122–150. Demeter Béla sorsára uő: Demeter Béla emlékezete, id. kézirat, valamint Barabás Béla történész Demeter Béláról és Dr. Fülöp Mihály Demeter Béláról. In Haas György: i. m. 239–258.

5. Botlik József – Dupka György: i. m. 62–65.

gyar nemzeti kultúrát, és ezzel a lehetőséggel élnek is.” 1947. december 8-án Magyarország Jugoszláviával írt alá először barátsági és kölcsönös segítségnyújtási egyezményt. Ebből az alkalomból Budapestre érkezett Josip Broz Tito, akitől Dinnyés Lajos Magyarország minden történelmi „bűnéért” bocsánatot kért: a délszlávok 1918 előtti „könyörtelen elnyomásáért”, az I. világháborúban okozott szenvedésekért, az 1941-es „hitszegésért” és az újvidéki „vérfürdőért”. A jugoszláv partizánok 1944-es bosszújáról viszont sem ő, sem Tito nem tett említést.⁶

A görög partizánok támogatásával és Olaszországgal szembeni határköveteléseivel Tito gyengítette a Nyugat földközi-tengeri pozícióit, és ezzel a Szovjetunió malmára hajtotta a vizet. Sztálin ezért egy ideig eltűrte a jugoszláv vezető vámuniós és egyéb regionális együttműködési tervekben megnyilvánuló balkáni hatalmi törekvéseit. A békeszerződések elfogadása után ez a helyzet megváltozott. A kommunista pártok 1947-ben létrehozott közös szervezete (Tájékoztató Iroda) szovjet kezdeményezésre 1948 júniusában a „jobboldali, burzsoá-nacionalista elhajlás” vádját sütötte Titóra, és kizárta pártját a nemzetközi kommunista mozgalomból. A szívélyes jugoszláv-magyar kapcsolatoknak ez a fordulat szinte automatikusan véget vetett. A fagyossá vált viszonynak köszönhetően az 1946-os elvi megállapodás a két ország közötti lakosságcsereéről lekerült a napirendről. Jugoszlávia kiközösítésének másik pozitív következménye a jugoszláv politikai nemzet egységének kialakítására, illetve erősítésére irányuló addigi szándék tartós érvényesülése lett. Ez a magyar kisebbség számára is garanciát jelentett. Miközben másutt a magyar intézmények elsorvasztása folyt, Újvidéken 1954-ben tartományi egyetem létesült, amelyen belül 1959-ben magyar nyelvi és irodalmi tanszéket állítottak fel.⁷

A magyar kisebbségek helyzetének alakulása az 1949 utáni Magyarországon sokáig tabutémának számított. A háború utáni korszak utolsó olyan miniszterelnöke, aki programadó parlamenti beszédében a magyar kisebbségekről említést tett, Dobi István volt 1948. december 14-én. A csallóközi földmunkásból lett „társutas” kiskazda miniszterelnök elégedetten nyugtázta, hogy a csehszlovák kormány visszaállította a magyarok állampolgárságát, s hogy „további intézkedéseket tesz a csehszlovákiai magyarok polgári és politikai egyenjogúsítása érdekében.” Dobi utóda, Rákosi Mátyás 1952-ben viszont már csak a Szovjetunióhoz fűződő „őszinte baráti viszony” elmélyítéséről, a „népi demokráciákkal” kialakított „baráti szálak” „szorosabbra fűzéséről” és a „béke nagy ügyének szolgálatáról” beszélt. Nagy Imre 1953-as és Hegedűs András 1955-ös beszédét ugyanez a retorika jellemezte.⁸ A hallgatás rész-

6. A. Sajti Enikő: i. m. (2004) 379–384.

7. Für Lajos: *Kisebbség és tudomány*. Budapest, 1989, Magvető Kiadó, 116–209.

8. *Magyar kormányprogramok 1867–2002*, i. m. II. köt. 1018. (Dobi), 1053. (Rákosi), 1075. (Nagy), 1091. (Hegedűs).

ben a szovjet elvárásokból – a táboron belüli csend és rend követelménye –, részben a marxizmus ama tételéből következett, amely a nemzeti ellentéteket a tőkés-polgári „kizsákmányolás” sajátos a eseteként értelmezve hosszabb távon – a *Kommunista Kiáltvány* víziójának megfelelően – azzal számolt, hogy a szocializmus körülményei közepette a nemzetiségek asszimilálódni fognak, és idővel maguk a nemzetek közötti különbségek is eltűnnek.

1956 után a retorika némiképp változott, de a magyar kisebbségek ügyét sokáig az új vezetés sem érezte magáénak, és amennyiben igen, nem beszélt róla. A magyar tannyelvű kolozsvári Bolyai Egyetem 1959-es egyesítését a román Babeş Egyetemmel Magyarországon éppúgy hallgatás övezte, mint a szlovák és magyar tannyelvű általános és középiskolák összevonásának megkezdését és a dél-szlovákiai magyar többségű járások határainak módosítását az 1960-as évek elején. Az 1959-ben elfogadott pártállásfoglalás (*A burzsoá nacionalizmusról és a szocialista hazafiságról*) a magyar kisebbségek helyzetét rendben lévőnek, a problémáikat nem létezőnek állította be. „A második világháború után – olvashatjuk ebben – hazánkban és a többi kelet-európai országban szocialista forradalom ment végbe. A munkásosztály hatalomra jutása lehetővé tette, hogy ezekben az országokban a nemzeti kérdést új módon, az internacionalizmus elvei szerint oldják meg. A nemzetiségek, köztük a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek is, felszabadultak nemcsak a burzsoá földesúri kizsákmányolás alól, hanem a nemzeti elnyomás alól is. Miután a munkásosztály hatalomra jutott, a nemzeti gyűlölködés helyébe a szocializmus építésének közös ügye lép. Az évszázadokon át táplált bizalmatlanságot a kölcsönös bizalom, az ellenségeskedést a baráti kapcsolatok erősödése váltja fel.”⁹ Eleinte maga Kádár is úgy gondolta, hogy „a népek kérdéseit, a nemzeti fejlődés problémáit” végül majd a kommunizmus győzelme fogja megoldani.¹⁰

A magyar kisebbségek helyzetével szembeni közömbösséget, illetve az ideológiai síkon ezt alátámasztó „proletár internacionalizmust” az 1960-as évek végétől a nemzetnek mint tartósan létező kulturális és politikai realitásnak az elismerése és a világ magyarságát összekapcsoló kulturális köteleknek az erősítésére való törekvés kezdte felváltani. A gazdaságpolitikai reformokhoz és a kulturális liberalizmushoz hasonlóan ez a váltás is Kádár és a kádári vezetés pragmatizmusával és a marxista dogmáktól való távolodásával magyarázható. Az új szemlélet számos pártdokumentumban tetten érhető. Ezek közül az MSZMP Központi Bizottsága mellett működő Kulturpolitikai Munkaközösség 1974-es állásfoglalása a legfontosabb. Ez a munka természetes és támogatandó jelenséggént interpretálta a kisebbségek kettős

9. *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962.* Szerk. Vass Henrik, Ságvári Ágnes. 2. kiad., Budapest, 1973, Kossuth Kiadó, 372.

10. Földes György: Kádár János és az erdélyi magyarság. In *Nemzetiség – felelősség. Írások Gáll Ernő emlékére.* Szerk. Földes György, Gállfalvi Zsolt. Budapest, 2005, Napvilág Kiadó, 60–64.

kötődését, és ezzel összefüggésben különbséget tett a politikai és a kulturális nemzet fogalma között. „A nemzetiségek – írták a szerzők – annál jobban tudnak a többségi néppel és vezető erővel politikailag s így a szocializmussal is azonosulni, minél inkább biztosítva érzik nemzetiségi kultúrájuk, sajátosságaik megőrzésének, nyelvük használatának, oktatási igényeik kielégítésének, a velük egy nyelvet beszélő nemzethez fűződő kapcsolataiknak szabad érvényesítését.” Ennek érdekében a dokumentum elengedhetetlennek tartotta „a kollektív nemzetiségi jogok alkotmányos és gyakorlati biztosítását”, amit az „egyes szocialista országok” közötti együttműködés „előfeltételének” nevezett. A szomszédos országok vezetésének címezve megfogalmazta azt is, hogy „A nemzetiségi kérdés más súllyal esik latba olyan országokban, ahol nagy és összefüggő területeken élő nemzeti kisebbségek vannak, mint ott, ahol számuk nem jelentős.”¹¹

Az állásfoglalást követően megjelent sajtóközlemények, kormányrendeletek és törvények egyértelművé tették, hogy Magyarország szakított a nemzetiségek elkerülhetetlen és kívánatos asszimilálódását hangoztató korábbi álláspontjával. Az új irányvonal lényege a nemzetiségek kulturális önfeladásának az elítélése, illetve a magyar kisebbségek kulturális azonosságuk megőrzéséért folytatott harcának a támogatása lett. Az erdélyi magyarok folyamatosan romló helyzetének a javítása érdekében Kádár János 1977-ben tárgyalásokat folytatott Nicolae Ceaușescuval. A találkozók kudarcra is hozzájárult ahhoz, hogy 1977–1978 fordulóján a *Magyar Nemzet* közölte Illyés Gyula *Válasz Adynak és Herdernek* című esszéjét, amely hosszú idő után először emelt szót nyilvánosan a magyar kisebbségek „létfajciájáért”. „A világon – olvashatjuk ebben – mintegy tizenöt-tizenhat millió magyar él. Ebből azonban csak tízmillió az ország területén, határain belül; a többi kívül, jelentékeny részben úgy tapadva a térképbeli országra, mint kenyérre a héja.” Ezeknek a magyaroknak „nincs saját nyelvi egyeteme, illetve, ha volt, azt megszüntették. De nincs ilyen főiskolája, s rövidesen nem lesz egyetlen saját anyanyelvű középiskolája, mert ami volt, azt is úgy szakosítják, hogy az oktatás az állam nyelvén folyik azzal a következménnyel, hogy a nemzeti kisebbségű ifjú a maga nyelvén ipart sem tanulhat; tehát gépmunkás, gépkezelő sem lehet, csak napszámos”.¹² A következő évben – igaz, csak külföldön – Illyés előszavával megjelent Janics Kálmán revelatív munkája a szlovákiai magyarság 1945 és 1948 közötti helyzetéről (*A hontalanság évei*). A közel három évtizedes hallgatást ezekkel a munkákkal kezdte felváltani a halk, majd egyre hangosabb és hallhatóbb beszéd. Arra azonban, hogy egy magyar miniszterelnök parlamenti programbeszédében újból szóba hozza a magyar kisebbségeket és az anyaország velük szembeni felelős-

11. A szocialista hazafiság és a proletár internacionalizmus időszerű kérdései. *Társadalmi Szemle*, 1974/10. 32–47.

12. Illyés Gyula: *Szellem és erőszak*. Budapest, 1978, Magvető, 231–263.

ségét, még egy évtizedig kellett várni. A közhiedelemmel ellentétben ez a miniszterelnök nem Antall József, hanem Németh Miklós volt, aki 1989. június 1-jén elmondott beszédében kormánya nevében „vállalta a hazai és az államhatárokon túl élő magyarságot összekötő tradíciók és értékek ápolását”, és a „belügyekbe való be nem avatkozás” elvével szakítva azt is, hogy nemzetközi fórumokhoz fordulva „képviseli a magyarság ügyét, benne a Romániában élő magyar nemzetiségét is.”¹³

A párizsi békeszerződésről, amely a magyarság megosztottságát visszaállította, teljes mértékben sohasem lehetett hallgatni. Ha külön kutatási témává sokáig nem is válhatott, a történeti összefoglalásokban nem lehetett megkerülni. Az 1949 utáni kommunista rendszer ezért nem hallgatást, hanem elhallgatást várt el azoktól, akik erről írtak vagy nyilatkoztak. A következő évek indoktrinációs céllal készült interpretációi elhallgatták, hogy a nyugati hatalmak, elsősorban az Egyesült Államok támogatták a Romániával, sőt a Csehszlovákiával szembeni magyar határkorrekciós elképzeléseket, és megakadályozták 200 ezer szlovákiai magyar egyoldaltú kitelepítését. Szerepük valóság-hű bemutatása nem illett volna abba a torzképbe, amit a szovjet szövetségi rendszer államainak propagandája az „imperialista hatalmakról” festett, és saját társadalmakkal elfogadtatni akart. A Szovjetunió szerepét ugyanakkor idealizálták. Ennek érdekében mélyen hallgattak a szovjet diplomácia kétkulacsosságáról, és természetesen nem írtak arról sem, hogy a csehszlovákiai magyarok kitelepítésének tervét Moszkva támogatta, a román-magyar határvitában pedig Románia pártját fogta. A gazdasági vitákkal kapcsolatban hallgattak arról, hogy a Szovjetunió ragaszkodott a 200 millió dolláros jóvátételhez, miközben hangsúlyozták, hogy a Magyarország által fizetendő kárpótlás arányának csökkentése a Szovjetuniónak köszönhető. És végül némaság övezte a Magyarország és szomszédjai közötti ellentéteket és vitákat is.

Ezekkel a súlyosan félrevezető és az 1946–47-es kommunista értékelésekben már felbukkanó tézisekkel először *A magyar nép története* című összefoglalásban találkozhattak az olvasók. Bár ez az 1951-ben, majd kissé kiegészítve 1953-ban újra kiadott munka eredendően a középiskolák számára készült, mint első és sokáig egyetlen „marxista” magyar történeti szintézist különböző tanfolyamokon és pártiskolákban is előszeretettel használták. Hatása ezért a fiatalok és a tájékozatlan felnőttek körében igen jelentős volt. Az 1947-es békeszerződéssel két bekezdésben foglalkozott a 20. századi fejezetek szerzője. Ezek kulcsmondatai így hangoztak: „A szovjet diplomácia az amerikai és angol imperialistákkal szemben kiharcolta, hogy Magyarország olyan békeszerződést kapjon, amely biztosítja az ország függetlenségét és demokratikus fejlődését, és nem haladja meg gazdasági teljesítőképességét. A szovjet diplomáciának köszönhető, hogy a kártérítési kötelezettségek nem 100%-kal, hanem csak kétharmad résszel terhelték az

13. *Magyar kormányprogramok 1867–2002*, i. m. II. köt. 1564.

országot. A Szovjetuniónak fizetendő jóvátétel összege az angolszászok eredeti követeléseinek nyolcadrészét tette ki [? – R. I.], mindössze 2%-át a Szovjetunió háborús kárainak.

1947. február 17-én [sic!] írták alá Párizsban a magyar békeszerződést. Magyarország második világháború előtti határai lényegében változatlanok maradtak. A Szovjetunió megakadályozta, hogy a nyugati imperialisták leigázó feltételeket kényszerítsenek Magyarországra. A Szovjetunió segítségével Magyarország megszerezte azt a lehetőséget, hogy mint önálló demokratikus állam erősödjék meg, és az ugyancsak népi demokratikus fejlődés útját járó szomszéd államokkal baráti kapcsolatokat építsen ki.”¹⁴

Az 1956-os forradalom és szabadságharc két hete alatt néhány periférius – magát kereszténynek nevező – párt határrevíziós követeléseket fogalmazott meg. Bár vonatkoztatási pontjuk minden esetben Trianon, s nem Párizs volt, tételes igényeik nem az 1920-as trianoni, hanem az 1946-os párizsi magyar állásponttal mutattak rokonságot. „Azokat a területeket, amelyeket a magyarság élettérre tudott tenni, ki tudott tölteni, azokat a területeket Magyarország tartozékának tekintjük! Ez nem sovinizmus, ez nem irredentizmus, ez az igazság követelése. [...] Erdélyt a Partium nélkül, a Bánság nélkül később egészen pontosan megállapítandó határokkal különálló országgént szeretnők látni a maga kialakuló alkotmányán felépülve!” – olvasható például a Keresztény Front programjában.¹⁵

A felkelés nyilvánvalóan nemzeti jellege és az itt-ott felbukkanó revíziós követelések miatt az új helyzettel ideológiai szempontból számot vető 1959-es pártdokumentum a határkérdéssel és a párizsi békeszerződéssel is foglalkozott. Elítélte az „ellenforradalmi nacionalista demagógiát”, amelynek „fontos eleme a határkérdés feszegetése”, amely „meghamisítja azokat a történelmi és néprajzi tényeket, amelyek a jelenlegi határok kialakulásában közrejátszottak”, és amely „hamisan azonosítja az első világháborút követő versailles-i rendszert és az 1946. évi párizsi békeszerződéseket.” Horváth Márton 1947-es érvelését felújítva a dokumentum ezzel szemben azt állította, hogy a két békeszerződés között alapvető különbség van, és pedig a párizsi javára. „A trianoni békeszerződés – szölt az indoklás – imperialista béke volt, amely szembeállította egymással a Duna menti népeket, és egyben a magyar fasiszta rendszer konszolidációját segítette. A párizsi békeszerződés demokratikus jelleget viselt, amely a Duna-völgy békéjét, a népek összefogását szolgálta, a fasiszmus újjászíjütése ellen irányult.”¹⁶

A fenti állásfoglalás Trianonra és Párizsra vonatkozó szűkszavú megállapításait a békekonferencia egykori kommunista tudósítója, Kassai Géza

14. Heckenast Gusztáv – Incze Miklós – Karácsonyi Béla – Lukács Lajos – Spira György: *A magyar nép története. Rövid áttekintés*. Budapest, 1953, Művelt Nép Könyvkiadó, 671.

15. *Trianon*, i. m. 603–604.

16. *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962*, i. m. 371.

fejtette ki részletesebben még ugyanabban az évben. *Trianon és Párizs* című broszúrájában, melyet a Magyar–Szovjet Baráti Társaság adott ki, külön fejezet foglalkozott a két békeszerződés közötti különbségekkel. Ebben részletesen idézte a szerző azokat a szovjet (orosz, ukrán és belorusz) felszólalásokat, amelyek az Egyesült Államok politikáját bírálták, és a Magyarország által fizetendő kártérítés összegének csökkentését követelték. A magyar szempontból kedvezőtlen szovjet állásfoglalásokról azonban mélyen hallgatott. A „területi kérdés felvetése” pedig – tért át a jelenre – „csak az osztályellenséget segíti”. „A szocializmus, a béke, a haladás érdekeinek és ezért a nemzeti érdekeknek is, Magyarországon és minden szocialista országban csakis a szoros együttműködés felel meg. Az egyre szorosabb barátság. A Romániában, Csehszlovákiában, Jugoszláviában élő magyarok akkor teljesítik kötelességüket, ha a cseh, szlovák, román, jugoszláv néppel vállalva közös testvéri erőfeszítéssel veszik ki részüket a szocializmus építéséből.”¹⁷

Trianon és Párizs ilyen szembeállítására legfőképpen attól az alapvető tényről tekintett el, hogy minden formai és egyéb különbség ellenére Magyarország határait lényegében mindkét békeszerződés egyformán jelölte ki. A kommunista rendszer ideológusai és propagandistái természetesen tudták ezt, ám mivel a párizsi békeszerződés aláírói között a Szovjetunió is szerepelt, nem nevezhették „imperialista rablóbékének”, mint a trianonit. Erre a rendszer logikáján belül feloldhatatlan ellentmondásra egyszer maga Kádár is utalt. A párt Politikai Bizottságának egyik 1962-es ülésén kijelentette: „Igazságosnak kell nevezni a második világháborút lezáró szerződést, de ami helyre van állítva, az imperialista rablószerződés.”¹⁸ Vagyis tudjuk, hogy Párizs Trianon ismétlése, de nem mondjuk, mert nem mondhatjuk.

Az 1960-as és 1970-es évek történeti munkái közül a Molnár Erik főszerkesztősége alatt 1964-ben megjelent kétkötetes *Magyarország története* és az MSZMP KB Párttörténeti Intézetében Nemes Dezső irányításával készült *A magyar forradalmi munkásmozgalom története* 1970-ben megjelent III. kötete tekinthető irányadó és sokak gondolkodását befolyásoló szintézisnek. A párizsi békeszerződésről írottak mindkét munkában érezhetően tárgyszerűbbé váltak. A munkásmozgalom-történet megemlítette például, hogy „A demokratikus Magyarország képviselői megkísérelték a magyar–román határ bizonyos módosítását Magyarország javára.” Az összterjedelemhez képest részletesen foglalkozott a munka a szlovákiai magyarok helyzetével is. Arról persze sem ez, sem a másik összefoglalás nem tett említést, hogy a kitelepítési terv megghiúsulásában mely nagyhatalom milyen szerepet játszott. A két munka vonatkozó fejezetének szerzői elhallgatták az igazságot akkor is, amikor arról írtak, hogy „a magyar határmódosító kérést egyetlen

17. Kassai Géza: *Trianon és Párizs*. Budapest, 1959, Magyar–Szovjet Baráti Társaság, 20. Részben közli *Trianon*, i. m. 604–609.

18. Földes György: i. m. 64.

ország sem támogatta” (*munkásmozgalom*) illetve, hogy Magyarország határainak ügyében „nem volt véleményeltérés a békeszerződést aláíró országok között” (*Magyarország története*).¹⁹

Az 1970-es és az 1980-as évek fordulóján – tehát a nemzeti és nemzeti-ségi kérdés újraértékelésével lényegében egy időben – a párizsi békeszerződés megítélésében is változás kezdődött. Bár a nagy nyilvánosságnak szánt közleményekben továbbra is domináltak az elhallgatásokon és egyoldalúságokon alapuló régi klisék, a történeti irodalomból kezdtek kiszorulni a propagandisztikus szempontok. Az első szakszerű közlemény – egy forráspublikáció – Vida István tollából jelent meg 1978-ban egy kevesek által olvasott szakfolyóirat, a *Levéltári Közlemények* hasábjain. Vida a magyar kormánydelegáció washingtoni útjának amerikai dokumentumait tette közzé – angolul. Filológiai pontatlanságai és markáns ideológiai elkötelezettsége ellenére ennél jóval nagyobb lépés volt Balogh Sándor 1982-ben megjelent monográfiája Magyarország 1945 és 1947 közötti külpolitikájáról. Balogh először nézte át a korszak sajtóját, dolgozta fel a releváns magyar levéltári anyagok egy részét, és merített néhány amerikai és brit emlékiratból, valamint szakmunkából. Forrásfeltárásának nagy hiányossága volt azonban, hogy az akkor már több kötetben rendelkezésre álló amerikai és brit diplomáciai iratokat nem használta. Valószínűleg ezzel is összefüggött, hogy a Külügyminiszterek Tanácsa 1945. szeptemberi és 1946. májusi döntéseinek háttérét, vagyis a nagyhatalmak álláspontja közötti eltéréseket ő is homályban hagyta.²⁰

Ugyancsak 1982-ben jelent meg – előbb a *Kortársban*, majd külön kötetben is – Boldizsár Iván visszaemlékezése a béke-előkészítésben és a békekonferencián betöltött szerepéről. Műfajából – és talán a szerző személyiségéből – adódóan ez egy nagyon szubjektív hangú, töredezett és a nagyobb összefüggésekkel csak keveset foglalkozó beszámoló volt. A történeti tisztálátáshoz ezért csak kismértékben járult hozzá. Jóval fontosabbnak és értéke-sebbnek minősíthető az Egyesült Államokban egyetemi tanárrá lett Kertész István 1984-ben megjelent munkája, amely a szerző személyes emlékei mellett viszonylag széles körű forrásfeltáráson alapult.²¹ Mivel a könyv angolul jelent meg az Egyesült Államokban, Magyarországon csak szűk szakmai körökben vált ismertté. Magyarul és Magyarországon csak jó 10 éves késéssel, 1995-ben látott napvilágot Gyarmati György szerkesztésében.

19. *Magyarország története*. Főszerk. Molnár Erik. II. köt. Budapest, 1964, Gondolat Kiadó, 515–517. és *A magyar forradalmi munkásmozgalom története*. Szerk. biz. elnöke Nemes Dezső. III. köt. Budapest, 1970, Kossuth Kiadó, 131–136.

20. Balogh Sándor: *A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945–1947*. Budapest, 1982, Kossuth Könyvkiadó, 49–50. és 184–185.

21. Kertész, Stephen D.: *Between Russia and the West. Hungary and the Illusions of Peacemaking, 1945–1947*. Notre Dame, 1984, University of Notre Dame.

Az 1980-as évek második felében Fülöp Mihály szaktanulmányaival folytatódott a párizsi békeszerződéssel foglalkozó munkák sora. A Külügyi Intézet munkatársa – széles körű külföldi forrásfeltárássra alapozva – elsősorban a magyar béke nemzetközi hátterének, így a Külügyminiszterek Tanácsa döntéseinek részletes és tárgyilagos rekonstruálásával hozott újat. Az ő tanulmányainak és forrásközléseinek is köszönhető, hogy Balogh Sándor 1982-es monográfiájának 1988-as második (javított és bővített) kiadását ma is haszonnal forgathatják a kutatók és a téma iránt érdeklődő olvasók. Ugyanezekben az években Lipcsey Ildikó az erdélyi magyarság 1945 utáni helyzetéről és a román–magyar kapcsolatokról kezdett publikálni. Mindez azonban már nem a politikailag motivált és manipulált elhallgatás(ok) historikumához, hanem a professzionális magyar történetírás történetéhez tartozik. Mint ahogy az az elmúlt másfél-két évtizedben megjelent több tucat forrásközlés, tanulmány és monográfia is, amelyek nélkül ez az összegzés nem születhetett volna meg.²²

22. A számos értékes munka közül kiemeljük a korszak minisztertanácsi jegyzőkönyveit, amelyeket a Magyar Országos Levéltár munkatársai, Szűcs László és C. Vass István adtak ki; a szovjet levéltárak vonatkozó iratainak közreadását, amelynek a terén Vida István tette a legelőbbet; és az erdélyi magyarság 1944–47-es helyzetére vonatkozó forrásközleményeket, amelyek elsősorban Vincze Gábor szorgalmát és ügybuzgalmát dicsérik.

- A történelmi és a trianoni Magyarország nemzetiségei 1920-ban | 14
- Magyarország területgyarapodásai 1938 és 1941 között | 17
- A lengyel-csehszlovák és a délszláv-görög konföderációs elképzelés, 1942 | 39
- Nagyszerb területi célok, 1941 | 49
- Az amerikai béke-előkészítő bizottság alternatív javaslatai:
1. a szlovák-magyar határ módosításáról (1944. december 13.)
 2. Kárpátalja megosztásáról (1944. június 2.) | 52
- Az amerikai béke-előkészítő bizottság alternatív javaslatai:
3. a jugoszláv-magyar határ módosításáról (1943. november 4.)
 4. a román-magyar határ módosításáról (1944. június 2.) | 53
- A *Foreign Office* oxfordi béke-előkészítő bizottságának alternatív ajánlásai
- Magyarország háború utáni határaitól (1942. szeptember 1.) | 60
- Tervezetek Erdély megosztásáról:
1. a 22 ezer km²-es ún. Partium-terv és
 2. a 11,8 ezer km²-es minimális terv | 157
- Tervezetek Erdély megosztásáról:
1. a „földrajzi”, 2. a „nemzetiségi erőviszonyoknak megfelelő” és
 3. a „nép erőviszonyoknak megfelelő gazdasági egyensúlyt biztosító” osztóvonal alapján | 159
- Tervezetek Erdély kantonizálásáról: az első és a második változat | 161
- Javaslatok a székelvöldi autonóm terület határaitra | 185
- Tervezet Erdély megosztásáról: a békekonferenciára beterjesztett 4000 km²-es magyar javaslat | 207
- A pozsonyi hídfő | 213
- Az 1946-os magyar tervezet csehszlovák-magyar határ területcserével egybekötött módosítására | 220

FÉNYKÉPEK JEGYZÉKE

Gyöngyösi János aláírja a fegyverszüneti egyezményt 1945. január 20-án Moszkvában. A háttérben Molotov szovjet külügyi népbiztos és Balogh István miniszterelnökségi államtitkár | 97

Kliment Je. Vorosilov marsall, a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke 1945 novemberében. Jobbján Bela J. Grigorjev, vagyis Geiger Béla, a budapesti szovjet követség titkára | 98

Georgij M. Puskin, a magyarországi SZEK szovjet politikai tanácsadója, majd a Szovjetunió magyarországi követe 1945 novemberében a megbízólevelének átadását követő banketten Zsedényi Bélával, az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnökével | 100

Gyöngyösi János kísérelével a párizsi Luxembourg parkban 1946 augusztusában. Háttérben a békekonferenciának helyet adó palota | 199

1946. október 17. Nagy Ferenc fogadja a Párizsból hazatérő béke delegációt. Mellette Szakasits Árpád, a Szociáldemokrata Párt főtitkára | 224

1947. február 10. Gyöngyösi János aláírja a békeszerződést Párizsban | 236

Petru Groza Tildy Zoltánnal a magyar köztársasági elnök rezidenciáján 1947 májusában | 241

A fényképeket a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára bocsátotta a kiadó rendelkezésére.

FORRÁSOK ÉS FORRÁSKIADÁSOK

- A magyar forradalmi munkásmozgalom története.* III. köt. Szerk. biz. elnöke Nemes Dezső. Budapest, 1970, Kossuth Kiadó.
- A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962.* Szerk. Vass Henrik, Ságvári Ágnes. 2. kiad. Budapest, 1973, Kossuth Könyvkiadó.
- Amerikai béketerv a háború utáni Magyarországról. Az Egyesült Államok Külügyminisztériumának titkos iratai 1942–1944.* Szerk. Romsics Ignác. Gödöllő, 1992, Typovent.
- A moszkvai magyar követség jelentései 1935–1941.* Szerk. Pastor, Peter. Budapest, 1992, Századvég Kiadó, Atlanti Kiadó.
- A szocialista hazafiság és a proletár internacionalizmus időszerű kérdései. *Társadalmi Szemle*, 1974/10. 32–47.
- A szünetnémet kérdés a második világháborúban.* Szerk. Kasza Péter. Szeged, 2000, Jatepress.
- A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944.* Szerk. Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Lóránt, Juhász Gyula. Budapest, 1968, Kossuth Könyvkiadó.
- Austria of, Otto: Danubian Reconstruction. *Foreign Affairs*, January 1942, 241–252.
- Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két román bevonulás között (1944. szeptember–1945. március).* Szerk. Nagy Mihály Zoltán, Vincze Gábor. Kolozsvár, Csíkszereda, 2004, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Pro-Print Könyvkiadó.
- Az „Erdély-kérdés” a magyar–szovjet külkapcsolatokban. Közli Zeidler Miklós, L. Balogh Béni. 2000, 2002/3. 41–67.
- Az 1943. decemberi Benes–Sztálin–Molotov megbeszélések dokumentumai. Fordította és sajtó alá rendezte Gulyás László. Szeged, 1993, JATE Történész Diákkör.
- Az 1945. évi nemzetgyűlés almanachja 1945–1947. Főszerk. Vida István. Budapest, 1999, Magyar Országgyűlés.
- Bajcsy-Zsilinszky dokumentumok. Közli Pintér István. *Századok*, 1965/1–2. 172–198.
- Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Erdély múltja és jövője.* Budapest, 1990, Tinnódi Könyvkiadó.
- Baráth Magdolna: Majszkij a szovjet külpolitika perspektíváiról – 1944. In *A sztálinizmus hétköznapijai.* Szerk. Krausz Tamás. Budapest, 2003, Nemzeti Tankönyvkiadó, 504–533.
- Békés Csaba: Dokumentumok a magyar kormánydelegáció 1946. áprilisi moszkvai tárgyalásairól. *Régió*, 1992/3. 161–194.
- Benes, Eduard: The Organization of Postwar Europe. *Foreign Affairs*, January 1942, 226–242.

- Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. I-II. kötet. Szerk. Huszár Tibor, Vida István, Nagy Endre. Budapest, 1986, Magvető.
- Bokor Péter: *Végjáték a Duna mentén. Interjúk egy filmsorozathoz*. Budapest, 1982, RTV, Minerva, Kossuth.
- Boldizsár Iván: *Megbűnhötte már e nép... Röpirat a magyar békéről és közös hazánkról, a Dunavölgyéről*. Budapest, 1946, Új Magyarország.

Campbell, John C.: The European Territorial Settlement. *Foreign Affairs*, October 1947. Vol. 26. No. 1. 196–218.

Cseres Tibor: *Vérbosszú Bácskában*. Budapest, 1991, Magvető.

Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 13–1945. november 15. A-B. kötet. Szerk. Szűcs László. Budapest, 1997, Magyar Országos Levéltár.

Dinnyés Lajos első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1947. június 2. – szeptember 1. Szerk. Szűcs László. Budapest, 2000, Magyar Országos Levéltár.

Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. Főszerk. Zsigmond László. III. kötet. Magyarország külpolitikája 1938–1939. Szerk. Ádám Magda. Budapest, 1970, Akadémiai Kiadó.

Foreign Relations of the United States (FRUS)

Diplomatic Papers: The Conference at Cairo and Teheran 1943. Washington D. C., 1961, USGPO.

Diplomatic Papers 1944. Vol. IV. Europe. Washington D. C., 1966, USGPO.

Diplomatic Papers: The Conference of Berlin (The Potsdam Conference) 1945. Vols. I-II. Washington D. C., 1960, USGPO.

Diplomatic Papers 1945. Vol. II. General: Political and Economic Matters. Washington D. C., 1967, USGPO.

Diplomatic Papers 1946. Vol. II. Council of Foreign Ministers. Washington D. C., 1970, USGPO.

Diplomatic Papers 1946. Vol. III. Paris Peace Conference: Proceedings. Washington D. C., 1970, USGPO.

Diplomatic Papers 1946. Vol. IV. Paris Peace Conference: Documents. Washington D. C., 1970, USGPO.

Diplomatic Papers, 1946. Vol. VI. Eastern Europe, The Soviet Union. Washington D. C., 1969, USGPO.

Föglein Gizella: Magyar-jugoszláv népcseré egyezmény tervezet (1946). *Századok*, 1996/6. 1553–1570.

Fülöp Mihály: A kisebbségi kódex. *Külpolitika*, 1989/2. 102–145.

G. Vass László: Magyar-cseh hivatalos tárgyalások Bernben 1944–1945-ben. *Külpolitika*, 1997/3. 101–129.

Haas György: *Második Trianon*. Békéscsaba, 1995, Tevan.

Harc a hatalomért 1943–1948. Az európai népi demokratikus forradalmak válogatott dokumentumai. I-III. kötet. Szerk. Borsiné Toldy Mária, Szokolay Katalin. Budapest, 1979, ELTE Sokszorosítottüzem.

Heckenast Gusztáv – Incze Miklós – Karácsonyi Béla – Lukács Lajos – Spira György: *A magyar nép története. Rövid áttekintés*. Budapest, 1953, Művelt Nép Könyvkiadó.

- Hitler hatvannyolc tárgyalása 1939–1944. I–II. köt. Szerk. Ránki György. Budapest, 1983, Magvető.
- Hodža, Milan: *Szövetség Közép-Európában*. Pozsony, 2004, Kalligram.
- Horthy Miklós titkos iratai. Szerk. Szinai Miklós és Szűcs László. 4. kiad. Budapest, 1972, Kossuth.
- Hubai László: Auer Pál memorandumja II. Ring, 1991. jún. 18. 36–38.
- Hungary and the Conference of Paris*. Published by the Hungarian Ministry for Foreign Affairs. Budapest, 1947, University Press.
- Vol. I. *Hungary's International Relations Before the Conference of Paris*. Introductory Notes.
- Vol. II. *Hungary's International Relations Before the Conference of Paris*. *Hungaro-Czechoslovak Relations*.
- Vol. IV. *Hungary at the Conference of Paris*.
- Igazság és szeretet. Mindszenty József bíboros-hercegprímás, esztergomi érsek beszédeiből 1945–1946. Budapest, [1947], Katolikus Főiskolások Baráti Köre.
- Igazságot Magyarországnak! A trianoni békeszerződés következményeinek ismertetése és bírálata. Budapest, 1928, Magyar Külügyi Társaság.
- Illyés Gyula: *Szűves kalauz*. Budapest, 1974, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1929–1945*. Budapest, 1986, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Illyés Gyula: *Szellem és erőszak*. Budapest, 1978, Magvető Kiadó.
- Iratok a magyar-szovjet kapcsolatok történetéhez 1944. október – 1948. június*. Szerk. Vida István. Budapest, 2005, Gondolat Kiadó.
- Izslamov, Tofik: Levél Petre Romanhoz. *Provincia*, 2000. október 4–5.
- Károlyi Mihály levelezése V. 1945–1949. Szerk. Hajdu Tibor. Budapest, 2003, Napvilág Kiadó.
- Kassai Géza: *Trianon és Párizs*. Budapest, 1959, Magyar–Szovjet Baráti Társaság.
- Kerekes Lajos: Bánffy Miklós politikai küldetése Romániában 1943-ban. *Történelmi Szemle*, 1963/2. 259–261.
- Keresztúry Dezső: *Helyünk a világban*. Budapest, 1946, Káldor György Könyvkiadó Vállalat.
- Köztes-Európa 1763–1993. *Térképgyűjtemény*. Szerk. Pándi Lajos. Budapest, 1995, Osiris-Századvég.
- Krno, Dalibor M.: *A békéről tárgyaltunk Magyarországgal*. Budapest, 1992.
- Lipcsey Ildikó: Réczei László feljegyzései 1945. márciusi romániai megbeszéléseiről. *Történelmi Szemle*, 1984/4. 617–627.
- Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban*. Szerk. Juhász Gyula. Budapest, 1978, Kossuth Könyvkiadó.
- Magyar kormányprogramok 1867–2002*. Szerk. biz. elnöke Kiss Péter. 1–2. köt. Budapest, 2002, Magyar Hivatalos Közlönykiadó.
- Magyarországi pártprogramok 1919–1944*. Szerk. Gergely Jenő, Glatz Ferenc, Pölöskei Ferenc. Budapest, 1991, Kossuth.
- Magyarország története*. Főszerk. Molnár Erik. II. köt. Budapest, 1964, Gondolat Kiadó.
- Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999*. I–II. köt. Szerk. Romsics Ignác. Budapest, 2000, Osiris.

- Magyar Törvénytár. 1947. évi törvénycikkek. Szerk. Dr. Vincenti Gusztáv, Dr. Gál László. Budapest, 1948, Franklin Társulat.
- Major Zoltán: Bánffy Miklós irathagyatéka. In *Ráday Gyűjtemény Évkönyve*. III. Szerk. Benda Kálmán. Budapest, 1984, 214–237.
- Márai Sándor: *Röpirat a nemzetnevelés ügyében*. Pozsony, 1993, Kalligram.
- Matuska Márton: *A megtorlás napjai*. Budapest, 1992, Montázs Könyvkiadó.
- Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944–1948. Szerk. Izsák Lajos, Kun Miklós. Budapest, 1994, Századvég Kiadó.
- Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1946. február 5. – 1946. november 15. Szerk. Szűcs László. Budapest, 2003, Magyar Országos Levéltár.
- Nemzetközi szerződések 1918–1945. Szerk. Halmosy Dénes. 2. kiad. Budapest, 1983, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Gondolat Könyvkiadó.
- Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció 1944–1948. Szerk. Horváth Julianna, Szabó Éva, Szűcs László, Zalai Katalin. Budapest, 2003, Napvilág Kiadó.
- Pavel Pavel, Dr.: *Transylvania at the Peace Conference of Paris*. London, 1945. Dr. Pavel Pavel.
- Pax Britannica*. Brit külügyi iratok a második világháború utáni Kelet-Közép-Európáról 1942–1943. Szerk. Bán D. András. Budapest, 1996, Osiris.
- România în anticamera conferenței de pace de la Paris. Documente*. Coordinator: Marin Maru Monacu. București, 1996, Archivele Nationale Ale Romaniei.
- Seres Attila – Sipos Péter – Vida István: Kontinentális blokk vagy keleti hadjárat? Iratok V. M. Molotov 1940. novemberi látogatásához. *Századok*, 2005/1. 135–200.
- Sorsdöntések. Szerk. Gerő András. Budapest, é. n. [1989], Göncöl Kiadó.
- Stark Tamás: Út a békeszerződéshez. *Századok*, 1993/5–6. 781–851.
- Szabó Dezső: *Egész látóhatár*. I–III. köt. Budapest, 1939, Magyar Élet.
- Szabó Éva – Szűcs László: Erdély és a Felvidék sorsa 1946-ban. Gerő Ernő ismeretlen feljegyzéseiből. *Új Fórum*, 1989/2. 43–45.
- Szabó Zoltán: *Nyugati levelek*. Budapest, 1946, Új Magyarország [Új kiadás: Párizs, 1987, I.U.S.]
- Vida István: Iratok a Nagy Ferenc vezette magyar kormányküldöttség 1946. évi amerikai látogatásának történetéhez. *Levéltári Közlemények*, 1978. 245–279.
- Vida István: A Szovjetunió és a magyar békeszerződés előkészítése. *Külpolitika*, 1997/3. 75–100.
- Vida István: Két fontos új dokumentum a Nagy Ferenc vezette magyar kormányküldöttség 1946. áprilisi moszkvai látogatásáról. *Külügyi Szemle*, 2002/3. 149–166.
- Welles, Sumner: *The Time for Decision*. New York, London, 1944.
- Teherán, Jalta, Potsdam. Dokumentumgyűjtemény*. Szerk. Szanakojev, S. P. és Cibulevskij, B. L. Budapest, 1969, Kossuth.
- The Foreign Office and the Kremlin*. Ed. by Ross, Graham. London, 1984, Cambridge University Press.

The Hungarian Nation's Proposals and Basic Principles in Regard to the Peace Treaty. Vols. I-II. é., h. n. Gépirat.

The Last European Peace Conference: Paris 1946 - Conflict of Values. Ed. by Kertesz, Stephen. Lanham, New York, London, 1985, University Press of America.

Tildy Zoltán kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1945. november 15. - 1946. február 5. Szerk. G. Vass István. Budapest, 2005, Magyar Országos Levéltár.

Trianon. Szerk. Zeidler Miklós. Budapest, 2003, Osiris.

VISSZAEMLEKEZÉSEK

Auer Pál: *Fél évszázad. Események, emberek.* Washington, 1971, Occidental Press.

Barcza György: *Diplomataemlékeim.* I-II. köt. Szerk. Antal László, Bán D. András. Budapest, 1994, Európa, História.

Boldizsár Iván: *Don-Buda-Párizs.* Budapest, 1982, Magvető Könyvkiadó.

Churchill, Winston S.: *The Second World War.*
Vol. III. *The Grand Alliance.* London, 1985, Penguin Books.
Vol. IV. *The Hinge of the Fate.* London, 1985, Penguin Books.
Vol. V. *Closing the Ring.* London, 1985, Penguin Books.
Vol. VI. *Triumph and Tragedy.* London, 1985, Penguin Books.

Katona Szabó István: *A nagy remények kora. Erdélyi demokrácia, 1944-1948.* I-II. köt. Budapest, 1990, Magvető Könyvkiadó.

Nagy Ferenc: *Küzdelem a vasfüggöny mögött.* I-II. köt. Szerk. Antal László. Budapest, 1990, Európa, História.

Mindszenty József: *Emlékirataim.* Budapest, 1989, Apostoli Szentszék Könyvkiadója.

Rónai András: *Térképezett történelem.* Budapest, 1989, Magvető.

Sulyok Dezső: *Két éjszaka nappal nélkül.* Budapest, 2004, Éghajlat.

Szegedy-Maszák Aladár: *Az ember ősszel visszanéz...* I-II. köt. Szerk. Csorba László. Budapest, 1996, Európa, História.

The Memoirs of Cordell Hull. New York, 1948, Macmillan.

TÖRTÉNELMI FELDOLGOZÁSOK

András Károly: *Beneš Moszkvában. Új Látóhatár,* 1985/2. 137-168. és 1985/4. 425-453.

Arató Endre: *Tanulmányok a szlovákiai magyarok történetéből 1918-1975.* Budapest, 1977, Magvető.

Arday Lajos: *Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában.* Budapest, 2002, BIP.

A. Sajti Enikő: *Délvidék 1941-1944.* Budapest, 1987, Kossuth.

A. Sajti Enikő: *Nemzettudat, jugoszlávizmus, magyarság.* Szeged, 1991, JATEPRINT.

A. Sajti Enikő: *Impériumváltozások, revízió, kisebbségek. Magyarok a Délvidéken 1918-1947.* Budapest, 2004, Napvilág.

Balogh Margit: *Mindszenty József.* Budapest, 2002, Elektra Kiadóház.

Balogh Sándor: *Magyarország külpolitikája 1945-1950.* 2. kiad. Budapest, 1988, Kossuth Könyvkiadó.

Balogh Sándor: *A Groza-kormány nemzetiségi politikájának története (1945-1946).* In *Tanulmányok Erdély történetéből.* Szerk. Rác István. Debrecen, 1988. 181-194.

- Barker, Elisabeth: *British Policy in South-East Europe in the Second World War*. London, 1976, The Macmillan Press Ltd.
- Békés Csaba: *Európából Európába. Magyarország konfliktusok keresztútjében, 1945–1990*. Budapest, 2004, Gondolat.
- Borhi László: *Megalkuvás és erőszak. Az Egyesült Államok és a szovjet térhódítás Magyarországon, 1944–1949*. Debrecen, 1997, Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Borsody István: *Beneš*. Budapest, é. n., Athenaeum.
- Borsody István: *Az új Közép-Európa*. Szombathely, 1998, Savaria University Press.
- Botlik József – Dupka György: *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991*. Budapest, Szeged, Mandátum Kiadó, Universitas Kiadó.
- Csatári Dániel: *Forgószelelben. Magyar-román viszony 1940–1945*. Budapest, 1968, Akadémiai Kiadó.
- Englert György: *A Külügyminisztérium hivataltörténete és a vezető diplomaták állománjának változása 1945–1949*. Budapest, 2002, Kézirat.
- Fejtő Ferenc: *A népi demokráciák története*. I–II. köt. Budapest, Párizs, 1991, Magvető és Magyar Füzetek.
- Fogarasi Zoltán: A népesség anyanyelvi, nemzetiségi és vallási megoszlása törvényhatóságok szerint 1941-ben. *Statistikai Szemle*, 1944/1–3. 1–20.
- Földesi Margit: *A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországon 1945–1947*. Budapest, 1995, IKVA.
- Fülöp Mihály: A Sebestyén-misszió. Petru Groza és a magyar-román határkérdés. In *Tanulmányok Erdély történetéről*. Szerk. Rác István. Debrecen, 1988, Csokonai Kiadó, 195–211.
- Fülöp Mihály: *A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés 1947*. Budapest, é. n., Héttorony.
- Fülöp Mihály – Sipos Péter: *Magyarország külpolitikája a XX. században*. Budapest, 1998, Aula.
- Für Lajos: *Kisebbség és tudomány*. Budapest, 1989, Magvető Kiadó.
- Gál Mária: A halál önkéntesei. A Maniu-gárdisták rémtettei. *Rubicon*, 2005/6. 39–44.
- Gáti, Charles: *Magyarország a Kreml árnyékában*. Budapest, 1990, Századvég Kiadó.
- Gellért Andor: Magyar diplomaták Moszkvában, 1934–1941. *Új Látóhatár*, 1975/1. 17–37.
- Gosztonyi Péter: *Légiveszély, Budapest*. Budapest, 1989.
- Gulyás László: Beneš Közép-Európa terve (1942). In *Kutatások 2005*. Szerk. Dr. Steiner dr. Molnár Judit. Baja, 2006, Eötvös József Főiskola.
- Gyarmati György: A független Erdély alkotmánykonceptiója a béke-előkészítés időszakában. *Külpolitika*, 1997/3. 130–153.
- Gyönyör József: A kassai kormányprogramtól a jogtipró „beneši dekrétumokig” avagy a magyartalanítás sátáni „forgatókönyve”. In *Edvard Beneš elnöki dekrétumai avagy a magyarok és a németek jogfosztása*. Szerk. Kövesdi János, Mayer Judit. Pozsony, Pannónia Könyvkiadó, 74–107.
- Handbuch der Europäischen Geschichte*. Hrsg. von Theodor Schieder. Band 7/1–2. Stuttgart, 1979, Klett-Cotta.

- Hillgruber, Andreas: *Hitler, König Carol und Marshall Antonescu. Die deutsch-rumänischen Beziehungen 1938–1944*. Wiesbaden, 1965, Franz Steiner Verlag.
- Hornyák Árpád: *Délszláv rendezési tervek és területi követelések a második világháborúban és a párizsi békekonferencián*. Kézirat, megjelenik a *Századok* 2007/1. számában.
- Ilunya Gábor – Réti Tamás – R. Süle Andrea – Tóth László: *Románia 1944–1990. Gazdaság- és politikatörténet*. Budapest, 1990, Atlantisz, Medvetánc.
- Illésfalvi Péter: Atrocitások az 1940-es erdélyi bevonulás során. *Rubicon*, 2005/6. 33–38.
- Iszlamov, Tofik: Erdély a szovjet külpolitikában a II. világháború alatt. *Múltunk*, 1994/1–2. 17–50.
- Izsák Lajos: *Rendszerváltástól rendszerváltásig*. Budapest, 1998, Kulturtrade Kiadó.
- Janics Kálmán: *A hontalanság évei*. München, 1979, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem.
- Jelentések a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről*. Budapest, 1988, Medvetánc Könyvek.
- Jiyoung, Kim: *A nagyhatalmi politika és az erdélyi kérdés a II. világháború alatt és után*. Budapest, 2000, Osiris.
- Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája 1919–1945*. 3. kiad. Budapest, 1988, Kossuth.
- Kaplan, Karel: *Csehszlovákia igazi arca 1945–1948*. Pozsony, 1990, Kalligram.
- Kamenec, Ivan: Szlovákia és a szlovák politika helyzetének paradoxonai a második világháború idején (1939–1945). In *Szlovákok az európai történelemben*. Szerk. Molnár Imre. Budapest, 1994, Teleki László Alapítvány.
- Kertész István: *Magyar békeilhíziók 1945–1947*. Szerk. Gyarmati György. Budapest, 1995, Európa, História.
- K. Lengyel Zsolt: *Auf der Suche nach dem Kompromiß. Ursprünge und Gestalten des frühen Transsilvanismus 1918–1928*. München, 1993, Verlag Ungarisches Institut.
- Kővágó László: A Kommunista Párt és Trianon. *História*, 1981/2. 7–9.
- Kővágó László: *A magyar kommunisták és a nemzetiségi kérdés 1918–1948*. Budapest, 1985, Kossuth Kiadó.
- Lahav, Yehuda: A szovjet Erdély-politika 1944–1946. *Múltunk*, 1989/3–4. 137–163.
- L. Balogh Béni: *A magyar-román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés*. Csíkszereda, 2002, Pro-Print.
- L. Balogh Béni: A magyar-román viszony és az erdélyi kérdés 1940–1944 között. *Korunk*, 2006/2. 4–10.
- L. Balogh Béni: *Az Antonescu-rezsim békeelképzelései 1940–1944 között*. Kézirat, megjelenik a *Századok* 2007/1. számában.
- Lipcey Ildikó: A romániai Magyar Népi Szövetség 1944–1948. *Történelmi Szemle*, 1985/1. 96–117.
- Macartney, Carlile A.: *October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929–1945*. Part I–II. Edinburgh, 1957, University Press.
- Mastny, Vojtech: *Russia's Road to Cold War. Diplomacy, Warfare, and the Politics of Communism, 1941–1945*. New York, 1979, Columbia University Press.
- Max, Stanley M.: *The United States, Great Britain, and the Sovietization of Hungary, 1945–1948*. New York, 1985, East European Monographs.

Mezei Géza: *Befolyás vagy hegemonia? A háború utáni rendezés Kelet-Közép-Európában*. Budapest, 2001, Új Mandátum.

Nemzetiség – felelősség. Írások Gáll Ernő emlékére. Szerk. Földes György, Gálfalvi Zsolt. Budapest, 2005, Napvilág Kiadó.

N. Szabó József: *Magyar kultúra – egyetemes kultúra. Magyarország kultúrdiplomáciai törekvései 1945–1948*. Budapest, 1998, Akadémiai Kiadó.

Olti Ágoston: *A Román Béke-előkészítő Bizottság tevékenysége 1944–1946*. Kézirat, megjelenik a Századok 2007/1. számában.

Paksa Rudolf: *Baráth Tibor*. Kézirat.

Palasik Mária: *A jogállamiság megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon 1944–1949*. Budapest, 2000, Napvilág Kiadó.

Palotás Emil: *Kelet-Európa története a 20. század első felében*. Budapest, 2003, Osiris.

Péterfi Gábor: Kelet-európai konföderáció mint a revízió alternatívája. *Európai Utas*, 2001/1. 60–62.

Popély Árpád: *Magyarellenesség jogalkotás Szlovákiában 1944–1945*. *Rubicon*, 2005/6. 55–57.

Pritz Pál: *Magyar diplomácia a két háború között*. Budapest, 1995, Magyar Történelmi Társulat.

Pritz Pál: *Bárdossy László*. Budapest, 2001, Elektra Kiadóház.

Roman, Eric: *Hungary and the Victor Powers, 1945–1950*. New York, 1996. St. Martin's Press.

Romsics Gergely: A magyar történelem volkisch ábrázolásai. *Rubicon*, 2004/11. 69–75.

Romsics Ignác: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*. Budapest, 1996, Osiris.

Romsics Ignác: *Múltról a mának. Tanulmányok és esszék a magyar történelemről*. Budapest, 2004, Osiris.

Sallai Gergely: *Az első bécsi döntés*. Budapest, 2002, Osiris.

Szarka László: A Beneš-dekrétumok. *Rubicon*, 2005/6. 51–54.

Szász Zoltán: Tévutak keresése. Áttelepítési tervek a magyar–román konfliktus feloldására 1940 táján. *História*, 1999/8. 17–19.

Szerencsés Károly: *A nemzeti demokráciáért*. Pápa, 1997, Pápa Város Önkormányzata.

Taborsky, Edward: *President Beneš. Between East and West*. Stanford, 1981, Hoover Institution Press.

The Fate of East Central Europe. Hopes and Failures of American Foreign Policy. Ed. by Kertesz, Stephen D. Notre Dame, 1956, University of Notre Dame.

The Hungarians: A Divided Nation. Ed. by Borsody, Stephen. New Haven, 1988, Yale Center for International and Area Studies.

Tilkovszky Lóránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Debrecen, 1998, Csokonai Kiadó.

Tóth Ágnes: *Áttelepítések Magyarországon 1945–1948 között*. Kecskemét, 1993, Bács-Kiskun Megye Önkormányzatának Levéltára.

Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953. Tanulmányok. Szerk. Romsics Ignác és ifj. Bertényi Iván. Budapest, 1998, Osiris.

- Vadkerty Katalin: *A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945-1948 közötti történetéről.* Pozsony, 2001, Kalligram.
- Vigh Károly: *Bajcsy-Zsilinszky Endre külpolitikai nézeteinek alakulása.* Budapest, 1979, Akadémiai Kiadó.
- Vigh Károly: *Ugrás a sötétbe. 1944. október 15.* Budapest, 1979, Akadémiai Kiadó.
- Vincze Gábor: Álmodozások kora. Tervek, javaslatok az „erdélyi kérdés” megoldására 1945-46-ban. *Limes*, 1997/2. 59-82.
- Vincze Gábor: *Ilhúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből.* Csíkszereda, 1999, Státus Könyvkiadó.
- Vincze Gábor: *A székely autonómia kérdése 1945-46-ban.* (A Székelyföld 2000 című, 2000. április 13-15-i tusnádfürdői konferencián elhangzott előadás.) Kézirat.
- [Vincze Gábor]: *Demeter Béla emlékezete 1910-1952.* Kézirat.
- Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat.* Budapest, 2001, Osiris.
- Zseliczky Béla: *Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekerében 1920-1945.* Budapest, 1998, Napvilág.

- A. Sajti Enikő 16, 47, 82, 83, 85, 87, 252
 A. Szabó Magda 10
 Ablonczy László 10
 Acheson, Dean 179, 180
 Ádám Magda 56
 Andics Erzsébet 142, 217
 András Károly 36, 40
 Antal László 57
 Antall József 148, 155, 156, 255
 Antonescu, Ion 42, 43, 73
 Antonescu, Mihai 44, 73
 Apponyi Albert 184
 Ara Kovács Attila 250
 Arató Endre 35, 250
 Arday Lajos 83
 Attlee, Clement R. 180, 181, 193
 Atzél Ede 94
 Auer Pál 9, 105, 113, 136, 139, 153, 155, 171, 172, 177, 185, 190–192, 201, 204, 207, 208, 221, 243
 Bajcsy-Zsilinszky Endre 23, 24, 33, 65, 95
 Bajomi Lázár Endre 148, 193
 Balás Géza 108
 Balla Antal 165
 Balogh István 96, 97
 Balogh Margit 230
 Balogh Piroska 26
 Balogh Sándor 84, 99, 126, 127, 129, 136, 142, 175, 196, 258, 259
 Bán Antal 130, 196
 Bán D. András 57
 Bánffy Miklós 44
 Bányai László 170
 Barabás Béla 242, 251
 Baracs János 148
 Baranyai Lipót 112
 Bárányos Károly 155, 156, 164, 195
 Baráth Magdolna 67
 Baráth Tibor 18, 19
 Barcza György 57
 Bárdi Nándor 26
 Bárdossy László 17, 18, 114
 Barker, Elisabeth 65
 Batsányi János 172
 Bede István 113, 190
 Bedell-Smith, Walter 204, 213, 217
 Békés Csaba 112, 149, 155, 160, 162–164
 Benda Kálmán 44
 Beneš, Eduard 35–38, 40, 41, 44, 51, 66, 88–92, 104, 230, 249
 Berán prágai érsek 230
 Bereczky Albert 166
 Bertényi Iván, ifj. 18
 Bethlen István 17, 19, 21, 22, 24, 26, 44, 55, 62, 93, 99, 111, 147
 Bevin, Ernest 118, 119, 171, 179, 182, 203, 209
 Bibó István 26–30, 51, 127, 130, 176, 227–229, 234
 Bidault, Georges 8, 9, 118, 119, 182, 193, 209, 210, 236
 Bogomolov, Alexandr 206, 211
 Bokor Péter 74
 Boldizsár Iván 33, 101, 113, 148, 172, 176, 177, 191, 198, 199, 203, 205, 210, 211, 258
 Boldizsár Ivánné 199
 Bolgár Elek 190
 Borhi László 62, 70
 Borsiné Toldi Mária 50
 Borsody István 30 36, 101, 105, 112
 Botlik József 89, 251
 Böhm Vilmos 148, 153
 Bölöni György 178
 Buchlinger Manó 178

Butler, R. 119
 Byrnes, Cavendish W. Cannon 118,
 119, 170–173, 179, 180, 193, 198,
 199, 202, 203, 209

Campbell, John C. 171, 172
 Čapo, Kostić 83
 Carse, William Mitchell 134, 166
 Cato, Marcus Porcius 75
 Catroux, Georges 211
 Ceaușescu, Nicolae 254
 Černák, Matus 34
 Chamberlain, Joseph 36
 Churchill, Winston 36, 40, 57, 66, 70, 71
 Cibulevskij, B. L. 66
 Clark-Kerr, Archibald 79
 Clemenceau, Georges Benjamin 193
 Clementis, Vladimir 35, 90, 92, 133,
 135–137, 203–205, 215–217, 221,
 231, 239
 Couve de Murville, Maurice 192, 204
 Cretzianu, Alexander 45
 Čubrilović, Vasa 83
 Czikó Nándor 121

Cs. Szabó László 10
 Csatári Dániel 76
 Csécsy Imre 105
 Cseres Tibor 83
 Csorba László 20
 Csornoky Viktor 105

Dálnoki Miklós Béla 95, 103, 106, 110,
 111, 121
 Dálnoki Veress Lajos 242
 Danton, Georges 192
 Darvas József 140
 Dávid György 250
 Dekanozov, Vlagyimir 68, 120, 160,
 163, 164
 Demeter Béla 107, 139, 156, 158, 177,
 191, 242, 251, 252
 Demeter János 80, 107
 Dénes István 184, 246
 Desmoulins, Camille 192
 Dessewffy Gyula 33, 138–141, 154
 Dinnyés Lajos 243, 247, 252
 Đilas, Milovan 85
 Dobi István 252

Domokos Gergely 107
 Dudás József 93
 Dupka György 89, 251

Eckhardt Sándor 246
 Eckhardt Tibor 22, 23, 51, 95
 Eden, Anthony 40, 57, 64–66
 Englert György 11, 96, 243
 Erdei Ferenc 125, 127–129, 148
 Erőss János 9, 33, 105, 184, 195
 Esterházy Móric 22

Faragho Gábor 94
 Faragó László 190
 Farkas Ferenc 153, 246
 Farkas Mihály 102, 104, 142
 Faust Imre 94
 Feierabend, Ladislav 38
 Fejtő Ferenc 249
 Ferjenčík, Mikuláš 7
 Fierlinger, Zdeněk 90, 92, 98
 Flachbart Ernő 177, 185, 186
 Fogarasi Béla 176, 229
 Fogarasi Zoltán 11, 16, 19
 Forrai Tibor 44
 Föglein Gizella 203
 Földes György 253, 257
 Földesi Margit 97, 247
 Fülöp Mihály 92, 117, 118, 137, 151,
 164, 167, 177, 182, 215, 219, 224,
 225, 231, 247, 250, 251, 259
 Für Lajos 252

G. Vass István 11, 40, 130, 235, 259
 Gál István 105, 111
 Gál László 234
 Gál Mária 75
 Gáldi László 192
 Gálfalvi Zsolt 253
 Gascoigne, Alvary D. F. 150
 Gáti, Charles 71, 247
 Gauquié, André 230
 Cellért Andor 63, 64
 Gergely Jenő 18
 Gerő András 237
 Gerő Ernő 104, 160, 162, 163, 165, 190,
 192, 203, 235
 Gheorghiu-Dej, Gheorge 192
 Ghyczy Jenő 19

- Glatz Ferenc 18
 Gogolák Lajos 111
 Gosztonyi Péter 31, 32, 41
 Gottwald, Klement 35, 41, 90, 137, 165, 249
 Gözsc Attila 11
 Griffin londoni bíboros 230
 Grigorjev, Bela J. (Geiger Béla) 98
 Groza, Petru 79–81, 101, 102, 120, 121, 124, 125, 140, 148, 164, 167, 178, 208, 239–242, 246, 250
 Gulyás László 38, 41
 Guszev, Fedor T. 204, 223
- Gyarmati György 32, 108, 258
 Gyöngyösi János 9, 10, 95–100, 102–106, 109, 110, 113, 125, 127–136, 141, 146, 150–156, 158, 160–163, 165–167, 171–173, 175–179, 183, 184, 190, 192, 194, 195, 198, 199, 201–204, 207, 219, 220, 225–228, 230, 231, 234–236, 239, 241, 242
 Gyöngyössi István 173
 György, VI. 230
- Haas György 90, 93, 96, 237, 240, 242, 252
 Habsburg Ottó 22
 Hajdu, Vavro 214, 223, 230
 Halifax, Edward Frederick Lindley Wood, Lord 56
 Halmosy Dénes 50
 Hano, Martin 229
 Harriman, Avarrell W. 206, 210, 211
 Háy Gyula 99
 Hebrang, Andrija 84, 85
 Heckenast Gusztáv 256
 Hegedüs András 252
 Helm, Alexander Knox (angol követ) 230
 Henlein, Konrad 90, 217
 Hillgruber, Andreas 42, 45
 Hitler, Adolf 13, 15, 17, 29, 31, 34, 42, 54, 63, 99, 114, 119, 208, 217, 226, 227
 Hodža, Milan 35, 36
 Honti Ferenc 65, 148
 Hood, Samuel 218
 Hornyák Árpád 11, 47, 48
- Horthy Miklós 17, 22, 31, 36, 55, 85, 94, 114, 134, 150, 151, 226–229, 237, 238, 244, 245
 Horváth Julianna 113
 Horváth Márton 115, 166, 243–246, 256
 Horváth Zoltán 132, 139, 140, 151, 176
 Hubai László 186
 Hull, Cordell 50, 66
 Humo, Avdo 205
 Hunya Gábor 79, 81, 250
 Huszár Tibor 27, 176
- Illésfalvi Péter 15
 Illyés Gyula 10, 11, 83, 112, 139, 236, 254
 Imrédy Béla 31
 Incze Miklós 256
 Iszlamov, Tofik 46, 69
 I. Tóth Zoltán 111
 Izsa Lajos 96
- Jakabffy Imre 156, 158, 166, 191
 Jakschsal, Wenzel 37
 Janics Kálmán 37, 38, 40, 41, 88, 90, 136, 138, 229, 239, 254
 Jarmay Gyula 246
 Jászai Oszkár 25, 105
 Jebb, Hubert M. C. 204, 211
 Jiyoung, Kim 24, 63
 Jósik Lajos 148
 Joó Rudolf 250
 Jordáky Lajos 77, 123
 Juhász Gyula 21, 35, 57
 Juhász Nagy Sándor 143
- K. Lengyel Zsolt 26
 Kacsó Sándor 250
 Kádár János 253, 254, 257
 Kállai Gyula 184
 Kállay Miklós 19, 21–23, 32, 44, 101, 147, 244, 245
 Kamenec, Ivan 34
 Kapi Béla 240
 Kaplan, Karel 92, 133, 134, 137
 Karácsonyi Béla 256
 Kárász Artúr 186, 187
 Kardelj, Edvard 192, 194, 202, 215
 Károly, II. 42

- Károly, IV. 22
 Károlyi Gyula 22, 25
 Károlyi Mihály 55, 145, 190, 192, 228, 230
 Kassai Géza 196, 256
 Kassák Lajos 130
 Kasza Péter 37
 Katona Szabó István 77
 Keck Zsigmond 86, 87
 Kende Zsigmond 105
 Kerekes Lajos 44
 Keresztes-Fischer Ferenc 22
 Keresztúry Dezső 130, 139, 165
 Kertész István 9, 32, 33, 99, 100, 105, 106, 109, 111–113, 117, 133–135, 149–154, 166, 177, 190, 191, 201, 203, 218, 226, 227, 230, 235, 236, 240, 242, 258
 Kertész, D. Stephen 56, 96, 168, 258
lásd még Kertész István
 Kéthly Anna 113, 152, 246
 King, MacKenzie 193
 Kiss Károly 153
 Kiss Péter 95
 Kiszelev 202
 Kodály Zoltán 102, 197–198
 Kolontaj, Anna 45
 Kopeczky, Jaromir 40
 Korparich Ede 170
 Kós Károly 77
 Kosáry Domokos 102, 147, 150
 Kovács Béla 242
 Kovács Imre 33, 126, 128, 136, 140, 152, 153, 155, 166, 175, 184–186, 212, 246
 Kovács István 153
 Kőszegi László 250
 Kővágó László 30, 31
 Kövér Gyula 40
 Kövesdi János 91
 Krausz Tamás 67
 Krek, Miha 47
 Kristóffy József 64
 Krno, Dalibor Milos 131, 132, 134, 135, 190, 202, 204, 205, 212, 214, 216–218, 222, 224, 225
 Kun Miklós 68, 96
 Kurkó Gyárfás 121, 250
 Kvaternik 46
 L. Balogh Béni 11, 15, 43, 70
 Lahav, Jehuda 76, 77
 Lajos, XV. 236
 Lajos Iván 99
 Lakatos István 170
 Lavrentyev, Anatolij I. 77
 Lavrisceev, Alexandr 120
 Lázár György 133
 Ligeti Lajos 99
 Lipcsey Ildikó 76, 102, 259
 Litvinov, Makszim 68–70, 78, 164
 Losonczy Géza 102, 142, 241, 242
 Lozovszkij, Alekszandr 70
 Luca, Vasile (Luka László) 250
 Lukács János 112
 Lukács Lajos 256
 Macartney, Carl A. 20, 57, 65, 151
 Major Zoltán 44
 Majszkij, I. M. 37, 38, 67
 Makarov 93, 94
 Makkai László 108, 111, 148, 156
 Makkai Sándor 145
 Maniu, Iuliu 40, 44, 73–75, 78
 Manuilă, Sabin 43
 Manuilszkij, Dimitrij Zaharovics 70, 192
 Márai Sándor 24
 Márton Áron 81, 107, 108, 170, 174, 251
 Masaryk, Jan 36, 38, 90, 133, 194, 198, 202–204, 216, 218, 219, 221, 222, 249
 Mastny, Vojtech 66
 Matuska Márton 83
 Mayer Judit 91
 Medici Mária 192
 Mezei Gábor 80
 Mezei Géza 61
 Mihaljović, Draža 46–48, 85
 Mihály, román király 42, 73, 79, 80
 Mihályfi Ernő 242, 246
 Mikó Imre 74
 Millerand, Alexandre 145
 Mindszenty József 130, 131, 147, 175, 197, 230, 237, 240
 Mironescu, George 44
 Mistéth Endre 195
 Mocanu, Marin Radu 209
 Mocsáry Lajos 241

- Molnár Erik 247, 257, 258
 Molnár Imre 34
 Molotov, Vjacseszlav 40, 41, 63–68,
 70, 73, 92, 94, 97, 98, 104, 118, 119,
 137, 160–164, 171, 172, 179, 182,
 183, 192, 194, 225
 Mosely, Philip F. 56, 177
 Muraközy Gyula 238
 Münnich Ferenc 238

 N. Szabó József 99, 102
 Nagy Emil 24, 25
 Nagy Endre 27
 Nagy Ferenc 106, 107, 129, 135, 139,
 154, 155, 160, 162, 163, 165–167,
 171–173, 175–186, 201–203, 209,
 210, 211, 219, 224, 226, 235, 242–
 246
 Nagy Imre 252
 Nagy József 250
 Nagy Mihály Zoltán 46, 73
 Nagy Vince 25
 Nanu, Frederic 45
 Napóleon, Bonaparte 62
 Nedić, Milan 46, 47
 Nékám Sándor 120, 124, 170
 Nemec, František 88, 89
 Nemes Dezső 257, 258
 Nemestóthy 9
 Németh László 26
 Németh Miklós 255
 Némethy-Benisch Arthur 106
 Ninčić, Momčilo 47
 Noel-Barker, J. B. 180–183

 Officer, Frank Keith 205, 210, 211
 Olti Ágoston 11, 81, 148, 175
 Ortutay Gyula 148
 Osuský, Stefan 35

 Padányi Gulyás Béla 243, 245
 Paksa Rudolf 11, 19
 Palasik Mária 242
 Palotás Emil 42, 46
 Pamlónyi Ervin 35
 Pándi Lajos 48
 Papanek, Jan 38
 Parragi György 166, 246
 Pastor, Peter 63

 Pasvolsky, Leo 50
 Pataki Tibor 106
 Pátzay Pál 130
 Pavel, Pavel, Dr. (álnév) 122, 123
 Pavelić, Ante 46, 85
 Pelly, M. E. 119
 Pesta László 245, 246
 Péterfi Gábor 26
 Pethő Tibor 177
 Pfeiffer Zoltán 246
 Pintér István 23
 Pop, Ionel 74, 75
 Pope, Maurice 219
 Popély Árpád 92
 Popovics, Dmitro 251
 Potjomkin, Vlagyimir 63
 Pődör László 9, 235
 Pölöskei Ferenc 18
 Pritz Pál 18
 Puskin, Georgij M. 100, 109, 134, 150,
 172, 179, 230

 R. Süle Andrea 79, 81, 250
 Rácz István 167
 Rácz Jenő 179
 Rădescu, Nicolae 78, 79
 Rajk László 186
 Rákosi Jenő 174
 Rákosi Mátyás 32, 104, 128–130, 136,
 142, 150, 155, 156, 168, 179, 180,
 182, 195, 219, 235, 252
 Ránki György 17, 18, 35
 Reber, Samuel 204
 Réczei László 101, 102
 Reicher Endre 246
 Réti Tamás 79, 81, 250
 Révai József 30, 31, 105, 114, 115, 140,
 141, 166, 168, 169, 171, 178, 187,
 212, 228, 247
 Révay István 192
 Révay József 158
 Ribbentrop, Joachim von 34, 35, 63
 Ries István 130, 179
 Ripka, Hubert 40, 137
 Roberts, Frank K. 61, 62
 Roman, Eric 99, 236
 Roman, Valter (Neulander Ernő) 45, 69
 Romsics Gergely 19
 Romsics Ignác 15, 18, 30, 57

Rónai András 158
 Roosevelt, Franklin D. 22, 40, 50
 Ross, Graham 66
 Rubletzky Géza 141
 Rukovina, Ivan 82
 Rupert Rczsó 25

Ságvári Ágnes 253
 Saláta Kálmán 166
 Sallai Gergely 13
 Sănătescu, Constantin 73, 77, 78
 Sargent, Orme 180, 181
 Sauvageot, Aurelien 198
 Schieder, Theodor 34
 Schiffer Pál 212
 Schlachta Margit 184, 246
 Schoenfeld, Arthur 103, 132, 134, 155,
 173, 179, 230
 Schrecker Károly 19; 20, 61
 Sebestyén Pál 9, 96, 105, 146, 150, 152,
 167, 190, 213, 221, 235, 239
 Seres Attila 63
 Seton-Watson, Robert William 217
 Simić 98
 Simó Gyula 123
 Sipos Péter 63, 247, 250
 Široký, Vilem 90
 Slansky, Rudolf 32
 Slávik, Juraj 136, 204, 213–215
 Šmidke, Karol 87
 Smuts, Jan Christian 191, 209
 Solti Pál 86
 Sötér István 111
 Spellmann, Francis, New York-i bíbo-
 ros 230
 Spira György 256
 Šramek, Jan 36
 Stanković, Sinisa 204
 Stark Tamás 177, 187
 Steinerné Molnár Judit 38
 Stirbey herceg 79
 Stirling, Alfred 204, 215, 221, 222
 Stribey, Barbu 45
 Sulyok Dezső 141, 151, 154, 155, 158,
 166, 174, 184–186, 197, 243–245,
 246

Szabó Dezső 26
 Szabó Éva 113, 163

Szakasits Árpád 128, 136, 150, 165,
 224, 235
 Szakasits György 9
 Szalai Sándor 101, 105, 113, 132, 150,
 151
 Szálasi Ferenc 18, 85, 94, 115
 Szanakojev, S. P. 66
 Szántó Zoltán 251
 Szarka László 92
 Szász Pál 170
 Szász Zoltán 43
 Száva István 113
 Szegedy-Maszák Aladár 19–21, 32, 33,
 61, 96, 190, 191, 201–203, 216–218,
 231, 241
 Szekfi Gyula 165, 187, 190, 227, 228
 Széll József 105
 Szent István 18, 24–28, 34, 102, 114,
 137, 140, 174, 197, 215
 Szentkirályi József 111
 Szentmiklósy Andor 32, 33
 Szerencsés Károly 244
 Szinai Miklós 22
 Szokolay Katalin 50
 Sztálin, Joszif Visszarionovics 41, 64–
 66, 70, 79, 82, 84, 88, 89, 92, 99,
 104, 121, 137, 160, 162–165, 168,
 251, 252
 Sztankay Zoltán 40
 Sztójay Döme 114
 Szűcs László 11, 22, 84, 113, 156, 135,
 259

Taborsky, Edward 37, 38, 40, 89
 Tamási Áron 197, 198
 Tarle, Jevgenyij 68
 Tătărescu, Gheorghe 120, 167, 198, 208
 Teleki Béla 74, 107
 Teleki Géza 112, 113, 128, 129, 158,
 177
 Teleki Pál 17, 20, 23, 158
 Thorp, W. L. 223
 Tildy Zoltán 106, 107, 121, 124, 128,
 130, 131, 141, 150, 155, 178, 185,
 241
 Tilkovszky Lóránt 35, 126
 Tiso, Josef 34, 35, 87
 Tito, Josip Broz 46, 48, 82, 84, 86, 102,
 103, 121, 134, 148, 252

- Tombor Jenő 165
 Tóth Ágnes 128, 131, 136, 240
 Tóth Károly Antal 250
 Tóth László 79, 81, 250
 Truman, Harry 179, 230, 247
 Tuka, Vojtěch 34
 Turjanica, Ivan 88–90

 Ungváry Krisztián 18

 Vadkerty Katalin 93, 132, 135, 230, 239
 Vájlók Sándor 191
 Vámbéry Rusztem 25, 40, 217
 Varga Béla 33, 111, 136, 243, 246
 Varga Jenő 68
 Vásárhelyi János 170
 Vásárhelyi Judit 250
 Vass Henrik 253
 Velebit, Vladimir 84
 Vercors (Jean Bruller) 148
 Veres Péter 152
 Vescan, Teofan 77
 Veselinov-Žarko, Jovan 86
 Vida István 27, 63, 70, 78, 96, 160, 162–
 164, 176, 179, 180, 258, 259

 Vigh Károly 23, 94
 Vilfan, Jože 203
 Vincenti Gusztáv 234
 Vincze Gábor 11, 46, 73, 78, 81, 107,
 177, 185, 251, 259
 Virágh Zoltán 105
 Visinszkij, Anatolij 79
 Visinszkij, Andrej 68, 77, 137, 198,
 202, 209, 217–219
 Vita Sándor 74
 Vorosilov, Kliment Je. 90, 97–99, 160
 Vörös János 96
 Vukosavljević, Sreten 84

 Welles, Sumner 50, 51
 Werth Henrik 18, 114

 Zalai Katalin 113
 Zeidler Miklós 18, 25, 70
 Zentai Vilmos 128, 246
 Zilahy Lajos 99

 Zsedényi Béla 100, 246
 Zseliczky Béla 89, 90
 Zsolt Béla 130

Minden jog fenntartva. Bármilyen másoláshoz, sokszorosításhoz,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tároláshoz
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulása szükséges.

Osiris Kiadó, Budapest
Az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja
www.osiriskiado.hu

A kiadásért felel Gyurgyák János
Felelős szerkesztő Kónya Anna
Tipográfus Környei Anikó
A borítón a budai várpalota udvarába vezető oroszlános kapu egyik romos szobra,
Budapest, 1947. július 24. (MTI Fotó, Rév Miklós felvétele)
A szedés az Osiris Kft. munkája
Tördelő Szalai Éva
Nyomtatta és kötötte a Dürer Nyomda Kft., Gyulán
Ügyvezető igazgató Kovács János

ISBN 963 389 867 6